LIPSIAE: TYPIS B. G. TEVBNERI

CAROLI HALMII

MANIBVS

SACRVM

PRAEFATIO

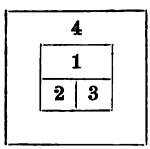
Caroli Halmii, uiri egregii collegaeque carissimi, memoriae mihi semper grata mente colendae sacrum esse uolui hunc librum, quem edendum curaui ipsius uice fungens. Halmius enim iam ante hos fere quadraginta annos Orosium in Bibliotheca Teubneriana recudendum tam ipsi bibliopolae Lipsiensi quam (inde ab anno 1852) in eius syllogae indice hominibus litteratis promiserat, iamque ad Historiarum textum constituendum subsidia critica sibi comparare coeperat. Mox tamen aliis studiis intentus cum eum laborem in tempus magis idoneum distulisset, anno 1863 mihi, cui interim Academia Vindobonensis Orosii cum apparatu critico edendi munus demandauerat, Romam profecturo amicus optimus Monachii collectanea sua concessit. Editio mea prodiit Vindobonae anno 1882 Corporis Scriptorum Ecclesiasticorum uolumine quinto. Paullo post sciscitanti mihi Halmius respondit consilium Orosiani textus apud Teubnerum publicandi se ipsum iam deposuisse sed rogare, ut ego in suas partes subirem. Cui amici uoluntati non potui non obtemperare, itaque librarii consensu hanc editionem nunc absolui.

Pauca sunt, quae in uerbis Orosii aliter atque in ed. mea priore nunc scripsi. Eorum pars ad testimonia codicum aliter iudicanda pertinet; aliis locis traditam lectionem reuocandam nunc mihi persuasi: nam magis magisque intellexi unice uerum esse quod olim statui (ed. 1 p. XVII) in Historiis Orosii ab lectione tradita non licere discedere nisi cogente summa necessitate et semper cauendum esse, ne potius *Orosium* ipsum quam librario

gamus. Eo cautius autem in hoc scriptore uersandum est, quod praeter sermonem sibi proprium tot fere dicendi genera exhibet, quot auctores compilauit. Pauca, quae in hac editione mutanda duxi, infra memoraui. Praeterea usus sum huius praefationis opportunitate ad adnotanda quaedam, quae per hos septem annos a me ipso obseruata sunt uel ab aliis obseruata mihi innotuerunt. In eis elucent notae aliquot ineditae ad geographiam Orosianam (I 2) spectantes, quas Alfredus de Gutschmid, litteris nostris nuper ereptus, mecum anno 1882 communicauit.

I 1 § 13 monstramus] Hoc retinui, quia paullo meliore testimonio firmatur et tam aptum est quam *monstrauimus* (cf. ex. gr., si tamen exemplo opus est, *numeramus* IV 5 § 10). In utraque re errauit Goldbacher *Zeitschrift für Gymn.* (*Wien* 1883) p. 107.

I 2 § 1 'triquadrum' i. e. tribus quadris constans, quod Orosium scripsisse censeo (cf. ed. mai. p. XXXVIII), recte intellexit iam Ekkehartus IV. Is enim in codice Sangallensi p. 35 ad locum mappulam rudem delineauit fere talem:

adscripta explicatione hac: 1 *asia*, 2 *europa*, 3 *afr̃*, 4 *oceanus*.

I 2 § 5 Rhobascorum] Alfredus de Gutschmid litteris 6. Ian. 1882 ad me datis 'Rhoboscorum' recipiendum esse censuit his usus uerbis: „Ptolemaeus III 5 § 22 [10 Muell.] hat hier das Volk der *Βοροῦσκοι*, hat aber VI 14 § 19 die Doublette *Ῥοβόσκοι*, was richtig sein wird." Cf. Mueller ad Ptol. uol. I p. 429.

I 2 § 23 Dagusa] Gutschmidio 'Dacusa' uidetur recipiendum esse, quippe quod propius accedat ad formam 'Dascusa' Plinii n. h. V § 84 et VI § 27. — Retinui

propter Ptol. V 7 = p. 339, 22 Wilb. *Δάγουσα*. Sed differendum iudicium, donec prodeat is liber a Muellero editus. — Ceterum Alfredus de Domaszewski in *Arch.-epigr. Mittheilungen* VIII (1884) p. 239 not. *) demonstrauit Dascusam sitam fuisse ad Euphratem flumen (*Kara-su*), ubi hodie est uicus Penga siue Pingan.

I 2 § 23 haud] in apparatu critico ed. mai. adde: haut P (uide Jullian *Revue crit.* 1882 p. 442).

I 2 § 41 mons Ariobarzanes] De eo Gutschmidius haec mihi roganti rescripsit: „Den 'mons Ariobarzanes' halte ich für eine Localisierung des mythischen 'Harabérézaiti' im Zendavesta; die Pehlewiform ist 'Harburć' (Bundehesch c. 12). Eine Form 'Harabarzin' ist, wie mir Sprachkenner versichert haben, völlig statthaft: es ist nur eine andere Ableitungssilbe hinzugetreten. Die Benennung des höchsten Gipfels des Kaukasus Alburs (Elbrus) ist nichts als dieses uralte Wort. Und ich glaube in der That, dass hier der eigentliche Kaukasus, in dem der heutige Elbrus liegt, gemeint ist. Freilich kommt der Bergname Haraparçin im Bundehesch dem Ariobarzanes scheinbar noch näher, aber der liegt in Persis, und, so sehr auch Orosius' Beschreibung an Klarheit zu wünschen übrig lässt, so viel ist doch klar, dass die Beschreibung sich von Westen nach Osten südlich vom kaspischen Meere hinzieht: die Massagetae können nur, wie bei Späteren mitunter der Fall ist, die Maskat der Araber, Mas'chuth der Armenier nördlich von Derbend sein. Die dann folgenden Parthyenae [§ 43] können nicht abermals die Parther sein; vielleicht ein Versehen des Orosius für die von Ptolemaeus genannten Mardyener."

I 2 § 45 Chunos] Gutschmidius mihi adnotauit haec: „*Funi* ist richtig. Es handelt sich hier um das centralasiatische Volk, dessen Name an allen den Stellen, wo es vorkommt, verschieden geschrieben wird: Strab. XI p. 516 gibt *Φαῦνοι*, Plinius n. h. VI 55 *Thuni et Focari* (schr. *Phuni et Thocari*), Dion. Perieg. 752 *Φρoῦνοι* (mit vielen Varianten). *Chunos* ist Interpolation."

I 2 § 45 Gandaridas] „Gandaridas ist häufige Verwechselung für Gangaridas“ GUTSCHMID.

I 2 § 52 retinui emendationes olim a me propositas: *Incipit* et *descendens,* quandoquidem huius periodi ita perturbatae, ut ne ab Orosio quidem scripta posse uideatur, melior medela non est inuenta. Conieci autem *Incipit* cosmographum et Isidorum, *descendens* Isidorum in suo quemque Orosii exemplari legisse. Praeterea *descendens* Isidorum non suo Marte addidisse sed ex Orosio repetiuisse eo probabilius est quod auctorem suum expilator perperam intellexit. Nam Orosius hoc dicit: Europa incipit a montibus Riphaeis . . . . per litus septentrionalis oceani usque ad Galliam Belgicam et flumen Rhenum, quod est ab occasu, descendens (i. e. Europa incipit a m. Riph. et descendit per litus). At Isidorus per errorem *descendens* coniunxit cum *ab occasu*; scripsit enim: 'incipit a flumine Tanai descendens ab occasu per septentrionalem oceanum.' Longius errando processit Goldbacherus, qui in ephem. Vindobonensi *Zeitschrift f. Gymn.* 1883 p. 107 verba *in occasu descendens* non ad Europam sed perperam ad Rhenum referens et *incipit* cum *per litus s. o. usque ad G. Belg.* male coniungens coniecturas meas redarguisse sibi uisus est.

I 2 § 60 inter Danuuium Galliamque] In promptu est corrigere 'Rhenumque' quod Staelin, *Wuert. Gesch.* I (1841) p. 86 nuperque Riese, geogr. lat. min. p. 63 proposuerunt; cf. Bauer *Zeitschr. f. Wirt. Franken* 1852 p. 52. At iam Isidorus Orig. 14, 4, 16 'Galliamque' in suo Orosii exemplari uidetur legisse. Fortasse uerba 'a Gallia inter Danuuium' (quae desunt apud Isidorum) interpolata sunt et post 'limitem' excidit 'fluminis Rheni' (cf. § 63). Limes enim Orosio est non uallum Germaniae superioris sed Rhenus ipse.

I 2 § 69 est] uulgo insertum est contra optimos libros. Goldbacher p. 107 delendum recte censet.

I 2 § 73 Cf. A. Haebler, *Die Nord- und Westküste Hispaniens*, *Leipzig* 1886 (*Progr.*) p. 32.

I 2 § 89 *Trogodytae* forma, aliunde quoque satis nota, libris optimis tradita est. Goldbachero tamen magnae est offensioni, quod eam recepi (*Zeitschr. f. Gymn.* 1883 p. 108); quem errorem euitare poterat, si uel unum Plinium inspexisset, cuius in Naturali Historia hoc nomen et saepissime legitur et ubique a Detlefseno recte eadem plane scriptura exhibetur.

I 2 § 93 retinui nunc codicum meliorum scripturam 'Mauretania habet' (pro 'Mauretaniae habent'), coll. § 87 'Libya Cyrenaica et Pentapolis ... prima est'. Id quod sequitur 'in quibus oberrant Gangines Aethiopes', pertinet ad harenas. — Gangines fortasse sunt Ἀγαγγῖναι Ptolemaei IV 6 § 23.

I 2 § 94 Abennae] Probabile est Orosium scripsisse *Auennae* aut potius *Abennae*. Codices enim exhibent: *hauenae*, *hauennae* (*hauenne*), *auennae*, *chauennae*, *abaenae*. Polemius Siluius in indice prouinciarum sub finem saeculi IV composito, quem laterculo suo anno 449 scripto inseruit, habet: *Calpem uel Abinnam* (Mommsen, *Abh. d. Sächs. Ges.* uol. III p. 253 cum Add. uol. VIII p. 695), eamque formam comprobant Charax ap. schol. Dion. Per. 64 (p. 434 ed. Mueller) Ἄβεννα et Philostratus uita Apoll. V 1 Ἄβιννα scribentes.

I 2 § 94 Galaules] cf. Index.

I 2 § 101] In adnotatione critica ed. mai. lin. 8 quae ex codice 𝔅 exhibentur, corrigenda sunt in hunc modum: 'que sardinia paruo fretu spatio milium XX a corsica diuiditur <quam corsicā̃ *erasa*> quam corsicam' *et q. s.*

I 2 § 106 ad uerba 'gentium singularum' cf. Tacitus Germ. 27: 'nunc singularum gentium instituta .... expediam.'

I 3 § 1 'quem rectum ... fecerat Deus' repetita sunt ex Ecclesiaste 7, 30.

I 4 § 1 itemque 5 § 1; 7 § 1 et 3 restitui codicum scripturam 'Ante annos urbis conditae', quia in adiaphoris codicum consensum conseruare praestat maxime apud Orosium. Prius mutaueram: 'Anno ante urbem conditam'

propterea quod Orosius inde a cap. 8 constanter hoc potius usus est et codicum illa scriptura facile potest nata esse ex hac, si ea uocabula litteris initialibus exarata erant; id quod indicare uidetur codicum dissensus cap. 8 § 1.

I 5 § 7 *per opportuna*] restitui codicum lectionem omnino ueram; in ed. 1 scripseram *peropportune* cum editoribus prioribus.

I 5 § 8 *masculi* et q. s. repetita sunt ex Pauli ep. ad Rom. 1, 27.

I 5 § 11 *misericordiarum*] i. e. fructus quos illi homines debebant Domini misericordiis. Veterem hanc emendationem eius, quod traditum est (*miseriarum*), probari puto loco simili ad Sodoma pertinenti et ipso, quem repperi in comm. in proph. Amos 4, 11 (Rufin. ed. Migne p. 1073): *Tunc intelleget misericordias Domini.* Auctorem autem eius commentarii Vallarsius Paullum Orosium nostrum esse coniecit, utrum probabiliter necne, non huius loci est diiudicare.

I 7 § 2 Offiussa] De *ss* cf. H. J. Mueller in: *Histor. Unters. zu A. Schaefer's Jubil.* p. 149.

I 10 § 4] Non inutile erit monuisse, de Orosiana quidem Tacitei excerpti lectione dubitari omnino non posse. Itaque primum hoc certum est apud Orosium uerba *utrisque deserti* et *credentes* deesse; deinde ex iis, quae ipse de Tacito addidit, Orosium clare patet tam *sibimet* quam *duci* ad Moysen rettulisse et *pepulissent* interpretatum esse coniunctiuum plusquamperfecti non coniunctiuum futuri exacti.

I 19 § 10] *nihil* nunc pro *nil* scripsi, nam Laurentiani manui secundae consentientibus ceteris codicibus optimis maior auctoritas tribuenda est quam eius codicis manui primae soli.

I 20 § 2 *diu late* nunc praetuli, non *late diu*, quod Laurentianus solus exhibet; cf. ed. mai. praef. p. VIII lin. 6 sqq. Laurentiano enim in eis mendorum generibus, quae ei sunt propria, nullam contra ceterorum codicum optimorum consensum fides tribuenda est (cf. l. l. p. XVIII). Quod in hac editione paullo etiam seuerius secutus sum.

II 1 § 3 *potestates a Deo sunt* ex Pauli Epist. ad Rom. 13, 1 repetita sunt.

II 4 § 1 in apparatu crit. lege: quinta L¹ Pᵃ.

II 5 § 4 in apparatu crit. lege: und'que L.

II 7 § 3 uocabulum 'primum' post 'inuitati' cum ab Laurentiano absit solo, nunc ex reliquorum codicum optimorum auctoritate recepi.

II 8 § 8 'Persas' delendum esse censuit Goldbacher p. 107, perperam. Verba enim 'spem occasione sumentes' docent 'Persas' ab ipso Orosio scriptum esse.

II 15 § 3 consuleretur] Ruhnkenius ad Rutil. Lup. p. 47 (de quo benigne monuit Ruehlius) ex Iustino V 1 § 5 (*concurrunt*) legendum esse statuit *concurreretur*. Quae coniectura tam falsa est quam leuis, refutatur enim uerbis *bono publico* quae una cum *congestis uiribus* Orosius suo Marte addidit Iustini orationem paullum immutans.

II 15 § 6 *in Mediam* glossema esse Goldbacher p. 107 probabiliter censuit; itaque seclusi.

II 19 § 11 in spatiosis] Hinc coniciendo factum esse statuo quod interpolati libri exhibent: 'ipsa uocis'. Alius interpolator processit ad dittographiam hanc: 'uocis in spatiosis'. — Sententiam Orosius fortasse ex gnomologio quodam repetiuit, quae fuisse potest fere talis: 'Síquidem materiá est pauoris ín spatiosis ráritas.'

III 1 § 10 a Rege Magno stipendio] Ruehlius 'magno' scribendum et cum 'stipendio' coniungendum esse proposuit probabiliter; nam 'regem magnum' Persarum regem a Iustino non appellari idem monuit neque ex Orosio aliud exemplum notaui. Quod si admittitur, Orosius illud 'magno' more suo ipse addidit, Iustinus enim VI 1 § 16: 'dato stipendio ad classem remittitur.' Idem Orosius minus accurate h. l. 'iterum' scripsit, eo seductus, quod § 7 Iustini VI 1 § 9 uerba ita detorserat, ut non Pharnabazum sed Cononem quingenta talenta accepisse diceret.

III 6 § 5 coruo alite] L. Traube, *Rhein. Museum* 40 p. 154 coniecit apud Florum I 8 pro 'sacra alite' interpolatione natum esse ex 'coruo alite' tam Florum statuens

quam Orosium Epitoma Liuiana deperdita usum esse. At Orosius hunc flosculum ex Eutropio II 6 (quem ad praecedentia ab eo adhibitum esse constat) excerpsisse potest; nam apud eum 'coruus alis' exhibet certe familia codicum altera, quacum consentire solet Eutropii exemplar Orosianum (uide quae dixi ed. 1 p. XXVI), cum in unico prioris familiae teste (codice Gothano) 'coruus' omissum sit a m. 1. Apud Florum autem quod traditum est 'sacra alite' neque per se interpolationis speciem neque omnino offensionis quicquam praebet, cum statim sequatur: 'et inde Coruini.'

III 12 § 11 ueluti e specula] Iustini codices optimi non 'uelut e' sed 'uelut' aut 'ueluti' exhibent, sicut Ruehlius docuit. Itaque fortasse I ex E natum est scribendumque *uelut e specula.* Orosius I 1 § 16: 'e specula', I pr. § 11 et III 23 § 2: 'de specula' dixit.

III 13 § 9 sese] sic nunc scripsi, cum 'se' Laurentianus exhibeat solus.

III 15 § 7 in apparatu critico ad u. 7 post caudenas adde: P.

III 16 § 5 sub una die] 'uno' cum solus testetur Laurentianus, nunc praetuli reliquorum codicum optimorum auctoritatem. Recte Goldbacher p. 107.

III 18 § 5 Mandos] Apud Iustinum XII 3 § 4 'Mardos' legitur (u. Ruehlium) et potest quidem fieri, ut *n* in codicibus Orosianis ex *r* nata sit; sed praestat in re incerta nil mutare. *Mandros,* quod interpolati quidam codices exhibent, repetitum ex III 19 § 6 esse puto.

III 18 § 7 Euergetas] Codices Iustini 'euergitas' testante Ruehlio exhibent. Idem praebet Orosii codex Donaueschingensis, sed fortuito, ut opinor, consensu, nam innumeris locis Codex D i pro e habet et h. l. reliquorum codicum fide destituitur.

III 20 § 11 in app. crit. corrige: tunc] PRD cum L^1 tum L^2.

III 22 § 14 etiam] omisit Laur. solus, quare recepi.

III 23 § 7 de formis Ptolomaeus et Ptolemaeus dicendum est iusto commentario, qui non est huius loci.

III 23 § 35 enixe] sic L solus contra PRD, qui 'obnixe' exhibent; at cum L facit Iustinus.

IIII 5 § 8 temptat*io* [temptatae *traditum est*] cauillationis] Goldbachero p. 107 simplicissimum uidetur esse lacunam statuere, non raro enim uocabulum excidisse. In utraque re egregie falsus est. Nam in archetypo Orosii lacunae sunt rarissimae et quod ego scripsi syllabam *ae* in *io* mutans, multo simplicius est tam propter litterarum formam quam propter genetiuum sequentem, quo librarius seduci facile poterat. Id autem quod exempli instar proposuit Goldbacher 'temptatae cauillationis suspicio' admitti plane nequit.

IIII 6 § 36] in apparatu crit. uers. 5 pro D scribe: G.

IIII 6 § 39 flagella patris] cf. 'flagella Domini' Judith 8, 27.

IIII 8 § 3 murale] Retinui in hac ed. lectionem traditam. Interpolati codices praebent cum Seneca epist. 82 § 24 'molare'. At Senecam non melioribus libris traditum habemus quam Orosium et per se illud 'murale' paullo probabilius est.

IIII 9 § 6 pugnatoribus] Item Eutropius II 22. Non recte igitur Gronouius Obseru. 4, 19 'propugnatoribus' proposuit.

IIII 21 § 1 tribunus] Codices quod praebent 'miles' ne apud Orosium quidem uidetur tolerari posse. Itaque nunc scripsi 'tribunus' cum Liuii Periocha p. 51, 2 (Jahn), quae eadem qua Orosius Epitoma usa est; TRIB. facile cum MIL. confundi potuit. Notam 'trib.' vel 'trib;' vocabuli 'tribunus' in usu olim fuisse ostendit ex. gr. Periochae codex Nazarianus s. IX, qui eam saepe exhibet (m. 1): p. 10, 6. 27; 13, 21; 15, 18; 21, 8 al. Indeque explicatur quod in eo p. 92, 12 'tribus' pro 'tribuni' legitur.

IIII 22 § 7 et § 8 Manilius] 'Manlius' codices. At cum § 1 idem consul recte Manilius nominatus sit, ne Orosio quidem eiusmodi error probabiliter tribui potest.

V 1 § 6 annos ducentos] fortasse ex Floro II 17 § 5 repetitum. Cf. Strabo 3 p. 158; Velleius 2, 38, 4.

V 15 § 18 (cf. ed. mai. p. XVIIII lin. 16)] Formas

Sylla, Syllanus apud Orosium cum optimi codices constanter exhibeant, retinendas esse intellexi. Nam iam in diplomate militari anni p. Chr. 84 (Ephem. epigr. V p. 95) testis urbani nomen scriptum est Q · IVNI · SYLLAE; item in melioris saeculi inscriptionibus Corp. VIII n. 972 et 973 habetur SYLLAE. Quae cum ita sint, ea scriptura posterioris certe aeui scriptoribus omnino tribuenda erit.

V 24 § 17 *diuturno* nunc seclusi ut glossam praecedentis 'magno'.

VI 7 § 14 (cf. ed. mai. p. XVIII adnot. 2)] de Atuatucorum nomine cf. quae dixi in Annal. Rhenanis 81 (1886) p. 84 adn. 2. Quibus nunc accedit, quod Gulielmus Schmitz me docuit, etiam ex notarum Tironianarum testimonio alteram litteram non *d* fuisse sed *t*. — VELIOCASSIVM legitur in inscr. apud Wilmanns, Exempl. n. 2240, VELIO · CASSIVM Corp. Inscr. VI n. 1382.

VI 10 § 4 intro castra iecerunt] conseruaui nunc lectionem traditam ('intra' codices interpolati). Cf. Symmachi orat. II in Valentin. I (a. 370) cap. 28: 'intro conclaue', ubi Seeckius (Monum. Germ., auct. ant. VI, 1 p. 329, 13) non recte 'intra' scripsit.

VI 11 § 20 Draptes] sic codices Orosii eorumque lectionem non mutauerim. Apud Hirtium ipsum traditum est 'Drappes' idque nomen nescio an confirmetur his 'Drappo' et 'Drappus', quae ex inscriptionibus nota sunt; uide *Westdeutsche Zeitschrift* IV (1885) p. 360.

VI 15 § 11 Saturnii uersus olim fuerunt fortasse huius modi:

Nihíl ad te hóc, Románe, pértinét duéllum
Euboéae, [Cénsoríne,] coéla óbtinébis

aut: 'óbtinébis coéla [Cénsoríne'].

VI 15 § 14 nominis] sic codices boni. Vulgata lectio 'numinis' in ed. maiorem me inuito irrepserat.

VI 18 § 4 Antonii] idem traditum est 18 § 10; 18 § 17 (ubi hoc restituendum); 19 § 9 et § 20. Sed 18 § 14 *Antoni* L, *-ii* DPR. Praeterea 18 § 2 *Pompei* codices optimi omnes; 18 § 15 *Cassi*, 18 § 5 *Iuli* Laurentianus solus,

pag. 1 Havercampii

PAVLI OROSII
HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS
LIBER PRIMVS.

PROLOGVS

Praeceptis tuis parui, beatissime pater Augustine; atque utinam tam efficaciter quam libenter. quamquam ego in utramuis partem parum de explicito mouear, rectene an secus egerim: tu enim iam isto iudicio labo- 2
rasti, utrumne hoc, quod praeciperes, possem; ego autem solius oboedientiae, si tamen eam uoluntate conatuque decoraui, testimonio contentus sum. nam 3
et in magna magni patrisfamilias domo cum sint multa diuersi generis animalia adiumento rei familiaris commoda, non est tamen canum cura postrema; quibus solis natura insitum est, uoluntarie ad id quod praeparantur |urgueri et per ingenitam quandam oboedientiae formulam sola disciplinati timoris exspectatione suspendi, donec ad peragendi licentiam nutu signoue mittantur. habent enim proprios appe- 4
titus, quantum brutis excellentiores tantum rationabilibus propinquantes, hoc est discernere amare seruire. nam discernentes inter dominos atque extraneos non 5
eos quos insectantur oderunt sed iis quos amant zelant, et amantes dominum ac domum non quasi ex natura apti corporis uigilant sed ex conscientia solliciti amoris inuigilant. unde etiam mystico sacramento 6
in Euangeliis, quod edant micas catelli sub mensa dominorum, et Chananaea non erubuit dicere et Dominus non fastidiuit audire. beatus etiam Tobias, du- 7
cem angelum sequens, canem comitem habere non

8 spreuit. igitur generali amori tuo speciali amore co-
nexus uoluntati tuae uolens parui. nam cum subiectio
mea praecepto paternitatis tuae factum |debeat totum- p. 3
que tuum sit, quod ex te ad te redit, opus meum, hoc
solo meo cumulatius reddidi, quod libens feci.

9 Praeceperas mihi, uti aduersus uaniloquam praui-
tatem eorum, qui alieni a ciuitate Dei ex locorum
agrestium conpitis et pagis pagani uocantur siue gen-
tiles quia terrena sapiunt, qui cum futura non quae-
rant, praeterita autem aut obliuiscantur aut nesciant,
praesentia tamen tempora ueluti malis extra solitum
infestatissima |ob hoc solum quod creditur Christus et p. 4
colitur Deus, idola autem minus coluntur, infamant:
10 — praeceperas ergo, ut ex omnibus qui haberi ad
praesens possunt historiarum atque annalium fastis,
quaecumque aut bellis grauia aut corrupta morbis aut
fame tristia aut terrarum motibus terribilia aut in-
undationibus aquarum insolita aut eruptionibus ignium
metuenda aut ictibus fulminum plagisque grandinum
saeua uel etiam parricidiis flagitiisque misera per
transacta retro saecula repperissem, ordinato breuiter
11 uoluminis textu explicarem. maxime cum reuerentiam
tuam perficiendo aduersum hos ipsos paganos undecimo
libro insistentem — quorum iam decem orientes radii
mox ut de specula ecclesiasticae claritatis elati sunt
12 toto orbe fulserunt — leui opusculo occupari non opor-
teret et sanctus filius tuus, Iulianus Carthaginiensis, ser-
uus Dei, satisfieri super hac re petitioni suae eadem
13 fiducia qua poposcit exigeret: dedi operam et me ipsum
in primis confusione pressi, cui plerumque reputanti
super modum exaestuauisse praesentium clades tem-
14 porum uide|bantur. nanctus sum enim praeteritos dies p. 5
non solum aeque ut hos graues, uerum etiam tanto
atrocius miseros quanto longius a remedio uerae re-
ligionis alienos: ut merito hac scrutatione claruerit
regnasse mortem auidam sanguinis, dum ignoratur re-
ligio quae prohiberet a sanguine; ista inlucescente,

illam constupuisse; illam concludi, cum ista iam prae-
ualet; illam penitus nullam futuram, cum haec sola
regnabit: exceptis uidelicet semotisque illis diebus no- 15
uissimis sub fine saeculi et sub apparitione Antichristi
uel etiam sub conclusione iudicii, quibus futuras an-
gustias, quales ante non fuerint, dominus Christus per
scripturas sanctas sua etiam contestatione praedixit,
cum secundum ipsum quidem qui et nunc et semper 16
est modum, uerum apertiore ac grauiore discrimine,
per intolerabiles tribulationes temporum illorum sanctos
p. 6 probatio, impios perditio consequetur. et quoniam 1
omnes propemodum tam apud Graecos quam apud
Latinos studiosi ad scribendum uiri, qui res gestas
regum populorumque ob diuturnam memoriam uerbis
propagauerunt, initium scribendi a Nino Beli filio, rege
Assyriorum, fecere — qui cum opinione caeca mundi 2
originem creaturamque hominum sine initio credi ue-
lint, coepisse tamen ab hoc regna bellaque definiunt,
quasi uero eatenus humanum genus ritu pecudum 3
uixerit et tunc primum ueluti ad nouam prouidentiam
concussum suscitatumque uigilarit —: ego initium mi- 4
seriae hominum ab initio peccati hominis ducere in-
p. 7 stitui, paucis dumtaxat isdemque breuiter delibatis.
sunt autem ab Adam primo homine usque ad Ninum 5
'magnum' ut dicunt regem, quando natus est Abraham,
anni $\overline{\text{III}}$·CLXXXIIII, qui ab omnibus historiographis uel
omissi uel ignorati sunt. a Nino autem uel Abraham us- 6
que ad Caesarem Augustum id est usque ad natiuitatem
Christi, quae fuit anno imperii Caesaris quadragesimo
secundo, cum facta pace cum Parthis Iani portae clau-
sae sunt et bella toto orbe cessarunt, colliguntur anni
$\overline{\text{II}}$·XV, in quibus se inter actores scriptoresque omnium
otia negotiaque triuerunt. quapropter res ipsa exigit 7
ex his libris quam breuissime uel pauca contingere,
qui originem mundi loquentes praeteritorum fidem ad-
nuntiatione futurorum et post subsequa probatione
fecerunt: non quo auctoritatem eorum cuiquam uidea- 8

mur ingerere, sed quo operae pretium sit de opinione
uul|gata quae nobis cum omnibus communis est com- p. 8
9 monere: primum quia, si diuina prouidentia, quae sicut
bona ita et iusta est, agitur mundus et homo, homi-
nem autem, qui conuertibilitate naturae et libertate
licentiae et infirmus et contumax est, sicut pie guber-
nari egenum opis oportet ita iuste corripi inmodera-
10 tum libertatis necesse est, iure ab initio hominis per
bona malaque alternantia, exerceri hunc mundum sentit
quisquis per se atque in se humanum genus uidet;
11 deinde cum ab ipso primo homine peccatum punitio-
nemque peccati coepisse doceamur; porro autem cum
etiam isti de mediis temporibus inchoantes, quamuis
superiorum nusquam meminerint, nihil nisi bella cla-
12 desque descripserint — quae bella quid aliud dicenda
sunt, nisi uergentia in alterutrum mala; mala autem
huiusmodi quae tunc |erant, sicut et nunc sunt in p. 9
quantum sunt, sine dubio aut manifesta peccata sunt
13 aut occultae punitiones peccatorum —: quid impedi-
menti est nos eius rei caput pandere, cuius illi corpus
expresserint, et priora illa saecula, quae multo nume-
rosiora monstramus, uel tenuissimo testari relatu si-
miles miserias pertulisse?

14 Dicturus igitur ab orbe condito usque ad urbem
conditam, dehinc usque ad Caesaris principatum na-
tiuitatemque Christi ex quo sub potestate urbis orbis
mansit imperium, uel etiam usque ad dies nostros, in
15 quantum ad cognitionem uocare suffecero, conflictatio-
nes generis humani et ueluti per diuersas partes ar-
dentem malis mundum face cupiditatis incensum e
16 specula ostentaturus necessarium reor, ut primum ipsum
terrarum orbem quem inhabitat humanum genus, sicut
est a maioribus trifariam distributus deinde regionibus
17 prouinciisque determinatus, expediam; quo facilius,
cum locales bellorum morborumque clades ostentabun-
tur, studiosi quique non solum rerum ac temporum
sed etiam locorum scientiam consequantur.

p. 10 Maiores nostri orbem totius terrae, oceani limbo 2
circumsaeptum, triquadrum statuere eiusque tres par-
tes Asiam Evropam et Africam uocauerunt, quam-
uis aliqui duas hoc est Asiam ac deinde Africam in
Europam accipiendam putarint.

Asia tribus partibus oceano circumcincta per to- 2
tam transuersi plagam orientis extenditur. haec oc- 3
casum uersus a dextra sui sub axe septentrionis in-
cipientem contingit Europam, a sinistra autem Africam
p. 11 dimittit, sub Aegypto uero et Syria mare nostrum
quod Magnum generaliter dicimus habet.

Evropa incipit ut dixi sub plaga septentrionis, a 4
flumine Tanai, qua Riphaei montes Sarmatico auersi
oceano Tanaim fluuium fundunt, qui praeteriens aras 5
ac terminos Alexandri Magni in Rhobascorum finibus
sitos Maeotidas auget paludes, quarum inmensa ex-
undatio iuxta Theodosiam urbem Euxinum Pontum
late ingreditur. inde iuxta Constantinopolim longae 6
mittuntur angustiae, donec eas mare hoc quod dicimus
Nostrum accipiat. Europae in Hispania occidentalis 7
oceanus termino est, maxime ubi apud Gades insulas
Herculis columnae uisuntur et Tyrrheni maris fauci-
bus oceani aestus inmittitur.

Africae principium est a finibus Aegypti urbisque 8
p. 12 Alexandriae, ubi Parethonio ciuitas sita est, super mare
hoc Magnum, quod omnes plagas terrasque medias
interluit. unde per loca quae accolae Catabathmon 9
uocant haud procul a castris Alexandri Magni et su-
per lacum Chalearzum, deinde iuxta superiorum fines
Auasitarum missa in transuersum per Aethiopica de-
serta meridianum contingit oceanum. termini Africae 10
ad occidentem idem sunt qui et Europae, id est fauces
Gaditani freti. ultimus autem finis eius est mons 11
Athlans et insulae quas Fortunatas uocant.

Et quia breuiter generales tripertiti orbis diui- 12
siones dedi, ipsarum quoque partium regiones, sicut
pollicitus sum, significare curabo.

13 ASIA ad mediam frontem orientis habet in oceano
Eoo ostia fluminis Gangis, a sinistra promunturium
Caligardamana, cui subiacet ad Eurum insula Tapro-
14 bane, ex qua oceanus Indicus uocari incipit; a dextra
habet Imaui montis — ubi Caucasus deficit — pro-
munturium Samarae, cui ad aquilonem subiacent ostia
fluminis Ottorogorrae, ex quo oceanus Sericus appel-
latur.
15 In his finibus INDIA est, quae habet ab occidente
flumen Indum, quod Rubro mari accipitur, a septen-
trione montem Caucasum; reliqua ut dixi Eoo et In-
16 dico oceano terminatur. haec habet gentes XLIIII,
absque insula Taprobane, quae habet decem ciuitates,
et absque reliquis insulis habitabilibus plurimis.
17 A flumine Indo, quod est ab oriente, usque ad flu-
men Tigrim, quod est ad occasum, regiones sunt istae:
ARACHOSIA PARTHIA ASSYRIA PERSIDA ET MEDIA, situ
18 terrarum montuoso et aspero. hae a septentrione ha-
bent montem Caucasum, a meridie mare Rubrum et
sinum Persicum, in medio autem sui flumina prae-
cipua *H*ydaspem et Arbim. in his sunt gentes XXXII.
19 sed generaliter Parthia dicitur, quamuis Scripturae
Sanctae uniuersam saepe Mediam uocent.
20 A flumine Tigri usque ad flumen Euphraten ME-
SOPOTAMIA est, incipiens a septentrione inter montem
21 Taurum et Caucasum. cui ad meridiem succedit Ba-
bylonia, deinde Chaldaea, nouissime Arabia Eudaemon,
quae inter sinum Persicum et Arabicum angusto ter-
22 rae tractu orientem uersus extenditur. in his sunt
gentes XXVIII.
23 A flumine Euphrate, quod est ab oriente, usque ad
mare Nostrum, quod est ab occasu, deinde a septen-
trione id est a ciuitate Dagusa, quae in confinio Cap-
padociae et Armeniae sita est haud procul a loco ubi
Euphrates nascitur, usque ad Aegyptum et extremum
24 sinum Arabicum, qui ad meridiem longo angustoque
sulco saxis insulisque creberrimo a Rubro mari id est

ab oceano occasum uersus extenditur, SYRIA generaliter nominatur, habens maximas prouincias Comma- p. 16 genam Phoeniciam et Palaestinam, |absque Saracenis et Nabathaeis quorum gentes sunt XII.

In capite Syriae CAPPADOCIA est, quae habet ab 25 oriente Armeniam, ab occasu Asiam, ab aquilone Themiscyrios campos et mare Cimmericum, a meridie Taurum montem, cui subiacet Cilicia et Isauria usque ad Cilicium sinum, qui spectat contra insulam Cyprum.

ASIA REGIO uel, ut proprie dicam, Asia minor 26 absque orientali parte qua ad Cappadociam Syriamque progreditur undique circumdata est mari: a septentrione Ponto Euxino, ab occasu Propontide atque Hellesponto, ad meridiem mari Nostro. ibi est mons Olympus.

AEGYPTVS INFERIOR ab oriente habet Syriam Pa- 27 laestinam, ab occasu Libyam, a septentrione mare Nostrum, a meridie montem, qui appellatur Climax, et Aegyptum superiorem fluuiumque Nilum, qui de li- 28 p. 17 tore incipientis maris Ru|bri uidetur emergere in loco, qui dicitur Mossylon emporium, deinde diu ad occasum profluens, faciens insulam nomine Meroen in medio sui, nouissime ad septentrionem inflexus, tempestiuis auctus incrementis plana Aegypti rigat. hunc aliqui 29 auctores ferunt haud procul ab Athlante habere fontem et continuo harenis mergi, inde interiecto breui 30 spatio uastissimo lacu exundare atque hinc oceano tenus orientem uersus per Aethiopica deserta prolabi rursusque inflexum ad sinistram ad Aegyptum descendere. quod quidem uerum est esse huiusmodi fluuium 31 magnum, qui tali ortu talique cursu sit et re uera p. 18 omnia Nili monstra gi|gnat; quem utique prope fontem barbari Dara nominant, ceteri uero accolae Nuhul uocant; sed hic in regione gentium, quae Libyoaegy- 32 ptiae uocantur, haud procul ab illo fluuio, quem a litore maris Rubri prorumpere diximus, inmenso lacu ac-

33 ceptus absumitur; nisi forte occulto meatu in alueum
eius, qui ab oriente descendit, eructat.

34 Aegyptvs svperior in orientem per longum extenditur. cui est a |septentrione sinus Arabicus, a me- p.
ridie oceanus. nam ab occasu ex inferiore Aegypto incipit, ad orientem Rubro mari terminatur. ibi sunt gentes xxiiii.

35 Et quoniam meridianam partem uniuersae Asiae descripsimus, superest ut ab oriente ad septentrionem pars quae restat expediatur.

36 Mons Cavcasvs inter Colchos, qui sunt super Cimmericum mare, et inter Albanos, qui sunt ad mare Caspium, primum attollitur. cuius quidem usque in ultimum orientem unum uidetur iugum, sed multa sunt
37 nomina; et multi hoc ipsum iugum Tauri montis credi uolunt, quia re uera Parcohatras mons Armeniae inter Taurum et Caucasum medius continuare Taurum cum
38 Caucaso putatur; sed hoc ita non esse discernit fluuius Euphrates, qui, radice Parcohatrae montis effusus, tendens in meridiem, ipsum ad sinistram, Taurum ex-
39 cludit ad dextram. itaque ipse Caucasus inter Colchos et Albanos, ubi et portas habet, mons Caucasus dici-
40 tur; a portis Caspiis usque ad Armenias pylas uel usque ad fontem Tigridis fluminis inter Armeniam et
41 Hiberiam montes Acrocerauni dicuntur; a fonte Tigridis usque ad Carras ciuitatem inter Mas|sagetas et p.
42 Parthos mons Ariobarzanes; a Carris ciuitate usque ad oppidum Cathippi inter Hyrcanos et Bactrianos mons Memarmali, ubi amomum nascitur; a quo proxi-
43 mum iugum mons Parthau dicitur; ab oppido Cathippi usque ad uicum Safrim inter Dahas Sacarau|cas et p.
Parthyenas mons Oscobares, ubi Ganges fluuius oritur
44 et laser nascitur; a fonte fluminis Gangis usque ad fontes fluminis Ottorogorrae qui sunt a septentrione,
45 ubi sunt montani Paropanisadae, mons Taurus; a fontibus Ottorogorrae usque ad ciuitatem Ottorogorram inter Chunos Scythas et Gandaridas mons Caucasus.

ultimus autem inter Eoas et Passyadras mons Imauus, 46 ubi flumen Chrysorhoas et promunturium Samara orientali excipiuntur oceano. igitur a monte Imauo, hoc 47 est ab imo Caucaso et dextra orientis par|te qua oceanus Sericus tenditur, usque ad promunturium Boreum et flumen Boreum, inde tenus Scythico mari quod est a septentrione, usque ad mare Caspium quod est ab occasu, et usque ad extentum Caucasi iugum quod est ad meridiem, Hyrcanorum et Scytharum gentes sunt XLII, propter terrarum infecundam diffusionem late oberrantes.

Mare Caspivm sub Aquilonis plaga ab oceano 48 oritur, cuius utraque circa oceanum litora et loca deserta incultaque habentur. inde meridiem uersus per longas angustias tenditur, donec per magna spatia dilatatum Caucasi montis radicibus terminetur. itaque 49 a mari Caspio quod est ad orientem, per oram oceani septentrionalis usque ad Tanaim fluuium et Maeotidas paludes quae sunt ad occasum, per litus Cimmerici maris quod est ab Africo, usque ad caput et portas Caucasi quae sunt ad meridiem, gentes sunt XXXIIII. sed generaliter regio proxima Albania, ulterior sub 50 mari et monte Caspio Amazonum nominatur.

Expliciti sunt quam breuissime fines Asiae. nunc 51 Europam |in quantum cognitioni hominis conceditur stilo peruagabor.

Incipit a montibus Riphaeis ac flumine Tanai Maeo- 52 tidisque paludibus quae sunt ad orientem, per litus septentrionalis oceani usque ad Galliam Belgicam et flumen Rhenum quod est ab occasu *descendens*, deinde usque ad Danuuium quem et Histrum uocant, qui est a meridie et ad orientem directus Ponto accipitur. ab oriente Alania est, in medio Dacia ubi et Gothia, 53 deinde Germania est ubi plurimam partem Suebi tenent. quorum omnium sunt gentes LIIII.

Nunc quidquid Danuuius a barbarico ad mare 54 Nostrum secludit expediam.

55 Moesia ab oriente habet ostia fluminis Danuuii, ab euro Thraciam, a meridie Macedoniam, ab Africo Dalmatiam, ab occasu Histriam, a circio Pannoniam, a septentrione Danuuium.

56 Thracia habet ab oriente Propontidis sinum et ciuitatem Constantinopolim quae Byzantium prius dicta est, a septentrione partem Dalmatiae et sinum Euxini ponti, ab occasu et Africo Macedoniam, a meridie Aeg*a*eum mare.

57 Macedonia habet ab oriente Aeg*a*eum mare, a borea Thraciam, ab euro Euboeam et Macedonicum sinum, a meridie Achaiam, a fauonio montes Acroceranniae in angustiis Hadriatici sinus, qui montes sunt contra Apuliam atque Brundisium, ab occasu Dalmatiam, a circio Dardaniam, a septentrione Moesiam.

58 Achaia undique propemodum cincta est mari; nam ab oriente habet Myrtoum mare, ab euro mare Creticum, a meridie Ionium mare, ab Africo et occasu Cephaleniam et Cassiopam insulas, a septentrione sinum Corinthium, ab aquilone angustum terrae dorsum, quo Macedoniae coniungitur uel potius Atticae; qui locus Isthmos uocatur, ubi est Corinthus, habens in Attica ad boream non longe Athenas ciuitatem.

59 Dalmatia habet ab oriente Macedoniam, ab aquilone Dardaniam, a septentrione Moesiam, ab occasu Histriam et sinum Liburnicum et insulas Liburnicas, a meridie Hadriaticum sinum.

60 Pannonia Noricvs et Raetia habent ab oriente Moesiam, a meridie Histriam, ab Africo Alpes Poeninas, ab occasu Galliam Belgicam, a circio Danuuii fontem et limitem qui Germaniam a Gallia inter Danuuium Galliamque secernit, a septentrione Danuuium et Germaniam.

61 Italiae sitvs a circio in eurum tenditur, habens
ab Africo Tyrrhenum mare, a borea Hadriaticum si-
num; cuius ea pars, qua continenti terrae communis
62 et contigua est, Alpium obicibus obstruitur. quae a

Gallico mari super Ligusticum sinum exsurgentes, pri-
mum Narbonensium fines, deinde Galliam Raetiamque
secludunt, donec in sinu Liburnico defigantur.

GALLIA BELGICA habet ob oriente limitem fluminis 63
Rheni et Germaniam, ab euro Alpes Poeninas, a me-
ridie prouinciam Narbonensem, ab occasu prouinciam
Lugdunensem, a circio oceanum Britannicum, a septen-
trione Britanniam insulam.

GALLIA LVGDVNENSIS, ducta per longum et per 64
angustum inflexa, Aquitanicam prouinciam semicingit.
haec ab oriente habet Belgicam, a meridie partem 65
prouinciae Narbonensis, qua Arelas ciuitas sita est *et*
mari Gallico Rhodani flumen accipitur.

NARBONENSIS PROVINCIA, pars GALLIARVM, habet 66
ab oriente Alpes Cottias, ab occidente Hispaniam, a
circio Aquitanicam, a septentrione Lugdunensem, ab
aquilone Belgicam Galliam, a meridie mare Gallicum
quod est inter Sardiniam et insulas Baleares, habens
in fronte, qua Rhodanus fluuius in mare exit, insulas
Stoechadas.

AQVITANICA PROVINCIA obliquo cursu Ligeris flu- 67
minis, qui ex plurima parte terminus eius est, in or-
bem agitur. haec a circio oceanum qui Aquitanicus 68
sinus dicitur, ab occasu Hispanias habet, a septentrione
et oriente Lugdunensem, ab euro et meridie Narbo-
nensem prouinciam contingit.

HISPANIA uniuersa terrarum situ trigona *est* et 69
circumfusione oceani Tyrrhenique pelagi paene insula
efficitur. huius angulus prior, spectans ad orientem, 70
a dextris Aquitanica prouincia, a sinistris Balearico
mari coartatus, Narbonensium finibus inseritur. secun- 71
dus angulus circium intendit; ubi Brigantia Gallaeciae
ciuitas sita altissimam pharum et inter pauca memo-
randi operis ad speculam Britanniae erigit. tertius 72
angulus eius est, qua Gades insulae, intentae in Afri-
cam, Athlantem montem interiecto sinu oceani pro-
spiciunt.

73 Hispaniam citeriorem ab oriente incipientem Pyrenaei saltus a parte septentrionis usque ad Cantabros Asturesque deducit atque inde per Vaccaeos et Oretanos, quos ab occasu habet, posita in Nostri maris litore Carthago determinat.

74 Hispania ulterior habet ab oriente Vaccaeos, Celtiberos et Oretanos, a septentrione oceanum, ab occasu oceanum, a meridie Gaditanum oceani fretum; unde mare Nostrum, quod Tyrrhenum uocatur, inmittitur.

75 Et quoniam oceanus habet insulas, quas Britanniam et Hiberniam uocant, quae in auersa Galliarum parte ad prospectum Hispaniae sitae sunt, breuiter explicabuntnr.

76 Britannia oceani insula per longum in boream extenditur; a meridie Gallias habet. cuius proximum litus transmeantibus ciuitas aperit, quae dicitur Rutupi portus; unde haud procul a Morinis in austro positos
77 Menapos Batauosque prospectat. haec insula habet in longo milia passuum DCCC, in lato milia CC.

78 A tergo autem, unde oceano infinito patet, Orcadas insulas habet, quarum XX desertae sunt, XIII coluntur.

79 Deinde insula Thyle, quae per infinitum a ceteris separata, circium uersus medio sita oceani, uix paucis nota habetur.

80 Hibernia insula inter Britanniam et Hispaniam sita longiore ab Africo in boream spatio porrigitur.
81 huius partes priores intentae Cantabrico oceano Brigantiam Gallaeciae ciuitatem ab Africo sibi in circium occurrentem spatioso interuallo procul spectant, ab eo praecipue promunturio, ubi Scenae fluminis ostium est et Velabri Lucenique consistunt. haec propior Britanniae, spatio terrarum angustior, sed caeli solique temperie magis utilis, a Scottorum gentibus colitur.

82 Huic etiam Mevania insula proxima est et ipsa spatio non parua, solo commoda. aeque a Scottorum gentibus habitatur.

Hi sunt fines totius Europae.

Africam ut dixi cum tertiam orbis partem maiores 83
nostri accipiendam descripserint, non spatiorum men-
suras sed diuisionum rationes secuti sunt. mare hoc 84
siquidem Magnum, quod ab occasu ex oceano oritur,
in meridiem magis uergens angustiorem inter se et
oceanum coartatae Africae limitem fecit. unde etiam 85
aliqui quamuis eam longitudine parem tamen multo
angustiorem intellegentes, inuerecundum arbitrati ter-
tiam uocare partem sed potius in Europam Africam
deputantes, hoc est secundae portionem appellare ma-
luerunt. praeterea cum multo amplius terrae in Africa 86
ardore solis quam in Europa rigore frigoris incultum
atque incognitum sit — quippe cum omnia paene ani-
mantia uel germinantia patientius et tolerabilius ad
summum frigoris quam ad summum caloris accedant
— ea scilicet causa est, Africam per omnia situ et
populis minorem uideri: quia et natura sui minus ha-
beat spatii et caeli inclementia plus deserti. cuius
descriptio per prouincias et gentes haec est:

Libya Cyrenaica et Pentapolis post Aegyptum 87
in parte Africae prima est. haec incipit a ciuitate 88
Parethonio et montibus Catabathmon, inde secundo
mari usque ad aras Phil*a*enorum extenditur. post se
habet usque ad oceanum meridianum gentes Libyo-
aethiopum et Garamantum. huic est ab oriente Aegy- 89
ptus, a septentrione mare Libycum, ab occasu Syrtes
maiores et Trogodytae — contra quos insula Calypso
est —, a meridie Aethiopicus oceanus.

Tripolitana prouincia, quae et Subuentana uel 90
regio Arzugum dicitur, ubi Leptis Magna ciuitas est,
quamuis Arzuges per longum Africae limitem genera-
liter uocentur, habet ab oriente aras Phil*a*enorum inter
Syrtes maiores et Trogodytas, a septentrione mare
Siculum uel potius Hadriaticum et Syrtes minores, ab
occasu Byzacium usque ad lacum Salinarum, a meridie
barbaros Gaetulos Nathabres et Garamantas usque ad
oceanum Aethiopicum pertingentes.

91 Byzacivm Zevgis et Nvmidia. Zeugis autem prius non unius conuentus, sed totius prouinciae generale
92 nomen fuisse inuenimus. Byzacium ergo ubi |Hadrumetus ciuitas, Zeugis ubi Carthago Magna, Numidia ubi Hippos regius et Rusiccada ciuitates sunt, habent ab oriente Syrtes minores et lacum Salinarum, a septentrione mare Nostrum quod spectat ad Siciliam et Sardiniam insulas, ab occasu Mauretaniam Sitifensem, a meridie montes Vzarae et post eos Aethiopum gentes peruagantes usque ad oceanum Aethiopicum.

93 Sitifensis et Caesariensis Mavretania habet ab oriente Numidiam, a septentrione mare Nostrum, ab occasu flumen Maluam, a meridie montem Astrixim, qui diuidit inter uiuam terram et harenas iacentes usque oceanum, in quibus oberrant Gangines Aethiopes.

94 Tingitana Mavretania ultima est Africae. haec habet ab oriente flumen Maluam, a septentrione mare Nostrum usque ad fretum Gaditanum quod inter Abennae et Calpes duo contraria sibi promunturia coartatur, ab occidente Athlantem montem et oceanum Athlanticum, sub Africo Hesperium montem, a meridie gentes Au*t*ololum, quas |nunc Galaules uocant, usque ad oceanum Hesperium contingentes.

95 Hic est uniuersae terminus Africae. nunc insularum, quae in Nostro mari sunt, loca nomina et spatia dimetiar.

96 Insvla Cypros ab oriente mari Syrio, quem Issicum sinum uocant, ab occidente mari Pamphylico, a septentrione Aulone Cilicio, a meridie Syriae et Phoenices pelago cingitur. cuius spatium in longo tenet milia passuum CLXXV, in lato milia passuum CXXV.

97 Insvla Creta finitur ab oriente Carpathio mari, ab occasu et septentrione mari Cretico, a meridie mari Libyco, quod et Hadriaticum uocant. habet in longo milia passuum CLXXII, in lato L.

98 Insvlae Cyclades — quarum est ab oriente prima Rhodos, a septentrione Tenedos, a meridie Carpathos,

ab occasu Cythera — ab oriente finiuntur litoribus Asiae,
ab occidente mari Icario, a septentrione mari Aeg*a*eo,
a meridie mari Carpathio. sunt autem omnes Cycla-
des numero LIIII. |hae tenent a septentrione in meri-
diem milia passuum D, ab oriente in occasum milia CC.

SICILIA insula tria habet promunturia, unum quod 99
dicitur Pelorum et aspicit ad aquilonem, cui Messana
ciuitas proxima est; secundum quod dicitur Pachynum,
sub quo ciuitas Syracusana, respicit ad euronotum;
tertium quod appellatur Lilybaeum, ubi et ciuitas eius-
dem nominis sita est, dirigitur in occasum. haec ha- 100
bet a Peloro in Pachynum milia passuum CLVIIII, a
Pachyno in Lilybaeum CLXX*x*VII. haec ab oriente
cingitur mari Hadriatico, a meridie mari Africo quod
est contra Subuentanos et Syrtes minores, ab occi-
dente et septentrione habet mare Tyrrhenum, a borea
usque subsolanum fretum Hadriaticum quod diuidit
Tauromenitanos Siciliae et Bruttios Italiae.

SARDINIA ET CORSICA insulae paruo fretu hoc est 101
milium XX diuiduntur. ex quibus Sardinia habet a
meridie contra Numidiam Caralitanos, contra Corsicam
insulam hoc est septentrionem uersus habet Vlbienses.
cuius in longo |spatium tenet milia passuum CCXXX, 102
in lato milia LXXX. haec habet ab oriente et borea
Tyrrhenicum mare quod spectat ad portum urbis Ro-
mae, ab occasu mare Sardum, ab Africo insulas Ba-
leares longe positas, a meridie Numidicum sinum, a
septentrione ut dixi Corsicam.

CORSICA INSVLA multis promunturiis angulosa est. 103
haec habet ab oriente Tyrrhenicum mare et portum
Vrbis, a meridie Sardiniam, ab occasu insulas Balea-
res, a circio et septentrione Ligusticum sinum. tenet
autem in longo milia passuum CLX, in lato milia XXVI.

INSVLAE BALEARES duae sunt, maior et minor, qui- 104
bus insunt bina oppida, maior Tarraconam Hispaniae
ciuitatem, minor Barcilonam septentrionem uersus con-
tra se habent. maiori subiacet insula Ebusos. deinde

ab oriente Sardiniam, ab aquilone mare Gallicum, a
meridie et Africo Mauretanicum pelagus, ab occasu
Hibericum pelagus spectant.

105 Hae sunt insulae ab Hellesponto usque ad oceanum
per totum Magnum pelagus constitutae, quae et cultu
et memoria magis celebres habentur.

106 |Percensui breuiter ut potui prouincias et insulas
orbis uniuersi. nunc locales gentium singularum mi-
serias, sicut ab initio incessabiliter exstiterunt et qua-
liter quibusque exortae sunt, in quantum suffecero
proferam.

3 Cum post fabricam ornatumque mundi huius
homo, quem r e c t u m atque inmaculatum f e c e r a t Deus,
ac perinde humanum genus libidinibus deprauatum
peccatis obsorduisset, continuo iniustam licentiam iusta
2 punitio consecuta est. sententiam creatoris Dei et
iudicis peccanti homini ac terrae propter hominem
destinatam semperque dum homines terram habitaue-
rint duraturam omnes inuiti licet aut probamus negando
aut confitendo toleramus, obstinatisque mentibus testis
sibi infirmitas sua inurit, quibus fideliter scriptura non
3 suaserit. deinde refuso in omnem terram mari inmis-
soque diluuio, cum toto orbe contecto unum spatium
caeli esset ac pelagi, deletum fuisse uniuersum huma-
num genus, paucis in arca fidei suae merito ad sub-
stituendam originem reseruatis, euidentissime ueracis-
4 simi scriptores docent. fuisse tamen etiam illi con-
testati sunt, qui praeterita quidem tempora ipsumque
auctorem temporum nescientes, tamen ex indicio et
coniectura lapidum, quos in remotis montibus conchis
et ostreis scabros, saepe etiam cauatos aquis uisere
5 solemus, coniciendo didicerunt. et quamuis huiusmodi
adhuc et relatu digna et fide certa proferri a nobis
queant, tamen haec ueluti principalia duo de prae-
uaricatione primi hominis et condemnatione genera-
tionis uitaeque eius ac deinde de perditione totius
6 generis humani dicta sufficiant, tantum ut, si qua gen-

tiles historici de nostris aliquo ordine contigerunt,
haec plenius cum ceteris ipso quo incurrerint ordine
proferantur.

Ante annos urbis conditae MCCC Ninus rex As- 4
syriorum 'primus' ut ipsi uolunt propagandae domi-
nationis libidine arma foras extulit cruentamque uitam
quinquaginta annis per totam Asiam bellis egit; a 2
meridie atque a Rubro mari surgens, sub ultimo se-
ptentrione Euxinum pontum uastando perdomuit, Scy-
thicamque barbariem, adhuc tunc inbellem et innocen-
tem, torpentem excitare saeuitiam, uires suas nosse,
et non lacte iam pecudum sed sanguinem hominum
bibere, ad postremum uincere dum uincitur edocuit.
nouissime Zoroastrem Bactrianorum regem eundemque 3
magicae ut ferunt artis repertorem pugna oppressum
interfecit. post ipse, dum deficientem a se oppugnat
urbem, sagitta ictus interiit. huic mortuo Samiramis 4
uxor successit, uirum animo, habitu filium gerens,
auidosque iam usu sanguinis populos per duos et qua-
draginta annos caedibus gentium exercuit. non con- 5
tenta terminis mulier, quos a uiro suo tunc solo bel-
latore in quinquaginta annis adquisitos susceperat,
Aethiopiam bello pressam, sanguine interlitam, imperio
adiecit. Indis quoque bellum intulit, quo praeter illam
et Alexandrum Magnum nullus intrauit. quod eo tem- 6
pore ideo crudelius grauiusque erat quam nunc est,
persequi et trucidare populos in pace uiuentes, quia
tunc apud illos nec foris erant ulla incendia bellorum,
nec domi tanta exercitia cupiditatum. haec, libidine 7
ardens, sanguinem sitiens, inter incessabilia et stupra
et homicidia, cum omnes quos regie arcessitos, mere-
tricie habitos concubitu oblectasset occideret, tandem
filio flagitiose concepto, impie exposito, inceste cognito
priuatam ignominiam publico scelere obtexit. prae- 8
cepit enim, ut inter parentes ac filios nulla delata reue-
rentia naturae de coniugiis adpetendis ut cuique libi-
tum esset liberum fieret.

5 |Ante annos urbis conditae MCLX confinem Arabiae p.
regionem quae tunc Pentapolis uocabatur arsisse penitus
igne caelesti inter alios etiam Cornelius Tacitus refert,
2 qui sic ait: Haud procul inde campi, quos fe-
runt olim uberes magnisque urbibus habita-
tos fulminum iactu arsisse; sed manere ue-
stigia, terramque ipsam, specie solidam, uim
3 frugiferam perdidisse. et cum hoc loco nihil de
in|census propter peccata hominum ciuitatibus quasi p.
ignarus expresserit, paulo post uelut oblitus consilii
4 subicit et dicit: Ego sicut inclitas quondam ur-
bes igne caelesti flagrasse concesserim, ita
halitu lacus infici terram et corrumpi reor.
5 quo dicto inuitus licet de exustis urbibus, quae procul
dubio peccatorum noxa conflagrauerunt, et scisse se
et concessisse confessus palam prodidit non sibi cogni-
tionis fidem defuisse sed exprimendae fidei uoluntatem.
quod nunc a me plenius proferetur.

6 In confinio Arabiae et Palaestinae, qua dimissi
altrinsecus montes subiectis campis excipiuntur, quin-
que ciuitates fuere Sodoma Gomorra Adama Seboim
7 et Segor. sed Segor ex his parua, illae amplae et
magnae, quippe quibus et soli fecunditas suberat et
Iordanes fluuius, per plana diffusus ac per opportuna
8 diuisus, augmentis ubertatis inpendebatur. huic uniuer-
sae regioni, bonis male utenti, abundantia rerum causa
malorum fuit. ex abundantia enim luxuria, ex lu|xuria p.
foedae libidines adoleuere, adeo ut masculi in
masculos operantes turpitudinem ne consideratis
9 quidem locis condicionibus aetatibusque proruerent. ita-
que iratus Deus pluit super hanc terram ignem et
sulphur totamque regionem cum populis atque urbibus
exustam, testem iudicii sui futuram, aeterna perditione
10 damnauit, ut nunc quoque adpareat quidem forma re-
gionis sed inueniatur regio cineris mediamque con-
uallem, quam Iordanes inrigauerat, nunc mare super-
11 fusum tegat. tantumque de rebus ut putatur paruis

diuinae indignationis accensum est, ut propter hoc,
quod illi, male utentes bonis, fructus miseri*cordi*arum
nutrimenta libidinum fecerant, terra quo|que ipsa, quae
has habuerat ciuitates, primum exusta ignibus, post
oppressa aquis, in aeternam damnationem communi
periret adspectui.

Itaque nunc si placet hi, qui in Christum, quem 6
nos iudicem saeculorum ostendimus, quantum in ipsis
est sputa coniciunt, inter Sodomam et Romam discer-
nant causas et conferant poenas; quae a me uel ma-
xime ob hoc retractandae non sunt, quia omnibus
notae sunt. et tamen quam libenter sententias eorum 2
acciperem, si illi fideliter ita ut sentiunt faterentur.
quamquam quia de temporibus Christianis rari et hoc in 3
angulis murmurent, non usque adeo moleste accipien-
dum putem, cum totius populi Romani consona uoce
parique iudicio sensus ac sermo sit cognitus. adeo 4
autem paruo quodam et leui motu haesitasse erga se
parumper consuetudinem uoluptatum indubitatissime
|contestatus est, ut libere conclamaret, Si reciperet
circum, nihil esse sibi factum, hoc est, nihil
egisse Romae Gothorum enses, si concedatur Romanis
spectare circenses. nisi forte, ut se habet apud ple- 5
rosque hoc praecipue tempore, qui ex longa requie uel
paruam obortam sollicitudinem intolerabilem laborem
putant, hasce clementissimas admonitiones quibus om-
nes aliquando perstringimur aliorum punitionibus au-
ditis lectisque praeponunt. quos saltem de hoc ipso 6
exitu Sodomorum et Gomorraeorum moneo, ut discere
atque intellegere queant, qualiter Deus peccatores pu-
nierit, qualiter punire possit, qualiter puniturus sit.

|Ante annos urbis conditae MLXX Telchises et 7
Caryatii perui|cax proelium aduersus Foroneum,
regem Argiuorum, et Parrhasios ancipiti spe sine fructu
uictoriae gesserunt. idemque Telchises post paulum 2
bello uicti, patria profugi ignarique rerum, creden|tes
quia se penitus a congressu totius humanae habitatio-

nis abstraherent, Rhodum insulam quae Offiussa antea
uocabatur quasi tuta possessione ceperunt.
3 Ante annos urbis conditae MXL in Achaia saeuum
diluuium uastatione plurima totius paene prouinciae
fuit. quod quia Ogygii, qui tunc Eleusinae conditor
et rex erat, temporibus effusum est, nomen loco ac
tempori dedit.

8 |Anno ante urbem conditam MVIII fuisse apud
Aegyptum primum insolitam fastidiendamque uber-
tatem deinde iugem atque intolerabilem famem, cui
Ioseph uir iustus et sapiens diuina prouisione sub-
uenerit, Pompeius historicus eiusque breuiator Iustinus
2 docet, qui inter cetera sic ait: Minimus aetate in-
ter fratres Ioseph fuit; cuius excellens inge-
nium fratres ueriti, interceptum peregrinis
3 mercatoribus uendiderunt. a quibus deporta-
tus in Aegyptum, cum magicas ibi artes sol-
lerti ingenio percepisset, breui ipsi regi per-
carus fuit. nam et prodigiorum sagacissimus
erat et somniorum primus intellegentiam con-
didit, nihilque diuini iuris humanique ei in-
4 cognitum uidebatur: adeo ut etiam agrorum
sterilitatem futuram ante multos annos pro-
spiciens fruges congregrasset; tantaque experi-
menta eius fuerunt, ut non ab homine, sed a Deo
5 responsa uiderentur. filius Ioseph Moyses fuit,
quem praeter paternae |scientiae hereditatem
etiam formae pulchritudo commendabat. sed Ae-
gyptii cum scabiem et uitiliginem paterentur,
responso moniti eum cum aegris, ne pestis ad
plures serperet, terminis Aegypti pellunt. haec
6 Iustinus. sed quoniam haec idem Moyses, quem
isti sapientem scientemque fuisse adtestantur, plenius
ueriusque tamquam per se suosque gesta conscripsit,
primum fide eius atque auctoritate quam etiam isti
7 probant horum ignorantia supplenda, dehinc sacerdo-
tum Aegyptiorum fallax malitia confutanda est, qui

uel astu, quod manifestius est, euidentem iram miseri-
cordiamque ueri Dei memoriae subtrahere conati sunt,
particulatim expositione confusa, ne in contumeliam
idolorum suorum eum colendum merito ostenderent,
cuius consilio adnuntiata haec mala et auxilio euitata
docuissent; uel forte, ut indulgentius accipiamus, ob-
liti sunt. illius enim nostri Ioseph, qui fuit ueri Dei 8
seruus et pro creatura domini sui pie intenteque sol-
licitus, prouisione ipsi abundabant frugibus quasi sa-
cerdotes; sed, quia falsi sacerdotes erant, cum ceteris
esurientibus non dolebant. enimuero cui placet, 9
obliuiscitur: cui dolet, meminit. quamquam
huius |temporis argumentum historiis fastisque reti-
centibus ipsa sibi terra Aegypti testis pronuntiat: quae
tunc redacta in potestatem regiam restitutaque culto-
ribus suis, ex omni fructu suo usque ad nunc quintae
partis incessabile uectigal exsoluit. fuit itaque haec 10
fames magna sub rege Aegyptiorum Diopolita, cui
nomen erat Amosis, quo tempore Baleus Assyrios,
Argiuos Apis regebat. fuerunt autem ante annos fa- 11
mis septem praecedentes alii septem ubertatis anni.
quorum affluentiam tanto neglegentius perituram quanto
uberius natam Ioseph noster sollertia sua collegit et
condidit totamque Aegyptum conseruauit. adquisiuit 12
uniuersam Pharaoni pecuniam et Deo gloriam, reddens
dispensatione iustissima cui uectigal, uectigal, cui
honorem, honorem, omniumque pecora terras cen-
susque collegit; ipsos autem, qui semet cum terris
suis accipiendae stipis taxatione uendiderant, statuta
quintae partis pactione laxauit. hunc Ioseph, quem 13
constituit Deus Aegyptiis conseruatae salutis aucto-
rem, quis credat ita in breui eorum excidisse memo-
riae, ut filios eius atque uniuersam cognatio|nem paulo
post seruitio addixerint, laboribus adfecerint, interne-
cionibus profligarint? quamobrem non est mirandum, 14
si nunc quoque aliqui reperiuntur, qui cum a ceruici-
bus suis inpendentém gladium praetento Christiano

nomine auerterint, ipsum nomen Christi, quo solo
salui sunt, aut dissimulent aut infament grauarique se
eorum temporibus adserant, quorum meritis liberantur.
9 Anno DCCCX ante urbem conditam Amphictyon
Athenis tertius a Cecrope regnauit. cuius temporibus
aquarum inluuies maiorem partem populorum Thessa-
liae absumpsit paucis per refugia montium liberatis,
maxime in monte Parnaso, in cuius circuitu Deucalion
2 tunc regno potiebatur, qui tunc ad se ratibus confu-
gientes susceptos per gemina Parnasi iuga fouit aluit-
que; a quo propterea genus hominum reparatum fe-
3 runt. tunc etiam in Aethiopia pe|stes plurimas dirosque
morbos paene usque ad desolationem exaestuauisse
4 Plato testis est. et ne forte diuisa tempora esse cre-
dantur irae Dei furorisque bellici, ea tempestate sub-
actam Indiam Liber pater sanguine madefecit, caedi-
bus oppleuit, libidinibus polluit, gentem utique nulli
umquam hominum obnoxiam, uernacula tantum quiete
contentam.

10 Anno autem ante urbem conditam DCCCV in-
fanda Aegyptiis mala atque intolerabiles plagas incu-
buisse Pompeius Corneliusque testantur: qui quidem,
cum haec ambo de Iudaeis referenda proponant, ali-
2 quantulum me pro sui diuersitate mouerunt. ait enim
Pompeius siue Iustinus hoc modo: A e g y p t i i c u m
s c a b i e m a c u i t i l i g i n e m p a t e r e n t u r, r e s p o n s o
m o n i t i M o y s e n c u m a e g r i s, n e p e s t i s a d p l u-
r e s s e r p e r e t, t e r m i n i s A e g y p t i p e l l u n t. |d u x
i g i t u r e x u l u m f a c t u s s a c r a A e g y p t i o r u m f u r t o
a b s t u l i t; q u a e a r m i s r e p e t e n t e s A e g y p t i i d o-
3 m u m r e d i r e t e m p e s t a t i b u s c o n p u l s i s u n t. at
uero Cornelius de eadem re sic ait: P l u r i m i a u c t o-
r e s c o n s e n t i u n t o r t a p e r A e g y p t u m t a b e, q u a e
c o r p o r a f o e d a r e t, r e g e m B o c c h o r i m a d i t o H a m-
m o n i s o r a c u l o r e m e d i u m p e t e n t e m p u r g a r e
r e g n u m e t i d g e n u s h o m i n u m u t i n u i s u m d e i s
4 a l i a s i n t e r r a s a u e h e r e i u s s u m. sic conquisi-

tum collectumque uulgus postquam uastis lo-
cis relictum sit, ceteris per lacrimas torpen-
tibus Moysen, unum exulum, monuisse, ne quam
deorum hominumue opem exspectarent sed si-
bimet duci caelesti crederent, primo cuius
auxilio praesentes miserias pepulissent. ita- 5
que Cornelius dicit, quod ipsis Aegyptiis cogentibus
Iudaei in deserta propulsi sint, et postea subiungit in-
caute, quia ope Moysi ducis in Aegypto miserias pro-
pulissent. quare ostenditur quaedam quae per Moysen
strenue acta sunt fuisse celata. item Iustinus adserit 6
pulsum aeque cum populo Moysen sacra Aegyptiorum
fuisse furatum, quae Aegyptios armis recipere molien-
tes, coactos tempestatibus ac repulsos, domum redisse.
et hic aliquid amplius etsi non totum prodidit quod
ille celauit. quapropter, quia Moysi magno illi duci 7
testimonium ambo dixerunt, ab ipso sicut per eum et
gesta et dicta sunt proferantur.

Cum populum Dei hoc est genus Ioseph Aegyptii, 8
cuius ope salui erant, seruitio oppressum labore cru-
ciarent, insuper etiam ad necandam subolem suam
crudeli imperio cogerent, dimitti Deus populum suum
liberum ad seruiendum sibi per Moysen nuntium iubet;
contemptusque durissimis contumaces suppliciis agit: 9
qui decem plagis onerati ac protriti, tandem quos di-
mittere noluerant, etiam festinare coegerunt. POST 10
aquas in sanguinem uersas ardentibus siti grauiora
adferentes poenarum remedia quam poenas, POST hor-
ridos ranarum squalores per omnia munda inmunda-
que reptantes, POST ignitas sciniphes et nusquam, toto
aëre uibrante, uitabiles, POST muscas caninas etiam per 11
interiora membrorum horridis motibus cursitantes
acerbeque inferentes tam grauia tormenta quam tur-
pia, POST omnium pecorum et iumentorum repentinam
ruinam stragemque generalem, POST uesicas effer-
uescentes ulceraque manantia et, ut ipsi dicere maluerunt,
'scabiem ac uitiliginem' totis corporibus erumpentem,

12 POST grandinem cum igne permixtam, passim homines
armenta atque arbores proterentem, POST lucustarum
nubes, exhaustis omnibus ipsas quoque radices semi-
num persequentes, POST tenebras imaginibus diras,
13 crassitudine palpabiles, diuturnitate ferales, postremo
POST uniformem in tota Aegypto primitiuae subolis
necem paremque per uniuersos orbitatum tempestatem
— qui iubenti Deo non cesserant cessere punienti,
sed mox pessima paenitentia dimissos persequi ausi,
14 ultima nefandae peruicaciae expendere supplicia. nam
rex eorum uniuersum Aegypti exercitum curribus at-
que equitibus instructum in circumerrantes egit, cuius
numerum hoc solo uel maxime argumento conicere
possumus, quod eum sescenta milia uirorum timuerunt
15 atque fugerunt. sed protector depressorum et ultor
contumacium Deus diuisit subito Rubrum mare ac di-
latatis utrimque marginibus rigentium undarum in
montis faciem latera erecta suspendit, ut inoffensi spe
limitis prouocati, pii uiam desperatae salutis, impii
16 foueam insperatae mortis intrarent. itaque Hebraeis
tuto per sicca gradientibus, refusis a tergo aquarum
adstantium molibus, obruta est et interfecta cum rege
suo uniuersa Aegypti multitudo, totaque prouincia
plagis ante cruciata hac postrema interfectione uacuata
17 est. exstant etiam nunc certissima horum monumenta
gestorum. nam tractus curruum rotarumque orbitae
non solum in litore sed etiam in profundo, quousque
uisus admittitur, peruidentur et, si forte ad tempus
uel casu uel curiositate turbantur, continuo diuinitus
18 in pristinam faciem uentis fluctibusque reparantur: ut,
quisque non docetur timorem Dei propalatae religionis
studio, ira eius transactae ultionis terreatur exemplo.
19 His etiam temporibus adeo iugis et grauis aestus
incanduit, ut sol per deuia transuectus uniuersum or-
bem non calore affecisse sed igne torruisse dicatur,
inpressumque feruorem et Aethiops plus solitum et
insolitum Scytha non tulerit; ex quo etiam quidam

dum non concedunt Deo ineffabilem potentiam suam,
inanes ratiunculas conquirentes ridiculam Phaethontis
fabulam texuerunt.

Item anno ante urbem conditam DCCLXXV in- 11
ter Danai atque Aegypti fratrum filios quinquaginta
parricidia una nocte commissa sunt. ipse deinde tan-
torum scelerum fabricator Danaus regno, quod tot fla-
gitiis adquisiuerat, pulsus Argos concessit ibique in-
digne persuasis in facinus Argiuis Sthenelan qui eum
profugum egentemque exceperat regno expulit atque
ipse regnauit. Busiridis in Aegypto cruentissimi ty- 2
ranni crudelis hospitalitas et crudelior religio tunc
fuit; qui innocentum hospitum sanguinem diis scele-
rum suorum participibus propinabat: quod exsecrabile
sine dubio hominibus uiderim an ipsis etiam diis ex-
secrabile uideretur. tunc etiam Terei Procnae et Phi- 3
lomelae incesto parricidium adiunctum atque exsecra-
bilius utroque conuiuium per infandos cibos additum,
cum propter sororis pudicitiam ereptam praecisamque
linguam filium paruulum mater occidit, pater comedit.
isdem temporibus Perseus a Graecia in Asiam trans- 4
uectus est, ibi barbaras gentes graui diuturnoque bello
domuit et nouissime uictor nomen subiectae genti de-
dit: namque a Perseo Persae sunt uocitati.

At ego nunc cogor fateri, me prospiciendi finis 12
commodo de tanta malorum saeculi circumstantia prae-
terire plurima, cuncta breuiare. nequaquam enim tam
densam aliquando siluam praetergredi possem, nisi
etiam crebris interdum saltibus subuolarem. nam 2
cum regnum Assyriorum per MCLX annos usque ad
Sardanapallum per quinquaginta propemodum reges
actum sit et numquam paene uel inferendis uel exci-
piendis usque ad id tempus quieuerit, quis finis
reperietur, si ea commemorare numerando, ut non di-
cam describendo, conemur? praesertim cum et Grae- 3
corum praetereunda non sint et Romanorum uel ma-
xime recensenda sint. nec mihi nunc enumerare opus

est Tantali et Pelopis facta turpia, fabulas turpiores.
4 quorum Tantalus rex Frygiorum Ganymedem, Troi
Dardaniorum regis filium, cum flagitiosissime rapuisset,
maiore conserti certaminis foeditate detinuit, sicut Fano-
cles poeta confirmat, qui maximum bellum excitatum ob
5 hoc fuisse commemorat; siue quia hunc ipsum Tanta-
lum utpote adseculam deorum uideri uult raptum
puerum ad libidinem Iouis familiari lenocinio prae-
parasse, qui ipsum quoque filium Pelopem epulis eius
6 non dubitaret inpendere. taedet etiam ipsius Pelopis
contra Dardanum atque Troianos quamlibet magna re-
ferre certamina, quae quia in fabulis celebrari solita
7 sunt, neglegentius audiuntur. illa quoque praetereo, quae
de Perseo Cadmo Thebanis Spartanisque per inextri-
cabiles alternantium malorum recursus Palefato scri-
8 bente referuntur. taceo flagitia Lemniadum, praeter-
mitto Pandionis Atheniensium regis flebilem fugam,
Atrei et Thyestis odia stupra et parricidia caelo quo-
9 que inuisa dissimulo. omitto Oedipum interfectorem
patris, matris maritum, filiorum fratrem, uitricum suum.
sileri malo Eteoclen atque Polynicen mutuis laborasse
10 concursibus, ne quis eorum parricida non esset. nolo
meminisse Medeae, 'amore saeuo sauciae' et pignorum
paruulorum caede gaudentis, et quidquid illis temporibus
perpetratum. conici datur, qualiter homines sustinue-
rint, quod etiam astra fugisse dicuntur.

13 Anno ante urbem conditam DLX atrocissimum
inter Cretenses atque Athenienses certamen fuit, ubi
populis utrimque infeliciter profligatis cruentiorem
2 uictoriam Cretenses exercuerunt; qui nobilium Athe-
niensium filios Minotauro, utrum fero homini an hu-
manae bestiae aptius dicam nescio, deuorandos cru-
deliter addicebant atque informe prodigium effossis
3 Graeciae luminibus saginabant. isdem diebus Lapithae
et Thessali famosis nimium certauere conflictibus.
4 sed Thessalos Palefatus in libro primo Incredibilium
prodit ipsos a Lapithis creditos dictosque fuisse Centau-

ros eo, quod discurrentes in bello equites ueluti unum
corpus equorum et hominum uiderentur.

Anno ante urbem conditam CCCCLXXX Vesozes 14
rex Aegypti meridiem et septentrionem, diuisas paene
toto caelo ac pelago plagas, aut miscere bello aut
regno iungere studens, Scythis bellum primus indixit
missis prius legatis, qui hostibus parendi leges dicerent.
ad quae Scythae legatis respondent, stolide opulentis- 2
simum regem aduersus inopes sumpsisse bellum, quod
timendum ipsi magis uersa uice fuerit propter incer-
tos belli euentus nulla praemia et damna manifesta.
porro sibi non exspectandum, dum ad se ueniatur,
sed ultro praedae obuiam ituros. nec mora, nam dicta 3
factis insequuntur. primum ipsum Vesozen territum
refugere in regnum cogunt, destitutum uero exercitum
inuadunt omnemque belli apparatum capessunt, uni-
uersam quoque Aegyptum populauissent, ni paludibus
impediti repellerentur. inde continuo reuersi per- 4
domitam infinitis caedibus Asiam uectigalem fecere;
ubi per XV annos sine pace inmorati tandem uxorum
flagitatione reuocantur denuntiantibus, ni redeant sub-
olem se a finitimis quaesituras.

Medio autem tempore apud Scythas duo regii 15
iuuenes Plynos et Scolopetius, per factionem optima-
tium domo pulsi, ingentem iuuentutem secum traxere
et in Cappadociae Ponticae ora iuxta amnem Ther-
modontem consederunt campis Themiscyriis sibi sub-
iectis; ubi diu proxima quaeque populati conspiratione
finitimorum per insidias trucidantur. horum uxores 2
exilio ac uiduitate permotae arma sumunt et, ut omni-
bus par ex simili condicione animus fieret, uiros qui
superfuerant interficiunt atque accensae in hostem san-
guine suo ultionem caesorum coniugum finitimorum
excidio consequuntur. tunc pace armis quaesita ex- 3
ternos concubitus ineunt, editos mares mox enecant,
feminas studiose nutriunt inustis infantium dexteriori-
bus mammillis, ne sagittarum iactus impedirentur;

4 unde Amazones dictae. harum duae fuere reginae,
Marpesia et Lampeto, quae agmine diuiso in duas
partes uicissim curam belli et domus custodiam sor-
5 tiebantur. igitur cum Europam maxima e parte do-
muissent, Asiae uero aliquantis ciuitatibus captis, ipsae
autem Ephesum aliasque urbes condidissent, praeci-
puam exercitus sui partem onustam opulentissima
praeda domum reuocant, reliquae ad tuendum Asiae
imperium relictae cum Marpesia regina concursu ho-
6 stium trucidantur. huius locum |Sinope filia capessit,
quae singularem uirtutis gloriam perpetua uirginitate
7 cumulauit. hac fama excitas gentes tanta admiratio
et formido inuaserat, ut Hercules quoque cum iussus
fuisset a domino suo exhibere arma reginae quasi ad
ineuitabile periculum destinatus, uniuersam Grae|ciae
lectam ac nobilem iuuentutem contraxerit, nouem lon-
gas naues praepararit, nec tamen contentus examine
uirium ex inprouiso adgredi et insperatas circumuenire
8 maluerit. duae tunc sorores regno praeerant, Antiope
et Orithyia. Hercules mari aduectus incautas inermes-
que et pacis incuria desides oppressit. inter caesas
captasque complurimas duae sorores Antiopae, Mela-
9 nippe ab Hercule, Hippolyte a Theseo retentae. sed
Theseus Hippolyten matrimonio adsciuit, Hercules
Melanippen sorori reddidit et arma reginae pretio
10 redemptionis accepit. post Orithyiam Penthesilea regno
potita est, cuius Troiano bello clarissima inter uiros
documenta uirtutis accepimus.

16 |Pro dolor, pudet erroris humani. mulieres pa-
tria profugae Europam atque Asiam, id est plurimas
fortissimasque mundi partes, intrauerunt peruagatae
sunt deleuerunt, centum paene annis euertendo urbes
plurimas atque alias constituendo tenuerunt: nec ta-
men miseriae hominum pressura temporum deputata
2 est. modo autem Getae illi qui et nunc Gothi, quos
Alexander euitandos pronuntiauit, Pyrrhus exhorruit,
Caesar etiam declinauit, relictis uacuefactisque sedibus

suis ac totis uiribus toti Romanas ingressi prouincias
69 simulque ad terrorem diu ostentati societatem |Romani
foederis precibus sperant, quam armis uindicare po-
tuissent; exiguae habitationis sedem non ex sua electi- 3
one sed ex nostro iudicio rogant, quibus subiecta et
patente uniuersa terra praesumere, quam esset libitum,
liberum fuit; semet ipsos ad tuitionem Romani regni
offerunt, quos solos inuicta regna timuerunt. et tamen 4
caeca gentilitas cum haec Romana uirtute gesta non
uideat, fide Romanorum inpetrata non credit nec ad-
quiescit, cum intellegat, confiteri, beneficio Christianae
religionis — quae cognatam per omnes populos fidem
iungit — eos uiros sine proelio sibi esse subiectos,
quorum feminae maiorem terrarum partem inmensis
caedibus deleuerunt.

70 |At uero ante urbem conditam CCCCXXX anno 17
raptus Helenae, coniuratio Graecorum et concursus
mille nauium, dehinc decennis obsidio ac postremo
famosum Troiae excidium praedicatur. in quo bello per 2
decem annos cruentissime gesto quas nationes quan-
tosque populos idem turbo inuoluerit atque adflixerit,
Homerus poeta in primis clarus luculentissimo car-
71 mine palam fecit, nec per ordinem |nunc retexere no-
strum est, quia et operi longum et omnibus notum
uidetur. uerumtamen qui diuturnitatem illius obsidio- 3
nis, euersionis atrocitatem caedem captiuitatemque di-
dicerunt, uideant, si recte isto qualiscumque est prae-
sentis temporis statu offenduntur quos hostes occulta
misericordia Dei cum per omnes terras instructis co-
piis bello persequi possint, pacis gratia praetentis ob-
sidibus per omnia maria sequuntur; et, ne forte haec
quietis amore facere credantur, se ipsos ac pericula
sua pro Romanorum pace aduersum alias gentes of-
ferunt.

|*Paucis* praeterea annis interuenientibus, Aeneae 18
Troia profugi aduentus in Italiam quae arma commo-
uerit, qualia per triennium bella exciuerit, quantos

populos inplicuerit odio excidioque adflixerit, ludi lit-
terarii disciplina nostrae quoque memoriae inustum
2 est. horum praeterea temporum medio interiacent
exilia naufragiaque Graecorum, Peloponnensium clades
Codro moriente fractorum, ignoti Thraces noua in bella
surgentes et generalis tunc per totam Asiam Grae-
ciamque commotio.

19 Anno ante urbem conditam LXIIII nouissimus p. 73
apud Assyrios regnauit Sardanapallus, uir muliere cor-
ruptior: qui inter scortorum greges feminae habitu
purpuram colo tractans a praefecto suo Arbato, qui
tunc Medis praeerat, uisus atque exsecrationi habitus, p. 74
mox etiam excitis Medorum populis ad bellum pro-
uocatus et uictus ardenti pyrae se iniecit. exin re- p. 75
2 gnum Assyriorum in Medos concessit. deinde multis
proeliis undique scatescentibus, quae per ordinem dis-
serere nequaquam aptum uidetur, per uarios prouen-
tus ad Scythas Chaldaeosque et rursus ad Medos pa-
3 rili uia rediit. in qua breuitate pensandum est: quantae
ruinae cladesque gentium fuere, quanta bella fluxerunt
4 ubi totiens tot et talia regna mutata sunt. post haec
Medis Fraortes imperitauit, qui creberrimis Assyrio- p. 76
rum Persarumque bellis XXII regni sui annos con-
5 sumpsit. post hunc Diocles regnauit, uir armis ex-
perientissimus semperque bellis immoratus: qui auctum
6 late imperium moriens Astyagi dedit. Astyages, uirili
prole uacuus, Cyrum nepotem apud Persas genitum
habuit. sed Cyrus mox ut adoleuit congregata Per-
7 sarum manu auo certamen indixit. porro Astyages
oblitus sceleris sui quod in Harpalum dudum admise-
rat, cum filium eius unicum et paruulum interfecit
epulandumque patri adposuit ac, ne quid infelicissimae
orbitati felix ignorantia subtraheret, infames epulas
ostensis patri cum capite manibus inproperauit, —
8 huius ergo facti immemor, ipsi Harpalo summam belli
committit, qui acceptum exercitum statim Cyro per
proditionem tradit. quo conperto Astyages raptis se-

cum copiis in Persas ipse proficiscitur acriusque cer-
tamen instaurat, proposito suis, metu si quis e proelio
cedere moliretur, ferro exciperetur. qua necessitate 9
instanter Medis pugnantibus pulsa iterum Persarum
acies cum paulatim cederet, matres et uxores eorum
p. 77 obuiam occurrunt, orant in proelium |reuertantur;
cunctantibus sublata ueste obscena corporis ostendunt
quaerentes, num in uteros matrum uel uxorum uellent
refugere. quo facto erubescentes in proelium redeunt 10
et facta inpressione quos fugiebant fugere conpellunt.
ibi tunc Astyages capitur, cui Cyrus nihil aliud quam
regnum abstulit, eumque maximae Hyrcanorum genti
praeposuit. in Medos uero reuerti ipse noluit. is finis
imperii Medorum fuit. sed ciuitates, quae tributariae 11
Medorum erant, a Cyro defecerunt: quae res Cyro
multorum bellorum causa et origo exstitit.

Ea tempestate Phalaris Siculus Agrigentinos ar- 20
repta tyrannide populabatur. qui crudelis mente, com- 2
mentis crudelior, omnia nefarie in innocentes agens,
inuenit aliquando quem iuste puniret iniustus. nam 3
Perillus quidam aeris opifex adfectans tyranni amici-
tiam, aptum munus crudelitati illius ratus, taurum
p. 78 aëneum fecit, cui fabre ia|nuam e latere conposuit, quae
ad contrudendos damnatos receptui foret: ut cum inclu-
sus ibidem subiectis ignibus torreretur, sonum uocis
extortae capacitas concaui aeris augeret pulsuque ferali
conpetens imagini murmur emitteret, nefarioque specta-
culo mugitus pecudis, non hominis gemitus uidere-
tur. sed Phalaris, factum amplexus factorem exsecra- 4
tus, et ultioni materiam praebuit et crudelitati: nam
ipsum opificem sua inuentione puniuit.

Fuerat etiam paulo superiore tempore apud Lati- 5
nos rex Aremulus, qui per annos XVIII flagitiis inpie-
tatibusque crescens, ad postremum diuino iudicio ful-
mine interceptus matura supplicia inmatura aetate
dissoluit.

Eligant nunc, si uidetur, Latini et Siculi, utrum 6

in diebus Aremuli et Phalaridis esse maluissent innocentum uitas poenis extorquentium, an his temporibus Christianis, cum imperatores Romani, ipsa in primis religione conpositi, post comminutas reipublicae bono tyrannides ne ipsorum quidem iniurias exigunt tyrannorum.

21 Anno ante vrbem conditam XXX Peloponnensium Atheniensiumque maximum bellum totis uiribus animisque commissum est: in quo mutuis caedibus ad hoc coacti sunt, ut uelut uicti se ab alterutro sub-
2 traherent bellumque desererent. tunc etiam Amazonum gentis et Cimmeriorum in Asiam repentinus incursus plurimam diu late uastationem stragemque edidit.
3 Anno XX ante vrbem conditam Lacedaemonii contra Messenios propter spretas uirgines suas in sollemni Messeniorum sacrificio, per annos uiginti indefesso furore bellantes, ruinae suae totas Graeciae uires
4 inplicuerunt. qui cum se magnis exsecrationibus deuouissent sacramentisque obstrinxissent domum nisi Messena expugnata numquam esse redituros, ac per decem annos longa fatigati obsidione nec tamen aliquem uincendi fructum adepti, porro autem et querellis uxorum super longa uiduitate et periculo sterili-
5 tatis contestantium permoti reuocarentur, consultatione habita ueriti, ne intercepta spe subolis sibi magis hac perseuerantia quam Messeniis perditio nutriretur, selectos in exercitu eos qui post iusiurandum in supplementum militiae uenerant Spartam remittunt, quibus promiscuos omnium feminarum concubitus permisere,
6 infami satis nec tamen utili licentia. ipsi autem proposito insistentes expugnant fraude Messenios, uictos seruitio premunt. at illi, diu cruentam dominationem inter uerbera et uincla perpessi, iugum excutiunt, arma
7 sumunt, bellum instaurant. Lacedaemonii Tyrreum, Atheniensem poetam, ducem proelio legunt. qui tribus conflictibus fusi, amissum exercitum uocata in
8 libertatem seruorum manu suppleuerunt. sed cum sic

quoque desistendum certamine propter metum periculi
arbitrarentur, Tyrrei poetae et ducis conposito car-
mine et pro contione |recitato rursus accensi mox in
certamen ruunt; tanta autem ui animorum concursum
est, ut raro umquam cruentius proelium exarserit; ad
postremum tamen uictoria Lacedaemoniorum fuit. ter- 9
tio Messenii reparauere certamen. nec Lacedaemoniis
mora. multas in auxilium copias utrimque duxerunt.
Athenienses uero Lacedaemonios alibi intentos e di-
uerso adgredi parant. nec Lacedaemonii quieuere: nam 10
ipsi in Messenios occupati Peloponnenses inmiserunt,
qui Athenienses proelio exciperent. Athenienses autem,
missa in Aegyptum parua classe inpares uiribus, na-
uali congressu facile uincuntur. dehinc recepta classe,
aucti etiam militum robore, uictores in proelium uo-
cant. Lacedaemonii quoque omissis Messeniis in Athe- 11
nienses arma conuertunt. diu uariae et graues pugnae
et anceps uictoriae status ac postremum pendente
euentu utrimque discessum est. sciendum tamen est 12
maxime, ipsam esse Spartam quam et Lacedaemonam
ciuitatem, atque inde Lacedaemonios Spartanos dici.
igitur inde reuocati Lacedaemonii ad Messeniorum 13
bellum, ne medium tempus otiosum Atheniensibus re-
linquerent, cum Thebanis paciscuntur, ut Boeotiorum
imperium eis restituerent, quod temporibus belli Per-
sici amiserant, si illi Atheniensium bella susciperent.
tantus furor Spartanorum erat, ut duobus bellis inpli- 14
citi suscipere tertium non recusarent, dummodo inimi-
cis suis hostes adquirerent. Athenienses tanta bello- 15
rum tempestate |permoti duo duces deligunt Periclen
spectatae uirtutis uirum et Sophoclen scribtorem tra-
goediarum: qui diuiso exercitu et Spartanorum fines
late populati sunt et multas Asiae ciuitates Athenien-
sium imperio adiecerunt. hinc porro per annos quin- 16
quaginta incerta semper uictoria terra marique pugna-
tum est, donec Spartani, et opibus inminutis et fide
profligata, sociis quoque probro fuere.

17 Sed haec per tot aetatum uolumina incubuisse
Graeciae parui penditur. nunc autem interpellari in-
terdum uoluptates et impediri parumper libidines non
18 sustinetur. quamquam inter illius temporis homines
atque istius hoc interest, quod illi aequo animo haec
intoleranda tolerabant, quia in his nati uel enutriti
erant et meliora non nouerant: isti autem, perpetuo
in uita sua tranquillitatum et deliciarum sereno ad-
suefacti, ad omne uel modicum obductae sollicitudinis
19 nubilum commouentur. atque utinam ipsum depulso-
rem huius uel modicae inquietudinis precarentur, cuius
munere hanc ignoratam aliis temporibus iugitatem pa-
20 cis habuerunt. et quoniam spopondisse memini, cum
ueluti articulis quibusdam dicendi ordinem definirem,
dicturum me esse ab orbe condito usque ad urbem
21 conditam, huic uolumini quod ab orbe condito expli-
cuimus finis hic sit, ut ab urbe condita sequens libel-
lus incipiat, *qui* contextiora illorum temporum mala,
exercitatioribus quippe ad nequitiam atque eruditiori-
bus hominibus, continebit.

PAVLI OROSII
HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS
LIBER SECVNDVS.

Neminem iam esse hominum arbitror, quem latere 1
possit, quia hominem in hoc mundo Deus fecerit. unde etiam peccante homine mundus arguitur ac propter nostram intemperantiam conprimendam terra haec, in qua uiuimus, defectu ceterorum animalium et sterilitate suorum fructuum castigatur. itaque si creatura 2
Dei, merito et dispensatio Dei sumus; quis enim magis diligit, quam ille qui fecit? quis autem ordinatius regit, quam is qui et fecit et diligit? quis uero sapientius et fortius ordinare et regere facta potest, quam qui et |facienda prouidit et prouisa perfecit? qua- 3
propter omnem potestatem a Deo esse omnemque ordinationem, et qui non legerunt sentiunt et qui legerunt recognoscunt. quod si potestates a Deo sunt, quanto magis regna, a quibus reliquae potestates progrediuntur; si autem regna diuersa, quanto aequius 4
regnum aliquod maximum, cui reliquorum regnorum potestas uniuersa subicitur, quale a principio Babylonium et deinde Macedonicum fuit, post etiam Africanum atque in fine Romanum quod usque ad nunc manet, eademque ineffabili ordinatione per quattuor 5
mundi cardines quattuor regnorum principatus distinctis gradibus eminentes, ut Babylonium regnum ab oriente, a meridie Carthaginiense, a septentrione Macedonicum, ab occidente Romanum: quorum inter 6
primum ac nouissimum, id est inter Babylonium et

Romanum, quasi inter patrem senem ac filium paruum, Africanum ac Macedonicum breuia et media, quasi tutor curatorque uenerunt potestate temporis non iure hereditatis admissi. quod utrum ita sit, apertissime expedire curabo.

2 |Rex primus apud Assyrios, qui eminere ceteris P.
potuit, Ninus fuit. occiso Nino Samiramis uxor eius, totius Asiae regina, Babylonam urbem instaurauit
2 caputque regni Assyriis ut esset instituit. regnum Assyriorum diu inconcussa potentia stetit; sed cum Arbatus, quem alii Arbacen uocant, praefectus Medorum idemque natione Medus, Sardanapallum regem suum apud Babylonam interfecisset, regni nomen et
3 summam ad Medos transtulit. ita Nini et Babylonis regnum eo anno in Medos deriuatum est, quo anno apud Latinos Procas, Amuli et Numitoris pater, auus autem Rheae Siluiae, quae mater Romuli fuit, regnare
4 coepit. ut autem omnia haec ineffabilibus mysteriis et profundissimis Dei iudiciis disposita, non aut humanis uiribus aut incertis casibus accidisse perdoceam, omnes historiae antiquae a Nino incipiunt, omnes hi-
5 storiae Romanae a Proca exoriuntur. deinde a primo anno imperii Nini usque quo Babylon a Samiramide instaurari coepta est, interueniunt anni LXIIII, et a primo anno Procae, cum regnare coepit, usque ad conditionem urbis fa|ctam a Romulo intersunt aeque anni P.
LXIIII. ita regnante Proca futurae Romae sementis iacta est, etsi nondum germen apparet. eodem anno regni ipsius Procae Babylonis regnum defecit, etsi ad-
6 huc Babylon ipsa consistit. discedente autem Arbato in Medos, partem regni penes se retinuere Chaldaei, qui Babylonam sibi aduersum Medos uindicauerunt.
7 ita Babyloniae potestas apud Medos, proprietas apud Chaldaeos fuit: Chaldaei autem propter antiquam regiae urbis dignitatem non illam suam, sed se illius
8 uocare maluerunt. unde factum est, ut Nabuchodonossor ceterique post eum usque ad Cyrum reges, quamuis

Chaldaeorum uiribus potentes et Babyloniae nomine
clari legantur, in numero tamen et cardine regum non
habentur inlustrium. Babylon itaque eo anno sub 9
Arbato praefecto dehonorata, quo Roma sub Proca
rege, ut proprie dixerim, seminata est. Babylon no-
uissime eo tempore a Cyro rege subuersa, quo primum
Roma a Tarquiniorum regum dominatione liberata est.
siquidem sub una eademque conuenientia temporum 10
illa cecidit, ista surrexit; illa tunc primum alienorum
69 perpessa domi|natum, haec tunc primum etiam suorum
aspernata fastidium, illa tunc quasi moriens dimisit
hereditatem, haec uero pubescens tunc se agnouit
heredem; tunc orientis occidit et ortum est occiden-
tis imperium.

Et ne diutius uerbis morer, committo me dentibus 11
insanientium, sed ueritatis praesidio liberandum.

Regnauit Ninus annis LII. cui successit, ut dixi, 3
uxor sua Samiramis: quae cum et ipsa XLII annis
regnauerit, medio imperii sui tempore Babylonam caput
regni condidit. ita Babylon post annos MCLX et prope- 2
modum quattuor, quam condita erat, a Medis et [ab]
90 Arbato, rege |eorum, praefecto autem suo, spoliata
opibus et regno atque ipso rege priuata est: ipsa ta-
men postea aliquamdiu mansit incolumis. similiter et 3
Roma post annos totidem, hoc est MCLX et [fere]
quattuor, a Gothis et Alaricho rege eorum, comite
autem suo, inrupta et opibus spoliata non regno, ma-
net adhuc et regnat incolumis, quamuis in tantum 4
arcanis statutis inter utramque urbem conuenientiae
totius ordo seruatus sit, ut et ibi praefectus eius Ar-
batus regnum inuaserit et hic praefectus huius Attalus
regnare temptarit; tametsi apud hanc solam merito
Christiani imperatoris adtemptatio profana uacuata sit.

Itaque haec ob hoc praecipue commemoranda cre- 5
didi, ut tanto ineffabilium iudiciorum Dei ex parte
patefacto intellegant hi, qui insipienter utique de tem-
poribus Christianis murmurant, unum Deum disposuisse

tempora et in principio Babyloniis et in fine Romanis,
illius clementiae esse, quod uiuimus, quod autem misere
6 uiuimus, intemperantiae nostrae. ecce similis Babyloniae
ortus et Romae, similis potentia, similis magnitudo, similia
tempora, similia bona, similia mala; tamen non
similis exitus similisue defectus. illa enim regnum amisit,
haec retinet; illa interfectione regis orbata, haec incolumi
7 imperatore secura est. et hoc quare? quoniam ibi
in rege libidinum turpitudo punita, hic Christianae religionis
continentissima aequitas in rege seruata est;
ibi absque religionis reuerentia auiditatem uo|luptatis p.
licentia furoris impleuit, hic et Christiani fuere, qui
parcerent, et Christiani, quibus parcerent, et Christiani,
propter quorum memoriam et in quorum memoria
8 parceretur. quapropter desinant religionem lacerare
et lacessere patientiam Dei propter quam habent, uti
et hoc quoque inpunitum habeant, si aliquando de-
9 sistant. recolant sane mecum maiorum suorum tempora,
bellis inquietissima, sceleribus exsecrabilia, dissensionibus
foeda, miseriis continuatissima, quae et
merito possunt horrere, quia fuerunt, et necessario
10 debent rogare, ne sint: eum sane rogare solum Deum,
qui et tunc occulta iustitia permisit, ut fierent, et
nunc aperta misericordia praestat, ut non sint. quae
modo a me plenius ab ipso Vrbis exordio, reuolutis
per ordinem historiis, proferentur.

4 |Anno post euersionem Troiae CCCCXIIII, olympiade p.
autem sexta, quae quinto demum anno quattuor in
medio expletis apud Elidem Graeciae ciuitatem agone
et ludis exerceri solet, urbs Roma in Italia a Romulo
2 et Remo geminis auctoribus condita est. cuius regnum
continuo Romulus parricidio imbuit, parique
successu crudelitatis sine more raptas Sabinas, inprobis
nuptiis confoederatas maritorum et parentum cruore
3 dotauit. itaque Romulus, interfecto primum auo Numitore
dehinc Remo fratre, arripuit imperium urbemque
constituit; regnum aui, muros fratris, templum

soceri sanguine |dedicauit; sceleratorum manum pro-
missa inpunitate collegit. primus illi campus ad bel- 4
lum forum urbis fuit, mixta simul externa ciuiliaque
bella numquam defutura significans. Sabinorum, quos 5
foedere ludisque pellexerat, feminas tam inhoneste
praesumpsit quam nefarie defendit. ducem eorum Ti- 6
tum Tatium, senem honestis pietatis causis insisten-
tem, diu armis propulsatum, mox, ut in societatem
regni adsumpsit, occidit. cum Veientibus proelium 7
adhuc paruo nomine, iam magnis uiribus, agitatum.
Caeninensium captum ac dirutum oppidum. adsumptis 8
semel armis numquam quies, quippe quibus egestas
turpis atque obscena fames domi timerentur, si um-
quam paci adquieuissent. iam hinc incessabilia cer-
tamina et iuxta quantita|tem uirium semper grauia
quam breuissime strinxerim: Tullum Hostilium mili- 9
taris rei institutorem fiducia bene exercitae iuuentutis
Albanis intulisse bellum et diu altrinsecus spe incerta,
certa clade, tandem pessimos exitus et dubios euentus
conpendiosa tergeminorum congressione finisse; rursus 10
pace disrupta Mettum Fufetium Fidenate bello, medi-
tata etiam proditione suspensum, curribus in diuersa
raptantibus duplicis animi noxam poena diuisi corporis
expendisse; Latinos Anco Marcio duce saepe congres- 11
sos, aliquando superatos; Tarquinium Priscum omnes
finitimos et potentes tunc Tusciae duodecim populos
innumeris concidisse conflictibus; Veientes Seruio Tul-
lio insistente uictos fuisse nec domitos; Tarquinii Su- 12
perbi regnum occisi soceri scelere adsumptum, habita
in ciues crudelitate detentum, flagitio adulteratae Lu-
cretiae amissum, et inter domestica uitia uirtu|tesque
forinsecus emicantes, id est oppida ualida in Latio per
eum capta Ardeam Oricolum Suessam Pometiamque
et quidquid in Gabios uel fraude propria uel poena
filii uel Romanis uiribus perpetrauit. sed Romani 13
quanta mala per CCXLIII annos continua illa regum
dominatione pertulerint, non solum unius regis expulsio

uerum etiam eiuratio regii nominis et potestatis ostendit.
14 nam si unius tantum superbia fuisset in culpa, ipsum solum oportuisset expelli seruata regia dignitate
15 melioribus. igitur regibus urbe propulsis Romani, consulendum sibi quam cuiquam suae libertati dominandum rati, consules creauerunt: quibus ueluti adulta reipublicae crescentis aetas robustioribus ausis exercebatur.

5 |Anno post urbem conditam CCXLIIII Brutus primus apud Romanos consul primum conditorem regemque Romae non solum exaequare parricidio sed et uincere studuit; quippe duos filios suos adulescentes totidemque uxoris suae fratres, Vitellios iuuenes, reuocandorum in Vrbem regum placito insimulatos, in contionem
2 protraxit, uirgis cecidit securique percussit. ipse deinde Veientum Tarquiniensiumque bello cum Arrunte, Superbi filio, congresso sibi commortuoque procubuit.
3 Porsenna rex Etruscorum, grauissimus regii nominis suffragator, Tarquinium manu ingerens, tribus continuis |annis trepidam urbem terruit conclusit obsedit; et nisi hostem uel Mucius constanti urendae manus patientia uel uirgo Cloelia admirabili transmeati fluminis audacia permouissent, profecto Romani conpulsi forent perpeti aut captiuitatem hoste insistente superati, aut seruitutem recepto rege subiecti.
4 post haec Sabini conrasis undique copiis magno apparatu belli Romam contendunt. quo metu consternati Romani dictatorem creant, cuius auctoritas et potentia consulem praeiret; quae res in illo tunc bello plurimum emolumenti tulit.
5 sequitur discessio plebis a patribus, cum, M. Valerio dictatore dilectum militum agente, uariis populus stimulatus iniuriis Sacrum Montem insedit armatus. qua pernicie quid atrocius, cum |corpus a capite desectum perditionem eius, per quod inspirabat, meditaretur? actumque de Romano nomine intestina pernicie foret, nisi maturata reconciliatio subrepsisset prius quam se discessio ipsa cognosceret.

urguet se atque inminet sibi extra illas apertas bello- 6
rum clades successu misero clandestina pernicies:
quippe T. Gesonio et P. Minucio consulibus duo uel
maxima omnium malorum abominamenta, fames et
pestilentia fessam urbem corripuere. cessatum est
paulisper a proelis, cessatum tamen a mortibus non
est. Veientes Etrusci graues hostes adiunctis sibi fini- 7
timorum copiis in bella surgentes obuiis M. Fabio et
Cn. Manlio consulibus excipiuntur: ubi post sacramen-
tum iurationis, quo se Romani deuouerant non nisi
post uictoriam ad castra redituros, adeo atrox certa-
men fuit et uictis uictoribusque par forma, ut, amisso
plurimo exercitu occisisque in pugna Manlio consule
p. 99 et Fabio consulari, M. Fabius consul oblatum sibi a
senatu triumphum suscipere recusarit, quia tantis rei-
publicae detrimentis luctus potius debebatur. glorio- 8
sissima illa numero et uiribus Fabiorum familia Veien-
tanum sortita certamen quantam reipublicae orbitatem
occasu suo intulerit, infamibus usque ad nunc uoca-
bulis testes sunt fluuius qui perdidit et porta quae
misit. nam cum sex et trecenti Fabii, uere clarissima 9
Romani status lumina, speciale sibi aduersum Veien-
tes decerni bellum expetiuissent, spem temere sum-
ptae expeditionis primis successibus firmauerunt: de-
hinc inducti in insidias circumuentique ab hostibus,
omnes ibidem trucidati sunt, uno tantum ad enuntian-
dam cladem reseruato, ut miserius audiret patria per-
ditos, quam perdidisset. ad haec non Romae tantum 10
talia gerebantur, sed quaeque prouincia suis ignibus
aestuabat et, quod poeta praecipuus in una urbe de-
scripsit, ego de toto orbe dixerim:

crudelis ubique
Luctus, ubique pauor et plurima mortis imago.

100 Igitur eodem tempore Cyrus, rex Persarum — 6
quem superius explicandae historiae causa commemo-
raueram, qui tunc Asiam Scythiam totumque orien-
tem armis peruagabatur, cum Tarquinius Superbus ur-

bem uel rex uel hostis aut seruitio premebat aut bello
2 — Cyrus, ut dixi, cunctis aduersum quos ierat perdomi-
tis, Assyrios et Babylonam petit, gentem urbemque
tunc cunctis opulentiorem; sed impetum eius Gyndes
fluuius, secundae post Euphraten magnitudinis, inter-
3 cepit. nam unum regiorum equorum candore forma-
que |excellentem, transmeandi fiducia persuasum, qua p. 10
per rapacem alueum offensi uado uertices attolleban-
4 tur, abreptum praecipitatumque merserunt. rex iratus
ulcisci in amnem statuit, contestans eum, qui nunc
praeclarum equum uorauisset, feminis uix genua tin-
guentibus permeabilem reliquendum. nec peragendo
segnior totis copiis perpeti anno Gynden fluuium per
magnas concisum deductumque fossas in quadringen-
5 tos sexaginta alueos comminuit. eo opere praedoctis
fossoribus, etiam Euphraten longe ualidissimum et
6 mediam Babyloniam interfluentem deriuauit. ac sic
meabilibus uadis siccum etiam patentibus aluei parti-
bus iter fecit, cepitque |urbem, quam uel humano opere p. 10
exstrui potuisse uel humana uirtute destrui posse utrum-
7 que paene incredibile apud mortales erat. namque
Babylonam a Nebrot gigante fundatam, a Nino uel
8 Samiramide reparatam multi prodidere. haec campi
planitie undique conspicua, natura loci laetissima, ca-
strorum facie moenibus paribus per quadrum disposita.
murorum eius uix credibilis relatu firmitas et magni-
tudo, id est latitudine cubitorum quinquaginta, altitu-
9 dine quater tanta. ceterum ambitus eius quadringentis
octoginta stadiis circumuenitur. murus coctili latere
atque interfuso bitumine conpactus, fossa extrinsecus
10 late patens uice amnis circumfluit. a fronte murorum
centum portae aereae. ipsa autem latitudo in consum-
matione pinnarum utroque latere habitaculis defenso-
rum aeque dispositis, media intercapedine sui citas
quadrigas capit. domus intrinsecus |quatergeminae ha- p. 103
11 bitationis minaci proceritate mirabiles. et tamen magna
illa Babylon, illa prima post reparationem humani

generis condita, nunc paene etiam minima mora uicta
capta subuersa est. ibi tunc Croesus rex Lydorum 12
famosus opibus cum ad auxiliandum Babyloniis uenis-
set, uictus sollicite in regnum refugit. Cyrus autem
posteaquam Babylonam ut hostis inuasit ut uictor
euertit ut rex disposuit, bellum transtulit in Lydiam;
ubi conterritum superiore iam proelio exercitum nullo
negotio superauit. ipsum etiam Croesum cepit captum-
que et uita et patrimonio donauit.

Exaggerare hoc loco mutabilium rerum instabiles 13
status non opus est: quidquid enim est opere et manu
factum, labi et consumi uetustate, Babylon capta con-
104 firmat: cuius ut primum imperium ac potentissimum
exstitit ita et primum cessit, ut ueluti quodam iure
succedentis aetatis debita posteris traderetur hereditas,
ipsis quoque eandem tradendi formulam seruaturis.
ita ad proxima aduentantis Cyri temptamenta succu- 14
buit magna Babylon et ingens Lydia, amplissima orien-
tis cum capite suo bracchia unius proelii expeditione
ceciderunt: et nostri incircumspecta anxietate causan-
tur, si potentissimae illae quondam Romanae reipublicae
moles nunc magis inbecillitate propriae senectutis quam
alienis concussae uiribus contremescunt.

Igitur idem Cyrus proximi temporis successu Scy- 7
this bellum intulit. quem Thamyris regina quae tunc
genti praeerat cum prohibere transitu Araxis fluminis
posset, transire permisit, primum propter fiduciam sui,
dehinc propter opportunitatem ex obiectu fluminis
hostis inclusi. Cyrus itaque Scythiam ingressus, pro- 2
cul a transmisso flumine castra metatus, insuper astu
eadem instructa uino epulisque deseruit, quasi territus
refugisset. hoc conperto regina tertiam partem co-
piarum et filium adulescentulum ad persequendum
Cyrum mittit. barbari ueluti ad epulas inuitati pri- 3
mum ebrietate uincuntur, mox reuertente Cyro uniuersi
cum adulescente obtruncantur. Thamyris exercitu ac 4
filio amisso uel matris uel reginae dolorem sanguine

hostium diluere potius quam suis lacrimis parat. simu-
lat diffidentiam desperatione cladis inlatae paulatim-
5 que cedendo superbum hostem in insidias uocat. ibi
quippe conpositis inter montes insidiis ducenta milia
Persarum cum ipso rege deleuit, adjecta super omnia
illius rei admiratione, quod ne nuntius quidem tantae
6 cladis superfuit. regina caput Cyri amputari atque
in utrem humano sanguine oppletum coici iubet non
muliebriter increpitans: Satia te, inquit, sanguine
quem sitisti, cuius per annos triginta insa-
tiabilis perseuerasti.

8 |Anno ab urbe condita CCXLV Darius Cyro apud p.
Scythas interfecto post aliquantum interuallum sorte
regnum adeptus est. regnauit enim medius eorum
2 Cambyses Cyri filius; qui deuicta Aegypto cunctam
Aegypti religionem abominatus caerimonias eius et
3 templa deposuit. post hunc etiam magi sub nomine
quem occiderant regis regno obrepere ausi; qui qui-
4 dem mox deprehensi et op|pressi sunt. Darius itaque, p.
unus ex his qui magorum audaciam ferro coercuerant,
consensu omnium rex creatus est. qui postquam As-
syrios ac Babylonam a Persarum regno deficientem
bello recuperauit, Antyro, regi Scytharum, hac uel
maxime causa bellum intulit, quod filiae eius petitas
5 sibi nuptias non obtinuisset. magna scilicet necessitas,
pro unius libidine hominis septingenta milia uirorum
periculo mortis exponi. incredibili quippe apparatu
cum septingentis milibus armatorum Scythiam ingres-
sus, non facientibus hostibus iustae pugnae potestatem,
insuper repentinis incursibus extrema copiarum dila-
6 cerantibus, metuens ne sibi reditus interrupto ponte
Histri fluminis negaretur, amissis octoginta milibus
bellatorum trepidus refugit, quamuis hunc amissorum
numerum inter damna non duxerit, et, quem habendum
uix quisquam ambire ausus esset, perditum ille non
7 sensit. inde Asiam Macedoniamque adgressus perdo-
muit. Ionas quoque nauali congressione superauit.

deinde in Athenienses, cur Ionas aduersum se auxilio
iuuissent, impetum fecit atque arma direxit. porro autem 8
Athenienses ubi aduentare Darium conpererunt, quam-
uis auxilium a Lacedaemoniis poposcissent, tamen, cum
108 detineri Persas quadriduanae re|ligionis otio conpertum
haberent, spem occasione sumentes instructis tantum
decem milibus ciuium et Plataeensibus auxiliaribus
mille aduersum sescenta milia hostium campis Mara-
thoniis proruperunt. Miltiades ei tunc bello praefuit, 9
qui celeritate magis quam uirtute fretus alacri satis ex-
peditione prius hosti comminus inhaesit quam posset
expedito sagittarum iactu propulsari. tanta in eo bello 10
diuersitas certandi fuit, ut ex alia parte uiri ad occi-
dendum parati, ex alia pecudes ad moriendum prae-
109 paratae putarentur. ducenta milia Per|sarum apud cam- 11
pos Marathonios ea tempestate ceciderunt. sensit Darius 12
hoc damnum: nam uictus fugatusque arreptis nauibus
refugit in Persas. cum autem instauraret bellum et 13
ulcisci in uictores moliretur, in ipso apparatu concidit
olympiade LXXIIII, hoc est post urbem conditam anno
CCLXXV, quo tempore Romae Popilia uirgo ob crimen
stupri uiua defossa est.

Xerxes Dario patri in regnum succedens bellum 9
aduersus Graeciam a patre susceptum per quinquen-
nium instruxit; quod Demaratus Lacedaemonius, qui
tunc forte apud Xerxen exulabat, per tabellas primum
scriptas deinde ceratas suis prodidit. igitur Xerxes 2
septingenta milia armatorum de regno et trecenta de
110 auxiliis, |rostratas etiam naues mille ducentas, onera-
rias autem tria milia numero habuisse narratur; ut
merito inopinato exercitu inmensaeque classi uix ad
potum flumina, uix terras ad ingressum, uix maria ad
cursum suffecisse memoratum sit. huic tam incredi- 3
bili temporibus nostris agmini, cuius numerum nunc
difficilius est adstrui quam tunc fuit uinci, Leonida
rex Spartanorum cum quattuor milibus hominum in
angustiis Thermopylarum obstitit. Xerxes autem con- 4

temptu paucitatis obiectae iniri pugnam, conseri manum
imperat. porro illi, quorum cognati et commanipulares
in campis Marathoniis occubuerant, et certaminis simul
5 et cladis exstitere principium. deinde succedens sibi
turba maior ac segnior, cum iam neque ad procurren-
dum libera neque ad pugnandum expedita neque ad
fugiendum prompta solis mortibus subrigeretur, triduo
continuo non duorum pugna, sed caedes unius populi
6 fuit. quarto autem die cum uideret Leonida undique
hostem circumfundi hortatur auxiliares socios, ut sub-
trahentes se pugnae in cacumen montis euadant ac se
ad meliora tempora reseruent; sibi uero cum Spartanis
suis aliam sortem esse subeundam: plus se patriae
7 debere quam uitae. dimissis sociis Spartanos admonet,
de gloria plurimum, de uita nihil sperandum; neque
exspectandum uel hostem uel diem, sed occasione no-
ctis perrumpenda castra, conmiscenda arma, contur-
banda agmina fore; nusquam uictores honestius quam
8 in castris hostium esse perituros. persuasi igitur mori
malle, in ultionem futurae mortis armantur tamquam
ipsi interitum suum et exigerent et uindicarent. mirum
dictu sescenti uiri castra sescentorum milium inrum-
9 punt. tumultus totis castris oritur; Persae quoque
ipsi Spartanos adiuuant mutuis caedibus suis; Spartani
quaerentes regem nec inuenientes caedunt sternuntque
omnia, castra peruagantur uniuersa et inter densas
strues corporum raros homines uix sequuntur: uictores
10 sine dubio, nisi mori elegissent. proelium a principio
noctis in maiorem diei partem tractum: ad postremum
uincendo fatigati, ubi quisque eorum deficientibus
membris uisus est sibi mortis suae ultione satiatus,
ibi inter impedimenta cadauerum campumque crasso
et semigelato sanguine palpitantem lassus lapsus et
mortuus est.

10 Xerxes bis uictus in terra nauale proelium parat.
sed Themistocles dux Atheniensium cum intellexisset
Ionas — quibus dum auxilium superiore bello praebet,

in se Persarum impetum uerterat — in auxilium Xerxis
instructam classem deducere, sollicitare eos parti suae
hostique subtrahere statuit. et quia conloquendi fa- 2
cultas negabatur, locis quibus Iones accessuri nauibus
uidebantur proponi symbolos saxisque adfigi iubet,
socios quondam et participes periculorum, nunc autem
iniuste desides apta increpatione corripiens atque ad
113 an|tiquorum iura foederum religiosa adhortatione per-
suadens praecipueque admonens, uti commisso proelio
cedentium uice inhibeant remos seseque bello auferant.
igitur rex, partem nauium sibi detinens, spectator 3
pugnae in litore manet. contra autem Artemidora,
regina Halycarnasi, quae in auxilium Xerxi uenerat,
inter primos duces acerrime bello inmiscetur, ita ut
uersa uice in uiro feminea cautela, in femina uirilis
audacia spectaretur. cum autem anceps pugna esset, 4
Iones iuxta praeceptum Themistoclis paulatim se cer-
tamini subtrahere coeperunt: quorum defectio Persas
iam fugam circumspicientes aperte fugere persuasit.
in qua trepidatione multae naues mersae captaeque 5
sunt, plures tamen saeuitiam regis uelut immanitatem
hostis timentes domos dilabuntur. anxium tot malis 6
regem Mardonius adgreditur suadens, regem in regnum
redire oportere prius quam aduersa fama nouas res
domi moliretur; se autem, si residuae sibi copiae tra- 7
derentur, et ultionem ab hoste exacturum et ignomi-
niam domesticam propulsaturum, aut, si aduersa belli
perseuerassent, cessurum se quidem hosti, sed tamen
sine regis infamia. probato consilio exercitus Mar- 8
donio traditur. rex Abydum, ubi pontem ueluti uictor
maris conseruerat, cum paucis proficiscitur. sed cum
114 pontem hibernis tempestatibus dissolutum offen|disset,
piscatoria scapha trepidus transiit. erat sane quod 9
spectare humanum genus et dolere debuerit mutationes
rerum hac uel maxime uarietate permetiens: exiguo
contentum latere nauigio, sub quo ipsum pelagus ante
latuisset et iugum captiuitatis suae iuncto ponte por-

10 tasset; uilissimo unius seruuli egere ministerio, cuius
potentiae, dum montes exciduntur, ualles replentur,
amnes exhauriuntur, ipsa etiam rerum natura cessisset.
11 pedestres quoque copiae, quae ducibus commissae
fuerant, labore fame ac metu ita distabuerunt et cru-
descente morbo tanta pestis tantaque foeditas morien-
tium exorta est, ut uiae cadaueribus replerentur, dirae
etiam alites atque improbae bestiae escarum inlecebris
sollicitatae moribundum sequerentur exercitum.

11 At uero Mardonius, cui reliqua belli Xerxes com- p. 115
miserat, adflatus primum successu breui mox in ex- 11
trema deiectus est. Olynthum siquidem Graeciae op- p. 116
2 pidum expugnauit. Athenienses uaria sollicitatione
adducere in spem pacis adgressus, ubi inexpugnabilem
eorum libertatem uidet, incensa urbis parte in Boeo-
3 tiam omnem belli apparatum deducit. illuc quoque
eum centum milia Graecorum insecuta sunt et com-
misso sine mora proelio Mardonium deletis copiis
ipsius uelut e naufragio nudum cum paucis fugere
conpulerunt; castra regiis opibus referta ceperunt, non
paruo quidem antiquae industriae damno: nam post
huius praedae diuisionem aurum Persicum prima Grae-
4 ciae uirtutis corruptio fuit. urguet igitur inceptus
miseros extrema perditio. nam forte eodem die, quo
in Boeotia Mardonii copiae deletae sunt, pars Persici
exercitus in Asia sub monte Mycale nauali proelio
5 dimicabat. ibi nouus repente rumor utriusque classis p. 117
et populi inpleuit aures, Mardonii exstinctas copias,
Graecos exstitisse uictores. mira diuini iudicii ordi-
natio, in Boeotia oriente sole bellum fuisse commissum,
in Asia meridianis horis sub eadem die tantis spatiis
6 maris terraeque interiacentibus nuntiatum! qui rumor
ei uel maxime rei adstipulatus est, quod Persas, audita
clade sociorum primum dolore dehinc desperatione
correptos, nec bello expeditos nec fugae habiles red-
didit. atque ita consternatos profligatosque constan-
7 tior factus hostis successu felicitatis inuasit. Xerxes,

bello in Graecia infeliciter gesto contemptibilis suis
factus, per Artabanum praefectum suum in regia cir-
cumuentus occiditur.

O tempora desiderio et recordatione dignissima! 8
o dies illos inoffensae serenitatis, qui nobis ueluti e
tenebris respiciendi proponuntur! quibus breuissimo
interuallo de uisceribus unius regni decies nouies cen-
tena milia uirorum tribus proximis regibus tria bella
rapuerunt; ut taceam de infelicissima tunc Graecia,
p. 118 quae totum hunc, de quo nunc hebescimus, numerum
moriendo superauit. Leonida ille clarissimus Lace- 9
daemoniorum in bello isto aduersus Xerxen, quod
supremum ipsi atque hostibus fuit, cum sescentis suis
famosissima illa incitamenta dixisset: *Prandete tam-
quam apud inferos cenaturi*, auxiliaribus tamen,
quos excedere bello iubebat, misericorditer suasit, ut
se ad meliora tempora reseruarent. ecce cum ille 10
promisit futura meliora, isti adserunt meliora prae-
terita, quid aliud colligi datur utroque in suis de-
testante praesentia, nisi aut semper bona esse sed
ingrata aut numquam omnino meliora?

At Romae — ut ad id tempus redeam unde di- 12
gressus sum: neque enim interuallo miseriarum ad
alios transire conpellor, sed, sicuti se quondam effer-
uescentia ubique mala ipsis actibus conligarunt, ita
etiam permixta referuntur: nobis quippe conferre inter
p. 119 se tempora orbis, non cuiusquam partis eius laboribus
insultare propositum est — Romae ergo post urbem 2
conditam anno CCLXL suspenso ad modicum bello
grauis pestilentia, quae semper ibi raras indutias aut
factas intercepit aut ut fierent coegit, per uniuersam
ciuitatem uiolenter incanduit, ut merito praecedente
prodigio caelum ardere uisum sit, quando caput gen-
tium tanto morborum igne flagrauit. nam eo anno 3
Aebutium et Seruilium ambo consules pestilentia con-
sumpsit, militares copias plurima ex parte confecit,
multos nobiles praecipueque plebem foeda tabe deleuit;

4 quamuis iam etiam superiore quarto anno oborta lues
eundem populum depopulata sit.
5 Proximo dehinc anno ciues exules seruique fugitiui
duce Herbonio, uiro Sabino, inuaserunt incenderuntque
6 Capitolium. ubi fortissime quidem Valerio consule et
imperatore obstitere iuniores; sed adeo atrox et graue
discrimen proelii fuit, ut ipse quoque consul Valerius
ibi fuerit occisus et indignam de seruis uictoriam in-
super etiam sua morte foedarit.

7 Sequitur annus, in quo cum uicto exercitu consul
obsessus est. nam Minucium consulem congressum
proelio Aequi Vulscique superarunt et fugientem in
Algido fame ferroque cinxerunt, actumque infeliciter
|foret, ni Quintius Cincinnatus, praecipuus ille dictator, p. 120
8 artatam obsidionem oppresso hoste soluisset. qui re-
pertus in rure, ab aratro arcessitus ad fasces, sumpto
honore instructoque exercitu mox uictor effectus iugum
boum Aequis inposuit uictoriamque quasi stiuam te-
nens subiugatos hostes prae se primus egit.

13 Anno qui proximus trecentesimo ab urbe condita
fuit, dum legati ad Athenienses propter Solonis leges
transferendas missi exspectantur, arma Romana fames
pestilentiaque compescuit.

2 Ipso autem trecentesimo anno, hoc est olympiade
nonagensima quinta, potestas |consulum decemuiris tra- p. 121
dita constituendarum legum Atticarum gratia magnam
3 perniciem reipublicae inuexit. nam primus ex decem-
uiris cedentibus ceteris solus Appius Claudius sibi con-
tinuauit imperium, statimque aliorum coniuratio subse-
cuta est, ut more contempto, quo insigne imperii penes
unum potestas autem communis erat, omnes omnia pro-
4 priis libidinibus agitarent. itaque inter cetera, quae in-
solentissime cuncti praesumebant, repente singuli cum
duodenis fascibus ceterisque imperatoriis insignibus
5 processerunt: et nouo improbae ordinationis incepto,
ablegata religione consulum emicuit agmen tyranno-
rum, duabus tabulis legum ad decem priores additis,

agentes insolentissimo fastu plurima, die, quo deponere
magistratus mos erat, cum isdem insignibus processe-
runt. maximam etiam Appii Claudii libido auxit in- 6
uidiam, qui ut Verginiae uirgini stuprum inferret, prius
seruitutis causam intulit; quamobrem adactus Vergi-
nius pater dolore libertatis et pudore dedecoris pro-
tractam ad seruitutem filiam in conspectu populi pius
parricida prostrauit. qua populus necessitatis atro- 7
citate permotus et periculo libertatis admonitus mon-
tem Auentinum occupauit armatus. nec tueri libertatem
armis destitit, nisi postquam se coniuratorum conspi-
ratio ipsis quoque honoribus abdicauit.

Tertia et quinta post centesimam olympiade per 8
totum fere annum tam crebri tamque etiam graues in
Italia terrae motus fuerunt, ut de innumeris quassa-
tionibus ac ruinis uillarum oppidorumque adsiduis
Roma nuntiis fatigaretur, deinde ita iugis et torrida 9
siccitas fuit, ut praesentis tunc futurique anni spem
gignendis terrae fructibus abnegarit, isdemque tem- 10
poribus cum Fidenates hostes maximorum auxiliorum
manu stipante terribiles Romanis arcibus imminerent,
Aemilius tertium dictator magnam mali molem ipsis
Fidenis uix captis depulit et sanauit. tanta in ipsis 11
erat malorum animorumque contentio, ut uel domesti-
cas clades superfusa forinsecus bella oblitterarent uel
post damna bellorum indutias relaxatas diuersae pestes
caelo terraque excandescentes incessabili infestatione
corrumperent.

Sicilia ab initio patria Cyclopum et post eos sem- 14
per nutrix tyrannorum fuit, saepe etiam captiua ser-
uorum, quorum primi carnibus hominum, medii cru-
ciatibus, postremi mortibus pascebantur, excepto eo,
quod externis bellis aut praeda habebatur aut prae-
mium. haec, ut quam breuissime absoluam, requiem 2
malorum nisi nunc nescit, immo, ut euidentius diuer-
sitates temporum declarentur, sicut antea uel intestinos
uel externos tumultus perpessa est inter omnes sola

3 semper, ita nunc ex omnibus sola numquam. nam
etiam — ut sileam de diuturnitate uel illius calami- p. 12
tatis, qua pressa est, uel istius e contrario, qua fruitur,
pacis — Aethna ipsa, quae tunc cum excidio urbium
atque agrorum crebris eruptionibus aestuabat, nunc
tantum innoxia specie ad praeteritorum fidem fumat.
4 igitur — ut praetermittam interim de tyrannis, quo-
rum mox qui fuit ultor successor effectus est — medio
tempore, hoc est anno ab urbe condita CCCXXXV, cum
Regini apud Siciliam discordia laborarent ciuitasque
per dissensionem diuisa in duas partes esset, pars una
ueteranos ab Himera urbe Siciliae in auxilium uocauit.
5 porro illi, pulsis ciuitate primum his contra quos in-
plorabantur, deinde mox caesis etiam illis quibus ad
auxiliandum conuenerant, urbem cum coniugibus ac
liberis sociorum occupauere, ausi facinus nulli tyranno
6 comparandum: quippe cum Reginis quiduis perpeti
satius fuerit, quam ut ultro inuitarent, quibus patriam
coniuges liberos ac penates ipsi extorres ad praedam
relinquerent.

7 At etiam Catinenses cum Syracusanos graues infestos-
que paterentur, ab Atheniensibus auxilia poposcerunt.
sed Athenienses suo magis quam sociorum studio instru-
ctam classem in Siciliam misere, cum et sibi propa-
gare molirentur imperium et Syracusanam classem nu-
8 per instructam Lacedaemoniis proficere uererentur. et
quoniam Athenienses qui missi erant caesis hostibus pro- p. 12
spera initia sumpserant, maiores copias robustioremque
exercitum cum Lachete et Chariade ducibus in Siciliam
9 reduxerunt. sed Catinenses, belli taedio permoti, cum
Syracusanis foedus ineunt, auxilia Atheniensium sper-
10 nunt; post autem, Syracusanis condiciones pacis me-
ditatione dominationis transgredientibus, denuo legatos
Athenas mittunt, qui capillo barbaque squalidi et lu-
gubribus induti misericordiam atque auxilium et ser-
11 mone et habitu precarentur. igitur magna classis in-
struitur ducibus Nicia et Lamacho, tantisque uiribus

Sicilia repetitur, ut suffragia sua et hi timerent, qui
impetrauissent. Athenienses duas ilico pedestres pu- 12
p. 126 gnas secundis successibus faciunt, confectos in |urbe
hostes et obiecta classe circumdatos terra marique
concludunt. at Syracusani fractis fessisque rebus auxi- 13
lium a Lacedaemoniis petunt. a quibus mox mittitur
Gylippus, solus quidem sed in quo omnium praesidio-
rum instar praeferebatur. qui ueniens ut audiuit in-
clinatum iam belli statum, auxiliis partim in Graecia
partim in Sicilia contractis opportuna bello loca occu-
pauit. deinde duobus proeliis uictus nec territus, tertio 14
congressu Lamachum occidit, hostes in fugam uertit,
socios obsidione liberauit. hinc Athenienses terrestri 15
proelio uicti, experimenta maris ineunt et nauali cer-
tamine congredi parant; quo cognito Gylippus classem
instructam a Lacedaemoniis arcessit; aeque Athenien- 16
ses in locum amissi ducis Demosthenen et Euryme-
donta cum supplemento copiarum mittunt; Peloponnesii
quoque cum multarum urbium consensu et decreto in-
gentia Syracusanis auxilia misere. ita sub specie so- 17
cialis belli domesticos motus exsequuntur, et, quasi
placito de Graecia translatum certamen in Siciliam
fuerit, sic ex utraque parte summis uiribus dimicatur.
igitur Athenienses prima congressione uincuntur, castra 18
quoque cum omni pecunia uel publica uel priuata et
cum uniuerso instructu diuturnae expeditionis amittunt;
fractis opibus et in angustum redactis, suadet Demo- 19
sthenes, dum nondum omnino res perditae sint quamlibet
uideantur adflictae, domum redeant Siciliaque decedant;
Nicias autem, pudore male gestarum rerum ab initio 20
desperatior redditus, remanere contendit. reparant 21
127 nauale certamen et mox per inscitiam in angu|stias
Syracusani maris deducti insidiis hostium circumueni-
untur: Eurylochus dux primus occiditur, undecim naues
incenduntur. Demosthenes et Nicias classem dimit-
tunt quasi tutius terrena expeditione fugituri. Gylippus 22
autem primum naues eorum relictas centum triginta

inuadit, dehinc ipsos fugientes persequi adgressus capit caeditque quam plurimos. Demosthenes dedecus seruitutis uoluntaria morte declinat, Nicias uero indignam turpemque uitam dedecore captiuitatis accumulat.

15 Igitur Athenienses, biennio apud Siciliam non sine
Lacedaemoniorum damno conflictati, aliis domi malis
circumueniuntur. Alcibiades enim, dux pridem aduer-
sus Syracusas pronuntiatus, mox ad iudicium pro qua-
2 dam insimulatione detentus, uoluntario exilio Lacedae-
monem se contulit inpulitque Spartanos, ut turbatis
Atheniensibus nouo rursus bello insisterent, neque eis
respirandi spatium, quin opprimerentur, relaxarent.
3 cui incepto ita Graecia omnis adstipulata est, quasi
ad commune incendium restinguendum bono publico
4 congestis uiribus consuleretur. Darius etiam rex Per-
sarum, memor paterni auitique in hanc urbem odii,
per Tissafernen praefectum Lydiae cum Lacedaemoniis
foedus paciscitur eisque sumptus belli et copias polli-
5 cetur. mirum dictu, Atheniensium tantas ea tempe-
state opes fuisse, ut, cum aduersus eos, hoc est ad-
uersus unam urbem, Graeciae Asiae totiusque orientis
uiribus incursum sit, pugnando saepe nec umquam
cedendo consumpti magis uideantur fuisse quam uicti.
6 principio enim Alcibiades omnes socios deficere ab
his ad Lacedaemonios coegit, sed et ab his quoque
per inuidiam insidiis adpetitus aufugit et ad Tissafer-
7 nen [in Mediam] concessit. cui statim accommodato
ingenio et apti eloquii gratia familiarior factus per-
suadet, ne Lacedaemonios tam profusis opibus iuuet;
eum potius istius certaminis arbitrum spectatoremque
fieri debere, integrasque Lydiae uires aduersum uicto-
8 rem reseruandas. quamobrem Tissafernes partem clas-
sis cum aliquanta manu deduci Lacedaemonam iubet,
ne uel abundantes suffragiis alieno tuti periculo dimi-
carent uel in totum destituti susceptum certamen omit-
terent.

p. 130 Apud Athenienses uero cum diu domestica discor- 16
dia agitaretur, imminente periculo summa imperii
ad senatum populi uoluntate transfertur: quippe otio
discordiae nutriuntur, at ubi necessitas incubuit, post-
positis priuatis causis atque odiis in commune con-
sulitur. sed hoc ipsum cum propter insitam genti 2
superbiam et tyrannicas libidines perniciosum foret,
tandem Alcibiades exul ab exercitu reuocatur et dux
classis constituitur. quo conperto principes primo 3
Spartanis urbem prodere moliti sunt; deinde, cum id
frustra cogitassent, in exilium sponte cesserunt. igitur
Alcibiades patria liberata classem in hostes dirigit.
commisso proelio uictoriam Athenienses capessunt. 4
porro autem maior pars Spartani exercitus caesa, du-
ces quoque paene omnes interfecti et octoginta naues
captae absque his, quae in conflictu incensae demer-
saeque perierunt. rursus bellum in terram translatum 5
Spartanis aeque infeliciter cessit. quibus rebus fracti
Lacedaemonii petiere pacem, nec tamen impetrare po-
p. 131 tuerunt. praeterea Syracusana praesidia in Siciliam 6
audita Carthaginiensis belli infestatione reuocata sunt.
quamobrem Alcibiades classe uictrici totam Asiam per-
uagatur, bellis incendiis caedibus rapit sternitque
omnia; urbes, quae dudum a societate defecerant, capit
recipitque quamplurimas. sic Alcibiades magni nomi- 7
nis factus Athenas cum admiratione et gaudio omnium
uictor ingreditur. paruo post interuallo auget uires, 8
exercitum classemque numero prouehit rursusque Asiam
petit. Lacedaemonii uero Lysandrum ducem classi
belloque praeficiunt. Cyrus etiam frater Darii, in lo- 9
cum Tissafernis Ioniae Lydiaeque praepositus, magnis
eos opibus auxiliisque confirmat. Lysander itaque
Alcibiadis exercitum praedae intentum ac per hoc ubi-
que dispersum ac uagum repentino incursu opprimit,
sine aliquo conflictu uincit caeditque fugientem. magna 10
haec clades Atheniensibus, et multo hoc atrocius uul-
nus, quam dudum inflixerant, susceperunt. quo con-

auxiliis rursus in bellum ruunt. ubi duo saeuissi
12 omnium longe tyrannorum trucidantur. ceteros uict
et in fugam uersos Thrasybulus ubi uel maxime Ath
nienses esse intellegit, clamore consequitur, oration
retinet, precibus ligat, proponens ante oculos eorum
quos fugere uel ad quos refugere uellent; sib
aduersum triginta dominos, non aduersum ci-
ues miseros bellum esse susceptum. quin po-
tius omnes, qui se meminerint esse Athenien-
ses, sequi oportere Atheniensium libertatis
13 ultores. itaque haec adhortatio tantum apud illos
ualuit, ut mox reuersi in ciuitatem tyrannos arce de-
cedere atque Eleusinam emigrare conpulerint. qui
postquam in societatem urbis ciues suos, eatenus
exules, receperunt, tyrannos in bellum aemulatione
suscitant, quibus libertas aliorum quasi ipsorum serui-
14 tus uidebatur. tunc indicta pugna cum prius quasi ad
conloquium conuenirent, circumuenti insidiis ueluti pa-
cis uictimae trucidantur: ita reuocati in unum, post
inexplebiles magnorum lacrimas gaudiorum haec prima
fundamina recuperatae libertatis instaurant proposita
iuris iurandi contestatione, uti discordiae animosita-
tesque praeteritae in obliuionem perpetuam atque im-
15 mortale silentium deducantur. quod pactionis genus
quasi nouam uitae institutionem nouamque felicitatem
status sui informantes amnestiam uocauerunt, id
est abolitionem malorum. sapientissima Athenien- p. 137
sium, praesertim post tanta miseriarum documenta,
prouisio: si quo pacto res humanae manente con-
16 sensu hominum ita ut ordinantur valerent; sed adeo
hoc idem placitum inter ipsa paene placiti uerba
corruptum est, ut uix intercedente biennio Socrates
ille clarissimus philosophorum adactus malis ueneno
sibi apud eos uitam extorserit, deinde uix quadra-
ginta annis interuenientibus, ut alia sileam, idem
Athenienses adempta sibi penitus libertate sub Phi-
lippo Macedonum rege seruierint. uerumtamen sapien-

tissimi omnium Athenienses etiam suis malis satis
docti concordia minimas res crescere, discordia maxi-
mas labi, cunctaque uel bona uel etiam mala quae
foris geruntur internis esse radicata et emissa principiis,
domi abstersere odia et foris bella presserunt relique-
runtque posteris suis de ruina sui exemplum, de re-
paratione consilium: si tamen ob infirmissimam hu-
manae mentis mutabilitatem, quod in adflictis rebus
consulitur, in prosperis seruaretur.

Isdem fere diebus bellum ciuile, immo etiam plus 18
quam ciuile, uix parricidio terminatum, apud Persas
gerebatur. mortuo enim rege Dario cum Artaxerxes
et Cyrus filii eius de regno ambigerent, tandem appa-
ratibus magnis, prouinciarum ac populorum ruinis
utrimque certatum: in quo conflictu cum e diuerso 2
concurrentes sibi ambo fratres mutuo casus obiecta-
uisset, prior Artaxerxes uulneratus a fratre equi uelo-
citate morti exemptus euasit. Cyrus autem mox a
cohorte regia oppressus finem certamini dedit. Arta-
xerxes ergo et praeda fraternae expeditionis et exer-
citu potitus potestatem regni parricidio firmauit. sic 3
uniuersa Asia atque Europa, partim in se singulae,
partim inter se inuicem funeribus et flagitiis permisce-
bantur.

Ecce paruissima pagina uerbisque paucissimis quan- 4
tos de tot prouinciis populis atque urbibus non magis
explicui actus operum, quam inplicui globos miseria-
rum. quis enim cladem illius temporis, quis fando funera
explicet aut aequare lacrimis possit dolores? uerum- 5
tamen haec ipsa, quia multo interiectu saeculorum
exoleuerunt, facta sunt nobis exercitia ingeniorum et
oblectamenta fabularum. quamquam si quis intentius
adhibeat animum seseque toto mentis adfectu ipsis
paene causis bellisque permisceat ac rursus uelut in
arce spectaculi constitutus utrumque in suis qualitati-
bus tempus permetiatur, facile dixerim eum iudicatu-
rum, neque illa nisi irato atque auersato Deo posse

subruere magnarum moles structurarum, ictu fulminum forum cum imaginibus uanis, quae superstitione miserabili uel deum uel hominem mentiuntur, abiectum est, horumque omnium abominamentorum, quod inmissa per hostem flamma non adiit, missus e caelo ignis euertit.

16 Et quoniam uber dicendi materia est, quae nequaquam hoc concludi libro potest, hic praesentis uoluminis finis sit, ut in subsequentibus cetera persequamur.

p. 144

PAVLI OROSII
HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS
LIBER TERTIVS.

PRAEF.

Et superiore iam libro contestatus sum et nunc necessarie repeto secundum praeceptum tuum de anteactis conflictationibus saeculi: nec omnia nec per omnia posse quae gesta et sicut gesta sunt explicari, quoniam magna atque innumera copiosissime et a plurimis scripta sunt, scriptores autem etsi non easdem causas, easdem tamen res habuere propositas, quippe cum illi bella, nos bellorum miserias euoluamus. prae- 2
terea ex hac ipsa de qua queror abundantia angustia oritur mihi et concludit me sollicitudo nodosior. si enim aliqua studio breuitatis omitto, putabuntur aut
p. 145 mihi nunc de|fuisse aut in illo tunc tempore non fuisse; si uero significare cuncta nec exprimere studens compendiosa breuitate succingo, obscura faciam et ita apud plerosque erunt dicta, ut nec dicta uideantur: maxime 3
cum e contrario nos uim rerum, non imaginem commendare curemus; breuitas autem atque obscuritas, immo ut est semper obscura breuitas, etsi cognoscendi imaginem praefert, aufert tamen intellegendi uigorem. sed ego cum utrumque uitandum sciam, utrumque faciam ut quocumque modo alterutra temperentur, si nec multa praetermissa nec multum constricta uideantur.

p. 146 |Anno ab urbe condita CCCLXIIII, quem annum sicut 1
grauissimum propter ignotam sibi captiuitatem Roma persensit ita magnificum propter insolitam pacem Graecia habuit, eo siquidem tempore, quo Galli Ro-

mam captam incensamque tenuerunt ac uendiderunt,
Artaxerxes rex Persarum discedere ab armis et qui-
escere in pace uniuersam Graeciam per legatos prae-
cepit, denuntians contradictorem pacis bello inpetendum.
2 quem ita iubentem potuissent utique Graeci tam con-
stanter contemnere, quam fortiter saepe uicerunt, nisi
porrectam undecumque occasionem, quam auide desi-
3 derauerant, tam libenter hausissent — ostenderunt
enim, quam aegre et misere illa eatenus gesserint,
quae tam facile indigna etiam condicione posuerunt:
nam quid tam indignum liberis et fortibus uiris, quam
longe remoti, saepe uicti, adhuc hostis et deinde mi-
nitantis imperio arma deponere pacique seruire? —
si non in ipso tantum adnuntiatae pacis sono per
|corda cunctorum aegra belli tabuisset intentio et post P.
diuturnas laborum uigilias oscitantes ac stupefactos 16
quies inopina laxasset, priusquam ipsam quietem uolun-
4 tas pacta conponeret. unde autem tanta fatigatio
omnium per totam Graeciam populorum corda cor-
poraque oppresserit, quae efferos animos ignoto ad-
quiescere otio tam facile persuasit, quam breuissime
ostendam.

5 Lacedaemonii, utpote homines et Graeci homines,
quo plura habebant, eo ampliora cupientes, postquam
Atheniensium potiti sunt, uniuersam Asiam spe domi-
6 nationis hauserunt. itaque toto orienti bellum mo-
uentes Hircyliden ducem in hanc militiam legunt. qui
cum sibi aduersus duos potentissimos Artaxerxis Per-
sarum regis praefectos Farnabazum et Tissafernen pu-
gnandum uideret, prouiso ad tempus consilio, ut pon-
dus geminae congressionis eluderet, unum denuntiato
7 bello adpetit, alterum pacta pace suspendit. Farna-
bazus Tissafernen apud Artaxerxen, communem tunc
regem, defert ut proditorem, praesertim qui cum hoste
belli tempore de foederis condicione pepigisset; hor-
taturque |regem, ut in locum eius Cononem Athenien- P.
sem uirum, qui tunc forte apud Cyprum exulabat, du-

cem nauali bello constituat. acceptis igitur quingentis
argenti talentis Conon per Farnabazum euocatur clas-
sique praeficitur. quibus conpertis Lacedaemonii et 8
ipsi auxilia naualis belli a rege Aegypti Hercynione
per legatos petunt, a quo centum instructas triremes
et sescenta milia modium frumenti acceperunt; a so-
ciis etiam undique magna contraxere subsidia. cui 9
militiae consensu omnium Agesilaum ducem decreue-
runt, uirum pede claudum, sed qui in difficillimo rerum
statu mallent sibi regem claudicare quam regnum. raro
umquam ita pares omni industria duces in unum coiere
bellum, qui acerbissimis inuicem proeliis fatigati et
multo sanguine obliti uelut inuicti ab alterutro reces-
serunt. igitur Conon accepto iterum per se ipsum a 10
Rege Magno stipendio reuersus ad classem inuadit ho-
stiles agros, turres castella ceteraque praesidia expugnat
et ueluti effusa tempestas quacumque incubuit cuncta
prosternit. Lacedaemonii uero domesticis malis cir- 11
cumuenti externis inhiare desistunt abiciuntque spem
dominationis inminente periculo seruitutis; Agesilaum,
p. 142 quem cum exercitu in Asiam mi|serant, ad subsidium
patriae reuocant. interea Pisander, dux apud Spartam 12
per Agesilaum regem relictus, maximam munitissimam-
que tunc classem instruxerat, motus aemulatione uir-
tutis Agesilai, ut, illo pedestrem expeditionem agitante,
ipse quoque nauali discursu oram maritimam perua-
garetur. Conon uero suscepto negotio duplicem cu- 13
ram inpendebat debens sociis sollicitudinem, patriae
fidem, ut huic exhiberet naturam, illis praeberet in-
dustriam: in hoc propensior ciuibus, quod quieti liber-
tatique eorum alieni sanguinis discrimen inpenderet et
pugnaret aduersus insolentissimos hostes periculo regis,
praemio patriae. conserunt itaque nauale certamen 14
Persae Conone, Spartani Pisandro duce; milites remi-
ges ipsique ductores uno pariter in mutuam caedem
ardore rapiuntur. magnitudinem atque atrocitatem 15
p. 150 belli |istius inclinatus ex hoc semper in posterum La-

cedaemoniorum status prodit: namque ex illo fluere ac
sublapsa retro referri Spartanorum spes uisa, donec
adsurgendo aegre ac misere recidendo confecta et po-
16 testate careret et nomine. Atheniensibus uero haec
eadem pugna initium recuperandae potentiae sicut
Lacedaemoniis amittendae fuit. primi igitur Thebani,
auxilio Atheniensium fulti, superiore clade saucios ac
trepidos adgrediuntur, multa animati fiducia propter
uirtutem atque industriam Epaminondae ducis sui, cum
quo sibi facile obtinere posse imperium totius Grae-
17 ciae uidebantur. fit itaque terrestre proelium, Theba-
nis minimo negotio uincentibus. uincitur enim etiam
hoc conflictu Lysander et occiditur; Pausanias quoque
dux alter Lacedaemoniorum insimulatus proditionis in p. 1
18 exilium truditur; Thebani autem uictoria potiti, col-
lecta uniuersi exercitus manu, Spartam contendunt,
putantes se uacuam praesidio ciuitatem nullo intraturos
negotio, cuius iam omnes paene copias cum ipso rege
delessent atque ab omnibus sociis destitutos uiderent.
19 Lacedaemonii periculo ciuitatis inpulsi habito inexer-
citati militis qualicumque dilectu obuiam hosti proce-
dunt. sed uictis semel aduersum uictores obsistendi
20 nec uirtus nec animus erat. cum igitur caedes tantum
unius paene partis ageretur, repente rex Agesilaus
arcessitus ex Asia inprouisus bello superuenit; The-
banos iam successu duplicis uictoriae laetiores segnio-
resque adgreditur nec difficile superat, maxime cum
adhuc apud ipsum paene integrae uires haberentur. ipse
21 tamen Agesilaus grauiter uulneratur. at uero Athe-
nienses cum conperissent insperata Lacedaemonios
uictoria subleuatos, pristinae seruitutis, de qua tunc
respirare uix coeperant, trepidi metu exercitum con-
trahunt eumque Boeotiis in auxilium adiungunt, com-
missum Iphicrati duci, qui adulescens admodum, uix-
dum annos uiginti natus, infirmitatem aetatis maturitate
22 animi muniebat. Conon quoque, uir quidem Athenien-
sis, dux autem Persici exercitus, audito Agesilai reditu

ad populandos Lacedaemoniorum agros reuertitur. ita
Spartani, strepitu circumsonantium undique hostium
clausi atque exterriti, ultima propemodum desperatione
152 tabuerunt. sed Conon post|quam uasta hostilis soli 23
populatione satiatus est, Athenas pergit, in maximo
gaudio ciuium ipse tristis, quippe cum uideret urbem
populo quondam cultuque ornatissimam, nunc mise-
rabili ruinarum ac desolationis squalore confectam.
itaque magnum pietatis miserationisque monumentum 24
in reparatione eius operatus est. namque eam a Lace-
daemoniis exinanitam Lacedaemoniorum praedis reple-
uit, Persis incendentibus concrematam Persis aedifican-
tibus reformauit. interea Artaxerxes rex Persarum, 25
sicut principio dictum est, uniuersis Graeciae populis
per legatos, ut ab armis discederent et paci adquiesce-
rent, imperauit: non quia misericorditer fessis consu-
leret, sed ne se in Aegypto bellis occupato aliqua in
regnum suum temptaretur inruptio.

Cunctis igitur Graecis optatissima quiete resolutis 2
domesticoque otio torpentibus Lacedaemonii, inquieti
magis quam strenui et furore potius quam uirtute in-
153 tolerabiles, post bella deposita temptant |furta bello-
rum. nam speculati absentiam Arcadum castellum 2
eorum repentina inruptione perfringunt. Arcades uero
exciti iniuria, iuncto sibi Thebanorum auxilio amissa
furto bello repetunt. in eo proelio Archidamus dux 3
Lacedaemoniorum uulneratus cum iam caedi suos ut
uictos uideret, occisorum corpora per praeconem ad
sepulturam poposcit: quod signum uictoriae traditae
inter Graecos haberi solet. Thebani autem hac con- 4
fessione contenti, dato parcendi signo, finem dedere
certamini. paucis deinde interuenientibus indutiarum 5
diebus, Lacedaemoniis ad alia bella conuersis, Thebani
cum Epaminonda duce de inuadenda Lacedaemona quasi
secura et destituta cepere fiduciam. taciti intempesta
154 nocte Lacedaemonam ueniunt; |sed non ita incautam
uel indefensam, sicut rebantur, offendunt: armati enim 6

senes cum reliqua turba inbellis aetatis, praecognito
aduentu hostium, in ipsis se portarum angustiis ob-
iecerunt et aduersus quindecim milia militum uix cen-
tum confecti aeuo homines proruperunt. his itaque
tantam belli molem sustinentibus iuuentus superueniens
congredi aduersus Thebanos aperto certamine incun-
7 ctanter decreuit. commisso proelio cum Lacedaemonii
uincerentur, repente Epaminondas dux Thebanorum
incautius dimicans uulneratur. quare dum his ex do-
lore metus, illis ex gaudio stupor nascitur, ueluti ex
8 consensu tacito utrimque discessum est. Epaminon-
das autem grauiter saucius cum de uictoria suorum
conperisset scutumque exosculatus esset, remota manu,
qua uulnus occluserat, egressum sanguinis ac mortis
patefecit introitum: cuius mortem sic Thebanorum
perditio subsecuta est, ut non perdidisse ducem sed
ipsi cum eo tunc perisse uiderentur.

9 Contexui indigestae historiae inextricabilem cratem
atque incertos bellorum orbes huc et illuc lymphatico
furore gestorum uerbis e uestigio secutus inplicui,
quoniam tanto, ut uideo, inordinatius scripsi, quanto
10 magis ordinem custodiui. improba dominandi Lace-
daemoniorum cupiditas quantis populis, qualibus urbi-
bus, quibus prouinciis cuiusmodi odiorum motus, quan-
tas causas certaminum suscitarit, quis uel numero uel
ordine uel ratione disponat? cum ipsi quoque non plus
adflicti bellis quam bellorum confusione referantur:
11 siquidem tracto per aliquot aetates hoc continuo bello
Athenienses Lacedaemonii Arcades Boeotii Thebani,
postremo Graecia Asia Persis atque Aegyptos cum p. 15
Libya insulisque maximis nauales simul pedestresque
conflictus indiscretis egere discursibus. referre caesa
hominum milia non possem, etiam si bella numerarem.

12 At nunc increpet haec tempora atque illa conlau-
det quicumque nescit hosce omnes istarum urbium
prouinciarumque populos ita nunc in solis ludis ac
theatris consenescere, sicuti tunc in castris maxime

proeliisque tabuisse. florentissima illa et totius tunc 13
imperium orientis adfectans Lacedaemoniorum ciuitas
uix centum habere potuit senes; ita incessabilibus cir-
cumuenta malis inmaturas misere expendebat aetates:
et queruntur nunc homines, quorum refertae pueris et 14
senibus ciuitates secura iuuenum peregrinatione ditan-
tur pacificisque exercitiis stipendia domesticae uolu-
ptatis adquirunt! nisi forte — ut adsolent humanae
mutabilitati omnia sordere praesentia — nouitates re-
rum actu audituque prurientibus ipsa etiam uita fasti-
dio est.

Anno ab urbe condita CCCLXXVI saeuissimo terrae 3
motu Achaia uniuersa concussa est et duae tunc ciui-
tates, id est Ebora et Helice, abruptis locorum hiati-
bus deuoratae.

At ego nunc e contrario poteram similia in diebus 2
p. 156 nostris apud Constantinopolim, aeque modo principem
gentium, praedicta et facta sed non perfecta narrare,
cum post terribilem denuntiationem conscientiamque
mali sui praesciam subter commota funditus terra tre-
meret et desuper fusa caelitus flamma penderet, donec
orationibus Arcadii principis et populi Christiani prae-
sentem perditionem Deus exoratus auerteret, probans 3
se solum esse et conseruatorem humilium et punito-
rem malorum. sed haec ut commemorata sint magis
quam explicita uerecundiae concesserim ut et qui scit
recolat et qui nescit inquirat.

Interea Romani, qui per septuaginta annos ab urbe 4
Vulscorum, praeterea Faliscorum Aequorum et Sutri-
norum subacti et adtriti adsiduis bellis conficiebantur,
tandem in supra scriptis diebus Camillo duce easdem
cepere ciuitates et rediuiuo finem dedere certamini.
Praenestinos etiam eodem tempore, qui usque ad por- 5
tam Romae bellando et caedendo peruenerant, ad
flumen Haliam T. Quintio pugnante uicerunt.

p. 157 Anno ab urbe condita CCCLXXXIIII L. Genucio et 4
Q. Seruilio consulibus ingens uniuersam Romam pesti-

2 lentia corripuit: non ut adsolet plus minusue solito
temporum turbata temperies, hoc est aut intempestiua
siccitas hiemis aut repentinus calor ueris aut incon-
gruus umor aestatis uel autumni diuitis indigesta in-
lecebra, insuper etiam exspirata de Calabris saltibus
aura corrumpens, repentinos acutarum infirmitatum
3 adferre transcursus; sed grauis diuturnaque in nullo
dispar sexu, in nulla aetate dissimilis generali cunctos
per biennium iugiter tabe confecit, ut etiam quos non
egit in mortem, turpi macie exinanitos adflictosque
4 dimiserit. conquererentur hoc, ut arbitror, loco ob-
trectatores temporis Christiani, si forte silentio prae-
terierim, quibus tunc caerimoniis Romani placauerint
5 deos et sedauerint morbos. cum pestilentia in dies
crudesceret, auctores suasere pontifices, ut ludi scaenici
diis expetentibus ederentur. ita pro depellenda tem-
porali peste corporum arcessitus est perpetuus morbus
6 animorum. uber nunc quidem mihi iste doloris atque
increpationis locus est, sed, in quo iam reuerentia tua
studium sapientiae et ueritatis exercuit, mihi super eo
audere fas non est. commonuisse me satis sit et ex
qualibet intentione lectorem ad illius lectionis pleni-
tudinem remisisse.

5 Sequitur hanc miseram luem miserioremque eius
expiationem proximo anno satis triste prodigium. re-
pente siquidem medio urbis terra dissiluit, uastoque
2 praeruptu hiantia subito inferna patuerunt. manebat
diu ad spectaculum terroremque cunctorum patenti
uoragine inpudens specus nefariamque uiui hominis
3 sepulturam diis interpretibus expetebat. satisfecit in-
probis faucibus praecipitio sui M. Curtius, uir eques
armatus, iniecitque crudeli terrae inopimam satietatem,
cui parum esset, quod ex tanta pestilentia mortuos per
sepulchra susciperet, nisi etiam uiuos scissa sorberet.

6 Anno ab urbe condita CCCLXXXVIII iterum terri-
bilis Gallorum inundatio iuxta Anienem fluuium ad
quartum ab urbe lapidem consedit, facile sine dubio

pondere multitudinis et alacritate uirtutis perturbatam
occupatura ciuitatem, nisi otio et lentitudine torpuisset.
ubi atrocissimam pugnam Manlius Torquatus singu- 2
160 lariter in|choauit, T. Quintius dictator cruentissima
congressione confecit. fugati ex hoc proelio plurimi
Galli, instauratis iterum copiis in bellum ruentes a
C. Sulpicio dictatore superati sunt. post paululum 3
quoque Tuscorum pugna sub C. Marcio consecuta est:
ubi conici datur quantum hominum caesum sit, quando
octo milia sunt capta Tuscorum.

Tertio autem in isdem diebus Galli se in praedam 4
per maritima loca subiectosque campos ab Albanis
montibus diffuderunt; aduersum quos, nouo militum
dilectu habito conscriptisque legionibus decem, LX milia
Romanorum, negatis sibi Latinorum auxiliis, proces-
serunt. confecit hanc pugnam M. Valerius, auxiliante 5
coruo alite, unde postea Coruinus est dictus. occiso
enim prouocatore Gallo, hostes territi sparsimque fu-
gientes grauiter trucidati sunt.

161 |Numerandum etiam inter mala censeo primum 7
illud ictum cum Carthaginiensibus foedus, quod isdem
temporibus fuit; praesertim ex quo tam grauia orta
sunt mala, ut exim coepisse uideantur. anno siquidem 2
ab urbe condita CCCCII legati a Carthagine Romam
missi sunt foedusque pepigerunt. quem ingressum 3
Carthaginiensium in Italiam malorum grandinem se-
cuturam continuarumque miseriarum tenebras iuges
historiarum fides locorumque infamia et abominatio
dierum, quibus ea gesta sunt, protestantur.

Tunc etiam nox usque ad plurimam diei partem 4
tendi uisa est et saxea de nubibus grando descendens
ueris terram lapidibus uerberauit.

Quibus diebus etiam Alexander Magnus, uere ille 5
gurges miseriarum atque atrocissimus turbo totius
orientis, est natus.

162 Tunc etiam Ochus, qui et |Artaxerxes, post trans- 6
actum in Aegypto maximum diuturnumque bellum

plurimos Iudaeorum in transmigrationem egit atque
7 in Hyrcania ad Caspium mare habitare praecepit: quos
ibi usque in hodiernum diem amplissimis generis sui
incrementis consistere atque exim quandoque erupturos
8 opinio est. cuius etiam belli tempestate transcurrens
et Sidonam opulentissimam Phoenicis prouinciae urbem deleuit et Aegyptum, quamuis prius uictus, tunc tamen subactam comminutamque ferro Persarum subiecit imperio.

8 Iam hinc statim a Romanis aduersum Samnitas, gentem opibus armisque ualidam, pro Campanis et Sedicinis bella suscepta sunt. Samniticum bellum ancipiti statu gestum Pyrrhus uel maximus Romani nominis hostis excepit; Pyrrhi bellum mox Punicum con-
2 secutum est: et quamuis numquam post mortem Nu-
mae a bellorum cladibus fuisse cessatum patentes p.
semper Iani portae indicent, ex eo tamen ueluti per meridiem toto inpressus caelo malorum feruor incan-
3 duit. porro autem, inchoato semel bello Punico utrum
aliquando bella caedes ruinae atque omnia infandarum mortium genera nisi Caesare Augusto imperante cessauerint, inquirat inueniat prodat quisquis infamanda
4 Christiana tempora putat. absque illo tamen inter
bella Punica unius anni ueluti auis praeteruolantis excursu Romani propter clausas Iani portas inter febres morbosque reipublicae ad hoc breuissimo pacis signo uelut tenuissimo aquae gelidae haustu inlecti sunt, ut in peius recalescentes multo grauius uehementiusque adflictarentur.

5 At uero, si indubitatissime constat sub Augusto primum Caesare post Parthicam pacem uniuersum terrarum orbem positis armis abolitisque discordiis generali pace et noua quiete conpositum Romanis paruisse legibus, Romana iura quam propria arma maluisse
6 spretisque ducibus suis iudices elegisse Romanos, postre-
mo omnibus gentibus, cunctis prouinciis, innumeris ciuitatibus, infinitis populis, totis terris unam

p. 164 fuisse uoluntatem libero honestoque stu|dio inseruire
paci atque in commune consulere — quod prius ne
una quidem ciuitas unusue populus ciuium uel, quod
maius est, una domus fratrum iugiter habere potuis-
set —; quodsi etiam, cum imperante Caesare ista pro- 7
uenerint, in ipso imperio Caesaris inluxisse ortum in
hoc mundo Domini nostri Iesu Christi liquidissima
probatione manifestum est: inuiti licet illi, quos in 8
blasphemiam urguebat inuidia, cognoscere faterique
cogentur, pacem istam totius mundi et tranquillissi-
mam serenitatem non magnitudine Caesaris sed po-
testate filii Dei, qui in diebus Caesaris apparuit, ex-
stitisse nec unius urbis imperatori sed creatori orbis
uniuersi orbem ipsum generali cognitione paruisse, qui,
sicut sol oriens diem luce perfundit, ita adueniens
misericorditer extenta mundum pace uestierit. quod
plenius, cum ad id ipso perficiente Domino uentum
fuerit, proferetur.

Igitur anno ab urbe condita CCCCVIIII Romani bel- 9
lum Latinis rebellantibus intulerunt Manlio Torquato
p. 165 et Decio Mure consuli|bus. in quo bello unus consul
interfectus est, alter exstitit parricida. Manlius enim 2
Torquatus filium suum, iuuenem, uictorem, interfecto-
remque M*a*ecii Tusculani, nobilis equitis et tum prae-
cipue prouocantis atque insultantis hostis, occidit.
alius uero consul cum iterato conflictu illud cornu, 3
cui praeerat, caedi atque adfligi uideret, in confertis-
simos hostes sponte prolapsus occubuit. Manlius quam- 4
uis uictor occursum tamen nobilium iuuenum Roma-
norum, qui legitime exhiberi solet, triumphans parri-
cida non meruit.

Anno autem post hunc subsequente Minucia uirgo 5
Vestalis ob admissum incestum damnata est uiuaque
obruta in campo, qui nunc sceleratus uocatur.

At uero paruo exim tempore interiecto horresco 10
referre quod gestum est. nam Claudio Marcello et
Valerio Flacco consulibus incredibili rabie et amore

2 scelerum Romanae matronae exarserunt. erat utique
foedus ille ac pestilens annus inflictaeque iam undique
cater|uatim strages egerebantur et adhuc tamen penes p. 16
omnes de corrupto aere simplex credulitas erat, cum,
exsistente quadam ancilla indice et conuincente, pri-
mum multae matronae ut biberent quae coxerant ue-
nena compulsae, deinde, simul atque hausere, con-
3 sumptae sunt. tanta autem multitudo fuit matronarum
in his facinoribus consciarum, ut trecentae septuaginta
damnatae ex illis simul fuisse referantur.

11 Anno ab urbe condita CCCCXXII Alexander rex
Epirotarum, Alexandri illius Magni auunculus, traiectis
in Italiam copiis cum |bellum aduersus Romanos pa- p. 16
raret et circa finitimas Romae urbes firmare uires
exercitus sui auxiliaque uel sibi adquirere uel hosti-
bus subtrahere studens bellis exerceretur, a Samniti-
bus, qui Lucanae genti suffragabantur, maximo bello
in Lucania uictus atque occisus est.
2 Sed, quoniam aliquantum Romanas clades recen-
sendo progressus sum, uel Alexandri istius mentione
commonitus, de Philippo Macedonum rege, qui Olym-
piadem huius Alexandri Epirotae sororem uxorem ha-
buit, ex qua Alexandrum Magnum genuit, paucissimis
annis retro repetitis magna paruis in quantum potero
colligam.

12 Anno ab urbe condita CCCC Philippus Amyntae
filius, Alexandri pater, regnum Macedonum adeptus
XXV annis tenuit, quibus hos omnes acerbitatum acer-
2 uos cunctasque malorum moles struxit. hic primum
ab Alexandro fratre obses Thebanis da|tus, per trien- p. 16
nium apud Epaminondam strenuissimum imperatorem
3 et summum philosophum eruditus est. ipso autem
Alexandro scelere Eurydices matris occiso, quamuis
ea iam commisso adulterio et altero primum filio in-
terfecto filiaque uiduata generi nuptias mariti morte
pepigisset, conpulsus a populo regnum, quod paruo
4 occisi fratris filio tuebatur, suscepit. qui cum foris

concursu exsurgentium undique hostium, domi autem
deprehensarum saepe insidiarum metu fatigaretur, pri-
mum bellum cum Atheniensibus gessit. quibus uictis 5
arma ad Illyrios transtulit multisque milibus hostium
trucidatis Larissam urbem nobilissimam cepit. inde 6
Thessaliam non magis amore uictoriae quam ambi-
tione habendorum equitum Thessalorum, quorum robur
ut exercitui suo admisceret, inuasit. ita Thessalis ex 7
inprouiso praeoccupatis atque in potestatem redactis,
iungendo equitum peditumque fortissimas turmas et
copias inuictissimum fecit exercitum. igitur uictis 8
Atheniensibus subiectisque Thessalis Olympiadem Aru-
p. 169 bae regis Molossorum |sororem duxit uxorem. qui
Aruba cum per hoc, quod societatem Macedonum ad-
finitate regis paciscebatur, imperium suum se dilata-
turum putaret, per hoc deceptus amisit priuatusque in
exilio consenuit. deinde Philippus, cum Mothonam 9
urbem oppugnaret, ictu sagittae oculum perdidit. ipsam
uero urbem mox expugnauit et cepit.

Exim Graeciam prope totam consiliis praeuentam 10
uiribus domuit. quippe Graeciae ciuitates dum im-
perare singulae cupiunt, imperium omnes perdiderunt
et dum in mutuum exitium sine modo ruunt, omnibus
perire quod singulae amitterent oppressae demum ser-
uientesque senserunt. quarum dum insanas conuer- 11
p. 170 sationes Philippus ueluti e spe|cula obseruat auxilium-
que semper inferioribus suggerendo contentiones, bel-
lorum fomites, callidus doli artifex fouet, uictos sibi
pariter uictoresque subiecit. huic autem ad obtinen- 12
dam totius Graeciae dominationem immoderata The-
banorum dominatio facultatem dedit, qui uictos Lace-
daemonios ac Phocenses, caedibus etiam rapinisque
confectos, cum insuper in communi Graeciae concilio
tanta pecuniae multa onerauissent, quantam illi soluere
nullo modo possent, ad arma confugere coegerunt.
itaque Phocenses Philomelo duce et auxiliis Lacedae- 13
moniorum Atheniensiumque fulti commissa pugna fu-

gatisque hostibus Thebanorum castra ceperunt. se-
quenti proelio inter inmensas utriusque populi strages
Philomelus occisus est; in cuius locum Phocenses
Oenomaum ducem creauerunt.

14 Porro autem Thebani et Thessali omisso dilectu
ciuium Philippum Macedoniae regem, quem hostem
prius repellere laborabant, ultro sibi ducem expetiue-
runt. com misso proelio et Phocensibus paene ad in- p. 171
ternecionem caesis uictoria ad Philippum concessit.
15 sed Athenienses audito belli euentu, ne Philippus
transiret in Graeciam, angustias Thermopylarum pari
ratione sicut aduentantibus antea Persis occupauere.

16 Igitur Philippus ubi exclusum se ab ingressu Grae-
ciae praestructis Thermopylis uidet, paratum in ho-
stes bellum uertit in socios: nam ciuitates, quarum
paulo ante dux fuerat, ad gratulandum ac suscipien-
dum patentes hostiliter inuadit, crudeliter diripit,
17 omnique societatis conscientia penitus abolita coniuges
liberosque omnium sub corona uendidit, templa quoque
uniuersa subuertit spoliauitque, nec tamen umquam
18 per XXV annos quasi iratis dis uictus est. post haec
in Cappadociam transiit ibique bellum pari perfidia
gessit, captos per dolum finitimos reges interfecit
totamque Cappadociam imperio Macedoniae subdidit.
19 inde post caedes incendia depraedationesque in sociis
urbibus gestas parricidia in fratres conuertit, quos
patri ex nouerca genitos cum coheredes regni ue|rere- p. 172
20 tur, interficere adgressus est. cum autem unum ex
his occidisset, duo in Olynthum confugerunt: quam
mox Philippus hostiliter adgressus urbem antiquissi-
mam et florentissimam, caedibus ac sanguine repletam
opibus hominibusque uacuauit, abstractos etiam fratres
21 supplicio et neci dedit. dein cum, excidio sociorum
et parricidio fratrum elatus, licere sibi omnia quae
cogitauisset putaret, auraria loca in Thessalia et ar-
genti metalla in Thracia inuasit ac, ne quod ius uel
fas inuiolatum praetermitteret, praeoccupato mari et

classe dispersa piraticam quoque exercere instituit.
praeterea, cum eum fratres duo Thraciae reges de 22
regni terminis ambigentes iudicem ex consensu prae-
optauissent, Philippus more ingenii sui ad iudicium
tamquam ad bellum cum instructo exercitu ingressus
inscios iuuenes uita regnoque priuauit.

Athenienses uero, qui prius Philippi ingressum 23
Thermopylarum munitione reppulerant, ultro pacem
eius expetentes fraudulentissimum hostem de neglecta
introitus custodia commonuerunt. ceterae etiam Grae- 24
ciae ciuitates ut intentius ciuilibus bellis uacarent, sub
specie pacis et foederis sponte se externae dominationi
subiecerunt, maxime cum Thessali Boeotiique posce- 25
113 rent Philippum, ut professum se aduer|sum Phocenses
ducem exhiberet susceptumque bellum gereret, contra
Phocenses adhibitis secum Atheniensibus et Lacedae-
moniis uel differri bellum uel auferri et pretio et pre-
cibus laborarent. Philippus tacite utrisque diuersa 26
promisit, Phocensibus pacem et ueniam se daturum
sacramento confirmans, Thessalis uero adfuturum se
mox cum exercitu spondet, bellum tamen ab utrisque
parari uetat. igitur Philippus instructis copiis angustias 27
Thermopylarum securus ingreditur easque occupatas
dispositis praesidiis emunit. tunc primum se non Pho- 28
censes soli, sed omnis Graecia captam esse persensit:
siquidem primos Phocenses Philippus rupta fide cal-
catoque sacramento infandae dilacerationi dedit, inde
omnium urbes finesque populatus cruenta praesentia
effecit, ut etiam absens timeretur. ubi uero in re- 29
gnum redit, more pastorum, qui pecora sua nunc per
aestiuos nunc per hibernos saltus circumducunt, po-
pulos et urbes, ut illi replenda uel relinquenda quae-
que loca uidebantur, ad libidinem suam transfert.
miseranda ubique facies et atrocissimum miseriarum 30
genus obuersabatur, perpeti excidium sine inruptione,
sine bello captiuitatem, sine crimine exilium, sine
uictore dominatum. premit miseros inter iniuriarum 31

stimulos superfusus pauor ipsaque dissimulatione dolor
cre|scit hoc altius demissus quo minus profiteri licet p. 1
timentium, ne ipsae quoque lacrimae pro contumacia
32 accipiantur. alios populos, auulsos a sedibus suis,
finibus hostium opponit; alios in extremis regni ter-
minis statuit; quosdam aemulatione uirium, ne possint
quod posse creduntur, in supplemento exhaustarum ur-
33 bium diuidit. ita gloriosissimum illud quondam flo-
rentis Graeciae corpus in multas laceratasque parti-
culas exstincta primum libertate concidit.

13 Sed haec cum per aliquantas Graeciae ciuitates
exercuisset et tamen omnes metu premeret, coniciens
ex praeda paucorum opes omnium, ad perficiendam
aequalem in uniuersis uastationem utili emolumento
necessariam maritimam urbem ratus, Byzantium, no-
bilem ciuitatem, aptissimam iudicauit, ut receptaculum
sibi terra marique fieret, eamque obsistentem ilico
2 obsidione cinxit. haec autem Byzantium quondam a
Pausania rege Spartanorum condita, post autem a
Constantino Christiano principe in maius aucta et
Constantinopolis dicta, gloriosissimi nunc imperii se-
3 des et totius caput orientis est. Philippus uero post
longam et inritam obsidionem, ut pecuniam quam
ob|sidendo exhauserat praedando repararet, piraticam p. 1
adgressus est. captas itaque CLXX naues mercibus
confertas distraxit et anhelanti inopiae parua recreatione
4 subuenit. inde propter agendam praedam et curandam
obsidionem diuisit exercitum. ipse autem cum fortis-
simis profectus multas Cherronesi urbes cepit profliga-
tisque populis opes abstulit. ad Scythiam quoque cum
5 Alexandro filio praedandi intentione pertransit. Scythis
tunc Atheas regnabat: qui cum Histrianorum bello
premeretur, auxilium a Philippo per Apollonienses pe-
tiit, sed continuo Histrianorum rege mortuo et belli
metu et auxiliorum necessitate liberatus pactionem
6 foederis cum Philippo habitam dissoluit. Philippus
dimissa obsidione Byzantii Scythicum bellum totis uiri-

bus adgreditur, commissoque proelio cum Scythae et
numero et uirtute praestarent, Philippi fraude uincuntur.
in ea pugna XX milia puerorum ac feminarum Scy- 7
thicae gentis capta, pecorum magna copia abducta,
auri atque argenti nihil repertum: nam et ea res primo
fidem inopiae Scythicae dedit. uiginti milia nobilium
equarum sufficiendo generi in Macedoniam missa.

Sed reuertenti Philippo Triballi bello obuiant: in 8
quo ita Philippus in femore uulneratus est, ut per
corpus eius equus interficeretur. cum omnes occisum
putarent, in fugam uersi praedam amiserunt. aliquan-
tula deinde mora dum conualescit a uulnere in pace
conquieuit; statim uero ut conualuit Atheniensibus 9
bellum intulit: qui in tanto discrimine positi Lacedae-
p. 176 monios quondam hostes tunc socios adsciscunt totius-
que Graeciae ciuitates legationibus fatigant, ut com-
munem hostem communibus uiribus petant. itaque
aliquantae urbes Atheniensibus sese coniunxere, quas-
dam uero ad Philippum belli metus traxit. proelio 10
commisso cum Athenienses longe maiore numero mi-
litum praestarent, adsiduis tamen bellis indurata Ma-
cedonum uirtute uincuntur. quam pugnam longe omni- 11
bus bellis anterioribus atrociorem fuisse ipse rerum
exitus docuit: nam hic dies apud uniuersam Graeciam
adquisitae dominationis gloriam et uetustissimae liber-
tatis statum finiuit.

Postea Philippus cruentissimam uictoriam in The- 14
banos et Lacedaemonios exercuit: siquidem principes
ciuitatum alios securi percussit, alios in exilium egit,
omnes bonis priuauit. pulsos dudum a ciuibus in pa- 2
triam restituit: ex quibus trecentos exules iudices
rectoresque praefecit, qui ut antiquum dolorem noua
potestate curarent, pressos infeliciter populos in spem
libertatis respirare non sinerent. praeterea magno di- 3
lectu militum in subsidium regiae dispositionis ex tota
Graecia habito, ducenta milia peditum et quindecim
milia equitum absque exercitu Macedonum et infinita

gentium barbaria Persicae expe|ditioni in Asiam mis- p. 17
4 surus instruxit. tres duces, hoc est Parmenionem Amyn-
tam et Attalum, praemittendos in Persas legit. et dum
suprascriptae copiae de Graecia congregantur, Alexandri
— qui erat Olympiadis uxoris suae frater et post a
Sabinis in Lucania prostratus est —, quem Epiri re-
gem ob mercedem stupri in eum perpetrati constitu-
erat, nuptias in copulando ei filiam suam Cleopatram
5 celebrare decreuit. qui cum pridie quam occideretur
interrogatus fuisset, quis finis homini magis esset
optandus, respondisse fertur, eum esse optimum, qui
uiro forti post uirtutum suarum glorias in pace regnanti
sine conflictatione corporis et dedecore animi subitus
et celer inopinato ferro potuisset accidere: quod ipsi
6 mox obtigit. nec ab iratis dis, quos parui semper
penderat quorumque aras templa et simulacra subuer-
terat, quin electissimam ut ipsi uidebatur mortem ad-
7 ipisceretur, potuit inpediri. nam die nuptiarum cum
ad ludos magnifice apparatos inter duos Alexandros
filium generumque contenderet, a Pausania nobili Ma-
cedonum adulescente in angustiis sine custodibus cir-
cumuentus occisus est.
8 Adserant nunc multisque haec uocibus efferant
quasi uirorum fortium laudes et facta felicia, quibus
amarissimae aliorum calamitates in dulces fabulas ce-
dunt, si tamen numquam ipsi iniurias, quibus aliquando
9 uexantur, relatu tristiore deplorant. si uero de pro-
priis querimoniis tantum alios audientes adfici uolunt,
quantum ipsi perpetiendo senserunt, prius ipsi non
praesentibus praeterita sed gestis gesta con|parent et p. 17
utraque ex auditu uelut alienorum arbitri iudicent.
10 per uiginti et quinque annos incendia ciuitatum, ex-
cidia bellorum, subiectiones prouinciarum, caedes ho-
minum, opum rapinas, praedas pecorum, mortuorum
uenditiones captiuitatesque uiuorum unius regis fraus
15 ferocia et dominatus agitauit. sufficerent ista ad
exemplum miseriarum insinuata memoriae nostrae gesta

per Philippum, etiamsi Alexander ei non successisset
in regnum. cuius bella immo sub cuius bellis mundi
mala ordine sequentia suspendo paulisper, ut in hoc
loco pro conuenientia temporum Romana subiciam.

Anno ab urbe condita CCCCXXVI Caudinas furculas 2
satis celebres et famosas insignis Romanorum fecit
infamia. nam cum superiore bello uiginti milia Samni-
tum Fabio magistro equitum pugnam conserente ceci-
dissent, circumspectiore cura Samnites ac magis in-
structo apparatu apud Caudinas furculas consederunt;
p. 179 ubi cum Veturium et Postumium consules omnesque 3
copias Romanorum angustiis locorum armisque clau-
sissent, Pontius dux eorum in tantum abusus est uicto-
riae securitate, ut Herennium patrem consulendum pu-
taret, utrum occideret clausos an parceret subiugatis:
ut uiuos tamen dedecori reseruaret, elegit. Romanos 4
enim antea saepissime uinci et occidi, numquam autem
capi aut ad deditionem cogi potuisse constabat. itaque 5
Samnites uictoria potiti uniuersum exercitum Roma-
num turpiter captum armis etiam uestimentisque nu-
datum, tantum singulis uilioribus operimentis ob uere-
cunda corporum tegenda concessis, sub iugum missum
seruitioque subiectum, longum agere pompae ordinem
praeceperunt. sescentis autem equitibus Romanis in 6
obsidatum receptis oneratos ignominia, ceteris rebus
uacuos consules remiserunt.

Quid de exaggeranda huius foedissimi foederis ma- 7
cula uerbis laborem, qui tacere maluissem? hodie enim
Romani aut omnino non essent aut Samnio dominante
seruirent, si fidem foederis, quam sibi seruari a sub-
iectis uolunt, ipsi subiecti Samnitibus seruauissent.

Posteriore anno infringunt Romani firmatam cum 8
Samnitibus pactionem eosque in bellum cogunt, quod
Papirio consule insistente commissum magnas strages
utriusque populi dedit. cum hinc ira recentis infamiae, 9
inde gloria proximae uictoriae pugnantes instimularet,
tandem Romani pertinaciter moriendo uicerunt; nec

caedi pariter uel caedere destiterunt, nisi postquam
uictis Samnitibus et capto duci eorum iugum repo-
10 suerunt. idem deinde Papirius Satricum expulso inde
Samnitico praesidio expugnauit et cepit. hic autem
Papirius adeo tunc apud Romanos bellicosissimus ac
strenuissimus habebatur, ut cum Alexander Magnus
disponere diceretur ab oriente descendens obtinere
uiribus Africam atque inde in Italiam transuehi, Ro-
mani inter ceteros duces tunc in republica sua opti-
mos hunc praecipuum fore qui Alexandri impetum
sustinere posset meditarentur.

16 Igitur Alexander anno ab urbe condita CCCCXXVI
patri Philippo successit in regnum: qui primam ex-
perientiam animi et uirtutis suae conpressis celeriter
Graecorum motibus dedit, quibus auctor, ut ab imperio
Macedonum deficerent, Demosthenes orator auro Per-
2 sarum corruptus exstiterat. itaque Atheniensibus bel-
lum deprecantibus remisit, quos insuper etiam multae
metu soluit; Thebanos cum diruta ciuitate deleuit,
reliquos sub corona uendidit; ceteras urbes Achaiae
et Thessaliae uectigales fecit; Illyrios quoque et Thra-
3 cas translato mox abhinc bello domuit. inde profectu-
rus ad Persicum bellum omnes cognatos ac proximos
suos interfecit. in exercitu eius fuere peditum XXXII
milia, equitum IIII milia quingenti, naues CLXXX. hac
tam parua manu uniuersum terrarum orbem utrum
admirabilius sit quia uicerit an quia adgredi ausus
4 fuerit incertum est. primo eius cum Dario rege con-
gressu sescenta milia Persarum in acie fuere, quae
non minus arte Alexandri superata quam uirtute Ma-
cedonum terga uerterunt. magna igitur caedes Per-
sarum fuit. in exercitu Alexandri CXX equites et no-
5 uem tantum pedites defuere. deinde Gordien Phrygiae
ciuitatem, quae nunc Sardis uocitatur, obsessam oppu-
gnatamque cepit ac direptioni dedit. inde nuntiato
sibi Darii cum magnis copiis aduentu, timens angustias
quibus inerat locorum, Taurum montem mira celeritate

transcendit et quingentis stadiis sub una die cursu
transmissis, Tarsum uenit, ibique cum sudans in Cyd-
num praefrigidum amnem descendisset, obriguit con-
tractuque neruorum proximus morti fuit. interea Da- 6
rius cum CCC milibus peditum et C milibus equitum
in aciem procedit. mouebat haec multitudo hostium
etiam Alexandrum maxime respectu paucitatis suae,
quamuis iam pridem DC milibus hostium eadem pau-
citate superatis non solum non timere pugnam sed
etiam uictoriam sperare didicisset. itaque cum intra 7
iactum teli uterque constitisset exercitus et intentos
ad signum belli populos discurrentes principes uariis
incitamentis acuerent, ingentibus utrimque animis
pugna committitur: in qua ambo reges et Alexander 8
et Darius uulnerantur, ac tam diu certamen anceps
p. 183 fuit, quoad fugeret Darius; exinde caedes Per|sarum
secuta est. ibi tum peditum LXXX milia, equitum X 9
milia caesa, capta autem XL milia fuere. ex Mace-
donibus uero cecidere pedites CXXX, equites CL. in
castris Persarum multum auri ceterarumque opum re-
pertum. inter captiuos castrorum mater et uxor ea-
demque soror et filiae duae Darii fuere; quarum 10
redemptionem Darius cum etiam oblata regni dimidia
parte non inpetrauisset, tertio cunctis Persarum uiri-
bus sociorumque auxiliis contractis, bellum instaurat.
sed dum haec Darius agit, Alexander Parmenionem 11
ad inuadendam Persicam classem cum copiis mittit,
ipse in Syriam proficiscitur, ibi ex multis sibi regibus
cum infulis ultro occurrentibus alios allegit, alios mu-
tauit, alios perdidit, Tyrum urbem antiquissimam et
florentissimam, fiducia Carthaginiensium sibi cognato-
rum obsistentem, oppressit et cepit. exim Ciliciam 12
Rhodum atque Aegyptum pertinaci furore peruadit.
inde ad templum Iouis Hammonis pergit, ut mendacio
p. 184 ad |tempus conposito ignominiam sibi patris incerti et
infamiam adulterae matris aboleret. nam arcessitum 13
ad se fani ipsius antistitem ex occulto monuit, quid

sibi tamquam consulenti responderi uelit, sicut histo-
rici eorum dicunt. ita certus Alexander fuit nobisque
prodidit, dis ipsis mutis et surdis uel in potestate esse
antistitis quid uelit fingere uel in uoluntate consulen-
14 tis quid malit audire. reuertens ab Hammone ad ter-
tium Persicum bellum Alexandriam in Aegypto con-
didit.

17 Darius uero spe pacis amissa CCCC milia peditum
et C milia equitum Alexandro ab Aegypto reuertenti
2 apud Tarsum bello opponit. nec pugnae mora; omnes
caeca rabie in ferrum ruunt: Macedones totiens a se
uictis hostibus animosi, Persae nisi uincant mori prae-
3 optantes. raro in ullo proelio tantum sanguinis fusum
est. sed Darius cum uinci suos uideret, mori in bello
4 paratus persuasu suorum fugere conpulsus est. hoc
proelio Asiae uires et regna ceciderunt totusque oriens
in potestatem Macedonici cessit imperii atque ita at-
trita est in hoc bello Persarum omnis fiducia, ut post
hoc nullus rebellare ausus sit patienterque Persae post
imperium tot annorum iugum seruitutis acceperint.
5 Alexander XXXIIII continuis diebus castrorum praedam
percensuit; Persepolim, caput Persici regni, famosissi-
mam confertissimamque opibus totius orbis inuasit;
6 Darium uero cum a propinquis suis uinctum conpedi-
bus aureis teneri conperisset persequi statuit. itaque
iusso ut subsequeretur exercitu ipse cum sex milibus
equitum profectus inuenit in itinere solum relictum,
multis confossum uulneribus et extrema uitae per uul-
7 nera efflantem. hunc mortuum inani misericordia re-
ferri in sepulchra maiorum sepelirique praecepit; cuius
non dicam matrem uel uxorem sed etiam paruulas
filias crudeli captiuitate retinebat.

8 In tanta malorum multitudine difficillima dictis
fides: tribus proeliis totidemque annis quinquiens de-
ciens centena milia peditum equitumque consumpta,
et haec quidem ex eo regno illisque populis, unde iam
ante per annos non multo plures deciens nouiens cen-

tena milia profligata referuntur: quamquam extra has 9
clades per eosdem tres annos et Asiae ciuitates pluri-
mae oppressae sint et Syria tota uastata, Tyrus ex-
cisa, Cilicia exinanita, Cappadocia subacta, Aegyptus
addicta sit, Rhodus quoque insula ultro ad seruitutem
tremefacta successerit plurimaeque subiectae Tauro
prouinciae atque ipse mons Taurus diu detrectatum
iugum domitus et uictus acceperit.

Et ne forte tunc quisquam opinetur uel Orientem 18
solum Alexandri uiribus subactum uel Italiam tantum-
p. 187 modo Romana inquie|tudine fatigatam: tunc etiam
bellum Hagidis Spartanorum regis in Graecia, Alexan-
dri regis Epiri in Lucania, Zopyrionis praefecti in
Scythia gerebatur. quorum Hagidis Lacedaemonius 2
excitata et rebellante secum uniuersa Graecia cum
Antipatri fortissimis copiis congressus inter magnas
utrorumque strages et ipse procubuit. Alexander au- 3
tem in Italia adfectans occidentis imperium aemulans
Alexandrum Magnum, post numerosa et grauia bella
ibidem gesta a Bruttiis Lucanisque superatus est cor-
pusque eius ad sepulturam uenditum. Zopyrion uero 4
praefectus Ponti adunato triginta milium exercitu
Scythis bellum inferre ausus et usque ad internecio-
nem caesus funditus cum omnibus copiis suis abra-
sus est.

Igitur Alexander Magnus post Darii mortem Hyr- 5
canos et Mandos subegit: ubi etiam illum adhuc bello
intentum Halestris siue Minothea, excita suscipiendae
ab eo subolis gratia cum trecentis mulieribus procax
Amazon inuenit. post haec Parthorum pugnam ad- 6
gressus, quos diu obnitentes deleuit propemodum ante-
quam uicit, inde Drangas Euergetas Parimas Para- 7
p. 188 pamenos Ad|aspios ceterosque populos qui in radice
Caucasi morabantur subegit, urbe ibi Alexandria super
amnem Tanaim constituta. sed nec minor eius in 8
suos crudelitas quam in hostem rabies fuit. docent
hoc Amyntas consobrinus occisus, nouerca fratresque

eius necati, Parmenio et Philotas trucidati, Attalus
Eurylochus Pausanias multique Macedoniae principes
exstincti, Clitus quoque annis grauis, amicitia uetus
9 nefarie interfectus: qui cum in conuiuio fiducia ami-
citiae regiae aduersus regem, sua opera patri Philippo
praeponentem, memoriam patris tueretur, ab offenso
frustra rege uenabulo transfossus, commune conuiuium
10 moriens cruentauit. sed Alexander, humani sanguinis
inexsaturabilis siue hostium siue etiam sociorum, re-
11 centem tamen semper sitiebat cruorem. itaque per-
tinaci impetu in bella procurrens Chorasmos et Dahas
indomitam gentem in deditionem accepit; Callisthe|nen p.
philosophum sibique apud Aristotelen condiscipulum
cum plurimis aliis principibus, cur eum deposito salu-
tandi more ut deum non adoraret, occidit.

19 Post haec Indiam petit, ut Oceano ultimoque oriente
finiret imperium; Nysam urbem adiit; Daedalos mon-
tes regnaque Cleophylis reginae expugnauit: quae cum
2 se dedisset, concubitu regnum redemit. peragrata per-
domitaque Alexander India cum ad saxum mirae asperi-
tatis et altitudinis, in quod multi populi confugerant,
peruenisset, cognoscit Herculem ab expugnatione eius-
dem saxi terrae motu prohibitum. aemulatione per-
motus, ut Herculis acta superaret, cum summo labore
ac periculo saxo potitus omnes loci eius gentes in de-
3 ditionem accepit. cum Poro fortissimo Indorum rege
cruentissimum bel|lum gessit: in quo Alexander cum p.
ipso Poro singulariter congressus occisoque deiectus
equo concursu satellitum praesentiam mortis euasit;
4 Porus multis uulneribus confossus et captus est. quo
ob testimonium uirtutis in regnum restituto duas ibi
condidit ciuitates Nic*ae*am et Bucefalen, quam de no-
mine equi sui ita uocari praecepit. inde Adrestas
Catthenos Praesidas et Gangaridas caesis eorum exer-
5 citibus Macedones expugnauere. cum ad Cofides uen-
tum esset, ibi contra cc milia equitum hostium pu-
gnam conseruerunt; et cum iam aetate detriti, animo

aegri, uiribus lassi difficile uicissent, castra ob memo-
riam plus solito magnifica condiderunt. exim Alexan- 6
der ad amnem Agesinem pergit; per hunc in Oceanum
deuehitur: ibi Gesonas Sibosque, quos Hercules con-
p. 191 didit, oppressit. hinc |*in* Mandros et Subagras naui-
gat: quae gentes eum armatis LXXX milibus peditum
et LX milibus equitum excipiunt. commisso proelio 7
diu anceps et cruenta pugna tandem tristem paene
uictoriam Macedonibus dedit. nam fusis hostium co-
piis Alexander exercitum ad urbem duxit; et cum mu-
rum primus escendisset, uacuam ciuitatem ratus solus
introrsum desiluit: quem cum undique infesti hostes 8
circumdedissent, incredibile dictu est ut eum non mul-
titudo hostium, non uis magna telorum, non tantus
lacessentium clamor terruerit, solus tot milia ceciderit
ac fugarit. at ubi se obrui a circumfusa multitudine 9
persensit, muri obice posteriora tutatus, contrarios
facilius eo usque sustinuit, donec ad periculum eius
clamoremque hostium perfractis muris exercitus omnis
inrumperet. in eo proelio sagitta sub mamma tra- 10
p. 192 iectus, fixo genu |eatenus pugnauit, donec eum a quo
uulneratus esset occideret. inde conscensis nauibus 11
cum Oceani litora peragraret, ad urbem quandam cui
Ambira rex praeerat peruenit. sed in expugnatione
ciuitatis magnam partem exercitus sagittis hostium
ueneno inlitis amisit, ac post herba per somnium sibi
ostensa et in potum sauciis data cum reliquis subueni-
retur, urbem expugnauit et cepit.

Post quasi circumacta meta de Oceano Indum flu- 20
men ingressus, Babylonam celeriter rediit. ubi eum 2
exterritarum totius orbis prouinciarum legati opperie-
bantur, hoc est Carthaginiensium totiusque Africae
ciuitatum, sed et Hispanorum Gallorum Siciliae Sar-
p. 193 diniaeque, plu|rimae praeterea partis Italiae. tantus 3
timor in summo oriente constituti ducis populos ul-
timi occidentis inuaserat, ut inde peregrinam toto
mundo cerneres legationem, quo uix crederes peruenisse

4 rumorem. Alexander uero apud Babylonam, cum ad-
huc sanguinem sitiens male castigata auiditate ministri
insidiis uenenum potasset, interiit.

5 O dura mens hominum et cor semper inhumanum!
ego ipse, qui haec pro adserenda omnium temporum
alternanti calamitate percenseo, in relatu tanti mali,
quo uel morte ipsa uel formidine mortis accepta totus
mundus intremuit, numquid inlacrimaui oculis? numquid
corde condolui? numquid reuoluens haec propter com-
6 munem uiuendi statum maiorum miserias meas feci? cum
tamen, si quando de me ipso refero, ut ignotos primum
barbaros uiderim, ut infestos declinauerim, ut dominan-
tibus blanditus sim, ut infideles praecauerim, ut insidian-
7 tes subterfugerim, postremo ut persequentes in mari ac
saxis spiculisque adpetentes, ma|nibus etiam paene iam p.
adprehendentes repentina nebula circumfusus euaserim,
cunctos audientes me in lacrimas commoueri uelim et
tacitus de non dolentibus doleam, reputans duritiae
8 eorum, qui quod non sustinuere non credunt. Hispa-
nus et Morinus ad supplicandum Alexandro Babylo-
nam adiit cruentumque ultro dominum, ne hostem
exciperet, per Assyriam Indiamque quaesiuit, terrarum
metas lustrans et utrique infeliciter notus Oceano: et
tamen tam uiolentae necessitatis memoria uel obli-
9 uione defecit uel uiluit uetustate. et nos perpetuae
recordationi haesurum putamus, quod plurima orbis
parte secura unum angulum fugax latro uiolauit? quasi
uero Gotthorum et Sueborum pacem ut non dicam
uersa uice Indus uel Assyrius, sed etiam uel ipse, qui
10 hostem patitur, Hispanus orauerit. at uero si illa
Alexandri tempora laudanda potius propter uirtutem
qua totus orbis obtentus, quam detestanda propter
ruinam qua totus orbis euersus est iudicantur: in-
uenientur et modo plurimi, qui haec laudanda cen-
seant, quia multa uicerunt et miserias aliorum feli-
11 citatem suam reputent. sed dicat quisquam: isti hostes
Romaniae sunt. respondebitur: hoc et tunc toto orienti

de Alexandro uidebatur, talesque et Romani aliis uisi
p. 195 |sunt, dum bellis ignotos quietosque petiuerunt. sed
illi adquirere regna, isti euertere student. separata
sunt hostis excidia et iudicia uictoris. siquidem et 12
illi prius eos bellis adflixerunt, quos postea suis legi-
bus ordinarunt: et hi nunc hostiliter turbant quae —
in quo non permiserit Deus — si edomita obtinerent,
ritu suo conponere molirentur, dicendi posteris magni
reges, qui nunc nobis saeuissimi hostes adiudicantur.
quolibet haec gesta talia nomine censeantur, hoc est 13
siue dicantur miseriae siue uirtutes, utraque priori-
bus conparata in hoc tempore minora sunt, atque
ita utraque pro nobis faciunt in conparatione Ale-
xandri atque Persarum: si uirtus nunc uocanda est,
minor est hostium; si miseria, minor est Roma-
norum.

196 |Anno ab urbe condita CCCCL Fabio Maximo V De- 21
cio Mure IIII consulibus quattuor fortissimi florentissi-
mique Italiae populi in unum agmen foedusque coierunt.
namque Etrusci Vmbri Samnites et Galli uno agmine
conspirantes Romanos delere conati sunt. tremefacti 2
hoc bello Romanorum animi et labefactata fiducia
est, nec ausi sunt totum sperare de uiribus: dolo
diuisere hostes, tutius rati pluribus se bellis inplicare
quam grauibus. itaque cum, quibusdam suis ad po- 3
pulandos hostiles agros in Vmbriam Etruriamque prae-
missis, Vmbrorum Etruscorumque exercitum redire ad
tuitionem suorum coegissent, cum Samnitibus et Gallis
bellum inire properarunt. in quo bello cum Gallorum 4
impetu Romani premerentur Decius consul occisus est.
Fabius tamen post magnam Decianae partis stragem
tandem uicit. eo proelio quadraginta milia Samnitium 5
siue Gallorum caesa, Romanorum uero septem milia
ex Decii tantummodo parte qui occisus est exstincta
197 referuntur. fuisse autem absque |Etruscis et Vmbris, 6
quos astu Romani bello auocauerunt, Gallorum et
Samnitium peditum CXL milia CCCXXX, equitum uero

XLVII milia Liuius refert, et carpentarios mille in ar-
mis contra aciem stetisse Romanam.
7 Sed — ut saepe dictum est semper Romanorum
aut domesticam quietem extraneis bellis interpellatam
aut externos prouentus morbis interioribus adgrauatos,
tantum ut omnimodis ingentes animi undecumque pre-
8 merentur — hanc cruentam tristemque uictoriam pesti-
lentia ciuitatis onerauit et triumphales pompas obuiae
mortuorum exsequiae polluerunt. nec erat cui de
triumpho gaudium suaderetur, cum tota ciuitas aut
aegris suspiraret aut mortuis.

22 Sequitur annus, quo Romani instaurato a Samniti-
2 bus bello uicti sunt atque in castra fugerunt. postea
uero Samnites nouum |habitum animumque sumentes, p.
hoc est deargentatis armis ac uestibus, paratoque animo
3 ni uincant mori, bello sese offerunt. aduersum quos
Papirius consul cum exercitu missus cum a pullariis
auguribus uana coniectantibus congredi prohiberetur,
inridens eos tam feliciter confecit bellum quam con-
4 stanter arripuit. nam in hoc proelio XII milia hostium
caesa, III milia capta referuntur. sed hanc quoque
istius uere laudandam uictoriam, quam uani auspi-
ces impedire non potuerunt, oborti subito corrupere
5 morbi. nam tanta ac tam intolerabilis pestilentia
tunc corripuit ciuitatem, ut propter eam quacum-
que ratione sedandam libros Sibyllinos consulendos
putarint horrendumque illum Epidaurium colubrum
cum ipso Aesculapi lapide |aduexerint: quasi uero p.
pestilentia aut ante sedata non sit aut post orta non
fuerit.

6 Praeterea altero abhinc anno Fabius Gurges consul
male aduersum Samnitas pugnauit. namque amisso
7 exercitu uictus in urbem refugit. itaque cum senatus
de summouendo eo deliberaret, pater eius Fabius Maxi-
mus ignominiam filii deprecatus legatum se filio itu-
rum ultro obtulit, si illi depellendae ignominiae et
8 gerendi iterum belli facultas daretur. qua impetrata

proelioque conserto cum subito pugnantem filium con-
sulem insistente Pontio Samnitarum duce et infestis
hostium telis conclusum uideret, in medium se agmen
pius senex equo uectus ingessit. quo facto commoti 9
Romani tota ibi incubuere acie, donec ipsum Pontium
ducem deleto hostili exercitu uictum oppressumque
ceperunt. caesa sunt in eo proelio Samnitium XX milia, 10
capta autem IIII milia cum rege suo; tandemque Samni-
ticum bellum, quod per quadraginta et nouem annos
multa Romanorum clade trahebatur, capti ducis desti-
tutione finitum est.

Anno subsequente cum Sabinis Curio consule bel- 11
lum gestum est, ubi quot milia hominum interfecta,
quot capta sint, ipse consul ostendit. qui cum in se-
natu magnitudinem adquisiti agri Sabini et multitu-
dinem capti populi referre uellet, numerum explicare
non potuit.

Anno ab urbe condita CCCCLXIII Dolabella et Do- 12
mitio consulibus Lucani Bruttii, Samnites quoque cum
Etruscis et Senonibus Gallis facta societate, cum redi-
p. 200 |uiuum contra Romanos bellum molirentur, Romani ad
exorandos Gallos misere legatos. quos cum Galli in- 13
terfecissent, Caecilius praetor ob ulciscendam legato-
rum necem et couprimendum tumultum hostium cum
exercitu missus, ab Etruscis Gallisque oppressus in-
teriit. septem praeterea tribuni militum in ea pugna 14
occisi, multi nobiles trucidati, tredecim milia etiam
militum Romanorum illo bello prostrata sunt.

Ita autem quotienscumque Galli exarserunt, totis 15
opibus suis Roma detrita est, ut sub praesenti nunc
concursatione Gotthorum magis debeat meminisse Gal-
lorum.

At ego nunc reuocor, ut per haec eadem tempora, 23
quibus Romani ista perpessi sunt, quae inter se bella
gesserint Macedonum duces reuoluam, qui mortuo
Alexandro diuersas sortiti prouincias mutuis se bellis
consumpserunt. quorum ego tumultuosissimum tem- 2

pus ita mihi spectare uideor, quasi aliqua inmensa
castra per noctem de specula montis aspectans nihil p. 2
in magno campi spatio praeter innumeros focos cer-
3 nam. ita per totum Macedoniae regnum, hoc est per
uniuersam Asiam et plurimam Europae partem Libyae-
que uel maximam, horrendi subito bellorum globi con-
4 luxerunt: qui cum ea praecipue loca, in quibus exar-
sere, populati sunt, reliqua omnia terrore rumoris quasi
5 fumi caligine turbauerunt. sed nequaquam tantorum
regum ac regnorum bella excidiaque explicabo, nisi
prius ipsa cum regibus regna prodidero.

6 Igitur Alexander per duodecim annos trementem
sub se orbem ferro pressit, principes uero eius quat-
tuordecim annis dilaniauerunt et ueluti opimam prae-
dam a magno leone prostratam auidi discerpsere ca-
tuli, seque ipsos inuicem in rixam inritatos praedae
7 aemulatione fregerunt. itaque prima Ptolemaeo Ae-
gyptus et Africae Arabiaeque pars sorte prouenit.
confinem huic prouinciae Syriam Laomedon Mytile-
8 naeus, Ciliciam Philotas, Philo Illyrios accipiunt. Me-
diae maiori A*t*ropatus, minori socer Perdiccae prae-
ponitur. Su*si*ana gens Scyno, Phrygia maior Anti-
9 gono Philippi filio adsignatur. Lyciam et Pamphy- p. 2
liam Nearchus, Cariam Cassander, Lydiam Menander
sortiuntur. Leonnatus minorem Phrygiam accipit.
10 Thracia et regiones Pontici maris Lysimacho, Cappado-
cia cum Paphlagonia Eumeni data. summa castrorum
Seleuco Antiochi filio cessit; stipatoribus regis satelliti-
11 busque Cassander filius Antipatri praeficitur. in Bactriana
ulteriore et Indiae regionibus praefecti priores, qui
sub Alexandro esse coeperant, permanserunt. Seres
inter duos amnes Hydaspen et Indum constitutos
12 Taxiles habuit. in colonias *in* Indis conditas Python
Agenoris filius mittitur. Parapamenos fine Caucasi
montis Oxyarches accepit. Arachossi Cedrosique Si-
13 byrti decernuntur. Drancheos et Areos Statanor, *B*actri-
anos Amyntas sortitur, Sogdianos Scythaeus, *S*tacanor

p. 203 Parthos, Philippus Hyrcanios, Fratafernes Armenios,
Tleptolemus Persas, Peucestes Babylonios, Archo Pe-
lassos, Archelaus Mesopotamiam adepti sunt.

Igitur causa et origo bellorum epistula Alexandri 14
fuit regis, qua iussit omnes exules patriae libertatique
restitui. potentes enim ciuitatum Graeciae timentes,
ne exules recepta libertate ultionem meditarentur, a
regno Macedonum defecerunt. primi Athenienses, con- 15
tracto triginta milium exercitu et ducentis nauibus,
bellum cum Antipatro, cui Graecia sorte uenerat, ge-
runt, per Demosthenen quoque oratorem Sicyonam
Argos et Corinthum ceterasque ciuitates sibi socias
adiungunt, Antipatrum obsidione cingunt. ibi dux eo- 16
rum Leosthenes telo e muris iacto perfossus occiditur.
Athenienses Leonnato, qui Antipatro auxilium ferebat,
occurrunt eiusque copiis conminutis ipsum interficiunt.

Perdicca uero bellum Ariarato Cappadocum regi 17
intulit eumque uicit. in qua uictoria nihil praeter
uulnera et pericula conquisiuit, nam omnes ante in-
ruptionem urbis suae succensis domibus suis se suaque
omnia concremauerunt.

Post haec bellum inter Antigonum et Perdiccam 18
p. 204 oritur, grauissime multis prouinciis et insulis ob au|xilia
uel negata uel praestita dilaceratis. diu deliberatum, 19
utrum in Macedoniam bellum transferretur an in Asia
gereretur: nouissime ipse Perdicca Aegyptum cum in-
genti exercitu petit. sic Macedonia, in duas partes
discurrentibus ducibus, in sua uiscera armatur. Ptole- 20
maeus Aegypti uiribus et Cyrenensibus copiis instru-
ctus occurrere bello Perdiccae parat. inter haec Ne-
optolemus et Eumenes cruentissimo inter se proelio
digladiati sunt. uictus Neoptolemus ad Antipatrum 21
fugit: quem ut Eumenen de insperato opprimat per-
urguet: quod Eumenes futurum ratus, insidiantes in-
sidiis capit. in eo bello Polypercon occiditur, Neopto- 22
lemus et Eumenes mutuis uulneribus confossi, sed
Neoptolemus interiit, Eumenes uictor euasit. Perdicca 23

cum Ptolemaeo acerbissimo bello congressus, amissis
copiis ipse quoque interfectus est. Eumenes Python
et Illyrius et Alceta frater Perdiccae a Macedonibus
hostes pronuntiantur, bellumque aduersus eos Antigono
decernitur.

24 Itaque Eumenes et Antigonus conlatis aduersum
se maximis copiis conflixerunt. Eumenes uictus in
quoddam castellum munitissimum fugit, unde auxilia
Antipatri tunc potentissimi per legatos poposcit: quo
25 nuntio territus Antigonus ab obsidione discessit. sed
nec sic Eumeni spes firma aut salus certa. quare p.
ultimo consilio argyraspidas ob arma deargentata sic
dictos, hoc est milites, qui sub Alexandro militauerant,
26 in auxilium rogat: qui fastidiose ducem in disponendo
bello audientes ab Antigono uicti castrisque priuati,
et uxores et liberos simulque omnia, quae sub Alexan-
27 dro adquisierant, perdiderunt. qui postea turpiter per
legatos reddi sibi quae perdiderant, uictorem rogant.
Antigonus autem redditurum pollicetur, si sibi uinctum
28 Eumenen pertraherent. ita illi spe recuperationis in-
lecti, dedecorissima proditione ducem suum, cuius signa
paulo ante secuti fuerant, captiui ipsi captum catena-
tumque duxerunt et mox cum foedissima ignominia
29 in exercitu Antigoni dispersi sunt. interea Eurydice,
Arridaei regis Macedonum uxor, multa sub nomine
uiri nefaria gerit per Cassandrum, quem flagitiose
cognitum ad summum fastigium per omnes honorum
gradus prouexerat: qui ex libidine mulieris multas
30 Graeciae ciuitates adflixit. tunc Olympias, mater Ale-
xandri regis, hortante Polyperconta, cum ab Epiro
in Macedoniam prosequente Aeacida rege Molossorum
ueniret et ab Eurydice finibus prohiberetur, adnitenti-
bus Macedonibus Arridaeum regem et Eurydicen iussit
31 occidi. quamquam et ipsa Olympias continuo meritas
crudelitatis poenas luit: nam cum muliebri audacia
multas principum caedes ageret, audito aduentu Cas-
sandri diffisa Macedonibus cum Roxa nuru sua et ne-

p. 206 pote Hercule in urbem Pydnam concedit: ubi con|tinuo 32
per Cassandrum capta et interfecta est. filius Alexan-
dri Magni cum matre in arcem Amphipolitanam cu-
stodiendus est missus.

Perdicca Alceta et Polyperconte ceterisque ducibus, 33
quos commemorare longum est, diuersae partis occisis
finita bella inter successores Alexandri uidebantur, cum 34
Antigonus ardens cupiditate dominandi liberandum
bello Herculem regis filium ab obsidione simulat. his 35
cognitis Ptolemaeus et Cassander, inita cum Lysimacho
et Seleuco societate bellum terra marique enixe in-
struunt. Antigonus in eo bello cum filio Demetrio
uincitur. Cassander Ptolemaeo in uictoria particeps 36
factus cum Apolloniam rediret, incidit in Auieniatas:
qui propter intolerandae multitudinis ranas et mures
relicto patrio solo et antiquis habitaculis emigrantes,
nouas sedes praetenta interim pace requirebant. sed 37
Cassander et uirtutem et multitudinem gentis adgno-
scens, ne adacti necessitate Macedoniam bello quate-
rent atque inuaderent, receptos in societatem in ultimis
Macedoniae finibus conlocat. inde cum iam Hercules 38
Alexandri filius quattuordecim esset annorum, timens
p. 207 |ne eum omnes quasi legitimum regem praeoptarent,
occidendum tacite cum matre curauit.

Ptolemaeus iterum cum Demetrio nauali proelio 39
conflixit et cum omnem paene classem atque exercitum
perdidisset, uictus in Aegyptum refugit. hac uictoria 40
elatus Antigonus, regem se cum Demetrio filio appel-
lari iubet: quod exemplum omnes secuti regium sibi
nomen dignitatemque sumpserunt. igitur Ptolemaeus 41
et Cassander ceterique alterius factionis duces cum
decipi se ab Antigono singillatim uiderent, per epistu-
las se inuicem confirmantes coeundi in unum tempus
locumque condicunt et bellum aduersus Antigonum
communibus uiribus instruunt. Cassander finitimorum 42
bellis inplicitus Lysimachum, clarissimum inter omnes
ducem, cum ingenti manu pro se sociis in auxilium

43 misit. Seleucus quoque ex Asia maiore descendens
nouus Antigono hostis accessit. hic siquidem Seleucus
plurima per orientem inter socios regni Macedonici
44 bella gessit. principio Babylonam bello expugnauit
et cepit. Bactrianos nouis motibus adsurgentes per-
45 domuit. transitum deinde in Indiam fecit: quae post
mortem Alexandri ueluti detracto excussoque a cer-
uicibus iugo praefectos eius occiderat Androcotto quo-
dam ad uindicandam libertatem duce. qui postea cru-
deliter in ciues agens, quos de externa dominatione
46 defenderat ipse seruitio premebat. cum hoc ergo An-
drocotto Seleucus quamuis multa |et grauia bella ges-
sisset, nouissime firmatis regni condicionibus et pacta
pace discessit.

47 Adunatis itaque copiis Ptolemaei sociorumque eius,
pugna committitur: cuius quanto potentior apparatus
tanto ruina grauior fuit, nam in ea tunc totius paene
48 Macedonici regni uires conciderunt. in ipso bello An-
tigonus occisus est; sed finis belli huius initium alte-
rius fuit: nam cum uictoribus de praeda non conue-
niret, iterum in duas factiones diducuntur: Seleucus
49 Demetrio, Ptolemaeus Lysimacho iungitur; Cassandro
defuncto filius Philippus succedit. sic quasi ex integro
noua Macedoniae bella nascuntur.

50 Antipater Thessalonicen matrem suam, Cassandri
uxorem, quamuis miserabiliter pro uita precantem,
51 manu sua transuerberauit. Alexander frater eius dum
bellum aduersus fratrem ob ultionem matris instruit,
a Demetrio, cuius auxilium petierat, circumuentus oc-
52 ciditur. Lysimachus cum Dori regis Thracum infestis-
simo bello urgueretur, aduersus Demetrium pugnare
53 non potuit. Demetrius augmento Graeciae et totius
54 Macedoniae elatus, in Asiam transire disponit. Ptole-
maeus autem et Seleucus et Lysimachus experti priore
certamine, quantae uires essent concordiae, |iterum
societate pacta adunatisque exercitibus, bellum in Eu-
55 ropam transferunt aduersus Demetrium. his se comitem

et belli socium Pyrrhus rex Epiri iungit, sperans De-
metrium Macedonia posse depelli. nec spes frustra
fuit: quippe exercitu eius corrupto ipsoque in fugam
acto, regnum Macedoniae Pyrrhus inuasit. deinde Ly- 56
simachus generum suum Antipatrum insidiantem sibi
interfecit filiumque suum Agathoclem ultra humanum
morem perosus occidit.

Quibus quidem diebus Lysimachia ciuitas formi- 57
dolosissimo terrae motu euersa, oppressoque populo
suo crudele sepulchrum fuit. Lysimachum autem ad- 58
siduis se parricidiis cruentantem omnes socii dese-
ruerunt et ad Seleucum deficientes, pronum iam regem
aemulatione regni, ut bellum Lysimacho inferret, hor-
tati sunt. res foedissimi spectaculi erat, duo reges, 59
quorum Lysimachus annos natus LXXIIII, Seleucus
autem LXXVII, de eripiendis alterutrum regnis concur-
rere, in acie stare, arma gerere. ultimum hoc quidem 60
bellum Alexandri commilitonum fuit, sed quod ad ex-
emplum humanae miseriae fuerit reseruatum: quippe 61
cum orbem terrarum exstinctis iam XXXIIII Alexandri
ducibus soli possiderent et angustissimos senectutis ac
uitae suae terminos non aspicientes, angustos esse
imperio suo totius mundi terminos arbitrabantur. in 62
210 eo bello Lysimachus, uel amissis uel interfe|ctis prius
ante hanc pugnam quindecim liberis, postremus occi-
sus est. sic Lysimachus solutio pugnae Macedonicae
fuit. sed ne Seleucus quidem tanta uictoria inpune 63
laetatus est: nam neque ipse post LXXVII annos quie-
tem naturalis mortis inuenit, sed extortam sibi in-
feliciter uitam uelut immatura morte finiuit: quippe 64
insistente Ptolemaeo, cuius sororem Lysimachus in
matrimonio habuerat, insidiis circumuentus occisus est.

Haec sunt inter parentes filios fratres ac socios 65
consanguinitatis societatisque commercia. tanti apud
illos diuina atque humana religio pendebatur. eru- 66
bescant sane de recordatione praeteritorum, qui nunc
interuentu solius fidei Christianae ac medio tantum

iurationis sacramento uiuere se cum hostibus nec pati
67 hostilia sciunt; quibus indubitatissime probatur, quia
non, sicut illi antea,

> caesa iungebant foedera porca,

sed quia nunc inter barbaros ac Romanos creatorem et dominum suum contestantes tantam fidem adhibita in sacramentum seruant euangelia, quantam tunc nec inter parentes ac filios potuit seruare natura.

68 Nunc autem finis Macedonici belli finis etiam libri fiat, praesertim cum iam abhinc Pyrrhi bella incipiant et mox Punica consequantur.

p. 211 # PAVLI OROSII
HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS
LIBER QVARTVS.

PRAEF.

Dixisse Aenean Virgilius refert, cum post pericula
sua suorumque naufragia residuos aegre socios sola-
retur,

Forsan et haec olim meminisse iuuabit.

haec sententia, semel apte ficta, semper uim sui tri- 2
plicem diuersissimis effectibus refert, cum et prae-
terita tanto gratiora habentur in uerbis quanto grauiora
referuntur in gestis et futura dum desiderabilia fasti-
dio praesentium fiunt semper meliora creduntur, ipsis 3
p. 212 autem praesentibus ob hoc nulla in parte miseriarum
iusta conparatio adhiberi potest, quia multo maiore
molestia adficiunt quantulacumque sint ista quae sunt
quam illa quae siue transacta siue uentura, etsi magna
dicuntur, interim omnino tunc non sunt. ueluti si quis 4
nocturnis pulicibus titillatus atque ex eo uigiliis anxius
alias forte, quas aliquando ex ardentissimis febribus
diu sustinuit, uigilias recordetur, procul dubio inpa-
tientius feret istarum inquietudinem quam illarum re-
cordationem. sed quamuis apud omnium sensus pro 5
captu temporum ita uideri queat, numquid tamen ali-
quis exsistet, qui uel in ipsa anxietate pronuntiet gra-
uiores pulices esse quam febres? aut acerbius accipiat
se uigilare sanum quam dormire non potuisse mori-
turum? quae cum ita sint, delicatis istis et querulis 6
nostris utcumque concedo, ut haec, quibus nunc, quia
sic expedit, interdum admonemur, sentiendo grauia

putent, non tamen co*niue*o, ut etiam adserant conpa-
7 rando grauiora. quemadmodum si quis e mollissimis
stratis cubiculoque percommodo matutinus egrediens
nocturno gelu lacunarum dorsa obriguisse herbasque
inca|nuisse prospiceret et inopinato uisu admonitus p. 213
diceret 'frigus est hodie': hic mihi nequaquam repre-
hendendus uideretur, quia uel communi usu uel proprio
8 sensu locutus esset. at si trepidus in cubiculum re-
currens stratisque sese adoperiens uel magis abdens
clamaret, tantum omnino frigus esse quantum nec in
Appennino aliquando fuerit, cum Hannibal elephantos
equos plurimamque exercitus sui partem niuibus clau-
9 sus atque oppressus amisit: hunc ego puerilibus licen-
tiis nausiantem non modo dicentem ista non ferrem,
sed etiam ab ipsis stratis, otii sui testibus, in popu-
lum publicumque protraherem, eique foras producto
infantes in eo atque ex eo gelu ludentes iucundantes
10 sudantesque monstrarem, ut uerbosa nugacitas delicatis
uitiata nutrimentis non in tempore uiolentiam sed in
se esse segnitiam doceretur et in conparatione rerum
diiudicanda non maiores parua tolerasse sed se nec
parua tolerare sufficere probaretur.
11 Quod euidentius ipsis in memoriam reuolutis prae-
teritorum cladibus adprobabo Pyrrhi bello in primis,
sicut ordo est, prodito. cuius causa et origo haec fuit.
1 |Anno ab urbe condita CCCCLXIIII Tarentini Roma- p. 21
nam classem forte praetereuntem, spectaculo theatri
prospectam hostiliter inuaserunt, quinque tantum na-
uibus uix per fugam elapsis; cetera retracta in por-
tum classis et profligata est; praefecti nauium truci-
dati, omnes bello utiles caesi, reliqui pretio uenditi
2 sunt. continuo missi Tarentum a Romanis legati, ut
de inlatis quererentur iniuriis, pulsati ab isdem auctas
insuper iniurias rettulerunt. his causis bellum ingens
3 exortum est. Romanos, qui quantique hostes circum-
streperent permetientes, ultima adegit necessitas pro-
letarios quoque in arma cogere, hoc est eos qui in

urbe semper sufficiendae prolis causa uacabant, mili-
tiae adscribere: quippe cum frustra de prole cura est,
nisi rebus praesentibus consulatur. itaque inruit in 4
215 uniuersos Tarentinorum |fines cum Aemilio consule
Romanus exercitus, igni ferroque uastat omnia, plurima
expugnat oppida, iniuriam insolenter acceptam crude-
liter uindicat. continuo Tarentinos, plurimis finitimo- 5
rum praesidiis fultos, maxime Pyrrhus auxit, qui etiam
in se ob magnitudinem uirium consiliorumque summam
belli nomenque transduxit. nam Tarentum, utpote ex 6
Lacedaemoniis conditam cognatamque Graeciae ciui-
tatem, uindicaturus totas uires Epiri Thessaliae et
Macedoniae, elephantos etiam usque in id tempus in-
uisos Romanis numero XX in Italiam primus inuexit:
terra mari, uiris equis, armis beluis, ad postremum
uiribus suis dolisque terribilis, nisi quod Delphici illius 7
uanissimi spiritus et mendacissimi nebulonis, quem
magnum ipsi uatem ferunt, responso circumuentus am-
biguo exitum fecit eius, qui non consuluisset. itaque 8
apud Heracleam, Campaniae urbem, fluuiumque Lirim
prima inter Pyrrhum regem et Laeuinum consulem
216 pugna commissa |est. consumpta est grauissimo cer-
tamine dies, utrimque omnibus mori intentis, fugere
nesciis. introductos autem inter concurrentia agmina 9
elephantos forma truces, odore graues, mole terribiles
ut uidere Romani, nouo pugnandi genere circumuenti
et territi, equis maxime pauitantibus, diffugerunt. sed 10
postquam Minucius quartae legionis primus hastatus
protentam in se manum beluae gladio desecuit et con-
turbatam dolore uulneris auerti bello atque in suos
saeuire conpulit eiusque inmoderato discursu perturbari
ac permisceri coepere, finis pugnae etiam beneficio
noctis inpositus est. uictos fuisse Romanos turpis fuga 11
prodidit: quorum tunc cecidisse referuntur peditum
$\overline{\text{XIIII}}$ DCCCLXXX, capti $\overline{\text{I}}$ CCCX, equites autem caesi CCXLVI,
capti DCCCII, signa amissa XXII. nam quantus e di- 12
uerso numerus sociorum Pyrrhi fuerit extinctus, me-

moriae traditum non est, maxime quia scriptorum
ueterum mos est ex ea parte quae uicerit occisorum
non commendare numerum, ne uictoriae gloriam ma-
3 culent damna uictoris, nisi forte cum adeo pauci ca-
dunt, ut admirationem terroremque uirtutis augeat
paucitas perditorum, sicut in |prima Persici belli con- p. 217
gressione apud Alexandrum Magnum fuit: cui inter
CCCC fere milia hostium interfecta nouem tantummodo
4 in exercitu eius pedites defuisse referuntur. sed Pyr-
rhus atrocitatem cladis, quam hoc bello exceperat, dis
suis hominibusque testatus est, adfigens titulum in
templo Tarentini Iouis, in quo haec scripsit:

Qui antehac inuicti fuere uiri, pater optime Olympi,
Hos ego in pugna vici uictusque sum ab isdem.

5 et cum a sociis increpitaretur, cur se uictum diceret
qui uicisset, respondisse fertur: Ne ego si iterum
eodem modo uicero, sine ullo milite Epirum
6 reuertar. interea Romanus exercitus, postquam uictus
clam fugit e castris, miserabilem belli cladem graui-
7 ribus monstris auctam accumulatamque persensit. nam
pabulatores forte progressos uelut hostilis quaedam
oborta tempestas cum horribili fragore caeli correptos
8 diris fulminibus exussit. quippe XXX et IIII eorum
idem turbo prostrauit; duo et uiginti semineces relicti,
iumenta exanimata et capta conplurima: ut merito
contigisse non in signum uastationis futurae sed ua-
statio ipsa referatur.

9 Secunda inter Pyrrhum et Romanos consules pugna
in Apuliae finibus fuit. ubi clades belli ad utrosque
sed maxime ad Pyrrhum, uictoria ad Romanos con-
0 cessit. nam cum diu ob|nixe cunctis in mutuam cae- p. 218
dem ruentibus, anceps belli penderet euentus, Pyrrhus,
transfixo bracchio saucius, prior cessit e proelio. sed
1 et Fabricius legatus tunc uulneratus est. elephanti
prima pugna uulnerari atque in fugam cogi posse de-
prehensi, deinde subiectis inter posteriora ac mollia
ignibus exagitati, ardentes insuper machinas furore

trepido circumferentes exitio suis fuere. caesa sunt 22
in ea pugna v milia Romanorum, de exercitu uero
Pyrrhi xx milia prostrata sunt. regis signa ablata
LIII, Romanorum undecim amissa sunt.
Pyrrhus bello fractus, Agathocle mortuo rege Sy- 23
racusano ad Siciliae arcessitus imperium Syracusas
concessit.

Sed Romanorum miseria nullis cessat indutiis; con- 2
sumitur morborum malis intercapedo bellorum et, cum
foris cessatur a proelio, agitur introrsum ira de caelo.
nam Fabio Gurgite iterum C. Genucio Clepsina con- 2
sulibus pestilentia grauis urbem ac fines eius inuasit;
quae cum omnes tum praecipue mulieres pecudesque
corripiens necatis in utero fetibus futura prole uacua-
bat, et immaturis partubus cum periculo matrum ex-
torti abortus proiciebantur, adeo ut defectura successio
et defuturum animantum genus adempto uitalis partus
219 |legitimo ordine crederetur.

Interea reuersum ex Sicilia Pyrrhum Curius consul 3
excepit, tertiumque id bellum contra Epirotas apud
Lucaniam in Arusinis campis gestum est. itaque primo 4
concursu cum Pyrrhi milites Romanorum inpressione
trepidarent et circumspectantes fugam bello cedere
molirentur, Pyrrhus elephantos ex subsidiis iussit in-
duci. Romani, adsueti iam pugnare cum beluis, cum 5
malleolos stuppa inuolutos ac pice oblitos uncis in-
super aculeis tenaces praeparauissent eosque flamma-
tos in terga beluarum turresque uibrarent, non diffi-
cile furentes ardentesque beluas in eorum excidia,
quorum subsidia fuerant, retorserunt. LXXX milia pe- 6
ditum in illo proelio habuisse regem dicunt, equitum
uero VI milia. ex his caesa referuntur XXXIII milia,
capti autem sunt mille trecenti. Pyrrhus quinto de- 7
mum anno, quam uenerat, ab Italia uictus aufugit.
qui post multa grauissimaque bella, quae gessit, in
Graecia apud Argos Achaiae florentissimam urbem,
Spartani regni auiditate seductus, saxo ictus occubuit.

8 Tunc quoque apud Romanos Sextilia uirgo Vestalis
conuicta damnataque incesti ad portam Collinam uiua
defossa est.
3 |Anno ab urbe condita CCCCLXXV Tarentini Pyrrhi p.
morte conperta iterum noua aduersum Romanos
arma sollicitant, Carthaginiensium auxilia per lega-
2 tos poscunt atque accipiunt. conserto proelio uicere
Romani: ubi iam tunc Carthaginienses, quamuis non-
dum hostes adiudicati, uinci tamen a Romanis se posse
senserunt.
3 Sequenti anno magnam uiscerum suorum partem
4 seueritas Romana concidit. nam aduentante dudum
Pyrrho octaua legio diffidens Romanae spei, nouum
scelus ausa Reginenses omnes, quibus subsidio prae-
erat, interfecit, praedam sibi omnem atque ipsum op-
5 pidum uindicauit. hoc facinus in tam sceleratos de-
fectores puniendum Genucio consuli iussum est. qui
obsessa Reginorum urbe captisque omnibus ipse qui-
|dem in reliquos perfugas et latrones exercuit digna p.
supplicia, Romanos uero milites integrae legionis Ro-
mam misit: qui populi iussu medio in foro uirgis
caesi sunt securique percussi.
6 Visa sibi est tunc Roma uincere, cum legionem
suam integram occidit, quae sine dubio uicta fuisset,
si eam hostili proelio perdidisset.
4 Anno ab urbe condita CCCCLXX*VIII* obscena et dira
prodigia uel uisa Romae uel nuntiata sunt. aedes
Salutis ictu fulminis dissoluta, pars muri sub eodem
2 loco de caelo, ut dicunt, tacta est. lupi tres ante lu-
cem ingressi urbem, semesum cadauer intulerunt spar-
sumque membratim in foro ipsi strepitu hominum
3 exterriti reliquerunt. apud Form*i*as multis ictibus ful-
minum moenia undique ambusta et dissoluta sunt.
4 apud agrum Calenum repente flamma scisso hiatu ter-
rae eructata tribus diebus tribusque noctibus terribi-
liter exaestuans, quinque agri iugera exhausto penitus
suco ubertatis in cinerem extorruit, ita ut non fruges

solum sed et arbores cum imis stirpibus absumpsisse
222 refera|tur.
Sequenti abhinc anno Sempronius consul aduersum 5
Picentes duxit exercitum. et cum directae intra iactum
teli utraque acies constitissent, repente ita cum horrendo fragore terra tremuit, ut stupore miraculi utrum-
que pauefactum agmen hebesceret. diu attoniti utrim- 6
que populi haesitauere praeiudicata incepti conscientia;
tandem procursu concito iniere certamen. triste adeo 7
id bellum fuit, ut merito dicatur tantum humanum sanguinem susceptura etiam cum gemitu horrisono tunc terra tremuisse. Romani pauci admodum eo proelio qui euasere uicerunt.
Anno ab urbe condita CCCCLXXX inter multa pro- 5
digia sanguis e terra, lac uisum est manare de caelo. nam et plurimis locis scaturiens e fontibus cruor fluxit et de nubibus guttatim in speciem pluuiae lacte demisso, diri, ut ipsis uisum est, terram imbres inriga-
uerunt. eo tempore Carthaginienses dato aduersum 2
Romanos auxilio Tarentinis, cum a senatu per legatos arguerentur, turpissimam rupti foederis labem praesumpto accumulauere peiurio.
223 Tunc etiam Vulsini|enses, Etruscorum florentissimi, 3
luxurie paene perierunt. nam cum, licentia in consuetudinem prorogata, seruos suos passim liberos fa-
cerent, conuiuiis allegarent, coniugiis honestarent: liber- 4
tini in partem potestatis recepti plenitudinem per scelus usurpare meditati sunt et liberati seruitutis iugo, ambitu dominationis arserunt et quos dominos subditi aequanimiter dilexerunt, eos iam liberi, quod dominos
fuisse meminerant, exsecrati sunt. itaque conspiran- 5
tes in facinus libertini — quorum tanta manus fuit, ut sine controuersia auso potirentur — correptam urbem suo tantum generi uindicant, patrimonia coniugiaque dominorum sibi per scelus usurpant, extorres dominos procul abigunt, qui miseri, exules egentesque Romam deferuntur: ubi ostentata miseria querellaque

defleta, per Romanorum seueritatem et uindicati sunt
et restituti.
6 Anno ab urbe condita CCCCLXXXI pestilentia ingens
apud Romam conflagrauit, cuius atrocitatem significare
7 contentus sum, quia uerbis inplere non possum. si
enim spatium temporis quo mansit inquiritur, ultra
biennium uastando porrecta est; si depopulatio quam
egerit, census indictus est, qui non quantum hominum
deperisset, sed quantum superfuisset, inquireret; si uio-
lentia qua adfecerit, Sibyllini libri testes sunt, qui
8 eam caelesti ira inpositam responderunt. sed, ne quem-
quam quasi temptat*io* cauillationis offendat, quod, cum
Sibylla iratos deos dixerit, nos iram caelestem dixisse
uidea|mur, audiat et intellegat, quia haec, etsi plerum- p. 224
que per aerias potestates fiunt, tamen sine arbitrio
omnipotentis Dei omnino non fiunt.
9 Eodem tempore Caparronia uirgo Vestalis incesti
rea suspendio periit: corruptor eius consciique serui
supplicio adfecti sunt.
10 Ecce continuatim quae et quanta numeramus acci-
disse annis singulis plurima, inter quos certe raro aut
paene nullo nihil triste gestum, et hoc, cum idem
scriptores proposito sibi magis laudandi negotio ca-
11 uerent numerositates miseriarum, ne eosdem quibus
haec et de quibus scribebantur offenderent auditores-
que suos exemplis praeteritorum terrere potius quam
12 instituere uiderentur. porro autem nos in ultimo tem-
porum positi mala Romanorum scire non possumus
13 nisi per eos, qui laudauere Romanos. ex quo intellegi
datur, quanta illa fuerint quae studio propter horro-
rem repressa sunt, cum tanta inueniuntur quae tenuiter
inter laudes emanare potuerunt.
6 Et quoniam ex hoc iam Punica bella succedunt,
res ipsa exigit, ut de Carthagine, quae ante urbem
Romam duo et septua|ginta annos ab Helissa condita p. 225
inuenitur, eiusque cladibus ac domesticis malis, sicut
Pompeius Trogus et Iustinus exprimunt, uel pauca

referantur. Carthaginienses uernaculum atque intesti- 2
num semper inter se malum habuere discordiam, qua
infeliciter exagitante nulla umquam tempora uel foris
prospera uel domi quieta duxerunt. sed cum inter 3
cetera mala etiam pestilentia laborarent, homicidiis
pro remediis usi sunt: quippe homines ut uictimas in-
molabant aetatemque inpuberem, quae etiam hostium
misericordiam prouocaret, aris admouebant.

De quo sacrorum immo sacrilegiorum genere quid 4
potissime discutiendum sit non inuenio. si enim huius-
modi ritus aliqui daemones praecipere ausi sunt, ut
mortibus hominum occisione hominum satisfieret, in-
tellegendum fuit se operarios atque adiutores pestilen-
tiae conduci, ut ipsi quos illa non corripuisset occi-
derent: sanas enim atque incorruptas offerri hostias 5
mos est, ita ut illi non sedarent morbos sed praeue-
nirent.

Itaque Carthaginienses auersis dis propter istius 6
modi sacra — sicut Pompeius Trogus et Iustinus fa-
tentur, sicut autem apud nos constat, propter prae-
226 sumptionem inpietatemque ipsorum |irato Deo — cum 7
in Sicilia diu infeliciter dimicassent, translato in Sar-
diniam bello iterum infelicius uicti sunt. propter quod
ducem suum Mazeum et paucos qui superfuerant mi-
lites exulare iusserunt. exules ueniam per legatos pe-
tentes repulsi patriam bello et obsidione cinxerunt. ibi 8
tunc Mazeus dux exulum Carthalonem filium suum,
sacerdotem Herculis, cur sibi uelut insultans purpura-
tus occurreret, in crucem sub oculis patriae ita ut erat
cum purpuris infulisque suspendit. post paucos dies 9
urbem ipsam cepit; qui cum, interfectis plurimis se-
natorum, cruente dominaretur, occisus est. haec tem-
poribus Cyri Persarum regis gesta sunt.

Post haec uero Himelcho rex Carthaginiensium 10
cum in Sicilia bellum gereret, repente horribili peste
exercitum amisit. nec mora: morbis, populo caterua- 11
tim cadente, cito quisque correptus, mox mortuus,

iam nec sepeliebatur: cuius mali nuntius cum attoni-
tam repentino luctu Carthaginem repleuisset, non se-
12 cus ac si capta esset turbata ciuitas fuit. omnia ulu-
latibus personabant, clausae ubique ianuae, cuncta
publica priuataque officia damnata, uniuersi ad portum
decurrunt egredientesque de nauibus paucos, qui cladi
13 superfuerant, de suis percontantur. postquam de clade
suorum, tacentibus illis uel gementibus, miseri intelle-
gunt, tunc toto litore plangentium voces, tunc infelicium
14 matrum ululatus et flebiles querellae audiebantur. in-
ter haec procedit et ipse de naui sua imperator sor-
dida seruilique tunica discinctus; ad cuius conspectum
plangentia iunguntur agmina; ipse quoque manus ad
caelum tendens nunc suam nunc publicam infelicita-
15 tem accusat et deflet; ad postremum uociferans per
urbem, tandem ingressus domum, cunctos, qui lacri-
mantes prosequebantur, ultimo dimisit adloquio ac
deinde obseratis ianuis exclusisque etiam filiis gladio
dolorem uitamque finiuit. haec Darii temporibus gesta
sunt.

16 Post haec Hanno, uir quidam Carthaginiensis pri-
uatis opibus reipublicae uires superans, inuadendae
dominationis hausit cupiditatem. cui rei consilium
utile ratus est, ut simulatis unicae filiae nuptiis omnes
senatores, quorum dignitatem obstaturam inceptis suis
17 arbitrabatur, inter pocula ueneno necaret. quae res
per ministros prodita sine ultione uitata est, ne in
uiro potenti plus negotii faceret res cognita quam
cogitata. hoc consilio elusus Hanno alio machinamento
facinus adgredi parat: seruitia concitat, quibus repente
18 incautam urbem opprimeret. sed cum ante statutam
caedibus diem proditum se praeuentumque intellexis-
set, castellum quoddam cum uiginti milibus seruorum
19 armatis occupauit. ibi dum Afros regemque Mauro-
rum concitat, captus est ac primo uirgis caesus, deinde
effossis oculis et manibus cruribusque fractis, uelut a
singulis membris poena exigeretur, in conspectu populi

necatus est. corpus uerberibus lacerum cruci suffixum, 20
filii cognatique omnes supplicio traditi, ne quis eum
eiusdem familiae umquam aut imitari aut ulcisci me-
ditaretur. haec temporibus Philippi gesta sunt.
Post haec Carthaginienses cum Tyrum urbem, au- 21
ctorem originis suae, ab Alexandro Magno captam
euersamque didicissent, timentes transitum eius in
Africam futurum, Hamilcarem quendam cognomento
Rhodanum, uirum facundia sollertiaque praecipuum,
ad perscrutandos Alexandri actus direxerunt. qui per 22
Parmenionem quasi transfuga exceptus, dehinc in mi-
litiam regis admissus omnia ciuibus suis per tabellas
scriptas et post cera superlitas enuntiabat. hunc mor-
tuo Alexandro Carthaginem reuersum, quasi urbem
regi uenditasset, non ingrato tantum animo uerum
etiam crudeli inuidia necauerunt. deinde cum adsidua 23
nec umquam satis prospera aduersus Siculos bella ge-
rerent et Syracusas urbem Siciliae tunc florentissimam
obsidione cinxissent, per Agathoclen Siciliae regem
miro circumuenti ingenio usque ad extrema despera-
tionis adducti sunt. namque Agathocles cum apud 24
Syracusas a Carthaginiensibus obsideretur ac se neque
p. 229 bello parem instructu copiarum ne|que obsidionis pa-
tientem stipendiorum sufficientia uideret, bene prouiso
ac melius dissimulato consilio in Africam cum exercitu
transiit. ibi suis quid moliatur aperit, deinde quid
facto opus sit docet. ilico unanimiter naues primum 25
in quibus uenere succendunt, ne qua spes refugiendi
foret; dein cum omnia in quae direxisset prosterneret,
uillas castellaque incenderet, Hannonem quendam cum
triginta milibus Poenorum obuiam habuit. quem cum
duobus milibus suorum interfecit; ipse autem duos
tantum in eo bello perdidit. qua pugna et Afrorum 26
animis incredibiliter fractis et suorum in inmensum
auctis urbes castellaque expugnat, praedas ingentes
agit, hostium multa milia trucidat. castra deinde ad 27
quintum lapidem a Carthagine statuit, ut damna rerum

opulentissimarum uastationemque agrorum et incendia
28 uillarum de muris ipsius urbis specularentur. adicitur
praesentibus malis tristior fama. nam et apud Siciliam
deletus cum imperatore Afrorum exercitus nuntiatur,
quem reuera incautum ac paene otiosum Andro Aga-
29 thoclis frater oppresserat. hoc per totam Africam ru-
more disperso non tributariae tantum urbes ab his,
uerum etiam socii reges deficiebant. inter quos rex
quoque Cyrenarum Afellas pactus est cum Agatho|cle p. 23
communionem belli, dum regnum Africae ardenter ad-
30 fectat. sed postquam in unum exercitus et castra
iunxerunt, per Agathoclen blandimentis et insidiis cir-
31 cumuentus occisus est. Carthaginienses contractis undi-
que copiis in bellum exarsere. quibus Agathocles ha-
bens secum Afellae copias congreditur, eosque magno
utriusque exercitus sanguine et graui proelio superat.
32 hoc certaminis discrimine tanta desperatio inlata Poenis
est, ut, nisi in exercitu Agathoclis orta seditio fuisset,
transfugiturus ad eum Hamilcar dux Poenorum cum
exercitu fuerit. ob quam noxam in medio foro iussu
Carthaginiensium patibulo suffixus crudele spectaculum
33 suis praebuit. deinde cum post mortem Agathoclis
Carthaginienses Siciliam instructa classe uastarent, a
Pyrrho rege Epiri ab Italia arcessito terrestri nauali-
que certamine saepe superati, nouissime ad Romana
bella conuersi sunt.

34 Pro dolor, leguntne ista de ueteribus, qui de recenti-
bus conqueruntur? immo legunt et ea non aequitate
35 sed aemulatione coniciunt. maximo enim illo et ineffa-
bili quem nec ipsi discernunt stimulo conpunguntur non
propter tempora mala sed propter tempora Christiana,
et deriuatio est inuidi ulceris, ut, quidquid sub exse-
36 crabili agitur, atrocius esse uideatur: sicut etiam inter
nos saepe inimicorum oculis uideri solet, eos, quos exse-
crantur, |nihil non prauum, nihil non subsiciuum, nihil p. 23
non in uulnus suum dicto factoue agere, et hoc tamen
plane simpliciter, in tantum enim captum cor obliquat

inuidia, ut rectum natura non uideat. de quorum nu- 37
mero sunt isti, sed multo miseriores quia inimici Dei
ac perinde inimici ueritatis — de quibus flentes haec
dicimus et quos misericorditer, si patiantur, arguimus,
ut sanemus, — qui uitioso oculo haec uident atque 38
ideo duplicia illis uidentur quae uident et confusi ca-
ligine nequitiae in id cadunt, ut minus uidendo plus
uideant, cum tamen id quod est ita ut est uidere non
possint; qui grauiora arbitrantur flagella patris, quam 39
hostis incendia; qui acerbiorem uocant blandientem
admonentem et redimentem Deum quam persequentem
dominantem trucidantemque diabolum; quamquam, si 40
de patre intellegerent, de castigatione gauderent et,
si praeuideretur fructus eruditionis, esset disciplina
tolerabilis ac propter spem, quae nunc gentibus data
est, antea uero non fuerat, leuiora ducerent, etsi gra-
p. 232 uiora paterentur. quamquam con|temptus miseriarum 41
possunt etiam a suis discere, apud quos summa mala
pro summis bonis aestimata sunt, tantum ut gloriam
famae celebrem atque inlustrem consequerentur: per 42
quos colligi datur, quanta nobis, quibus aeternitas
beata promittitur, sint toleranda pro uita, cum illi
tanta potuerint tolerare pro fama.

Anno ab urbe condita CCCCLXXXIII id est Appio 7
Claudio Q. Fabio consulibus Mamertinis, quorum Messana
nobilis Siciliae ciuitas erat, auxilia contra Hieronem
Syracusanum regem et Poenorum copias Hieroni iun-
ctas et Appium Claudium consulem cum exercitu mi-
sere Romani. qui tam celeriter Syracusanos Poenos- 2
que superauit, ut ipse quoque rex rerum magnitudine
perterritus ante se uictum quam congressum fuisse
p. 233 prodiderit; qui exim fractis uiribus amissaque fi|ducia 3
cum pacem supplex rogaret, ducentis argenti talentis
iussu consulum multatus accepit. consules Agrigen- 4
tum Siciliae ciuitatem ibique praesidia Poenorum operi-
bus ualloque cinxerunt. cumque inclusus ea obsidione 5
senior Hannibal imperator Poenorum ad summam

egestatem redactus esset, Hanno imperator nouus Car-
thaginiensium cum equitibus mille quingentis et tri-
ginta milibus peditum, triginta etiam elephantis ex
inprouiso intercessit expugnationemque ciuitatis pau-
6 lisper distulit. sed continuo ciuitas capta est: Poeni
maximo bello uicti et profligati, undecim elephanti in
potestatem redacti, Agrigentini sub corona omnes uen-
diti sunt; Hannibal senior facta cum paucis eruptione
diffugit.
7 Cn. Cornelio Asina C. Duilio consulibus cum Han-
nibal senior oram Italiae maritimam instructa septua-
ginta nauium classe uastaret, Romani et ipsi classem
8 fabricari atque instrui praeceperunt. quod Duilius
consul celeriter inpleuit; nam intra sexaginta dies
quam arbores caesae erant centum triginta nauium
9 classis deducta in anchoris stetit. Cornelius Asina con-
sul alter cum sedecim nauibus Liparam insulam petiit;
ubi ab Hannibale quasi ad conloquium pacis euocatus
Punica fraude captus |atque in uinculis necatus est. p. 234
10 quod ubi Duilius alter consul audiit, cum triginta
nauibus aduersus Hannibalem profectus est. commisso
nauali proelio Hannibal, amissa naui qua uehebatur,
scapha subductus aufugit; triginta et una naues eius
captae, tredecim mersae, tria milia hominum occisa,
septem milia capta referuntur.
11 Postea Carthaginienses C. Aquilio Floro L. Cornelio
Scipione consulibus Hannonem in locum Hannibalis sub-
rogatum pro Sardis et Corsis defensandis nauali proelio
praefecerunt, qui a Scipione consule uictus, amisso
exercitu ipse confertissimis hostibus se inmiscuit ibique
12 interfectus est. eodem anno tria milia seruorum et quat-
tuor milia naualium sociorum in urbis Romae excidium
coniurarunt et, nisi maturata proditio consilium prae-
uenisset, destituta praesidio ciuitas seruili manu perisset.
8 |Anno ab hoc proximo Calatinus consul Camerinam p. 235
Siciliae urbem petens temere in angustias deduxit exer-
citum, quas Poenorum copiae iam dudum praestruxe-

rant. cui cum omnino nulla uel obsistendi uel eua- 2
dendi facultas esset, Calpurni Flammae uirtute et
opera liberatus est, qui lecta trecentorum uirorum
manu insessum ab hostibus tumulum occupauit et
in se Poenos omnes pugnando conuertit, donec Ro-
manus exercitus obsessas angustias hoste non ur-
guente transiret. caesi sunt in eo bello omnes trecenti, 3
solus Calpurnius quamuis multis confossus uulneribus
et cadaueribus obtectus euasit. Hannibal senior a 4
Carthaginiensibus iterum classi praepositus, infeliciter
cum Romanis nauali proelio congressus et uictus, ab
exercitu suo seditione orta lapidibus coopertus interiit.
236 Atilius con|sul Liparam Melitamque insulas Siciliae 5
nobiles peruagatus euertit. consules, in Africam iussi 6
transferre bellum, cum trecentis triginta nauibus Sici-
liam petiuerunt: quibus Hamilcar Poenorum imperator
et Hanno classi praefectus occurrit. conserto nauali
proelio Carthaginienses in fugam uersi sexaginta et
quattuor naues perdiderunt. uictores consules in Afri- 7
cam transuecti sunt primamque omnium Clipeam ur-
bem in deditionem receperunt. inde Carthaginem pe- 8
tentes trecenta aut eo amplius castella populati sunt,
infesta Carthagini signa circumtulerunt. Manlius con- 9
sul Africa cum uictrici classe decedens septem et
uiginti milia captiuorum cum ingentibus spoliis Ro-
mam reuexit. Regulus, bellum Carthaginiense sortitus, 10
iter cum exercitu faciens haud procul a flumine Ba-
grada castra constituit: ubi cum plurimos militum
aquandi necessitate ad flumen descendentes serpens
mirae magnitudinis deuoraret, Regulus ad expugnan-
dam bestiam cum exercitu profectus est. sed nihil in 11
tergo eius proficientibus iaculis atque omni telorum
ictu inrito, quae per horrendam squamarum cratem
quasi per obliquam scutorum testudinem labebantur
mirumque in modum, ne corpus laederent, ipso cor-
pore pellebantur, cum insuper magnam multitudinem
morsu conminui, impetu proteri, halitu etiam pestifero

exanimari uideret, ballistas deferri imperauit, per quas
murale saxum spinae eius incussum conpagem totius
12 corporis soluit. talis siquidem est natura serpentis,
ut, cum pedibus carere ui|deatur, costis tamen et p. 23
squamis, quas a summo gutture usque ad imam
aluum parili modo dispositas habet, ita instruitur,
ut squamis quasi unguibus, costis quasi cruribus
13 innitatur. non enim ut uermis, cui spinae rigor
non est, et in directum corpusculi sui partes gra-
datim porrigendo contractas, contrahendo porrectas
motum explicat, sed alternis intenta conatibus latera
sinuosa circumfert, ut per exteriorem spinae curuatu-
ram rigentem costarum aciem tendat, costis autem
natura ad summum rectis squamarum ungulas figat;
quod uicissim et celeriter agendo non solum plana
perlabitur, sed etiam conuexa conscendit, tot uestigiis
14 instructa quot costis. huius itaque rei causa est, ut,
si in qualibet corporis parte ab aluo usque ad caput
ictu aliquo conlidatur, debilis reddita cursum habere
non possit; quia ubicumque ille ictus inciderit spinam
soluit, per quam costarum pedes et motus corporis
agebantur. unde etiam haec serpens, quae tamdiu tot
iaculis inuulnerabilis obstitit, ad unius saxi ictum de-
bilis cessit ac mox circumuenta telis facile oppressa
15 est. corium autem eius Romam deuectum — quod
fuisse centum uiginti pedum spatio ferunt — aliquam-
diu cunctis miraculo fuit.

16 Regulus aduersum tres imperatores, id est Hasdru-
bales duos et accitum ex Sicilia Hamilcarem, atrocis-
simum bellum gessit, in quo caesa sunt Carthaginien-
sium decem et septem milia, capta autem quinque
milia, decem et octo elephanti abducti, oppida octo-
ginta et duo in deditionem cessere Romanis.

9 |Carthaginienses fracti bellis et cladibus exinaniti p. 23
pacem a Regulo poposcerunt. sed cum intolerabiles
et duras condiciones pacis audissent, tutius rati sese
armatos mori quam miseros uiuere, pretio non solum

Hispanorum uel Gallorum auxilia, quae iam dudum
plurima habebant, sed etiam Graecorum conparanda
duxerunt. itaque Xanthippum Lacedaemoniorum regem 2
cum auxiliis accitum, ducem bello praefecerunt. Xan-
thippus, inspectis Poenorum copiis atque in campum
deductis, longe in melius mutato apparatu pugnam
cum Romanis conseruit. ingens ibi ruina Romanorum 3
uirium fuit: nam triginta milia militum Romanorum
in illa tunc congressione prostrata sunt. Regulus ille
dux nobilis cum quingentis uiris captus est et in ca-
tenas coniectus decimo demum anno Punici belli no-
bilem triumphum Carthaginiensibus praebuit. Xan- 4
p. 239 thippus tam audacis facti conscius re|rum instabilium
mutationem timens ilico ex Africa migrauit in Graeciam.

Igitur Aemilius Paulus et Fuluius Nobilior consu- 5
les audita captiuitate Reguli et clade exercitus Romani
transire in Africam cum classe trecentarum nauium
iussi Clipeam petunt. eo confestim Carthaginienses
cum pari classe uenerunt; nec differri potuit nauale
certamen. centum et quattuor naues Carthaginiensium 6
demersae, triginta cum pugnatoribus captae, praeterea
triginta et quinque milia militum ex ipsis caesa sunt;
Romanorum autem nouem nauibus depressis mille cen-
tum periere milites. consules apud Clipeam castra 7
posuerunt. duo Hannones imperatores Poenorum eo
rursus cum magno exercitu conuenerunt proelioque
commisso nouem milia militum perdiderunt. sed — 8
ut tunc apud Romanos numquam diuturna felicitas
erat et qualescumque successus magnis continuo ma-
lorum molibus obruebantur — cum Romana classis
ad Italiam praedis onusta remearet, infando naufragio
euersa est: nam de trecentis nauibus ducentae uiginti
perierunt, octoginta uix abiectis oneribus liberatae
sunt. Hamilcar dux Poenorum cum exercitu in Nu- 9
midiam Mauretaniamque missus postquam hostiliter
cruenteque in uniuersos egit, cur Regulum libenter
suscepisse dicerentur, mille argenti talentis et uiginti

milibus boum reliquos condemnauit; principes autem
omnium populorum patibulo suffixit. p. 24
10 Tertio anno — sicut semper indomitus furor cito
periculorum obliuiscitur — Seruilius Caepio et Sem-
pronius Blaesus consules ducentis sexaginta nauibus
in Africam transgressi uniuersam oram maritimam,
quae circa Syrtes iacet, depopulati sunt atque in su-
periora progressi captis euersisque ciuitatibus plurimis
11 ingentem praedam ad classem deuexerunt. inde cum
ad Italiam redirent, circa Palinuri promuntorium, quod
a Lucanis montibus in altum excurrit, inlisi scopulis
centum quinquaginta naues onerarias nobilemque prae-
12 dam crudeliter adquisitam infeliciter perdiderunt. uicit
aliquando apud Romanos improbissimam cupiditatem
enormitas miseriarum: nam patres, quibus iam nauticae
rei pertaesum esset, decreuere ne amplius quam sexaginta
nauium classis ad subsidium haberetur Italiae; quod
quidem decretum continuo adacti indomita cupiditate
13 ruperunt. praeterea Cotta consul in Siciliam transgres-
sus plurimis proeliis aduersum Poenos et Siculos terra
marique pugnauit et per totam Siciliam partim ho-
stium partim etiam sociorum inhumatas strages reliquit.
14 L. Caecilio Metello C. Furio Placido consulibus
Hasdrubal nouus Carthaginiensium imperator cum ele-
phantis centum triginta et equitum peditumque am-
plius triginta milibus Lilybaeum uenit ex Africa et
continuo cum Metello consule apud Panormum pugnam
15 conseruit. sed Metellus uim magnam beluarum timens
prius eas magno usus consilio uel in fugam uel in
mortem egit et sic facile quamuis magnam uim ho-
stium superauit: xx milia Carthaginiensium in eo proe-
lio caesa sunt, elephanti quoque sex et uiginti inter-
fecti centum et quattuor capti et per Italiam ducti p. 24
maximum Italicis gentibus spectaculum praebuerunt.
Hasdrubal cum paucis Lilybaeum profugit atque ab-
sens a Poenis capitis damnatus est.

10 Post haec fessi tot malis Carthaginienses petendam

esse pacem a Romanis decreuerunt. ad quam rem
Atilium Regulum antea ducem Romanum, quem iam
per quinque annos captiuum detinebant, inter ceteros
legatos praecipue mittendum putauerunt: quem non
impetrata pace ab Italia reuersum resectis palpebris
inligatum in machina uigilando necauerunt. alter deinde 2
Atilius Regulus et Manlius Vulsco, ambo bis consules,
cum classe ducentarum nauium et quattuor legionibus
Lilybaeum profecti: quod oppidum in promuntorio
p. 242 si|tum Romani obsidere conati, superueniente Hanni-
bale qui Hamilcaris filius fuit uicti, maiore exercitus
sui parte perdita ipsi aegre euaserunt. post hos Clau- 3
dius consul cum classe centum uiginti nauium ad Dre-
pani portum contra hostem profectus: ubi mox ex-
ceptus classe Poenorum superatusque est. et ipse
quidem cum triginta nauibus Lilybaeum in castra con-
fugit, reliquae omnes, id est nonaginta, aut captae aut
demersae fuerunt; octo milia militum caesa, uiginti
milia capta referuntur. Gaius quoque Iunius collega
Claudi uniuersam classem naufragio amisit.

Anno etiam consequenti classis Punica in Italiam 4
transiit eiusque plurimas partes longe lateque uastauit.
interea Lutatius cum classe trecentarum nauium in 5
Siciliam transuectus dum apud Drepanam ciuitatem
pugnam inter primores ciet, transfixo femore aeger-
rime, cum iam obrueretur, ereptus est. porro autem 6
Poeni cum quadringentis nauibus magnisque copiis ad
Siciliam duce Hannone concurrunt. nec Lutatius se-
gnior, immo consilia Poenorum mira celeritate prae-
p. 243 ue|nit. postquam proxime sibi utrorumque classes apud
Aegades insulas per totam noctem intertextis prope-
modum anchoris constiterunt, orta luce prior Lutatius
signum bello dedit. crudescente pugna uictus Hanno 7
nauem auertit et dux fugae primus fuit. aliquanta
cum eo pars exercitus sui Africam petiit, alii confu-
gere Lilybaeum; sexaginta et tres Punicae naues captae
sunt, centum uiginti quinque demersae, triginta duo

milia hominum capta, caesa quattuordecim milia fuere;
Romanorum autem duodecim naues demersae sunt.
8 Lutatius deinde ad Erycinam ciuitatem quam Poeni
tenebant, uenit ibique duo milia Carthaginiensium con-
serta pugna interfecit.

11 Tunc Carthaginienses praecipiti festinatione ad Lu-
tatium consulem ac deinde Romam mittunt: orant
pacem, quam condicionibus ante propositis ilico con-
2 sequuntur. condiciones autem erant, ut Sicilia Sar-
diniaque decederent proque inpensis bellicis |puri argenti p. 24
tria milia talentum Euboicorum aequis pensionibus per 11
3 annos uiginti penderent. huius pacis condicio habita
est post annum tertium et uicensimum, ex quo bellum
Punicum primum fuerat inchoatum.

4 Quis, rogo, duarum ciuitatum unum bellum per
annos tres et uiginti gestum fando explicet, quot reges
Carthaginiensium, quot consules Romanorum, quot
agmina exercituum, quantum numerum nauium con-
traxerit profligarit oppresserit? et tunc demum, si illa
ad plenum perpensa uideantur, de praesentibus iudi-
cetur.

5 Anno ab urbe condita DVII repentina subuersio
ipsius Romae praeuenit triumphum Romanorum; neque
enim temere dixerim, quando non uel modicam laeti-
tiam Romae superueniens repente quam grauissimus
6 luctus oppresserit. siquidem Q. Lutatio Catulo A. Manlio
consulibus diuersae ignium aquarumque clades paene
absumpsere urbem. nam Tiberis insolitis auctus im-
bribus et ultra opinionem uel diuturnitate uel magni-
tudine redundans omnia Romae aedificia in plano posita
7 deleuit. diuersae qualitates locorum ad unam con-
uenere perniciem, quoniam et, quae segnior redundatio
tenuit, madefacta dissoluit et, quae cursus torrentis
8 inuenit, inpulsa deiecit. aquarum grauissimam cladem
grauior ignis secuta uastatio est; qui ignis, incertum
unde surrexerit, plurimas ciuitatis partes peruagatus
cum hominum domorumque miserabilem stragem fecit

tum etiam tantum opum uno consumpsit incendio
quantum plurimae et peregrinae uictoriae conferre non
possent. dehinc cum omnia in circuitu fori populare- 9
p. 245 tur, |aedem Vestae corripuit et ne sibi quidem dis
subuenientibus ignem illum, qui aeternus putabatur,
temporarius ignis oppressit; unde etiam Metellus, dum
arsuros deos eripit, uix bracchio semiustilatus aufugit.

T. Sempronio Graccho C. Valerio Falcone consuli- 10
bus cum Faliscis bellauere Romani, eoque proelio
quindecim milia Faliscorum interfecta sunt. eodem 12
anno Galli Cisalpini noui exstitere hostes. aduersum
quos uaria sorte bellatum est; nam in primo conflictu
Valerio consule tria milia quingenti cecidere Romani,
secundo quattuordecim milia Gallorum caesa, duo milia
capta sunt, sed ob priorem cladem triumphus consuli
denegatus est.

T. Manlio Torquato C. Atilio Bubulco consulibus 2
Sardinia insula rebellauit auctoribus Poenis. unde mox
Sardi subacti et oppressi sunt; Carthaginiensibus
autem uiolatoribus pacis, quam ipsi poposcissent, in-
ferri bellum decretum est. contra Carthaginienses pa- 3
cem suppliciter poposcerunt et cum bis missis legatis
nihil profecissent, post etiam decem principibus bis
aeque supplicantibus nec impetrarent, nouissime Han-
p. 246 nonis, minimi hominis inter lega|tos, oratione merue-
runt. hoc anno porta Iani Gemini clausa est, quia 4
nusquam eodem anno bellum erat; quod sub Numa
solum Pompilio rege prouenerat.

Hic demum nobis tacendum est et tempora, quibus 5
conferri nostra nullo modo possunt, silentio transmitti
expedit, ne obtrectatores dierum uitae suae ad insul-
tandum potius sibi hoc strepitu suscitemus. ecce portae 6
Iani clausae fuerunt, foris bellum Romanorum non
fuit, omnem subolem suam in gremio suo conquiescen-
tem Roma continens non suspirauit. et hoc quando? 7
post primum Punicum bellum; post quantum temporis?
post annos CCCCXL; quamdiu? anno uno; et quid altero

subsecutum est? ut de ceteris taceam, bellum Galli-
8 cum et Hannibal cum bello Punico secundo. ei mihi,
cognouisse haec et denudasse quam etiam me pudet!
pax ista unius anni uel magis umbra pacis lenimen-
tum miseriarum an incentiuum malorum fuit? stili-
cidium istud olei in medium magnae flammae cadens
extinxit fomitem tanti ignis an aluit? parum aquae
frigidae ardentissimis haustum in febribus sanauit aegro-
9 tum an potius incendit? per annos prope septingentos,
id est ab Hostilio Tullo usque ad Caesarem Augustum,
una tantummodo aestate Romana sanguinem uiscera p. 247
non sudarunt, et inter plurimas magnorum saeculorum
aetates misera ciuitas, uere misera mater, uix uno
tempore a timore luctuum, ut non dicam ab ipsis
10 luctibus, conquieuit. hoc, si quisquam hominum tam
parum in uita sua quietis habuisset, numquid uel uixisse
diceretur? aut, si quisquam per totum annum dolori-
bus et cruciatibus agatur, medio autem anni ipsius
spatio unum tantum diem tranquillum et sine con-
flictationibus transigat, numquid ex eo leuamentum
malorum accipiet ac non totum annum miseriis depu-
11 tabit? sed illi, inquit, hunc annum pro glorioso signo
infatigabilis uirtutis conlocauerunt. atque utinam pro
12 obliuione calamitatis continuae praeterissent. nam sicut
in corpore hominis ita demum lepra dinoscitur, si
uariatim inter sanas cutis partes color diuersus ap-
pareat, at si ita se ubique diffundat, ut omnia unius coloris
quamuis adulteri faciat, perit illa discretio: ita si con-
tinuus labor aequali tolerantia sine respirandi appetitu
perfluxisset, intentio uoluntatis et electio consuetudinis
13 diceretur. cum autem in hoc pausillulum otii tanto-
pere uel maiorum gaudia uel minorum studia recli-
nantur, profecto discernitur, et quam iucunditatem
habuerit haec breuitas et quam amaritudinem illa pro-
lixitas, hoc est, et quies illa quam grata fuisset, si
diuturna mansisset, et haec incessabilis miseria quam
etiam uitanda fuerit, si uitari quacumque potuisset.

p. 248 Anno ab urbe condita DXVII Hamilcar dux Car- 13
thaginiensium ab Hispanis in bello, cum aliud bellum
aduersus Romanos clam pararet, occisus est.

Sequenti anno legati Romanorum ab Illyriis inter- 2
fecti sunt. post cum ipsis Illyriis atrocissimum bellum
gestum est: in quo multis oppidis populisque deletis
reliqui se Fuluio Postumioque consulibus dediderunt.

Tertio deinceps anno miseram ciuitatem sacrilegis 3
sacrificiis male potentes funestauere pontifices; namque
decemuiri consuetudinem priscae superstitionis egressi
Gallum uirum et Gallam feminam cum muliere simul
p. 249 Graeca in foro boario uiuos defoderunt. sed obliga- 4
mentum hoc magicum in contrarium continuo uersum
est; namque diras illas quas fecerant externorum mortes
foedissimis suorum caedibus expiauerunt. siquidem 5
L. Aemilio Catulo C. Atilio Regulo consulibus magna
formidine consternatus est senatus defectione Cisalpinae
Galliae, cum etiam ex ulteriore Gallia ingens aduen-
tare exercitus nuntiaretur, maxime Gaesatorum, quod
nomen non gentis sed mercennariorum Gallorum est.
itaque permoti consules totius Italiae ad praesidium 6
imperii contraxere uires. quo facto in utriusque con-
sulis exercitu octingenta milia armatorum fuisse re-
feruntur, sicut Fabius historicus, qui eidem bello inter-
fuit, scripsit. ex quibus Romanorum et Campanorum 7
fuerunt peditum CC*l*XLVIII*i* milia ducenti, equitum
uero XXVI milia sescenti; cetera multitudo sociorum
fuit. commisso proelio apud Arretium Atilius consul 8
occisus est: octingenta milia Romanorum, nec saltem
p. 250 tanta quanta eos terrere debuit, caesa sui parte fu-
gerunt: nam tria milia eorum tunc interfecta historici
tradunt. quod ideo ignominiosius turpiusque est, tam 9
paucis amissis tanta agmina diffugisse, quia se in aliis
uictoriis non uiribus animorum praeualuisse sed bello-
rum prouentibus prodiderunt. quis enim rogo in exer-
citu Romanorum crederet numerum istum fuisse sal-
tem, non dico fugisse? post haec secundum cum Gallis 10

proelium gestum est, in quo plane quadraginta milia
Gallorum trucidata sunt.
11 Sequenti anno Manlius Torquatus et Fuluius Flac-
cus consules primi trans Padum Romanas duxere le-
giones. pugnatum est ibi cum Insubribus Gallis, quo-
rum interfecta sunt uiginti tria milia, quinque milia
capta sunt.
12 Eo deinde anno, qui huic proximus fuit, dira mise-
ram urbem terruere prodigia: miseram utique, quae
hinc fremitu hostium, inde nequitia daemonum terre-
batur; namque in Piceno flumen sanguine effluxit et
apud Tuscos caelum ardere uisum est et Arimini nocte
multa lucem claram obfulsisse ac tres lunas distanti-
13 bus caeli regionibus exortas apparuisse. tunc quoque
magno terrae motu Caria et Rhodus insulae adeo con-
cussae sunt, ut labentibus uulgo tectis ingens quoque
14 ille colos|sus rueret. eodem anno Flaminius consul p. 251
contemptis auspiciis, quibus pugnare prohibebatur, ad-
uersum Gallos conflixit et uicit. in quo bello nouem
milia Gallorum caesa, decem et septem milia capta sunt.
15 Post hoc Claudius consul Gaesatorum triginta milia
deleuit, ubi etiam ipse Virdomarum regem in primam
aciem progressus occidit: et inter multa Insubrium,
quos ad deditionem coegerat, oppida Mediolanium quo-
que urbem florentissimam cepit.
16 Deinde Histri noui hostes excitati sunt: quos Cor-
nelius Minuciusque consules multo quidem Romanorum
17 sanguine subegerunt. emergit hic paululum antiquus
ille Romanorum improbae laudis etiam de parricidiis
18 appetitus. nam Fabius Censorius Fabium Buteonem
filium suum furti insimulatum interfecit: dignum scili-
cet facinus, quod pater uel parricidio plectendum du-
ceret, quod ne leges quidem nisi multa pecuniae aut
summum exilii circa quemlibet hominum censuerunt.

14 |Anno ab urbe condita DXXXIIII Hannibal Poeno- p. 252
rum imperator Saguntum florentissimam Hispaniae ciui-
tatem, amicam populi Romani, primum bello inpetitam,

deinde obsidione cinctam et fame excruciatam omnia-
que fortiter contemplatione fidei, quam Romanis de-
uouerant, digna indignaque tolerantem octauo demum
mense deleuit. legatos Romanorum ad se missos in- 2
iuriosissime etiam a conspectu suo abstinuit. exinde 3
odio Romani nominis, quod patri Hamilcari, cum esset
nouem annos natus, fidelissime alias infidelissimus ante
aras iurauerat, P. Cornelio Scipione et P. Sempronio
Longo consulibus Pyrenaeos montes transgressus inter
ferocissimas Gallorum gentes ferro uiam aperuit et
nono demum die a Pyrenaeo ad Alpes peruenit; ubi 4
dum montanos Gallos, repellere ab ascensu obnitentes,
bello superat atque inuias rupes igni ferroque rescin-
dit, quadriduum commoratus quinto demum die cum
maximo labore ad plana peruenit. fuisse tunc exer- 5
253 citum eius in centum milibus peditum et uiginti mili-
bus equitum definiunt. Scipio consul Hannibali pri- 6
mus occurrit commissoque proelio apud Ticinum ipse
grauiter uulneratus per Scipionem filium admodum
praetextatum, qui post Africanus cognominatus est,
ab ipsa morte liberatus euasit. caesus est ibi omnis
paene Romanus exercitus. pugnatum deinde eodem 7
consule ad flumen Treuiam iterumque Romani pari
clade superati sunt. Sempronius consul cognito collegae
casu a Sicilia cum exercitu rediit; qui similiter apud
eundem fluuium congressus, amisso exercitu paene
solus evasit. in eo tamen bello etiam Hannibal sau-
ciatus est. qui postea, cum in Etruriam primo uere 8
transiret, in summo Appennino tempestate correptus,
biduo continuo inmobiliter cum exercitu niuibus con-
clusus et onustus obriguit. ubi magnus hominum nu-
merus, iumenta conplurima, elephanti paene omnes
frigoris acerbitate perierunt. at uero alter tunc Scipio, 9
frater consulis Scipionis, in Hispania plurima bella
gessit, Magonem quoque Poenorum ducem bello uicit
et cepit.

254 Diris tunc etiam Romani prodigiis territi sunt. 15

nam et solis orbis minui uisus est et apud Arpos
parmae in caelo uisae, sol quoque pugnasse cum luna,
apud Capenas interdiu duas lunas ortas, in Sardinia
sanguine duo scuta sudasse, Faliscis caelum scindi
uelut magno hiatu uisum, apud Antium metentibus
2 cruentas spicas in corbem decidisse. igitur Hannibal
sciens Flaminium consulem solum in castris esse, quo
celerius imparatum obrueret primo uere progressus
arripuit propiorem sed palustrem uiam et cum forte
Sarnus late redundans pendulos et dissolutos campos
reliquerat, de quibus dictum est:

et quae rigat aequora Sarnus.

3 in quos cum exercitu progressus Hannibal nebulis
maxime, quae de palude exhalabantur, prospectum
auferentibus magnam partem sociorum iumentorumque
perdidit. ipse autem uni elephanto, qui solus super-
fuerat, supersedens, uix difficultatem itineris euasit;
sed oculum, quo iamdudum aeger erat, uiolentia fri- p. 25
4 goris uigiliarum ac laboris amisit. ubi uero proximus
castris Flaminii consulis fuit, uastatione circumiacen-
5 tium locorum Flaminium in bellum excitauit. haec
pugna ad Trasumennum lacum facta est. ubi exer-
citus Romanus infelicissime arte circumuentus Hanni-
balis funditus trucidatus est; ipse quoque consul oc-
cisus; XXV milia Romanorum in eo proelio caesa, sex
milia capta referuntur. de exercitu Hannibalis duo
6 milia ceciderunt. famosum hoc apud Trasumennum
lacum certamen fuit tanta clade Romana, maxime cum
ita intentus pugnantum ardor extiterit, ut grauissi-
mum terrae motum, qui tunc forte tam uehemens
factus est, ut urbes diruisse, montes transtulisse, disci-
disse rupes et flumina retrorsum coegisse referatur,
7 pugnantes omnino non senserint. factam ad Trasu-
mennum ruinam sequitur pugna Cannensis, quamuis
Fabii Maximi dictatoris tempus medium fuerit, qui
impetum Hannibalis cunctando tardauit.

256 |Anno ab urbe condita DXL L. Aemilius Paulus et 16
P. Terentius Varro consules contra Hannibalem missi
inpatientia Varronis consulis infelicissime apud Can-
nas Apuliae uicum omnes paene Romanae spei uires
perdiderunt. nam in ea pugna XLIIII milia Romano- 2
rum interfecta sunt, quamquam et de exercitu Hanni-
balis magna pars caesa est. nullo tamen Punico bello
Romani adeo ad extrema internecionis adducti sunt.
periit enim in eo consul Aemilius Paulus, consulares 3
aut praetorii uiri uiginti interfecti sunt, senatores uel
capti uel occisi sunt triginta, nobiles uiri trecenti,
pedestrium militum XL milia, equitum tria milia quin-
genti. Varro consul cum quinquaginta equitibus Ve-
nusium fugit. nec dubium est ultimum illum diem 4
Romani status futurum fuisse, si Hannibal mox post
uictoriam ad peruadendam urbem contendisset. Han- 5
nibal in testimonium uictoriae suae tres modios anu-
lorum aureorum Carthaginem misit, quos ex manibus
interfectorum equitum Romanorum senatorumque de-
traxerat. usque adeo autem ultima desperatio rei- 6
publicae apud residuos Romanos fuit, ut senatores de
257 relinquenda Italia sedibusque quaerendis consi|lium
ineundum putarint. quod auctore Caecilio Metello con-
firmatum fuisset, nisi Cornelius Scipio tribunus tunc
militum, idem qui post Africanus, destricto gladio
deterruisset ac potius pro patriae defensione in sua
uerba iurare coegisset. Romani ad spem uitae quasi 7
ab inferis respirare ausi dictatorem Decimum Iunium
creant: qui dilectu habito ab annis decem et septem
immaturae inordinataeque militiae quattuor legiones
undecumque contraxit. tunc etiam seruos spectati 8
roboris ac uoluntatis uel oblatos uel, si ita opus fuit,
publico pretio emptos sub titulo libertatis sacramento
militiae adegit. arma, quae deerant, templis detraxe-
runt, egenti aerario priuatae opes refusae sunt. ita
equester ordo, ita plebs trepida oblita studiorum in
commune consuluit. Iunius quoque dictator antiquum 9

Romanae miseriae factum recolens, pro supplemento
exercitus edicto uelut asylo patefacto homines qui-
cumque sceleribus ac debitis obnoxii essent impunitate
promissa militiae mancipauit; quorum numerus ad sex
10 milia uirorum fuit. Campania uero uel potius omnis
Italia ad Hannibalem desperata penitus Romani status
11 reparatione defecit. post hoc L. Postumius prator ad-
uersus Gallos pugnare missus cum exercitu caesus est.
12 Deinde Sempronio Graccho Q. Fabio Maximo con-
sulibus Claudius |Marcellus expraetore proconsule de- p.
signatus Hannibalis exercitum proelio fudit primusque 11
post tantas reipublicae ruinas spem fecit Hannibalem
13 posse superari. Scipiones autem in Hispania Hasdru-
balem Poenorum imperatorem ad Italiam exercitum
conparantem grauissimo bello oppresserunt; nam XXXV
milia militum de exercitu eius uel caede uel captione
14 minuerunt. Celtiberos milites, quam primam exter-
nam manum Romani in castris habere coeperunt, pretio
sollicitatos ab hostium societate in sua castra duxerunt.
15 Sempronius Gracchus proconsule ab hospite suo Lu-
16 cano quodam in insidias inductus occisus est. Cen-
tenius Paenula centurio decerni sibi ultro bellum ad-
uersum Hannibalem petiit: a quo cum octo milibus
17 militum, quos in aciem eduxerat, caesus est. post
hunc Cn. Fuluius praetor ab Hannibale uictus amisso
exercitu uix euasit.
18 Pudet recordationis. quid enim dicam improbita-
tem magis an miseriam Romanorum? immo uerius
uel improbam miseriam uel miseram improbitatem.
19 quis credat eo tempore, quo aerarium populi Romani
egenam stipem priuata conlatione poscebat, miles in
castris non nisi aut puer aut seruus aut sceleratus
aut debitor et ne sic quidem numero idoneus erat,
senatus in curia omnis paene nouicius uidebatur,
postremo cum ita inminu|tis fractisque omnibus de- p. 2
sperabatur, ut consilium de relinquenda Itatia subire-
20 tur: — eo tempore, cum unum domesticum, ut diximus,

bellum ferri nullo modo posset, tria insuper trans-
marina bella fuisse suscepta? unum in Macedonia
contra Philippum potentissimum Macedoniae regem,
alterum in Hispania contra Hasdrubalem Hannibalis
fratrem, tertium in Sardinia contra Sardos et alterum
Hasdrubalem Carthaginiensium ducem; extra hoc quar-
tum Hannibalis, quo in Italia premebantur. et tamen 21
fortis in alterutrum desperatio in meliora profecit,
nam in his omnibus desperando pugnarunt, pugnando
uicerunt. ex quo euidenter ostenditur non tempora
tunc fuisse tranquilliora otiis, sed homines miseriis
fortiores.

Anno ab urbe condita DXLIII Claudius Marcellus 17
Syracusas opulentissimam urbem Siciliae secunda op-
pugnatione uix cepit, quam cum iam pridem obsedisset,
Archimedis Syracusani ciuis admirabili ingenio prae-
diti machinis repulsus expugnare non potuit. decimo 2
p. 260 ¦anno post quam Hannibal in Italiam uenerat, Cn. Ful-
uio P. Sulpicio consulibus Hannibal de Campania mouit
exercitum et cum ingenti clade omnium per Sedici-
num Suessanumque agrum uia Latina profectus ad
Anienem fluuium tribus milibus ab urbe consedit in-
credibili totius ciuitatis metu, cum senatu populoque 3
diuersis curis trepido matronae quoque amentes pauore
per propugnacula currerent et conuehere in muros
saxa primaeque pro muris pugnare gestirent. ipse 4
autem cum expeditis equitibus usque ad portam Colli-
nam infestus accessit, deinde omnes copias in aciem
direxit. sed et consules Fuluiusque proconsule non
detrectauere pugnam. at ubi expositae utrimque acies 5
constiterunt, in conspectu Romae praemium uictoris
p. 261 fu¦turae tantus se subito imber e nubibus grandine
mixtus effudit, ut turbata agmina uix armis retentis
in sua se castra colligerent. deinde cum serenitate 6
reddita in campum copiae atque in aciem redissent,
rursum uiolentior fusa tempestas maiore metu mor-
talium audaciam cohercuit territosque exercitus refugere

7 in tentoria coegit. tunc conuersus in religionem Hannibal dixisse fertur, potiundae sibi Romae modo uoluntatem non dari, modo potestatem.

8 Respondeant nunc mihi obtrectatores ueri Dei hoc loco: Hannibalem a capessenda subruendaque Roma utrum Romana *a*bsti*nu*it fortitudo an diuina miseratio? aut forsitan conseruati isti dedignantur fateri, quod Hannibal et uictor extimuit et cedens probauit ac — 9 si istam diuinam tutelam per pluuiam de caelo uenisse manifestum est, ipsam autem pluuiam opportunis et necessariis temporibus non nisi per Christum, qui est uerus Deus, ministrari — etiam ab huiusmodi satis 10 certo sciri nec negari posse existimo: maxime nunc — quando ad documentum potentiae eius, cum siccitate turbante pluuiam poscere adsidue contingit, et alternis uicibus nunc gentiles nunc Christiani rogant nec umquam etiam ipsis testibus factum est, ut optati imbres superueniant nisi in die, quo rogari Christum 11 et Christianis rogare permittitur — procul dubio constat, urbem Romam per hunc eundem uerum Deum, qui est Christus Iesus, ordinantem secundum placitum ineffabilis iudicii sui, et tunc ad futurae fidei credulitatem seruatam fuisse et nunc pro parte sui incredula castigatam.

12 At uero in Hispania ambo Scipiones a fratre p. 26 Hasdrubalis interfecti sunt. in Campania Capua capta est a Q. Fuluio proconsule; principes Campanorum ueneno mortem sibi consciuerunt; senatum omnem Capuae etiam prohibente senatu Romano Fuluius sup-
13 pliciis necauit. interfectis in Hispania Scipionibus cum, omnibus incusso pauore cunctantibus, Scipio se admodum adulescens ultro obtulisset et pudenda penuria
14 esset aerarii, Claudio Marcello et Valerio L*ae*uino auctoribus qui tunc consules erant aurum argentumque signatum ad quaestores palam omnes senatores in publicum contulerunt, ita ut nihil praeter anulos singulos bullasque sibi ac filiis et deinde per filias

uxoresque suas singulas tantum auri uncias et argenti
non amplius quam singulas libras relinquerent.

263 |Scipio annos natus uiginti et quattuor imperium 18
in Hispaniam proconsulare sortitus, ultionem praecipue
patris et patrui animo intendens, Pyrenaeum trans-
gressus primo impetu Carthaginem Nouam cepit, ubi
stipendia maxima, praesidia ualida, copiae auri argen-
tique magnae Poenorum habebantur; ibi etiam Mago-
nem fratrem Hannibalis captum cum ceteris Romam
misit. Laeuinus consul ex Macedonia rediens Agri- 2
gentum urbem Siciliae expugnauit ibique Hannonem
Afrorum ducem cepit, quadraginta ciuitates in dedi-
tionem accepit, uiginti et sex expugnauit. Hannibal 3
264 in Italia Cn. Fuluium proconsulem, XI prae|terea tri-
bunos et XVII milia militum interfecit. Marcellus consul 4
cum Hannibale triduum continuum dimicauit. primo
die pari pugna discessum est, sequenti uictus consul,
tertio uictor VIII milia hostium interfecit, ipsum Han-
nibalem cum reliquis fugere in castra conpulit. Fabius 5
Maximus consul Tarentum, quae a Romanis desciuerat,
iterum expugnauit et cepit ibique ingentes copias Han-
nibalis cum ipso duce ejus Carthalone deleuit, XXX
milia hominum captiuorum uendidit, pretia in fiscum
rettulit.

Sequenti anno in Italia Claudius Marcellus consul 6
ab Hannibale cum exercitu occisus est. Scipio in 7
Hispania Poenorum ducem Hasdrubalem uicit et castris
exuit; praeterea LXXX ciuitates aut deditione aut bello
in potestatem redegit; Afris sub corona uenditis, sine
pretio dimisit Hispanos. Hannibal utrumque consu- 8
lem Marcellum et Crispinum insidiis circumuentos in-
terfecit.

Claudio Nerone et M. Liuio Salinatore consulibus 9
cum Hasdrubal Hannibalis frater ab Hispaniis per
Gallias ad Italiam ueniret iussusque a Carthaginiensi-
bus, ut fratri cum copiis iungeretur, magna secum
auxilia Hispanorum Gallorumque deduceret, cum ma-

turato aduentu descendisse iam ex Alpibus consulibus
proditus fuisset, ab exercitu Romano ignorante Hanni-
bale prae|uentus cum omni exercitu suo interfectus p. 2
10 est. diu quidem incertus belli euentus fuit elephantis
maxime Romanam infestantibus aciem: qui a militibus
11 Romanis, quos a uolitando uelites uocant — quod
genus militiae paulo ante repertum fuerat, ut lecti
agilitate iuuenes cum armis suis post terga equitum
sederent et mox, cum ad hostem uentum esset, equis
desilirent et continuo pedites ipsi, ex alia parte equi-
tibus per quos aduecti fuerant dimicantibus, hostem
12 proturbarent — ab his ergo uelitibus elephanti retro-
acti cum regi iam a suis non possent, fabrili scalpro
inter aures adacto necabantur. id genus occidendae
cum opus esset beluae idem dux Hasdrubal primus
13 inuenerat. fuit hoc proelio Poenis Metaurum flumen,
ubi Hasdrubal est uictus, quasi Trasumennus lacus et
14 Cesena Piceni ciuitas ut uicus ille Cannensis; nam L
et VIII milia de exercitu Hasdrubalis ibi occisa sunt,
capta sunt $\overline{V}$ CCCC; $\overline{IIII}$ autem ciuium Romanorum inter
eos reperta atque reuocata sunt: quod uictoribus consuli-
bus solacio fuit. nam |et ab exercitu eorum $\overline{VIII}$ ce- p. 2
15 ciderunt. Hannibali caput fratris sui Hasdrubalis ante
castra proiectum est. quo uiso et simul clade Poeno-
rum cognita, anno tertio decimo quam in Italiam
16 uenerat refugit in Bruttios. post haec anno continuo
inter Hannibalem et Romanos quies a tumultu bello-
rum intercessisse uisa est, quia inquietudo morborum
in castris erat et grauissima pestilentia utrique exer-
17 citus agebantur. interea Scipio uniuersa Hispania a
Pyrenaeo usque ad Oceanum in prouinciam redacta
Romam uenit, consul cum Licinio Crasso creatus in
Africam transiit, Hannonem Hamilcaris filium, ducem
Poenorum, interfecit, exercitum eius partim caede par-
tim captiuitate disperdidit: nam undecim milia Poeno-
18 rum eo proelio occidit. Sempronius consul cum Hanni-
bale congressus et uictus Romam refugit. Scipio in

Africa adgressus hiberna Poenorum atque alia Numi-
darum, quae utraque haud procul ab Vtica erant, nocte
concubia fecit incendi. Poeni trepidi cum casu acci- 19
disse ignem putarent, inermes ad extinguendum con-
currerunt: quare facile ab armatis oppressi sunt. in
p. 267 utrisque ca|stris quadraginta milia hominum igni ferro-
que consumpta sunt, capta quinque milia, duces ipsi
miserabiliter ambusti aegre effugerunt. Hasdrubal im- 20
perator Carthaginem profugus uenit; itaque Syphax
et Hasdrubal mox plurimum reparauere exercitum
atque iterum cum Scipione congressi sunt, uictique
fugerunt. Syphacem fugientem Laelius et Masinissa 21
ceperunt, cetera multitudo Cirtam confugit, quam Masi-
nissa oppugnatam in deditionem recepit, Syphacem ad
Scipionem catenis uinctum deduxit; quem Scipio cum
ingentibus spoliis plurimisque captiuis perducendum
Laelio tradidit.

Hannibal redire in Africam iussus, ut fessis Car- 19
thaginiensibus subueniret, flens reliquit Italiam omni-
bus Italici generis militibus qui sequi nollent inter-
fectis. cui ad Africanum litus propinquanti iussus
quidam e nauticis ascendere in arborem nauis atque
inde speculari, quam regionem teneret, sepulchrum
p. 268 dirutum se prospexisse re|spondit; abominatus dictum
Hannibal deflexo cursu ad Leptim oppidum copias ex-
posuit. qui continuo refecta multitudine Carthaginem 2
uenit, deinde conloquium Scipionis petiit. ubi cum
se diu attoniti admiratione mutua duo clarissimi duces
suspexissent, infecto pacis negotio proelium consertum
est: quod diu magnis ducum artibus dispositum, magnis 3
copiarum molibus gestum, magnis militum uiribus con-
summatum Romanis uictoriam contulit. octoginta ibi
elephanti uel capti uel occisi sunt, Carthaginiensium
interfecta sunt XX milia quingenti. Hannibal omnia
et ante proelium et in proelio expertus, cum paucis,
hoc est uix quattuor equitibus, inter tumultum elapsus
Hadrumetum confugit. postea Carthaginem post sex 4

et triginta annos, quam inde paruus cum patre exierat,
uenit consultantique senatui nullam esse residuam spem
nisi in petenda pace persuasit.
5 C. Cornelio Lentulo P. Aelio Paeto consulibus Car-
thaginiensibus pax per Scipionem uoluntate senatus
populique concessa est. naues tamen plus quam quin-
gentae in altum productae in conspectu ciuitatis in-
6 censae sunt. Scipio, iam tum cognomento Africanus,
triumphans urbem ingressus est; quem Terentius, qui
postea comicus, ex nobilibus Cartha|giniensium capti- p. 269
uis pilleatus — quod insigne indultae sibi libertatis
fuit — triumphantem post currum secutus est.

20 Anno ab urbe condita DXLVI bellum Punicum se-
cundum finitum est, quod gestum est annis decem et
septem. cui Macedonicum continuo successit, quod
Quintius Flamininus consul sortitus post multa et
|grauissima proelia, quibus Macedones uicti sunt, pacem p. 270
2 Philippo dedit. deinde cum Lacedaemoniis pugnauit,
uicto Nauide duce ipsorum nobilissimos obsides De-
metrium Philippi filium et Armenen Nauidis filium
3 ante currum duxit. Romani captiui, qui sub Hanni-
bale per Graeciam uenditi fuerant, uniuersi recepti,
capitibus rasis ob detersam seruitutem currum tri-
4 umphantis secuti sunt. eodem tempore Insubres Boi
atque Cenomanni contractis in unum uiribus Hamil-
care Poeno duce, qui in Italia remanserat, Cremonam
Placentiamque uastantes, difficillimo bello a L. Fuluio
5 praetore superati sunt. postea Flamininus proconsule
Philippum regem et cum eo Thracas Macedonas Illy-
rios multasque praeterea gentes, quae in auxilium ei
6 uenerant, bello subegit. uicti Macedones castra amise-
runt, VIII milia hostium eo die caesa, V milia capta
Polybius scribit; Valerius dicit XL milia trucidata;
Claudius uero XXXII milia interfecta commemorat.
7 Sed haec uarietas scriptorum utique fallacia est;
fallaciae autem causa profecto adulatio est, dum ui-
ctoris laudes accumulare uirtutemque patriae extollere

uel praesentibus uel posteris student: alioquin, si in-
quisitus non fuisset numerus, nec qualiscumque fuisset
expressus. quodsi gloriosum est duci et patriae pluri- 8
mos hostium peremisse, quanto magis laetum patriae
et duci beatum potest uideri suorum uel nullos uel
p. 271 paucissimos perdidisse. ita lucidissime patet, quia |si- 9
mili impudentia mentiendi, qua occisorum hostium nu-
mero adiicitur, sociorum quoque amissorum damna
minuuntur uel etiam omnino reticentur.

Igitur Sempronius Tuditanus in Hispania citeriore 10
bello oppressus cum omni exercitu Romano interfectus
est; consul Marcellus in Etruria a Bois oppressus 11
magnam partem exercitus perdidit; cui postea Furius
alter consul auxilio accessit: atque ita uniuersam Boio-
rum gentem igni ferroque uastantes propemodum usque
ad nihilum deleuerunt.

L. Valerio Flacco M. Porcio Catone consulibus 12
Antiochus rex Syriae bellum contra populum Roma-
num struens in Europam transiit ex Asia. tunc etiam 13
Hannibal propter excitandi belli rumores, qui de eo
apud Romanos serebantur, exhiberi Romam a senatu
iussus, clam ex Africa profectus ad Antiochum migra-
uit: quem cum apud Ephesum inuenisset cunctantem,
mox in bellum inpulit. tunc etiam lex, quae ab Oppio 14
tribuno plebi lata fuerat, ne qua mulier plus quam
semunciam auri haberet neue uersicolori uestimento
nec uehiculo per urbem uteretur, post uiginti annos
abrogata est.

P. Scipione Africano iterum T. Sempronio Longo 15
consulibus apud Mediolanium decem milia Gallorum
caesa, sequenti autem proelio undecim milia Gallorum,
p. 272 Romanorum uero quinque milia occisa sunt. Pu|blius 16
Digitius praetor in Hispania citeriore paene omnem
amisit exercitum. M. Fuluius praetor Celtiberos cum
proximis gentibus uicit regemque eorum cepit. Minu- 17
cius a Liguribus in extremum periculi adductus et
insidiis hostium circumuentus uix Numidarum equitum

18 industria liberatus est. Scipio Africanus inter ceteros
legatos ad Antiochum missus, etiam cum Hannibale
19 conloquium familiare habuit. sed infecto pacis negotio
ab Antiocho discessit. in utraque Hispania per Fla-
minium Fuluiumque praetores bella multum horrida
cruentaque utrisque populis gesta sunt.
20 P. Cornelio Scipione M. Acilio Glabrione consulibus
Antiochus quamuis Thermopylas occupasset, quarum
munimine tutior propter dubios belli euentus fieret,
tamen commisso bello a consule Glabrione superatus
uix cum paucis fugit e proelio Ephesumque peruenit.
21 is habuisse fertur armatorum LX milia, ex quibus XL
milia caesa, capta plus quam V milia fuisse referuntur.
alter consul Scipio cum Boiorum gente conflixit, in
quo proelio XX milia hostium interfecit.
22 Sequenti anno Scipio Africanus, habens in auxilio
Eumenem Attali filium, aduersus Hannibalem, qui
tunc Antiochi classi praeerat, bellum nauale gessit;
Antiochus uicto Hannibale atque in fugam acto si- p. 27
mulque omni exercitu amisso pacem rogauit filiumque
Africani, quem utrum explorantem an in proelio ce-
23 pisset incertum est, ultro remisit. in Hispania ulteriore
L. Aemilius proconsule a Lusitanis cum uniuerso exer-
24 citu caesus interiit. L. Baebius in Hispaniam profi-
ciscens, a Liguribus circumuentus cum uniuerso exercitu
occisus est; unde adeo ne nuntium quidem superfuisse
constat, ut internecionem ipsam Romae Massilienses
25 nuntiare curauerint. Fuluius consul de Graecia in Gallo-
graeciam, quae nunc est Galatia, transuectus, ad Olym-
pum montem peruenit, ad quem uniuersi Gallograeci
cum coniugibus et liberis confugerant, ibique acerbissi-
mum bellum gessit; namque de superioribus locis sa-
gittis glandibus saxis ceterisque telis Romani grauiter
contriti, tandem usque ad congressum hostium per-
ruperunt: quadraginta milia Gallograecorum eo proelio
26 interfecta referuntur. Marcius consul aduersus Ligures
profectus superatusque IIII milia militum amisit et,

nisi uictus celeriter refugisset in castra, eandem internecionis cladem, quam Baebius dudum ab isdem hostibus acceperat, pertulisset.

M. Claudio Marcello Q. Fabio Labeone consulibus 27
p. 274 Philippus rex, qui legatos populi |Romani interfecerat,
propter Demetrii filii sui, quem legatum miserat, uere-
cundissimas preces ueniam meruit, eundemque continuo 28
uelut Romanis amicum suique proditorem, fratre quoque ipsius ad parricidium patris ministro, nihil de
utroque miserum mali suspicantem ueneno necauit.
eodem anno Scipio Africanus ab ingrata sibi urbe 29
diu exulans apud Amiternum oppidum morbo periit.
isdem etiam diebus Hannibal apud Prusiam Bithyniae
regem, cum a Romanis reposceretur, ueneno se ne-
cauit, Philopoemenes, dux Achiuorum a Messanis captus
occisusque est. in Sicilia tunc Vulcani insula, quae 30
ante non fuerat, repente mari edita cum miraculo
omnium usque ad nunc manet. Q. Fuluius Flaccus 31
praetor in citeriore Hispania maximo proelio XXIII
milia hominum fudit, IIII milia cepit. Ti. Sempronius 32
Gracchus in Hispania ulteriore centum quinque oppida
uacuata quassataque bellis ad deditionem coegit. eadem 33
aestate etiam L. Postumius in citeriore Hispania quadraginta milia hostium bello interfecit. Gracchus prae-
p. 275 tor ibidem iterum ducenta oppida expugnauit et |cepit.

Lepido et Mucio consulibus Basternarum gens fero- 34
cissima auctore Perseo Philippi filio praedarum spe
sollicitata et transeundi Histri fluminis facultate sine
ulla pugna uel aliquo hoste deleta est. nam tunc
forte Danuuius, qui et Hister, crassa glacie super-
stratus pedestrem facile transitum patiebatur. itaque 35
cum inprouide toto et maximo simul agmine inaestimabilis hominum uel equorum multitudo transiret, enormitate ponderis et concussione gradientum concrepans gelu et glacialis crusta dissiluit uniuersumque agmen, quod diu sustinuerat, mediis gurgitibus uicta tandem et conminuta destituit atque eadem rursus

fragmentis inpedientibus superducta summersit. pauci
ex omni populo per utramque ripam uix concisis
uisceribus euaserunt.
36 P. Licinio Crasso C. Cassio Longino consulibus
Macedonicum bellum gestum est, merito inter maxima
bella referendum. nam in auxilio Romanorum tota
primum Italia, deinde Ptolomaeus rex Aegypti et
Ariarat*h*es Cappadociae, Eumenes Asiae, Masinissa
Numidiae fuerunt. Perseum et Macedonas secuti sunt
Thraces cum rege Cotye et uniuersi cum rege Gentio
37 Illyrii. itaque aduenienti Crasso consuli Perseus oc-
currit, commissoque proelio miserabiliter uicti fugere
Romani. sequenti pugna paene pari clade partis utrius-
38 que in hiberna discessum est. deinde Perseus profli-
gato multis proeliis exercitu Romano in Illyricum
transgressus Sulcamum oppidum defensum a praesidiis
Romanis pu|gnando cepit: ubi magnam Romanorum p. 276
praesidiorum multitudinem partim occidit partim sub
corona uendidit partim secum in Macedoniam duxit.
39 Postea cum eo L. Aemilius Paulus consul dimi-
cauit et uicit: nam XX milia peditum in eo bello inter-
fecit; rex cum equitatu subterfugit, sed continuo captus
atque in triumpho cum filiis ante currum actus est
40 et post apud Albam in custodia defecit. filius eius
iunior fabricam aerariam ob tolerandam inopiam Ro-
mae didicit ibique consumptus est. plurima praeterea
et satis diuersis prouentibus bella multarum ubique
gentium gesta sunt, quae breuitatis causa praetermisi.
21 Anno ab urbe condita DC L. Licinio Lucullo A.
Postumio Albino consulibus cum omnes Romanos in-
gens Celtiberorum metus inuasisset et ex omnibus non
esset, qui ire in Hispaniam uel *tribunus* uel legatus
auderet, P. Scipio, qui postea Africanus erit, ultro
sese militaturum in Hispaniam obtulit, cum tamen in
2 Macedoniam sor|te iam deputatus esset. itaque pro- p. 277
fectus in Hispaniam magnas strages gentium dedit, sae-
pius etiam militis quam ducis usus officio; nam et

barbarum prouocantem singulariter congressus occidit.
Sergius autem Galba praetor a Lusitanis magno proelio 3
uictus est uniuersoque exercitu amisso ipse cum paucis
uix elapsus euasit. eodem tempore censores theatrum 4
lapideum in urbe construi censuerunt. quod ne tunc
fieret, Scipio Nasica grauissima oratione obstitit dicens,
inimicissimum hoc fore bellatori populo ad nutriendam
desidiam lasciuiamque commentum, adeoque
mouit senatum, ut non solum uendi omnia theatro
conparata iusserit, sed etiam subsellia ludis poni prohibuerit.

Quamobrem intellegant nostri — quibus quidquid 5
extra oblectamentum libidinis occurrit offensio est —
propter hoc, quod se infirmiores esse hostibus suis
ipsi sentiunt et fatentur, theatra incusanda non tempora,
nec blasphemandum Deum uerum, qui usque 6
ad nunc ea prohibet, sed abominandos deos uel daemones
suos, qui ista petierunt, profundo quidem satis
malignitatis suae argumento tale sacrificium flagitan-
p. 278 tes, quoniam non magis fuso cruore pecudum quam
21 profligata uirtute hominum pascerentur. nam utique 7
tunc nec hostes nec fames nec morbi nec prodigia
deerant, immo tunc plurima erant; sed theatra non
erant, in quibus — quod incredibile dictu est — ad
aram luxuriae uirtutum uictimae trucidantur. Cartha- 8
giniensibus aliquando uisum est homines immolare,
sed male praesumpta persuasio breui praetermissa est;
a Romanis uero exactum est, ut semet ipsos perdi-
tioni impenderent. factum est, fit, amatur et clamatur 9
ut fiat: qui pro mactanda gregis sui pecude fortasse
offenderentur, pro interficienda cordis sui uirtute laetantur.
quin potius Nasicae erubescant, qui Christianis
exprobrandum putant, et non nobis de hostibus, quos
semper habuerunt, sed illi de theatro, quod haberi
prohibuerat, conquerantur.

Igitur in Hispania Sergius Galba praetor Lusitanos 10
citra Tagum flumen habitantes cum uoluntarios in

deditionem recepisset, per scelus interfecit; simulans
enim de commodis eorum se acturum fore, circum-
positis militibus cunctos inermes incautosque prostrauit.
quae res postea uniuersae Hispaniae propter Romano-
rum perfidiam causa maximi tumultus fuit.

22 |Anno ab urbe condita DCII L. Censorino et M. Ma- p. 27
nilio consulibus tertium Punicum bellum exortum est.
igitur cum senatus delendam Carthaginem censuisset,
profecti in Africam consules et Scipio tunc tribunus
militum prope Vticam maioris Africani castra tenu-
2 erunt. ibi Carthaginiensibus euocatis iussisque ut arma
et naues traderent nec moratis, tanta uis armorum
repente tradita est, ut facile tota ex his Africa po-
3 tuisset armari. sed Carthaginienses postquam arma
tradiderunt et relicta urbe recedere procul a mari
decem milibus passuum iussi sunt, dolorem ad despe-
rationem contulerunt aut defensuri ciuitatem aut cum
ipsa per ipsam sepeliendi, ducesque sibi duos Hasdru-
4 bales creauerunt. arma primum facere adgressi aeris
ferrique inopiam auri argentique metallis suppleuerunt.
consules oppugnare Carthaginem statuunt, cuius situs
5 fuisse huiusmodi dicitur: uiginti duo milia passuum
muro amplexa, tota paene |mari cingebatur absque p. 28
faucibus, quae tribus milibus passuum aperiebantur.
is locus murum triginta pedes latum habuit saxo qua-
6 drato in altitudinem cubitorum quadraginta. arx, cui
Byrsae nomen erat, paulo amplius quam duo milia
passuum tenebat. ex una parte murus communis e*rat*
urbis et Byrsae imminens mari, quod mare Stagnum
uocant, quoniam obiectu protentae linguae tranquilla-
7 tur. consules igitur quamuis aliquantam muri partem
quassatam machinis diruissent, tamen a Carthaginien-
sibus uicti ac repulsi sunt: quos fugientes Scipio re-
pulso intra muros hoste defendit. Censorinus in urbem
rediit. Man*i*lius omissa Carthagine ad Hasdrubalem
8 arma conuertit. Scipio Masinissa mortuo inter Masi-
nissae filios tres Numidiae regnum diuisit. quo circa

Carthaginem reuerso Man*i*lius Tezagam urbem expu-
gnauit atque diripuit; duodecim milia ibi Afrorum
caesa, sex milia capta sunt. Hasdrubal Poenorum
imperator, Masinissae nepos, subselliorum fragmentis
in curia a suis propter suspicionem proditionis oc-
cisus est. Iuuentius praetor in Macedonia aduersus 9
Pseudophilippum congressus cum maxima clade totius
Romani exercitus interfectus est.

p. 281 |Anno ab urbe condita DCVI id est anno quinqua- 23
gensimo post bellum Punicum secundum Cn. Cornelio
Lentulo L. Mummio consulibus P. Scipio, superioris
anni consul, delere Carthaginem suprema sorte moli-
tus Gothonem ingreditur. ubi dum sex continuis diebus 2
noctibusque pugnatur, ultima Carthaginienses despe-
ratio ad deditionem traxit petentes, ut quos belli clades
reliquos fecit, saltem seruire liceat. primum agmen 3
mulierum satis miserabile, post uirorum magis deforme
descendit. nam fuisse mulierum XXV milia, uirorum
XXX milia memoriae traditum est. rex Hasdrubal se 4
ultro dedit. transfugae, qui Aesculapii templum occu-
pauerant, uoluntario praecipitio dati igne consumpti
sunt. uxor Hasdrubalis se duosque filios secum uirili
dolore et furore femineo in medium iecit incendium,
eundem nunc mortis exitum faciens nouissima regina
Carthaginis, quem quondam prima fecisset. ipsa autem 5
ciuitas decem et septem continuis diebus arsit mise-
p. 282 rumque spectaculum de |uarietate condicionis humanae
uictoribus suis praebuit. diruta est autem Carthago 6
omni murali lapide in puluerem conminuto septingen-
tensimo post anno quam condita erat. multitudo omnis 7
captiuorum exceptis paucis principibus uenundata est.
ita quarto quam coeptum fuit anno bellum Punicum
tertium terminatum est.

Sed mihi quamlibet studiose quaerenti uerumtamen 8
homini tardioris ingenii nusquam omnino causa tertii
belli Punici, quam in tantum Carthago accenderit,
ut iuste euerti decerneretur, eluxit, illudque me uel

maxime mouet, quod, si ita ut in superioribus bellis euidens in adsurgentem causa et dolor accendebat,
9 consultatione non opus erat. at uero, cum alii Romanorum propter perpetuam Romae securitatem delendam esse decernerent, alii uero propter perpetuam Romanae uirtutis curam, quam sibi semper ex suspicione aemulae urbis inpenderent, ne uigor Romanus bellis semper exercitus in languidam segnitiem securitate atque otio solueretur, incolumem Carthaginem statui suo permittendam esse censerent: causam non ex iniuria lacessentum Carthaginiensium sed ex inconstantia
10 torpescentium Romanorum ortam inuenio. quod cum ita sit, cur Christianis temporibus imputant hebetationem ac robiginem suam, qua foris crassi, intus exesi sunt? qui porro ante sescentos fere annos, sicut sui |prudentes timentesque praedixerant, cotem illam p. magnam splendoris et acuminis sui Carthaginem perdiderunt.

11 Itaque finem uolumini faciam, ne forsitan conlidendo uehementius discussa ad tempus robigine ubi necessarium acumen elicere non possum, superuacuam asperitatem inueniam. quamquam obuiantem asperitatem nequaquam expauescerem, si interioris spem acuminis inuenirem.

p. 284

PAVLI OROSII
HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS
LIBER QVINTVS.

Scio aliquantos post haec deinceps permoueri posse, 1
quod uictoriae Romanae multarum gentium et ciui-
tatum strage crebrescunt. quamquam, si diligenter
appendant, plus damni inuenient accidisse quam com-
modi. neque enim parui pendenda sunt tot bella ser-
uilia, socialia, ciuilia, fugitiuorum, nullorum utique
fructuum et magnarum tamen miseriarum. sed coniueo, 2
ut quemadmodum uolunt ita fuisse uideatur; unde ar-
bitror esse dicturos: ecquid his temporibus beatius,
quibus continui triumphi, celebres uictoriae, diuites
praedae, nobiles pompae, magni ante currum reges et
p. 285 longo ordine uictae gen|tes agebantur? quibus breuiter 3
respondebitur et ipsos de temporibus solere causari
et nos pro isdem temporibus instituisse sermonem,
quae tempora non uni tantum urbi adtributa sed orbi
uniuerso constat esse communia. ecce quam feliciter
Roma uincit tam infeliciter quidquid extra Romam
est uincitur. quanti igitur pendenda est gutta haec 4
laboriosae felicitatis, cui adscribitur unius urbis beati-
tudo in tanta mole infelicitatis, per quam agitur totius
orbis euersio? aut si ideo felicia putantur, quia unius
ciuitatis opes auctae sunt, cur non potius infelicissima
iudicentur, quibus miserabili uastatione multarum ac
bene institutarum gentium potentissima regna cecide-
runt? an forte aliud tunc Carthagini uidebatur, cum 5
post annos centum uiginti, quibus modo bellorum

clades modo pacis condiciones perhorrescens, nunc
rebelli intentione nunc supplici bellis pacem, pace
bella mutabat, nouissime miseris ciuibus passim se
in ignem ultima desperatione iacientibus unus rogus
tota ciuitas fuit? cui etiam nunc, situ paruae, moeni-
bus destitutae, pars miseriarum est audire quid fuerit.
6 edat Hispania sententiam suam: cum per annos du-
centos ubique agros suos sanguine suo rigabat in-
portunumque hostem ultro ostiatim inquietantem nec
repellere poterat nec sustinere, cum se suis diuersis
urbibus ac locis, fracti caede bellorum, obsidionum
fame exinaniti, interfectis coniugibus ac liberis suis
ob remedia miseriarum concursu misero ac mutua
caede iugulabant, — quid tunc de suis temporibus
7 sen|tiebat? ipsa postremo dicat Italia: cur per annos p.
quadringentos Romanis utique suis contradixit obstitit 16
repugnauit, si eorum felicitas sua infelicitas non erat
Romanosque fieri rerum dominos bonis communibus
8 non obstabat? non requiro de innumeris diuersarum
gentium populis diu ante liberis, tunc bello uictis,
patria abductis, pretio uenditis, seruitute dispersis,
quid tunc sibi maluerint, quid de Romanis opinati
9 sint, quid de temporibus iudicarint. omitto de regibus
magnarum opum, magnarum uirium, magnae gloriae,
diu potentissimis, aliquando captis, seruiliter catenatis,
sub iugum missis, ante currum actis, in carcere tru-
cidatis: quorum tam stultum est exquirere sententiam,
10 quam durum non dolere miseriam. nos, nos inquam
ipsos uitaeque nostrae electionem, cui adquieuimus,
consulamus. maiores nostri bella gesserunt, bellis fati-
gati pacem petentes tributa obtulerunt: tributum pre-
11 tium pacis est. nos tributa dependimus, ne bella pa-
tiamur, ac per hoc in portu, ad quem illi tandem pro
euadendis malorum tempestatibus confugerunt, nos con-
sistimus et manemus. igitur nostra tempora uiderim
utrum felicia; certe feliciora illis ducimus, qui quod
12 illi ultime delegerunt nos continue possidemus. in-

quietudo enim bellorum, qua illi attriti sunt, nobis
ignota est. in otio autem, quod illi post imperium
Caesaris natiuitatemque Christi tenuiter gustauerunt,
nos nascimur et senescimus; quod illis erat debita
pensio seruitutis nobis est libera conlatio defensionis,
tantumque interest inter praeterita praesentiaque tem- 13
pora, ut quod Roma in usum luxuriae suae ferro extor-
p. 287 quebat a nostris, nunc in usum communis reipublicae
conferat ipsa nobiscum. aut si ab aliquo dicitur to-
lerabiliores parentibus nostris Romanos hostes fuisse,
quam nobis Gothos esse, audiat et intellegat, quanto
aliter quam circa se ipsum agitur sibi esse uideatur.

Olim cum bella toto orbe feruebant, quaeque pro- 14
uincia suis regibus suis legibus suisque moribus uteba-
tur, nec erat societas adfectionum, ubi dissidebat di-
uersitas potestatum; postremo solutas et barbaras
gentes quid tandem ad societatem adduceret, quas
diuersis sacrorum ritibus institutas etiam religio se-
parabat? si quis igitur tunc acerbitate malorum uictus 15
patriam cum hoste deseruit, quem tandem ignotum
locum ignotus adiit? quam gentem generaliter hostem
hostis orauit? cui se congressu primo credidit, non
societate nominis inuitatus, non communione iuris ad-
ductus, non religionis unitate securus? an parum 16
exempli dederunt Busiris in Aegypto peregrinorum
infeliciter incurrentium impiissimus immolator, cru-
delissima circa aduenas Dianae Tauricae litora sed
magis sacra crudelia, Thracia cum Polymestore suo
usque ad propinquos hospites scelerata? et ne anti-
quitatibus uidear immorari, testis est Roma de Pom-
peio interfecto, testis Aegyptus de interfectore Ptole-
maeo.

p. 288 Mihi autem prima qualiscumque motus perturba- 2
tione fugienti, quia de confugiendi statione securo,
ubique patria, ubique lex et religio mea est. nunc 2
me Africa tam libenter excepit quam confidenter ac-
cessi; nunc me, inquam, ista Africa excepit pace sim-

plici, sinu proprio, iure communi, de qua aliquando
dictum et uere dictum est

hospitio prohibemur harenae,
Bella cient primaque uetant consistere terra;

nunc ultro ad suscipiendos socios religionis et pacis
suae beniuolum late gremium pandit atque ultro fessos,
3 quos foueat, inuitat. latitudo orientis, septentrionis
copiositas, meridiana diffusio, magnarum insularum
largissimae tutissimaeque sedes mei iuris et nominis
sunt, quia ad Christianos et Romanos Romanus et
4 Christianus accedo. non timeo deos hospitis mei, non
timeo religionem eius necem meam, non habeo talem
quem pertimescam locum, ubi et possessori liceat per-
petrare quod uelit et peregrino non liceat adhibere
quod conuenit, ubi sit ius hospitis quod meum non
5 sit; unus Deus, qui temporibus, quibus ipse innotescere p. 2
uoluit, hanc regni statuit unitatem, ab omnibus et
diligitur et timetur; eaedem leges, quae uni Deo sub-
iectae sunt, ubique dominantur; ubicumque ignotus
accessero, repentinam uim tamquam destitutus non
6 pertimesco. inter Romanos, ut dixi, Romanus, inter
Christianos Christianus, inter homines homo legibus
inploro rempublicam, religione conscientiam, commu-
nione naturam. utor temporarie omni terra quasi pa-
tria, quia quae uera est et illa quam amo patria in
7 terra penitus non est. nihil perdidi, ubi nihil amaui,
totumque habeo, quando quem diligo mecum est, ma-
xime quia et apud omnes idem est, qui me non modo
notum omnibus uerum et proximum facit, nec egen-
tem deserit, quia ipsius est terra et plenitudo eius,
8 ex qua omnibus omnia iussit esse communia. haec
sunt nostrorum temporum bona: quae in totum uel
in tranquillitate praesentium uel in spe futurorum uel
in perfugio communi non habuere maiores, ac per
hoc incessabilia bella gesserunt, quia, mutandarum
sedium communione non libera, persistendo in sedibus
suis aut infeliciter necati sunt aut turpiter seruierunt.

quod clarius promptiusque ipsis ueterum gestis per
ordinem explicitis aperietur.

Anno ab urbe condita DCVI, hoc est eodem anno, 3
quo et Carthago deleta est, Cn. Cornelio Lentulo L.
Mummio consulibus ruinam Carthaginis euersio Co-
rinthi subsecuta est, duarumque potentissimarum ur-
bium paruo unius temporis interuallo per diuersas
mundi partes miserabile conluxit incendium. nam cum 2
Metellus praetor Achaeos Boeotiosque coniunctos duo-
290 bus bellis, hoc est primum apud Thermopylas, |ite- 3
rum in Phocide uicisset — quorum priore bello occisa
esse XX milia, secundo VII milia caesa Claudius hi-
storicus refert, Valerius et Antias in Achaia pugna-
tum et XX milia Achaeorum cum duce suo Diaeo
cecidisse confirmant, Polybius Achiuus quamuis tunc
in Africa cum Scipione fuerit, tamen, quia domesti-
cam cladem ignorare non potuit, semel in Achaia
pugnatum Critolao duce adserit Diaeum uero addu-
centem ex Arcadia militem ab eodem Metello prae-
tore oppressum cum exercitu docet; sed de uarietate 4
discordantium historicorum aliquanta iam diximus, quo-
rum sufficiat detecta haec et male nota mendaciorum
nota, quia parum credendum esse in ceteris euidenter
ostendunt qui in his quoque, quae ipsi uidere, diuersi
sunt — igitur post extincta totius Achaiae praesidia 5
destitutarum euersionem urbium Metello praetore me-
ditante consul Mummius repentinus cum paucis uenit
in castra. qui dimisso statim Metello Corinthum sine
mora expugnauit, urbem toto tunc orbe longe omnium
opulentissimam, quippe quae uelut officina omnium
artificum atque artificiorum et emporium commune
Asiae atque Europae per multa retro saecula fuit.
permissa crudeliter etiam captiuis praedandi licentia 6
291 |sic omnia caedibus ignibusque conpleta sunt, ut de
murorum ambitu quasi e camino in unum apicem
coartatum exundaret incendium. itaque plurima parte
populi ferro flammisque consumpta reliqua sub corona

uendita est; urbe incensa muri funditus diruti sunt;
muralis lapis in puluerem redactus, praeda ingens
7 erepta est. sane cum propter multitudinem et uarieta-
tem statuarum simulacrorumque in illo ciuitatis in-
cendio permixta in unum auri argenti atque aeris
omniaque simul metalla fluxissent, nouum genus me-
talli factum est, unde usque in hodiernum diem siue
ex ipso siue ex imitatione eius aes Corinthium, sicut
memoriae traditum est, et Corinthia uasa dicuntur.

4 Isdem consulibus Viriatus in Hispania genere Lu-
sitanus, homo pastoralis et latro, primum infestando
uias deinde uastando prouincias postremo exercitus
praetorum et consulum Romanorum uincendo fugando p. 292
2 subigendo maximo terrori Romanis omnibus fuit. siqui-
dem Hiberum et Tagum, maxima et diuersissimorum
locorum flumina, late transgredienti et peruaganti
C. Vecilius praetor occurrit: qui continuo caeso usque
ad internecionem paene omni exercitu suo uix ipse
3 praetor cum paucis fuga lapsus euasit. deinde C. Plau-
tium praetorem idem Viriatus multis proeliis fractum
fugauit. post etiam Claudius Vnimammus cum magno
instructu belli contra Viriatum missus quasi pro abo-
lenda superiore macula turpiorem ipse auxit infamiam.
4 nam congressus cum Viriato uniuersas quas secum
deduxerat copias maximasque uires Romani amisit
exercitus. Viriatus trabeas fasces ceteraque insignia
Romana in montibus suis tropaea praefixit.

5 Eodem tempore CCC Lusitani cum mille Romanis
in quodam saltu contraxere pugnam, in qua LXX Lu-
sitanos, Romanos autem CCCXX cecidisse Claudius re-
6 fert; et cum uictores Lusitani sparsi ac securi abirent,
unus ex his longe a ceteris segregatus cum, circum-
fusis equitibus pedes ipse deprehensus unius eorum
equo lancea perfosso ipsius equitis ad unum gladii
ictum caput desecuisset, ita omnes metu perculit, ut
prospectantibus cunctis ipse contemptim atque otiosus
abscederet.

p. 293 Appio Claudio Q. Caecilio Metello consulibus Ap- 7
pius Claudius aduersus Salassos Gallos congressus et
uictus quinque milia militum perdidit. reparata pugna,
quinque milia hostium occidit. sed cum iuxta legem,
qua constitutum erat, ut quisque quinque milia ho-
stium peremisset triumphandi haberet potestatem, iste
quoque triumphum expetisset, propter superiora uero
damna non impetrauisset, infami impudentia atque
ambitione usus priuatis sumptibus triumphauit.

L. Caecilio Metello Q. Fabio Maximo Seruiliano 8
consulibus inter cetera prodigia androgynus Romae
uisus iussu haruspicum in mare mersus est. sed nihil
impiae expiationis procuratio profecit; nam tanta subito
pestilentia exorta est, ut ministri quoque faciendorum
funerum primum non sufficerent deinde non essent;
iamque etiam magnae domus uacuae uiuis plenae mor-
tuis remanserunt: largissimae introrsum hereditates et
nulli penitus heredes. denique iam non solum in urbe 9
uiuendi sed etiam adpropinquandi ad urbem negaba-
tur facultas, tam saeui per totam urbem tabescentium
sub tectis atque in stratis suis cadauerum putores
exhalabantur.

Expiatio illa crudelis et uiam mortibus hominum 10
morte hominis struens tandem Romanis inter miserias
p. 294 suas erubescentibus, quam misera et uana esset, inno-
tuit. ante enim in suffragium praeueniendae cladis
est habita, et sic pestilentia consecuta est; quae tamen
sine ullis sacrificiorum satisfactionibus tantummodo
secundum mensuram arcani iudicii expleta correptione
sedata est. quam si artifices illi circumuentionum haru- 11
spices sub ipsa ut adsolent declinatione morborum forte
celebrassent, procul dubio sibi dis et ritibus suis re-
ductae sanitatis gloriam uindicassent. ita misera et ad
sacrilegia male religiosa ciuitas mendaciis, quibus libe-
rari non poterat, ludebatur.

Igitur Fabius consul contra Lusitanos et Viriatum
dimicans Bucciam oppidum, quod Viriatus obsidebat,

depulsis hostibus liberauit et in deditionem cum plurimis aliis castellis recepit. fecit facinus etiam ultimis barbaris Scythiae, non dicam Romanae fidei et moderationi, exsecrabile. quingentis enim principibus eorum, quos societate inuitatos deditionis iure susceperat, manus praecidit. p. 29

13 Pompeius sequentis anni consul fines Numantinorum ingressus accepta maxima clade discessit, non solum exercitu paene omni profligato uerum etiam plurimis nobilium, qui ei militiae aderant, interemptis.

14 Viriatus autem cum per quattuordecim annos Romanos duces atque exercitus protriuisset, insidiis suorum interfectus est, in hoc solo Romanis circa eum fortiter agentibus, quod percussores eius indignos praemio iudicarunt.

15 At ego non modo nunc, uerum etiam saepe intertexere orientis illa inextricabilia bella poteram, quae raro umquam nisi sceleribus aut incipiunt aut terminantur; sed Romanorum, cum quibus nobis actio est, tanta sunt, ut iure fastidiantur aliena.

16 Mithridates tunc siquidem, rex Parthorum sextus
ab Arsace, uicto Demetrii praefecto Babylonam urbem
finesque eius uniuersos uictor inuasit. omnes praeterea gentes, quae inter Hydaspen fluuium et Indum
iacent, subegit. ad Indiam quoque cruentum extendit
17 imperium. Demetrium ipsum secundo sibi bello occurrentem uicit et cepit: quo capto Diodotus quidam
cum Alexandro filio regnum eius et regium nomen
18 usurpauit. qui postea ipsum Alexandrum filium, quem
participem periculi in peruadendo regno habuerat, ne
in obtinendo consortem haberet, occidit.

19 M. Aemilio Lepido C. Hostilio Mancino consulibus
prodigia apparuere diuersa et, quantum in ipsis fuit, p. 29
ex more curata sunt. sed non semper aucupatoribus
euentuum et structoribus fallaciarum haruspicibus op-
20 portuni casus suffragantur. namque Mancinus consul
postquam a Popilio apud Numantiam suscepit exer-

citum, adeo infeliciter proelia cuncta gessit atque in
id suprema desperatione perductus est, ut turpissi-
mum foedus cum Numantinis facere cogeretur. quam- 21
uis et Pompeius iam aliud aeque infame foedus cum
isdem Numantinis paulo ante pepigisset, senatus dis-
solui foedus et Mancinum dedi Numantinis praecepit,
qui nudato corpore manibusque post tergum reuin-
ctis ante portas Numantinorum expositus ibique us-
que in noctem manens, a suis desertus, ab hostibus
autem non susceptus lacrimabile utrisque spectaculum
praebuit.

Exclamare hoc loco dolor exigit. cur falso uobis, 5
Romani, magna illa nomina iustitiae fidei fortitudinis
et misericordiae uindicatis? a Numantinis haec uerius
discite. fortitudine opus fuit? pugnando uicerunt. fides 2
exigebatur? credentes aliis secundum se, quos occidere
potuerant, pacto foedere dimiserunt. iustitia probanda 3
p. 297 erat? probauit eam uel tacitus senatus, cum idem
Numantini per legatos suos aut inuiolatam pacem
solam aut omnes, quos pignore pacis accepto uiuos
dimiserant, reposcebant. misericordia examinanda uide- 4
batur? satis documenti dederunt uel emittendo ad
uitam inimicum exercitum uel ad poenam non reci-
piendo Mancinum. Mancinusne rogo dedendus fuit, 5
qui uicti exercitus inpendentem trucidationem prae-
tento umbone pacti foederis dispulit, qui periclitantes
patriae uires in meliora tempora reseruauit? aut, si 6
displicuit foedus quod pactum est, cur miles hoc
pignore redemptus aut, cum reuerteretur, receptus est
aut, cum repeteretur, redditus non est? aut, si placuit
seruati militis qualiscumque prouisio, cur Mancinus,
qui hoc pepigit, solus deditus fuit?

Nuper Varro, ut praepropera pugna iniretur, col- 7
legam Paulum obluctantem impulit, trepidantem prae-
cipitauit exercitum, infelices copias apud infames illas
Romanis cladibus Cannas non disposuit certamini sed
opposuit morti; plus quam XL milia ibi militum Ro-

manorum sola inpatientia sua, de qua sibi uictoriam
8 iam dudum Hannibal praesumebat, amisit. collega
etiam Paulo — quo tandem uiro! — perdito, nouissime
in urbem paene solus impudentissime redire ausus
9 est meruitque impudentiae suae praemium. nam gratiae
ei, quod de republica non desperasset, quam tamen
ipse fecerat desperatam, publice in senatu actae sunt.

10 Porro autem Mancinus, qui sorte bellica circumuentum
exercitum ne perderet laborauit, ab eodem senatu
11 deditione damnatus est. scio, Romani, et illud in Varrone
displicuit, sed tempori concessum est, et hoc in Man- p. 298
cino placuit, sed secundum tempus praesumptum est;
atque ideo ab initio perfecistis, ut nec ciuis consulat
conuenienter ingratis nec hostis fideliter credat infidis.

12 Interea Brutus in ulteriore Hispania LX milia Gallaecorum,
qui Lusitanis auxilio uenerant, asperrimo bello
et difficili quamuis incautos circumuenisset, oppressit:
quorum in eo proelio L milia occisa, sex milia capta
13 referuntur, pauci fuga euaserunt. in citeriore Hispania
Lepidus proconsule Vaccaeos, innoxiam gentem et supplicem,
etiam senatu prohibente pertinaciter expugnare
temptauit. sed mox accepta clade grauissima improbae
pertinaciae poenas luit. sex milia quippe Romanorum
in hoc iniusto bello iustissime caesa sunt, reliqui
exuti castris, armis etiam perditis, euaserunt.

14 Nec minus turpis haec sub *Lepido* clades quam
sub Mancino fuit. ita nunc sibi haec tempora loco
felicitatis adscribant ut non dixerim Hispani tot pulsati
fatigatique bellis, sed uel ipsi saltem Romani tam
15 continuis subacti cladibus totiensque superati; ut non
exprobrem, quot praetores eorum, quot legati, quot
consules, quot legiones quantique exercitus consumpti
sint, illud solum reuoluo, quanta fuerit timoris amentia
miles Romanus hebetatus, ut iam ne ad experimentum
quidem belli cohibere pedem atque offirmare animum
posset, sed mox conspecto Hispano specialiter
hoste diffugiens uinci se paene prius crederet quam

299 uideri. quo argumento patet apud utrosque misera illa 16
tempora iudicata, cum et Hispani etsi uincere poterant,
inuiti tamen desererent dulcia otia sua et bella ex-
terna tolerarent, et Romani quanto inpudentius alienae
quieti sese ingererent, tanto turpius uincerentur.

Seruio Fuluio Flacco Q. Calpurnio Pisone consuli- 6
bus Romae puer ex ancilla natus quadripes quadri-
manus, oculis quattuor, auribus totidem, natura uirili
duplex. in Sicilia mons Aetna uastos ignes eructauit 2
ac fudit, qui torrentum modo per prona praecipites
proxima quaeque corripientibus exussere flammis, lon-
ginquiora autem fauillis calidis cum uapore graui late
uolitantibus torruerunt: quod Siciliae semper uerna-
culum genus monstri non portendere malum adsolet
sed inferre. in Bonon*i*ensi agro fruges in arboribus
enatae sunt. igitur in Sicilia bellum seruile ortum 3
est, quod adeo graue et atrox multitudine seruo-
rum, instructu copiarum, magnitudine uirium fuit,
300 ut, non dicam praetores Romanos, quos penitus profli- 4
gauit, sed consules quoque terruerit. nam LXX milia ser-
uorum tunc in arma conspirantium fuisse referuntur,
excepta urbe Messana, quae seruos liberaliter habitos
in pace continuit. ceterum Sicilia in hoc quoque mi- 5
serior, quia insula et numquam erga statum suum
iuris idonei nunc tyrannis subiecta nunc seruis, uel
illis dominatu improbo exigentibus seruitutem uel istis
praesumptione peruersa conmutantibus libertatem, ma-
xime quia clausa undique mari egerere foras non fa-
cile potest intestinum malum. uiperinam quippe con- 6
ceptionem perditioni suae aluit sua libidine auctam,
sua morte uicturam. in hoc autem seruilis tumultus
excitatio quanto rarior ceteris tanto truculentior est,
quia intentione commouetur libera multitudo ut pa-
triam augeat, seruilis ut perdat.

Anno ab urbe condita DCXX cum maior paene in- 7
famia de foedere apud Numantiam pacto quam apud
Caudinas quondam furculas pudorem Romanae frontis

oneraret, Scipio Africanus consensu omnium tribuum
consul creatus atque ad expugnandam Numantiam cum
2 exercitu missus est. Numantia autem citerioris Hi-
spaniae, haud procul a Vaccaeis et Cantabris in capite
3 Gallaeciae sita, ultima Celtibe|rorum fuit. haec per p. 301
annos quattuordecim cum solis quattuor milibus suo-
rum quadraginta milia Romanorum non solum susti-
nuit sed etiam uicit pudendisque foederibus adfecit.
4 igitur Scipio Africanus Hispaniam ingressus non se
ilico ingessit hostibus, ut quasi incautos circumueniret,
sciens numquam hoc genus hominum adeo in otium
corpore atque animo resolui, ut non ipsa qualitate
habitudinis suae apparatus aliorum praecelleret, sed
aliquamdiu militem suum in castris uelut in scholis
5 exercuit. et cum partem aestatis totamque hiemem
ne adtemptata quidem pugna transegisset, sic quoque
6 parum propemodum hac profecit industria. namque
ubi copia pugnandi facta est, exercitus Romanus op-
pressus impetu Numantinorum terga conuertit; sed
increpatione et minis obiectantis sese consulis manu-
que retinentis tandem indignatus in hostem rediit et
quem fugiebat fugere conpulit. difficilis tunc in relatu
fides: Numantinos et fugauere et fugientes uidere Ro-
7 mani. unde quamuis Scipio, quia praeter spem ac-
ciderat, laetatus et gloriatus esset, tamen ultra bello
8 aduersum eos audendum non esse professus est. itaque
Scipio insistendum inopinatis prouentibus censuit, ur-
bem ipsam obsidione conclusit, fossa etiam circumde-
|dit, cuius latitudo pedibus decem, altitudo uiginti p. 302
9 fuit. ipsum deinde uallum sudibus praestructum cre-
bris turribus conmuniuit, ut, si qua ab erumpente
hoste in eum temptaretur inruptio, iam non quasi
obsessor cum obsesso sed uersa uice obsessus cum
10 obsessore pugnaret. Numantia autem in tumulo sita
haud procul a flumine Durio tria milia passuum am-
bitu muri amplexabatur; quamuis aliqui adserant eam
11 et paruo situ et sine muro fuisse: unde credibile est,

quia hoc spatii cura alendorum custodiendorumque pe-
corum uel etiam exercendi ruris commodo cum bello
premerentur incluserint, ipsi arcem paruam natura
munitam obtinentes; alioquin tantam paucitatem ho-
minum tam amplum urbis spatium non munire magis
quam prodere uidebatur. igitur conclusi diu Numan- 12
tini et fame trucidati deditionem sui obtulerunt, si
tolerabilia iuberentur, saepe etiam orantes iustae pu-
gnae facultatem, ut tamquam uiris mori liceret. ultime 13
omnes duabus subito portis eruperunt, larga prius
potione usi non uini, cuius ferax is locus non est,
sed suco tritici per artem confecto, quem sucum a
calefaciendo caèliam uocant. suscitatur enim igne illa 14
uis germinis madefactae frugis ac deinde siccatur et
post in farinam redacta molli suco admiscetur, quo
fermento sapor austeritatis et calor ebrietatis adicitur.
hac igitur potione post longam famem recalescentes
bello sese obtulerunt. atrox diu certamen et usque 15
ad periculum Romanorum fuit, iterumque Romani pu-
gnare se aduersum Numantinos fugiendo probauissent,
p. 303 nisi sub Sci|pione pugnassent. Numantini interfectis
suorum fortissimis bello cedunt, conpositis tamen or-
dinibus nec sicut fugientes in urbem reuertuntur, cor-
pora interfectorum ad sepulturam oblata accipere
noluerunt. nouissima spe desperationis in mortem 16
omnes destinati clausam urbem ipsi introrsum suc-
cenderunt cunctique pariter ferro ueneno atque igne
consumpti sunt. Romani nihil ex his penitus habuere 17
uictis praeter securitatem suam; neque enim euersa
Numantia uicisse se magis Numantinos quam euasisse
duxerunt. unum Numantinum uictoris catena non 18
tenuit; unde triumphum dederit, Roma non uidit;
aurum uel argentum, quod igni superesse potuisset,
apud pauperes non fuit; arma et uestem ignis ab-
sumpsit.

p. 304 |Igitur ea tempestate, cum haec apud Numantiam 8
gesta sunt, apud Romam Gracchorum seditiones agita-

bantur. Scipio autem cum deleta Numantia ceteras
Hispaniae gentes pace conponeret, Thyresum quendam, Celticum principem, consuluit, qua ope res Numantina aut prius inuicta durasset aut post fuisset
euersa. Thyresus respondit: concordia inuicta, dis-
2 cordia exitio fuit. quod Romani tamquam sibi
ac de se dictum exempli loco acceperunt, quippe quibus iam de seditionibus discordantis totius urbis nuntiabatur. Carthagine Numantiaque deleta moritur apud
Romanos utilis de prouisione conlatio et ori|tur in- p. 30
3 famis de ambitione contentio. Gracchus tribunus plebi
iratus nobilitati, cur inter auctores Numantini foederis notatus esset, agrum a priuatis eatenus possessum populo diuidi statuit. Octauio tribuno plebi obsistenti ademit imperium et successorem Minucium dedit. his
4 causis senatum ira, populum superbia inuasit. ac tunc
forte Attalus, Eumenis filius, moriens testamento populum Romanum imperio Asiae succedere heredem iusserat. Gracchus gratiam populi pretio adpetens legem tulit, uti pecunia, quae fuisset Attali, populo distribueretur. obsistente Nasica etiam Pompeius spopondit se Gracchum, cum primum magistratu abisset, accusaturum.

9 |Gracchus cum eniteretur, ut ipse tribunus plebi p. 30
subsequenti anno permaneret, cumque comitiorum die seditiones populi accenderet, auctore Nasica inflammata nobilitas fragmentis subselliorum plebem fugauit.
2 Gracchus per gradus, qui sunt super Calpurnium fornicem, detracto amiculo fugiens ictus fragmento subsellii conruit rursusque adsurgens alio ictu clauae
3 cerebro inpactae exanimatus est. ducenti praeterea in
ea seditione interfecti eorumque corpora in Tiberim proiecta sunt; ipsius quoque Gracchi inhumatum ca-
4 dauer extabuit. orta praeterea in Sicilia belli seruilis
contagio multas late infecit prouincias. nam et Minturnis CCCCL serui in crucem acti et Sinuessae ad
quattuor milia seruorum a Q. Me|tello et Cn. Seruilio p. 30

Caepione oppressa sunt; in metallis quoque Athenien- 5
sium idem tumultus seruilis ab Heraclito praetore
discussus est; apud Delon etiam serui nouo motu in-
tumescentes oppidanis praeuenientibus pressi sunt,
absque illo primo Siciliensis mali fomite, a quo istae
uelut scintillae emicantes, diuersa haec incendia semi-
narunt. in Sicilia enim post Fuluium consulem Piso 6
consul Mamertium oppidum expugnauit, ubi octo milia
fugitiuorum interfecit, quos autem capere potuit, pa-
tibulo suffixit. cui cum Rutilius consul successisset, 7
idem quoque Tauromenium et Hennam, firmissima
fugitiuorum refugia, bello recepit: amplius quam XX
milia tunc seruorum trucidata referuntur.

Misera profecto talis belli et inextricabilis causa. 8
pereundum utique dominis erat, nisi insolescentibus
seruis ferro obuiam iretur. sed tamen in ipsis quo-
que infelicissimis damnis pugnae et infelicioribus lu-
cris uictoriae quanti periere uicti tantum perdidere
uictores.

p. 308 |Anno ab urbe condita DCXXII P. Licinius Crassus 10
consul et pontifex maximus aduersus Aristonicum At-
tali fratrem, qui traditam per testamentum Romanis
Asiam peruaserat, cum instructissimo missus exercitu,
praeterea a magnis regibus hoc est Nicomede Bithy- 2
niae, Mithridate Ponti et Armeniae, Ariarathe Cappa-
dociae, P*yla*emene Paphlagoniae eorumque maximis
copiis adiutus, conserto tamen bello uictus est; et 3
p. 309 cum, exercitu post plurimam caedem in fugam |acto,
ipse iam circumuentus ab hostibus et paene captus
esset, uirgam, qua erat usus ad equum, in oculum
Thr*a*ecis inpegit; barbarus autem cum ira et dolore
exarsisset, latus Crassi gladio transuerberauit. ita ille
excogitato genere mortis effugit et dedecus et serui-
tutem. Perpenna consul, qui Crasso successerat, audita 4
morte Crassi et clade exercitus Romani raptim in
Asiam peruolauit, Aristonicum recenti uictoria feriatum
inprouiso bello adortus nudatumque omnibus copiis

5 in fugam uertit; cumque Stratonicen urbem, ad quam ille confugerat, obsidione cinxisset, trucidatum fame ad deditionem coegit. Perpenna consul apud Pergamum correptus morbo diem obiit; Aristonicus Romae iussu senatus in carcere strangulatus est.

6 Eodem anno Ptolemaei Alexandrinorum regis misera uita miseriorem uitae exitum dedit. is enim sororem suam stupro cognitam ac deinde in matrimonium receptam nouissime turpius quam duxit abiecit.
7 priuignam uero suam, hoc est filiam sororis et coniugis, coniugem adsciuit, filium suum, quem ex sorore susceperat, nec non et filium fratris occidit. quamobrem tantis incestis parricidiisque exsecrabilis ab Alexandrinis regno pulsus est.

8 Isdem temporibus Antiochus, non contentus Babylona atque Ecbatana totoque Mediae imperio, aduersus Phrahatem Parthorum regem congressus et uictus est. qui cum in exercitu suo centum milia armatorum habere uideretur, ducenta milia amplius calonum atque lixarum inmixta scortis et histrionibus trahebat. itaque facile cum uniuerso exercitu suo Parthorum uiribus oppressus interiit.

9 C. Sempronio Tuditano et M. Acilio consulibus P. Scipionem Africanum pridie pro contione de periculo salutis suae contestatum, quod sibi pro patria laboranti ab improbis et ingratis denuntiari cognouisset, alio mane exanimem in cubiculo suo repertum non temere inter maxima Romanorum mala recensuerim, praesertim cum tantum in ea urbe Africani uigor et modestia ualeret, ut facile uiuo eo neque sociale neque ciuile bellum posse exsistere crederetur.
10 hunc quidam uxoris suae Semproniae, Gracchorum autem sororis, dolo necatum ferunt, ne scelerata ut credo familia ad perniciem patriae suae nata inter impias seditiones uirorum non etiam facinoribus mulierum esset immanior.

11 M. Aemilio L. Oreste consulibus Aetna uasto tre-

more concussa exundauit igneis globis, rursusque alio die Lipara insula et uicinum circa eam mare in tantum efferbuit, ut adustas quoque rupes dissoluerit, tabulata nauium liquefactis ceris extorruerit, exanimatos pisces supernatantesque excoxerit, homines quoque, nisi qui longius potuere diffugere, reciprocato anhelitu calidi aeris adustis introrsum uitalibus suffocarit.

M. Plautio Hypsaeo M. Fuluio Flacco consulibus 11
uixdum Africam a bellorum excidiis quiescentem hor-
ribilis et inusitata perditio consecuta est. namque cum 2
per totam Africam inmensae lucustarum multitudines
p. 312 coaluissent et non modo iam cunctam spem frugum
abrasissent herbasque omnes cum parte radicum, folia
arborum cum teneritudine ramorum consumpsissent,
uerum etiam amaras cortices atque arida ligna prae-
roderent, repentino abreptae uento atque in globos
coactae portataeque diu per aerem, Africano pelago
inmersae sunt. harum cum inmensos aceruos longe 3
undis urguentibus fluctus per extenta late litora pro-
pulissent, taetrum nimis atque ultra opinionem pesti-
ferum odorem tabida et putrefacta congeries exhalauit,
unde omnium pariter animantum tanta pestilentia con-
secuta est, ut auium pecudum ac bestiarum corruptione
aeris dissolutarum putrefacta passim cadauera uitium
corruptionis augerent. at uero quanta fuerit homi- 4
num lues, ego ipse, dum refero, toto corpore per-
horresco: siquidem in Numidia, in qua tunc Micipsa
rex erat, octingenta milia hominum, circa oram uero
maritimam, quae maxime Carthaginiensi atque Vti-
censi litori adiacet, plus quam ducenta milia perisse
traditum est, apud ipsam uero Vticam ciuitatem tri-
ginta milia militum, quae ad praesidium totius Africae
ordinata fuerant, extincta atque abrasa sunt. quae 5
clades tam repentina ac tam uiolenta institit, ut tunc
apud Vticam sub una die per unam portam ex illis
iunioribus plus quam mille quingentos mortuos elatos
fuisse narretur.

6 Verumtamen pace et gratia omnipotentis Dei di-
xerim, de cuius misericordia et in cuius fiducia haec
loquor: quamuis et temporibus nostris exoriantur ali-
quando et hoc diuersis partibus lucustae et plerumque
etiam sed tolerabiliter laedant, numquam tamen tem-
poribus Christianis tanta uis inextricabilis mali acci-
dit, ut pernicies lucustarum, quae |nullo modo ferri p. 315
uiua potuisset, mortua plus noceret et qua diu uiuente
peritura erant omnia, ea perdita pereuntibus magis
omnibus optandum fuerit, ne perisset.

12 Anno ab urbe condita DCXXVII L. Caecilio Metello
et Q. Titio Flaminino coss. Carthago in Africa restitui
iussa uicensimo secundo demum anno quam fuerat
euersa deductis ciuium Romanorum familiis, quae eam
incolerent, restituta et repleta est, magno ante pro-
2 digio praecedente. nam cum mensores ad limitandum
Carthaginiensem agrum missi stipites, terminorum in-
dices, fixos nocte a lupis reuulsos mordicus conrosos-
que reperissent, aliquamdiu haesitatum est, utrum Ro-
manae paci expediret Carthaginem reformari.

3 Eodem anno C. Gracchus, Gracchi illius qui iam
occisus in seditione fuerat frater, tribunus plebi per
tumultum creatus magna reipublicae pernicies fuit.
4 nam cum saepe populum Romanum largitionibus pro-
missisque nimiis in acerbissimas seditiones excitauisset,
maxime legis agrariae causa, pro qua etiam frater
eius Gracchus fuerat occisus, |tandem a tribunatu Mi- p. 316
5 nucio successore decessit. Minucius tribunus plebi cum
maxima ex parte decessoris sui Gracchi statuta con-
uulsisset legesque abrogasset, C. Gracchus cum Fuluio
Flacco ingenti stipatus agmine Capitolium, ubi contio
agitabatur, ascendit: ibi maximo tumultu excitato qui-
dam praeco a Gracchanis interfectus uelut signum
6 belli fuit. Flaccus duobus filiis armatis cinctus, comi-
tante etiam Graccho togato breuemque gladium sub
sinistra occultante, quamuis et praeconem frustra prae-
misisset, qui seruos ad libertatem uocaret, *D*ianium

tamquam arcem occupauit. contra D. Brutus uir con- 7
sularis a cliuo Publicio cum ingenti certamine inruit.
ibi Flaccus diu obstinatissime dimicauit; Gracchus,
postquam in templum Mineruae secesserat, gladio in-
cumbere uolens, interuentu Laetorii retentus est. ita-
p. 317 que cum diu anceps bellum agitaretur, tandem sagit-
tarii ab Opimio missi consertam multitudinem distur-
bauerunt. duo Flacci pater filiusque cum per aedem 8
Lunae in priuatam domum desiluissent foresque obiecis-
sent, rescisso craticio pariete confossi sunt. Gracchus
diu pro se amicis pugnantibus ac pereuntibus aegre
ad pontem sublicium peruenit ibique, ne uiuus capere-
tur, ceruicem seruo suo praebuit. caput Gracchi ex- 9
cisum consuli adlatum est, corpus ad Corneliam ma-
trem Misenum oppidum deuectum est. haec autem
Cornelia, Africani maioris filia, Misenum, ut dixi, prio-
ris filii morte secesserat. bona Gracchi publicata sunt;
Flaccus adulescens in robore necatus est; ex factione
Gracchi ducenti quinquaginta in Auentino caesi fuisse
referuntur. Opimius consul sicut in bello fortis fuit 10
p. 318 ita in quaestione crudelis. nam amplius tria milia
hominum suppliciis necauit, ex quibus plurimi ne dicta
quidem causa innocentes interfecti sunt.

Isdem temporibus Metellus Baleares insulas bello 13
peruagatus edomuit et piraticam infestationem, quae
ab isdem tunc exoriebatur, plurima incolarum caede
conpressit. Gnaeus quoque Domitius proconsule Allo- 2
brogas Gallos iuxta oppidum Vindalium grauissimo
bello uicit, maxime cum elephantorum noua forma
equi hostium hostesque conterriti diffugissent: XX milia
ibi Allobrogum caesa referuntur, tria milia capta sunt.

Eodem tempore Aetna mons ultra solitum exarsit 3
et torrentibus igneis superfusis lateque circumfluen-
tibus Cadinam urbem finesque eius oppressit ita ut
tecta aedium calidis cineribus praeusta et praegrauata
conruerent: cuius leuandae cladis causa senatus decem
annorum uectigalia Catinensibus remisit.

14 |Anno ab urbe condita DCXXVIII Fabius consul P. 3 Bituito regi Aruernorum Galliae ciuitatis bellum maximo instructu conparanti adeo cum paruo exercitu occurrit, ut Bituitus paucitatem Romanorum uix ad escam canibus, quos in agmine habebat, sufficere |posse P. 3
2 iactaret. qui cum sibi ad transferendas copias unum pontem Rhodani fluminis parum esse intellegeret, alium conpactis lintribus catenisque conexum superstratis con-
3 fixisque tabulis instruxit. conserta pugna et diu grauiter agitata, uicti Galli conuersique in fugam, dum quisque sibi timet, coaceruatis inconsulte agminibus et praepropero transitu pontis uincula ruperunt ac
4 mox cum ipsis lintribus mersi sunt. centum octoginta milia armatorum in exercitu Bituiti fuisse traduntur, ex quibus centum quinquaginta milia uel caesa uel mersa sunt.

5 Q. Marcius consul Gallorum gentem sub radice Alpium sitam bello adgressus est. qui cum se Romanis copiis circumsaeptos uiderent belloque inpares fore intellegerent, occisis coniugibus ac liberis in flam-
6 mas sese proiecerunt. qui uero praeoccupantibus Romanis peragendae tunc mortis suae copiam non habuerant captique fuerant, alii ferro, alii suspendio, alii abnegato cibo sese consumpserunt, nullusque omnino uel paruulus superfuit, qui seruitutis condicionem uitae amore toleraret.

15 |Anno ab urbe condita DCXXXV P. Scipione Nasica P. 3 et L. Calpurnio Bestia consulibus Iugurthae Numidarum regi bellum consensu populi Romani senatus indixit.

2 Sed ego de Iugurtha ordinis tantum loco et causa commemorationis breuiter perstrinxerim, quia ut de natura eius uaria atque intolerabili ita et de rebus tam dolose quam strenue gestis propter opimam scriptorum luculentiam satis sufficiens apud omnes notitia est.

3 Igitur Iugurtha, Micipsae Numidarum regis adopti-

uus heresque inter naturales eius filios factus, primum
coheredes suos, id est Hiempsalem occidit, Adherba-
lem bello uictum Africa expulit. Calpurnium deinde 4
consulem aduersum se missum pecunia corrupit atque
ad turpissimas condiciones pacis adduxit. praeterea 5
cum Romam ipse uenisset, omnibus pecunia aut cor-
ruptis aut adtemptatis seditiones dissensionesque per-
miscuit; quam cum egrederetur infami satis notauit
elogio dicens: o urbem uenalem et mature peri-
turam, si emptorem inuenerit!

Insequenti anno A. Postumium, Postumii consulis 6
fratrem, quem is quadraginta milium armatorum exer-
citui praefecerat, apud Calamam urbem thesauris re-
p. 322 |giis conditis inhiantem bello oppressit *ad*que uicto
ignominiosissimum foedus exegit. uniuersam paene
Africam a Romanis deficientem regno suo iunxit.
postea tamen Metelli consulis integritate et disciplina 7
coercitus, duobus etiam proeliis uictus uidit praesente
se et uastari Numidiam suam et non posse defendi:
a quo ad deditionem coactus trecentos obsides dedit,
frumentum atque alios commeatus persoluturum sese
spopondit, tria milia amplius perfugarum reddidit.
exim cum incertus in pace improbos non cohiberet 8
excursus, C. Marii consulis non minore paene, quam
ipse praeditus erat, astutia Romanisque uiribus fractus
est, maxime postquam Marius urbem Capsam, ab Her-
cule Phoenice ut ferunt conditam, regiis tunc thesauris
confertissimam dolo circumuenit et cepit. diffidens 9
deinde propriis rebus et uiribus Iugurtha societatem
cum Boccho Maurorum rege fecit, cuius equitatu in
immensum auctus Marianum exercitum creberrimis in-
cursionibus fatigauit. postremo apud Cirtam, urbem 10
antiquam, Masinissae regiam, aduersum Romanos ex-
pugnationem eius parantes sexaginta milibus equitum
instructus occurrit. numquam ulla Romano militi tu- 11
p. 323 multuosior pugna et terribilior |fuit, adeo ut discursu
et fremitu circumcursantium et impetentium equitum

suscitatus puluis caelum subtexuerit, diem ademerit
noctemque obduxerit, tantus autem telorum nimbus
ingruerit, ut nulla pars corporis ab ictu tuta esset,
quippe quibus et uisus ad prospiciendum impedimento
caliginis et expeditio ad cauendum compressione mul-
12 titudinis deerat. nec laborabat eques Maurus ac Nu-
mida, ut bene conlocatum hostem opportuno teli im-
petu rimaretur, sed potius in incertum pila mittebant
certi quod uulnera incerta non essent. ita coacti in
unum Romani pedites densabantur. intercapedinem
13 tanti periculi nox interueniens dedit. eadem postera
die et belli et periculi facies: erumpere in hostem
quamuis stricto miles gladio non ualebat, eminus enim
iaculis repellebatur; fugere non poterant, undique enim
14 uelocior ad persequendum eques in|cluserat. iam tertia p. 3
dies et nullum undecumque suffragium, dira undique
mortis facies obiciebatur: tandem Marius consul forti
desperatione spei uiam fecit, uniuerso simul agmine
prorupit e uallo campoque sese simul et proelio dedit.
15 et cum iterum circumfusi hostes non solum agminis
extrema laniarent, uerum etiam media excussis procul
telis caederent turbatosque Romanos insuper etiam
aestus solis, intolerantia sitis, mortis circumstantia
usque ad extremum desperationis defetigaret, subito
notum illud Romanorum aduersus Afros tempestatum
imbriumque suffragium caelo missum insperatae saluti
16 fuit. siquidem repentina pluuia sitientibus Romanis
et aestuantibus refrigerium potumque praebuit, porro
autem Numidis hastilia telorum, quae manu intorquere
sine ammentis solent, lubrica ac per hoc inutilia red-
17 didit; scuta etiam, quae elephanti corio extento atque
durato habilia et tuta gestabant — cuius ea natura
est, ut acceptum imbrem tamquam spongia ebibat ac
per hoc intractabile repentino pondere fiat — quia
circumferri non poterant, defendere nequiuerunt. ita ex
insperato conturbatis destitutisque Mauris ac Numidis
18 Bocchus ac Iugurtha fugerunt. post hoc nonaginta

milia armatorum nouissimo bello ab isdem regibus obiecta; haec quoque usque ad internecionem Romanis uincentibus caesa referuntur. ex eo Bocchus spem belli abiciens, pacem petiuit atque in pretium pacis Iugurtham dolo captum catenisque obrutum per Syllam
p. 325 legatum misit ad Marium. qui in triumpho ante currum cum duobus filiis suis actus et mox in carcere strangulatus est.

Isdem diebus obscenum prodigium ac triste uisum est. L. Heluius eques Romanus cum uxore et filia de Roma in Apuliam rediens, tempestate correptus cum filiam consternatam uideret, ut citius propioribus tectis succederent, relictis uehiculis arreptisque equis filiam uirginem equo insidentem in medium agmen accepit. puella continuo ictu fulminis exanimata est, sed omnibus sine scissura aliqua uestimentis ademptis ac pectoris pedumque uinculis dissolutis, monilibus etiam anulisque discussis, ipso quoque corpore inlaeso, nisi quod obscenum in modum nuda et lingua paululum exerta iacuit; equus quoque ipse, quo utebatur, straturis frenis et cingulis dissolutis passim ac dispersis exanimis procul iacuit.

Paruo post hoc intercessu temporis L. Veturius
p. 326 eques Romanus Aemiliam uirginem Vestalem furtiuo stupro polluit. duas praeterea uirgines Vestales eadem Aemilia ad participationem incesti sollicitatas contubernalibus sui corruptoris exposuit ac tradidit. indicio per seruum facto supplicium de omnibus sumptum est.

Isdem praeterea Iugurthini belli temporibus L. Cassius consul in Gallia Tigurinos usque Oceanum persecutus rursusque ab isdem insidiis circumuentus occisus est; Lucius quoque Piso uir consularis, legatus Cassii consulis, interfectus. C. Publius alter legatus, ne residua exercitus portio, quae in castra confugerat, deleretur, obsides et dimidiam partem rerum omnium Tigurinis turpissimo foedere dedit: qui Romam reuersus, a Caelio tribuno plebi die dicta eo quod Tigurinis

obsides dederat, in exilium profugit. Caepio procon-
sule capta urbe Gallorum, cui nomen est Tolosae,
centum milia pondo auri et argenti centum decem
milia e templo Apollinis sustulit: quod cum ad Mas-
siliam, amicam populo Romano urbem, cum praesidiis
misisset, interfectis clam — sicut quidam contestan-
tur — quibus ea custodienda et peruehenda commise-
rat, cuncta per scelus furatus fuisse narratur. unde
etiam magna quaestio post Romae acta est.

16 |Anno ab urbe condita DCXLII C. Manlius consul p. 32
et Q. Caepio proconsule aduersus Cimbros et Teutonas
et Tigurinos et Ambronas, Gallorum Germanorum
gentes, quae tunc ut imperium Romanum extinguerent
conspirauerant, missi prouincias sibi Rhodano flumine
2 medio diuiserunt. ubi dum inter se grauissima in-
uidia et contentione disceptant, cum magna ignominia
et periculo Romani nominis uicti sunt. siquidem in
ea pugna M. Aemilius consularis captus atque inter-
3 fectus est, duo filii consulis caesi; LXXX milia Roma-
norum sociorumque ea tempestate trucidata, XL milia
4 calonum atque lixarum interfecta Antias scribit. ita
ex omni penitus exercitu decem tantummodo homines,
qui miserum nuntium ad augendas miserias repor-
5 tarent, superfuisse referuntur. hostes binis castris at-
que ingenti praeda potiti noua quadam atque insolita
exsecratione cuncta |quae ceperant pessum dederunt; p. 32
6 uestis discissa et proiecta est, aurum argentumque in
flumen abiectum, loricae uirorum concisae, phalerae
equorum disperditae, equi ipsi gurgitibus inmersi, ho-
mines laqueis collo inditis ex arboribus suspensi sunt,
ita ut nihil praedae uictor, nihil misericordiae uictus
7 adgnosceret. maximus tunc Romae non solum luctus,
uerum etiam metus fuit, ne confestim Cimbri Alpes
transgrederentur Italiamque delerent.

8 Isdem temporibus Q. Fabius Maximus filium suum
adulescentem, rus relegatum, cum duobus seruis parri-
cidii ministris interfecit ipsosque continuo seruos in

pretium sceleris manumisit. die dicta Cn. Pompeio
accusante damnatus est.

Igitur Marius quarto consul cum iuxta Isarae Rho- 9
danique flumina, ubi in sese confluunt, castra posuisset,
Teutones Cimbri et Tigurini et Ambrones postquam
continuo triduo circa Romanorum castra pugnarunt,
si quo pacto eos excuterent uallo atque in aequor
effunderent, tribus agminibus Italiam petere destina-
runt. Marius, post digressum hostium castra mouit 10
et collem occupauit, qui campo et fluuio, ubi hostes
sese diffuderant, imminebat. cumque exercitui eius
p. 329 aqua ad potandum |deesset, querellisque omnium co-
argueretur, aquam quidem in conspectu esse respondit,
sed eam ferro uindicandam. primis itaque calonibus
cum clamore in pugnam ruentibus subsecutus exer-
citus, mox iusto certamine conpositis ordinibus bellum
gestum et uicere Romani. quarto die rursus productae 11
utrimque in campum acies usque ad meridiem paene
pari pugnauere discrimine. post ubi incalescente sole
fluxa Gallorum corpora in modum niuium distabuerunt,
usque in noctem caedes potius quam pugna protracta
est. ducenta milia armatorum in eo bello interfecta 12
sunt, octoginta milia capta, uix tria milia fugisse re-
feruntur; dux quoque eorum Teuto*bod*us occisus est.
mulieres eorum constantiore animo quam si uicissent 13
consuluere consulem, ut, si inuiolata castitate uirgini-
bus sacris ac dis seruiendum esset, uitam sibi reser-
uarent. itaque cum petita non impetrauissent, paruulis
suis ad saxa conlisis cunctae sese ferro ac suspendio
peremerunt. haec de Tigurinis et Ambronibus gesta
sunt. Teutones autem et Cimbri integris copiis Al- 14
pium niues emensi Italiae plana peruaserant, ibique
p. 330 cum |rigidum genus diu blandioribus auris, poculis,
cibis ac lauacris emolliretur, Marius $\overline{\text{v}}$ consul et Ca-
tulus aduersum eos missi, die ad pugnam et campo
dato Hannibalis secuti ingenium in nebula disposuere
pugnam, in sole pugnarunt. prima siquidem pertur- 15

batio Gallorum fuit, quod Romanam aciem prius offen-
dere dispositam quam adesse senserunt. cumque ilico
uulnerati equites retro in suos cogerentur totamque
multitudinem indisposite adhuc aduentantem contur-
barent et sol cum uento ortus ex aduerso emicuisset,
uisus eorum puluis oppleuit et splendor hebetauit.
16 ita factum est, ut tanta ac tam terribilis multitudo
minima Romanorum clade, sua autem ultima inter-
necione caederetur. centum quadraginta milia eorum
tunc in bello caesa, sexaginta milia capta dicuntur.
17 mulieres grauiorem paene excitauere pugnam, quae
plaustris in modum castrorum circumstructis, ipsae
autem desuper propugnantes, diu repulere Romanos.
sed cum ab his nouo caedis genere terrerentur — ab-
scisis enim cum crine uerticibus inhonesto satis uul-
nere turpes relinquebantur — ferrum, quod in hostes
18 sumpserant, in se suosque uerterunt. namque aliae
concursu mutuo iugulatae, aliae apprehensis inuicem
faucibus strangulatae, aliae funibus per equorum crura
consertis ipsisque continuo equis exstimulatis, post-
quam suas isdem funibus, quibus equorum crura
nexuerant, indidere ceruices, protractae atque exani-
matae sunt, aliae laqueo de subrectis plaustrorum
19 temonibus pependerunt. inuenta est etiam quaedam, p. 331
quae duos filios traiectis per colla eorum laqueis ad
suos pedes uinxerit et, cum se ipsam suspendio mori-
20 turam dimisisset, secum traxerit occidendos. inter
haec multa ac miserabilia mortis genera reguli quo-
que duo strictis in se gladiis concurrisse referuntur.
Lugius et Boiorix reges in acie ceciderunt; Claodicus
21 et Caesorix capti sunt. ita in his duobus proeliis
CCCXL milia Gallorum occisa et CXL milia capta sunt,
absque innumera mulierum multitudine, quae se suosque
paruulos femineo furore, ui autem uirili necauerunt.
22 igitur talem Marii triumphum Romanamque uictoriam
incredibile facinus et numquam antea Romanis cogni-
tum Romae subito perpetratum uersa in horrorem ac

maerorem tota urbe fuscauit. Publicius siquidem Malle- 23
olus seruis adnitentibus matrem suam interfecit; damna-
tus parricidii insutusque in culleum et in mare pro-
iectus est; inpleueruntque Romani et facinus et poenam, 24
unde et Solon Atheniensis decernere non ausus fuerat,
dum fieri posse non credit, et Romani, qui se ortos
a Romulo scirent, etiam hoc fieri posse intellegentes
supplicium singulare sanxerunt.

p. 332 Anno ab urbe condita DCXLV post Cimbricum et 17
Teutonicum bellum et quintum Marii consulatum, quo
status imperii Romani iure conseruatus iudicatur, sexto
consulatu eiusdem C. Marii ita labefactatus est, ut
paene usque ad extremum intestina clade conciderit.
euoluere ac percurrere mihi discordiarum ambages et 2
inextricabiles seditionum causas incommodum simul
ac longum uidetur; sane breuiter strinxisse sufficiat, 3
quia primus L. Apuleius Saturninus excitati tumultus
auctor exstiterit, Q. Metello Numidico uiro sane pri-
mario acerrimus inimicus, qui eum censorem creatum
protractum domo atque in Capitolium confugientem
armata multitudine obsedit, unde equitum Romano-
rum indignatione deiectus est, plurima ante Capito-
lium caede facta. A. Nunium deinde, conpetitorem
suum, Saturninus et Glaucia fraude C. Marii consulis
occiderunt. subsequente anno Marius sexto consul et 4
Glaucia praetor et Saturninus tribunus plebi conspira-
uerunt Metellum Numidicum in exilium quacumque ui
agere. die dicta a suppositis eiusdem factionis iudi-
cibus per scelus innocens Metellus damnatus in exi-
p. 333 lium cum totius urbis dolore discessit. idem Satur- 5
ninus Memmium, uirum acrem et integrum, fieri con-
sulem timens, orta subito seditione fugientem per
P. Mettium satellitem informi stipite conminutum in-
terfecit. fremente pro tantis reipublicae malis senatu 6
populoque Romano, Marius consul accommodato ad
tempus ingenio consensui bonorum sese inmiscuit com-
motamque plebem leni oratione sedauit. Saturninus

infamibus ausis contionem domi suae habuit ibique
7 ab aliis rex, ab aliis imperator est appellatus. Marius
manipulatim plebe descripta alterum consulem cum
praesidiis in colle disposuit, ipse portas communiuit.
in foro proelium commissum est; Saturninus a Ma-
rianis foro pulsus in Capitolium confugit; Marius
8 fistulas, quibus eo aqua deducebatur, incidit. bellum
deinde in aditu Capitolii horridum satis actum est,
multi circa Saufeium et Saturninum caesi. Saturninus
palam clamitans, Marium auctorem esse omnium mo-
9 litionum suarum, contestatus est; cum autem ipse
Saturninus et Saufeius et Labienus cogente Mario in
curiam confugissent, per equites Romanos effractis
foribus occisi sunt. C. Glaucia extractus e domo
10 Claudii trucidatus est. Furius, tribunus plebi, bona
omnium publicanda decreuit. Cn. Dolabella, Saturnini
frater, per forum holitorium fugiens, cum L. Giganio
interfectus est. itaque auctoribus tantae seditionis p. 33
11 occisis quies populo fuit. tunc Cato atque Pompeius
rogationem de reditu Metelli Numidici totius urbis
gaudio promulgarunt: quae ne perficeretur, Marii con-
sulis et Furii tribuni plebi factionibus intercessum est.
12 Rutilius quoque uir integerrimus adeo fidei atque in-
nocentiae constantia usus est, ut die sibi ab accusa-
toribus dicta, usque ad cognitionem neque capillum
barbamue promiserit neque sordida ueste humiliue
habitu suffragatores conciliarit, inimicos permulserit,
iudices temperarit, orationem quoque a praetore con-
cessam nihilo summissiorem quam animum habuerit.
13 cum euidenti oppugnaretur calumnia et opinione bono-
rum omnium iure absoluendus putaretur, peiurio iu-
dicum condemnatus est. qui Zmyrnam conmigrans
litterarum studiis intentus consenuit.

18 Anno ab urbe condita DCLVIIII Sex. Iulio Caesare p. 33
et L. Marcio Philippo consulibus intestinis causis so-
2 ciale bellum tota commouit Italia. siquidem Liuius
Drusus, tribunus plebi, Latinos omnes spe libertatis

inlectos cum placito explere non posset, in arma ex-
citauit. eo accessit, ut maestam urbem prodigia dira 3
terrerent. nam sub ortu solis globus ignis a regione
septentrionis cum maximo caeli fragore emicuit. apud 4
Arretinos cum panes per conuiuia frangerentur, cruor
e mediis panibus quasi ex uulneribus corporum fluxit.
praeterea per septem continuos dies grando lapidum, 5
inmixtis etiam testarum fragmentis, terram latissime
uerberauit. in Samnitibus uastissimo terrae hiatu flamma
prorupit et usque in caelum extendi uisa est. con- 6
plures praeterea in itinere uidere Romani globum
coloris aurei caelo ad terram deuolui maioremque
factum rursus a terra in sublime ad orientem solem
ferri ac magnitudine sua ipsum solem obtexisse. Dru- 7
sus tantis malis anxius domi suae incerto quidem
p. 336 auctore interfectus |est.

Igitur Picentes Vestini Marsi P*a*eligni Marrucini 8
Samnites Lucani cum adhuc occultam defectionem
meditarentur, C. Seruium praetorem, legatum ad se
missum, apud Asculum occiderunt statimque clausa
ciuitate omnes ciues Romanos indicta caede iugula-
runt. continuo atrocissimam perniciem infamissima 9
praecessere prodigia. namque omnium generum ani-
malia, quae manus hominum blande perpeti atque
inter homines uiuere solita erant, relictis stabulis
pascuisque cum balatu hinnitu mugituque miserabili
ad siluas montesque fugerunt. canes quoque, quorum
naturae est extra homines esse non posse, lacrimosis
ululatibus uagi luporum ritu oberrarunt. igitur Cn. 10
Pompeius praetor cum Picentibus iussu senatus bellum
gessit et uictus est, postquam sibi Samnites Papium
Mutilum imperatorem praefecerant, Marsi autem Aga-
memnonem archipiratam praeoptauerant. Iulius Caesar 11
Samnitium pugna uictus caeso fugit exercitu. Rutilius
consul Marium propinquum suum legatum sibi legit:
quem adsidue summonentem moram bello utilem fore
et paulisper in castris exerceri militem oportere tironem,

12 dolo id eum agere ratus contempsit seseque in insidias
Marsorum et uniuersum agmen exercitus sui incautus
iniecit, ubi et ipse consul occisus et multi nobiles
interfecti et octo milia Romanorum militum caesa
13 sunt. arma et corpora interfectorum in conspectum
Marii legati Tolenus fluuius pertulit atque in testimo-
nium cladis euexit. Marius raptis continuo copiis p. 33
uictores insperatus oppressit, octo milia et ipse Mar-
14 sorum interfecit. Caepio autem a Vestinis et Marsis
deductus in insidias, cum exercitu trucidatus est. L. uero
Iulius Caesar postquam apud Aeserniam uictus aufu-
gerat, contractis undique copiis aduersum Samnitas
et Lucanos dimicans multa hostium milia interfecit.
15 cumque ab exercitu imperator appellatus esset Romam-
que nuntios de uictoria misisset, senatus saga, hoc
est uestem maeroris, quam exorto sociali bello sum-
pserat, hac spe adridente deposuit atque antiquum togae
decorem recuperauit. Marius deinde sex milia Marso-
16 rum cecidit, septem milia armis exuit. Sylla cum ui-
ginti et quattuor cohortibus Aeserniam missus, ubi
artissima obsidione Romani ciues et milites preme-
bantur, maximo bello et plurima caede hostium urbem
17 sociosque seruauit. Cn. Pompeius Picentes graui proelio
fudit, qua uictoria senatus laticlauia et cetera digni-
tatis insignia recepit, cum togas tantummodo uictoria
Caesaris primum respirante sumpsisset. Porcius Cato
praetor Etruscos, Plotius legatus Vmbros plurimo san-
guine inpenso et difficillimo labore uicerunt.
18 Cn. Pompeio L. Porcio Catone consulibus Pom-
peius diu obsedit Asculum ciuitatem; nec tamen ex-
pugnauisset, nisi populum in campum prorumpentem
grauissima oppressione uicisset. decem et octo milia
Marsorum in ea pugna cum Frauco imperatore suo
19 caesa sunt, capta tria milia. quattuor milia autem
Italici uiri ex ea caede profugi iugum montis coacto p. 33
in unum agmine forte conscenderant, ubi oppressi 36
20 exanimatique niuibus miserabili morte riguerunt. nam-

que ita, ut attoniti timore hostium steterant, alii stir-
pibus uel saxis reclines, alii armis suis innitentes,
patentibus cuncti oculis dentibusque nudatis uiuentium
in modum uisebantur; nec ullum erat procul intuen-
tibus mortis indicium nisi diuturna immobilitas, quam
nullo modo humanae uitae uegetatio diu perpeti potest.
eadem die Picentes congressi et uicti sunt, quorum 21
dux Vidacilius conuocatis principibus suis post magni-
ficas epulas largaque pocula cunctos ad exemplum sui
prouocans hausto ueneno absumptus est, cunctis
factum eius laudantibus sed nemine subsequente.
Anno ab urbe condita DCLXI cum ad obsidendos 22
p. 339 Pom|peios Romanus isset exercitus et Postumius Al-
binus uir consularis, tunc L. Syllae legatus, intolera-
bili superbia omnium in se militum odia suscitasset,
lapidibus occisus est. Sylla consul ciuilem cruorem 23
non nisi hostili sanguine expiari posse testatus est:
cuius rei conscientia permotus exercitus ita pugnam
adortus est, ut sibi unusquisque pereundum uideret nisi
uicisset. decem et octo milia Samnitium illo proelio
caesa sunt; Iuuentium quoque, Italicum ducem, et ma-
gnum ipsius populum persecutus occidit. Porcius Cato 24
consul Marianas copias habens cum aliquanta strenue
gessisset, gloriatus est, C. Marium non maiora fecisse,
et ob hoc, cum ad lacum Fucinum contra Marsos
bellum gereret, a filio C. Marii in tumultu belli quasi
ab incerto auctore prostratus est. C. Gabinius legatus 25
in expugnatione hostilium castrorum interfectus est.
p. 340 Marrucini Vestinique Sulpicio |legato Pompei perse-
quente uastati sunt. Pop*a*edius et Obsidius, Italici
imperatores, ab eodem Sulpicio apud flumen Teanum
horribili proelio oppressi et occisi sunt. Pompeius 26
Asculum ingressus praefectos centuriones cunctosque
principes eorum uirgis cecidit securique percussit,
seruos praedamque omnem sub hasta uendidit, reli-
quos liberos quidem sed nudos et egentes abire prae-
cepit; et cum de hac praeda opitulationem aliquam

in usum stipendii publici senatus fore speraret, nihil
27 tamen Pompeius ex ea egenti aerario contulit. nam-
que eodem tempore cum penitus exhaustum esset
aerarium et ad stipendium frumenti deesset expensa,
loca publica quae in circuitu Capitolii pontificibus
auguribus decemuiris et flaminibus in possessionem
tradita erant, cogente inopia uendita sunt et sufficiens
pecuniae modus, qui ad tempus inopiae subsidio esset,
28 acceptus est. equidem tunc in sinus ipsius ciuitatis euer-
sarum omnium urbium nudatarumque terrarum abrasae
undique opes congerebantur, cum ipsa Roma turpi adi-
29 gente inopia praecipuas sui partes auctionabatur. quam-
obrem consideret tunc tempora sua, cum quasi inexple-
bilis uenter cuncta consumens et semper esuriens cunctis
urbibus, quas miseras faciebat, ipsa miserior nihil relin-
quens nihil habebat et stimulo domesticae famis ad
continuationem bellicae inquietudinis trudebatur.

30 Isdem temporibus rex Sothimus cum magnis Thra-
cum auxiliis Graeciam ingressus cunctos Macedoniae
fines depopulatus est tandemque a C. Sentio praetore
superatus redire in regnum coactus est.

19 Anno ab urbe condita DCLXII nondum finito so- p. 3
ciali bello Romae primum bellum ciuile commotum
est, eodemque anno Mithridaticum bellum etsi minus
2 infame non tamen minus graue coeptum est. equi-
dem de Mithridatici belli spatio uarie traditum est,
utrum abhinc primum coeperit an tunc praecipue
exarserit, maxime cum alii triginta alii quadraginta
annos gestum ferant. sed quamuis isdem gesta tem-
poribus perplexis coaceruata malis exarserint, a me
tamen speciatim, etsi breuiter, singula proferentur.
3 Marius, Sylla consule et contra Mithridatem in Asiam
cum exercitu profecturo, in Campania tamen propter
socialis belli reliquias consistente, adfectauit septimum
4 consulatum et bellum suscipere Mithridaticum. quo
Sylla cognito inpatiens reuera iuuenis intemperataque
ira percitus cum quattuor legionibus primum ante

urbem consedit, ubi Gratidium Marii legatum quasi
primam uictimam belli ciuilis occidit, mox urbem cum
exercitu inrupit, faces ad inflammandam urbem po-
poscit. omnibus metu abditis, per Sacram uiam cito
p. 342 agmine in fo|rum uenit. Marius cum permouere no- 5
bilitatem, inflammare plebem, equestrem denique or-
dinem perarmare aduersus Syllam frustra adtemptasset,
postremo seruis spe libertatis et praedae ad arma
sollicitatis, nequiquam repugnare ausus, tandem in
Capitolium concessit. sed cum eo Syllanae cohortes
inruissent, magna suorum caede diffugit. ibi tunc 6
Sulpicius Marii collega seruo suo prodente prostratus
est; seruum uero ipsum, quod hostem indicauerat,
manumitti, quod uero dominum prodiderat, saxo Tar-
peio deici consules decreuerunt. Marius fugiens cum 7
persequentum instantia circumsaeptus esset, in Min-
turnensium paludibus sese abdidit; e quibus infeliciter
luto oblitus ignominioseque protractus, turpi autem
spectaculo Minturnas deductus contrususque in car-
cerem percussorem ad se missum solo uultu exter-
ruit. deinde lapsus e uinculis in Africam transfugit 8
sollicitatoque ex Vtica filio, ubi in custodia obserua-
batur, continuo Romam regressus Cinnae consuli so-
cietate scelerum coniunctus est. igitur ad profligan- 9
p. 343 |dam uniuersam rempublicam exercitum sibi in quattuor
partes diuiserunt. tres siquidem legiones Mario datae,
parti copiarum Cn. Carbo praepositus est, partem Ser-
torius accepit, ille scilicet Sertorius, iam hic ciuilis
belli incentor et particeps, qui etiam hoc finito aliud
post in Hispania bellum excitauit, quod per multos
annos maximis Romanorum cladibus traxit. cetera
uero exercitus portio Cinnam secuta est. porro autem 10
Cn. Pompeius, qui a senatu cum exercitu arcessitus,
ut reipublicae opitularetur, et diu sese nouarum rerum
aucupatione suspenderat, contemptus a Mario uel Cinna
ad Octauium alterum consulem sese contulit et mox
cum Sertorio conflixit. infelicem pugnam interuentus 11

noctis diremit; sescenteni ex utraque parte milites
12 trucidati sunt. postera die cum permixtim corpora
ad sepulturam discernerentur, miles Pompeianus fratris
sui, quem ipse interfecerat, corpus adgnouit: in con-
cursu enim utrique cognitionem uultus galea, consi-
derationem furor ademerat; quamuis parum sit culpae
circa ignorantiam, ut uideatur nescisse de fratre quem
13 non ambigitur scisse de ciue. itaque uictor uicto in-
felicior, ubi et fratris corpus agnouit et parricidium
suum, exsecratus bella ciuilia ilico pectus suum gladio
transuerberans simulque lacrimas et sanguinem fun-
dens super fraternum sese cadauer abiecit.

14 Et quid hoc profuit ad confusionem crudelis in-
cepti, quod in primo statim bellorum ciuilium exordio
infamis fama |percrebruit, concurrisse ignaros quidem p. 3
fratres sed conscios ciues, petisse fratrem scelere uicto-
rem spolia fratris occisi ac mox tantae immanitatis
reum eodem gladio atque eadem manu per suam necem
15 parricidium, quod admiserat, uindicasse? numquid in-
tentarum animositates partium tam triste mouit exem-
plum? numquid apud quemquam periculum sceleris
reppulit terror erroris? numquid haec, quae commu-
nis est etiam cum beluis, pietas et reuerentia natu-
rae? ** quod unus perimendo ac pereundo commisit,
quia in se agi posset intremuit seseque ab huiusmodi
16 incepto conscientia uictus remouit? quin potius annis
fere quadraginta consequentibus in tantum continuata
sunt bella ciuilia, ut magnitudo laudis adpendenda ex
magnitudine sceleris putaretur. omnes enim post tale
documentum in tali militia parricidiorum pericula re-
fugissent, nisi parricidia ipsa uoluissent.

17 Igitur Marius coloniam Ostiensem ui ingressus
omnia ibi genera libidinis auaritiae et crudelitatis
18 exercuit. Pompeius fulmine adflatus interiit; exercitus
uero eius pestilentia correptus paene totus absumptus
est. nam undecim milia uirorum de castris Pompei
mortua, sex milia autem de |parte Octauii consulis p. 3

siderata sunt. Marius Antium et Ariciam ciuitates 19
hostiliter inrupit cunctosque in his praeter proditores
interfecit, bona suis diripienda permisit. post Cinna
consul cum legionibus et Marius cum fugitiuis urbem
ingressi nobilissimos quosque e senatu et plurimos
consulares uiros interfecerunt.

Sed quota haec portio ostentatae miseriae est? ** 20
uno uerbo definisse caedem bonorum, cuius fuit tanta
numerositas, tanta diuturnitas, tanta crudelitas tanta-
que diuersitas? uerumtamen aequius est me aliquid 21
utilitatis subtraxisse causae quam tantum horroris in-
gessisse notitiae, siue peritis haec siue imperitis obi-
ciantur. de patria siquidem, de ciuibus et de ma- 22
ioribus nostris haec loquimur, qui his exagitati malis
tam abominanda gesserunt, de quibus etiam auditis
posteri perhorrescant, qui profecto nolunt ista nimis
exaggerari aut sufficientis notitiae moderatione, si
sciunt, aut misericordis reuerentiae contemplatione, si
nesciunt.

Igitur Marius cum interfectorum ciuium capita in- 23
lata conuiuiis, oblata Capitoliis, conlata Rostris ad
spectaculum ornatumque congereret ac septimum con-
sulatum cum Cinna tertium consule peruasisset, in
exordio consularis imperii sera tandem morte prae-
reptus est. Cinna bonorum neces malorum caede sup- 24
pleuit. nam cum introducta per Marium fugitiuorum
manus insatiabilis praedandi esset nullamque partem
auctoribus praedae consulibus ministraret, in forum
p. 346 quasi stipendii causa sollicitata, militi|busque circum-
data, inermis extincta est. caesa sunt illa die in foro
urbis octo milia fugitiuorum, idemque Cinna quarto
consul ab exercitu suo interfectus est.

Interea residui senatorum, qui potentiam Cinnae, 20
Marii crudelitatem, insaniam Fimbriae Sertoriique au-
daciam fuga euaserant, transuecti in Graeciam coegere
precibus Syllam, ut periclitanti immo iam paene per-
ditae patriae opem ferret. igitur Sylla mox ut Cam- 2

panum litus attigit, Norbanum consulem proelio op-
pressit: septem milia tunc Romanorum Romani inter-
fecerunt, sex milia eorundem ab isdem capta sunt,
centum uiginti et quattuor de Syllana parte cecide-
3 runt. Fabius uero Hadrianus, cui imperium pro prae-
tore erat, regnum Africae seruorum manu adfectans,
a dominis eorum apud Vticam congestis sarmentis
4 cum omni familia uiuus incensus est. Damasippus prae- p. 3
tor incentore Mario consule Q. Scaeuolam C. Carbo-
nem L. Domitium P. Antistium in curiam quasi ad p. 3
consultandum uocatos crudelissime occidit. corpora in-
terfectorum per carnifices unco tracta atque in Tibe-
5 rim missa sunt. eodem tempore Syllae duces plu-
rima proelia aduersum Marianas partes infelicissima
felicitate gesserunt. nam et Q. Metellus Carrinatis
copias cecidit et castra peruasit et Cn. Pompeius Car-
6 bonis equitatum grauiter trucidauit. Syllae etiam et
Marii adulescentis maximum tunc proelium apud Sa-
criportum fuit, in quo de exercitu Marii caesa sunt
7 XXV milia, sicut Claudius scribit. Pompeius Carbo-
nem etiam castris exuit fugientemque insecutus, nunc
caedendo nunc ad deditionem cogendo plurima exer-
citus parte priuauit. Metellus Norbani agmen oppressit:
8 ubi nouem milia Marianae partis occisa sunt. Lucullus
cum a Quintio obsideretur, erupit et repentina pugna
obsessorem deleuit exercitum. nam plus quam decem
9 milia ibi tunc caesa referuntur. Sylla deinde cum
Camponio Samnitium duce et Carrinatis reliquis copiis
ante ipsam urbem portamque Collinam ad horam diei
nonam signa contulit grauissimoque proelio tandem
uicit. octoginta milia hominum ibi fusa dicuntur: duo-
decim milia sese dediderunt, reliquam multitudinem p. 3
in fugam uersam insatiabilis uictorum ciuium ira con-
sumpsit.

21 Sylla mox atque urbem uictor intrauit. tria milia
hominum, qui se per legatos dediderant, contra fas
contraque fidem datam inermes securosque interfecit.

plurimi tunc quoque, ut non dicam innocentes, sed
etiam ipsius Syllanae partis occisi sunt, quos fuisse
plus quam nouem milia ferunt. ita liberae per urbem
caedes, percussoribus passim uagantibus ut quemque
uel ira uel praeda sollicitabat, agitabantur. igitur 2
cunctis iam quod singuli timebant aperte frementibus
Q. Catulus palam Syllae dixit: cum quibus tandem
uicturi sumus, si in bello armatos, in pace
inermes occidimus? tunc Sylla auctore L. Fursidio 3
primipilari primus infamem illam tabulam proscripti-
p. 350 onis induxit. prima proscriptio octoginta hominum
fuit, in quibus quattuor consulares erant Carbo Marius
Norbanus et Scipio et inter eos Sertorius tunc maxime
pertimescendus. item alia cum quingentis nominibus 4
proposita est, quam cum Lollius, quippe securus nihil-
que sibi conscius, legeret, ubi suum repente nomen
offendit, dum se trepidus adoperto capite foro sub-
trahit, interfectus est. sed ne in ipsis quidem tabulis 5
fides ac finis malorum uidebatur. namque alios quos
proscripserant iugulabant, alios autem postquam iu-
gulauerant proscribebant. nec ipsius mortis erat uia 6
simplex aut una condicio, ut in nece ciuium saltem
ius hostium seruaretur, qui nihil a uictis praeter uitam
exigunt. M. Marium siquidem de caprili casa extra- 7
ctum uinciri Sylla iussit ductumque trans Tiberim ad
Lutatiorum sepulchrum effossis oculis membrisque mi-
nutatim desectis uel etiam fractis trucidari. post hunc 8
p. 351 P. Laetorius senator et Venuleius triumuir occisi.
M. Marii caput Praeneste missum: quo uiso C. Marius
ultima desperatione correptus, ubi a Lucretio obside-
batur, ne in manus incideret inimicorum, cum Telesino
mutua morte concurrit. dumque uiolentius ipse in 9
concurrentem manus adigit, circa suum uulnus manum
percutientis hebetauit. ita eo interfecto, ipse leuiter
uulneratus ceruices seruo suo praebuit. Carrinatem 10
praetorem Sylla iugulauit. inde Praeneste profectus
omnes Marianae militiae principes, hoc est legatos

11 quaestores praefectos et tribunos iussit occidi. Pom-
peius Carbonem a Cossura insula in Aegyptum fugere
conantem, in Siciliam ad se retractum conpluresque
12 cum eo socios eius occidit. Sylla dictator creatus est,
ut dominationis et crudelitatis libido honesti prae-
cipuique nominis reuerentia et armaretur et uelaretur.
13 Pompeius in Africam transgressus eruptione circa Vti-
cam facta decem et octo milia hominum interfecit.
quo bello Domitius dux Marianus dum inter primores
14 pugnat, occisus est. idemque Pompeius Hiertam Nu-
midiae regem persecutus, fugientemque a Bogude Bocchi
Maurorum regis filio spo|liari omnibus copiis fecit: p. 3
quem continuo Bullam reuersum tradito sibi oppido
interfecit.

22 Creatis itaque P. Seruilio et Appio Claudio con-
2 sulibus uisus est tandem Sylla priuatus. hoc fine con-
clusa sunt duo bella funestissima, sociale Italicum et
ciuile Syllanum. haec per annos decem tracta plus
quam centum quinquaginta milia Romanorum con-
3 sumpserunt; tantumque lectissimorum uirorum uerna-
culorumque militum Roma hoc ciuili bello perdidit,
quantum in ea superiore tempore, cum se iam aduer-
sum Alexandrum Magnum circumspiceret, in discretis
4 aetatibus census inuenit; praeterea uiros consulares
uiginti et quattuor, praetorios sex, aedilicios sexaginta,
senatores fere ducentos, absque innumeris totius Italiae
populis, qui passim sine consideratione deleti sunt,
quos neget quisquam, si ualet, quin eodem damno
suo uicerit Roma quo amisit Italia.

5 Pro pudor! num quidnam et hic conparatione am-
bigua egent tempora? immo uel maxime, inquiunt:
nam quid tam apte quam bellis ciuilibus bella ciuilia
conparantur? an forte dicetur, etiam in his tempori-
6 |bus bella ciuilia non fuisse? quibus a nobis respon- p. 3
debitur, iustius quidem socialia uocari oportere, sed
nobis proficere, si ciuilia nominentur. cum enim causis
uocabulis ac studiis paria docentur omnia tam sibi

in his tanto plus uindicat reuerentia Christianae reli-
gionis quanto minus praesumpserit potestas irata ui-
ctoris. nam cum plerumque improbi tyranni temere 7
inuadentes rempublicam usurpatoque regio statu Ro-
mani imperii corpus abruperint atque ex eo bella uel
per se iniusta inportarint uel in se iusta commoue-
rint, Britannis Gallisque et creati populis et instructi:
haec bella, quantum externis proxima tantum longin- 8
qua ciuilibus, quid nisi socialia iure uocitentur, cum
ipsi Romani ne Sertorii quidem aut Perpennae aut
Crixi aut Spartaci bella ciuilia uspiam nominarint?
in tali ergo uel defectu uel perduellione sociorum mi- 9
nore nunc utique inuidia laboraret, si fortassis exsi-
steret uel grauis pugna uel cruenta uictoria. uerum- 10
tamen cum in hisce temporibus omnia plus necessitatis
adferant et minus pudoris, hoc est causa pugna uictoria,
uel pro extinguenda insolentia tyrannorum uel pro
cohibendo sociorum defectu uel pro inurendo ultionis
exemplo: cui tandem dubium est, quanto nunc mitius 11
quantoque clementius excitata, ut dicunt, bella ci-
uilia geruntur, immo reprimuntur potius quam ge-
runtur? quis enim unum ciuile bellum per decem 12
annos his temporibus agitatum audierit? quis uno
bello centum quinquaginta milia hominum, uel ho-
stium ab hostibus, ut non dicam ciuium a ciuibus,
caesa meminerit? quis illam, quam explicare longum 13
est, optimorum atque inlustrium uirorum multitudi-
nem trucidari in pace cognorit? postremo quis illas
p. 354 infames interficiendorum tabulas ti|muerit legerit sen-
serit? ac non potius omnibus notum sit, una cun- 14
ctos pace compositos atque eadem salute securos
uictos uictoresque pariter communi exultasse laetitia,
at etiam in tantis totius imperii Romani prouinciis
urbibus ac populis uix paucos aliquando extitisse,
quos iusta ultio inuito etiam uictore damnarit? et, 15
ut uerbis uerba non onerem, non temere dixerim, tan-
tam uel in bello saltim extinctam modo fuisse gre-

gariorum militum manum quanta tunc caesa est in
pace nobilium.
16 Igitur Sylla mortuo Lepidus, Marianae partis ad-
sertor, aduersus Catulum Syllanum ducem surgens,
rediuiuos bellorum ciuilium cineres suscitauit. bis tunc
acie certatum est; plurimi Romanorum, iam ipsa pau-
citate miserorum et adhuc illo furore insanientium,
17 caesi sunt. Albanorum ciuitas, obsidione oppugnata
atque excruciata fame ultima, miserabilium reliquiarum
deditione seruata est; ubi tunc Scipio, Lepidi filius,
captus atque occisus est. Brutus in cisalpinam Galliam
fugiens persequente Pompeio apud Regium interfectus
18 est. ita hoc bellum ciuile non magis clementia Ca-
tuli quam taedio Syllanae crudelitatis, ut ignis in sti-
pula, eadem celeritate qua exarsit euanuit.

23 |Anno ab urbe condita DCLXXIII sonantibus undi- p. 3
que bellorum fragoribus, quorum unum in Hispania
erat, aliud in Pamphylia, in Macedonia tertium, quar-
tum in Delmatia, exsanguis adhuc atque exhausta
intestina pernicie tamquam febribus Romana respu-
blica propulsare armis occidentis septentrionisque for-
2 tissimas gentes cogebatur. Sertorius siquidem, uir dolo
atque audacia potens, cum partium Marianarum fuisset,
Syllam fugiens ex Africa dilapsus in Hispanias, belli-
3 cosissimas gentes in arma excitauit. aduersus hunc,
ut breuiter definiam, duo duces missi Metellus et Do-
mitius: quorum Domitius ab Hirtuleio Sertorii duce
4 cum exercitu oppressus est. Manlius, proconsule Galliae
in Hispani|am cum tribus legionibus et mille quin- p. 3
gentis equitibus transgressus, iniquam cum Hirtuleio
pugnam conseruit: a quo castris copiisque nudatus, in
5 oppidum Ilerdam paene solus refugit. Metellus multis
proeliis fatigatus, per deuia oberrans hostem mora
6 fatigabat, donec Pompei castris consociaretur. Pom-
peius contracto apud Palantiam exercitu Lauronem
ciuitatem, quam tunc Sertorius oppugnabat, frustra
7 conatus defendere uictus aufugit. Sertorius superato

fugatoque Pompeio Lauronem captam cruentissime de-
populatus est; reliquum agmen Lauronensium, quod
caedibus superfuerat, miserabili in Lusitaniam captiui-
tate traduxit. Pompeium autem, hoc est illum Roma- 8
norum ducem, a se uictum fuisse gloriatus est, quem
magna praeditum fiducia ad hoc bellum non pro con-
sule sed pro consulibus Roma misisset. fuisse tunc 9
Pompeio triginta milia peditum, mille equites Galba
scribit, Sertorium autem sexaginta milia peditum, octo
milia equitum habuisse commemorat. postea uero Hir- 10
tuleius cum Metello congressus apud Italicam B*a*eticae
p. 357 urbem uiginti milia militum perdi|dit uictusque in
Lusitaniam cum paucis refugit. Pompeius Belgidam, 11
nobilem Celtiberiae urbem, cepit. Sertorius deinde
cum Pompeio congressus decem milia militum eius
interfecit; ex alio cornu uincente Pompeio tantundem
paene ipse perdidit. multa inter eos praeterea proelia 12
gesta sunt. Memmius, quaestor Pompei idemque uir
sororis eius, occisus est. Hirtulei fratres interfecti.
Perpenna, qui se Sertorio iunxerat, comminutus est.
postremo ipse Sertorius decimo demum anno belli 13
inchoati isdem quibus et Viriatus suorum dolis inter-
fectus finem bello fecit Romanisque uictoriam sine
gloria dedit; quamuis Perpennam postea pars exer-
citus eius secuta sit: qui a Pompeio uictus cum uni-
uerso exercitu suo interfectus est. ciuitatibus uero 14
cunctis ultro ac sine mora per deditionem receptis,
duae tantum restiterunt, hoc est Vxama et Calagurris:
quarum Vxamam Pompeius euertit, Calagurrim Afranius
iugi obsidione confectam atque ad infames escas mi-
seranda inopia coactam ultima caede incendioque de-
leuit. percussores Sertorii praemium ne petendum 15
quidem a Romanis esse duxerunt, quippe qui memi-
nissent antea Viriati percussoribus denegatum.

p. 358 Et quamuis nullo tunc praemio pa|trauerint Roma- 16
nam securitatem, tamen fortis fide ac uiribus semper
Hispania cum optimos inuictissimos reges reipublicae

dederit, nullum umquam tyrannorum ab initio usque
in hodiernum diem uel de se editum misit uel in se
extrinsecus incurrentem uiuum potentemue dimisit.
17 Interea Macedonicum bellum Claudius sortitus ua-
rias gentes, quae Rhodopaeis montibus circumfusae
sunt ac tunc Macedoniam crudelissime populabantur
18 — nam inter cetera dictu audituque horrida quae in
captiuos agebant, raptis, cum poculo opus esset, hu-
manorum capitum ossibus cruentis capillatisque adhuc
ac per interiores cauernas male effosso cerebro oblitis
auide ac sine horrore tamquam ueris poculis utebantur:
quarum cruentissimi atque immanissimi Scordisci erant
19 — has itaque, ut dixi, Claudius pellere Macedoniae
finibus bello adtemptauit magnisque se malorum mo-
libus obiecit: unde cum animo aeger et curis circum-
20 saeptus, morbo insuper correptus esset, interiit. huius
successor Scribonius adtemptatarum superiore bello
gentium uim declinans, in Dardaniam arma conuertit
21 eamque superauit. Publius uero Seruilius exconsule
Ciliciam et Pamphyliam crudelissime adortus dum sub-
22 dere studet, paene deleuit. Lyciam et urbes eius ob-
sessas oppressasque cepit. praeterea Olympum mon-
tem peruagatus Phasidem euertit, Corycum diruit, Tauri
quoque montis latera in Ciliciam uergentia perscru- p. 35
tatus Isauros bello fractos in dicionem redegit; pri-
mus Romanorum per Taurum duxit exercitum ac limi-
tem itineris fecit. triennio emenso, quo bellum gestum
23 est, Isaurici nomen adsumpsit. Cosconius proconsule
sortitus Illyricum, protrita subactaque Delmatia Sa-
lonas, urbem florentissimam, post biennium tandem
expugnauit et cepit.
24 Anno ab urbe condita DCLXXVIIII Lucullo et Cassio
consulibus gladiatores septuaginta et quattuor Capuae
a ludo Cn. Lentuli diffugerunt: qui continuo ducibus p. 36
Crixo et Oenomao Gallis et Spartaco Thrace Vesu-
uium montem occupauerunt; unde erumpentes Clodii
praetoris, qui eos obsidione cinxerat, castra expugna-

runt, ipsoque in fugam acto cuncta in praedam auer-
terunt. inde per Consentiam et Metapontum circum- 2
ducti, ingentia breui agmina collegerunt. nam Crixo
decem milium multitudo, Spartaco autem triplex tunc
numerus fuisse refertur. Oenomaus enim iam in su-
periore bello fuerat occisus. itaque cum caedibus incendiis 3
rapinis stuprisque omnia miscerent, in exsequiis captiuae
matronae, quae se dolore uiolati pudoris necauerat,
munus gladiatorium ex quadringentis captiuis scilicet
q*u*i spectandi fuerant spectaturi, utpote lanistae gladia-
torum potius quam militum principes, ediderunt. deinde 4
consules Gellius et Lentulus aduersum eos cum exer-
citu missi, quorum Gellius Crixum acerrime pugnan-
tem proelio oppressit, Lentulus a Spartaco superatus
aufugit. post etiam conlatis frustra ambo consules
copiis, accepta graui clade, fugerunt. dehinc C. Cas-
sium proconsulem idem Spartacus oppressum bello in-
terfecit. itaque exterrita ciuitate non minore prope- 5
modum metu, quam sub Hannibale circa portas fre-
mente trepidauerat, senatus Crassum cum legionibus
p. 361 consulum nouoque supplemen|to militum misit. is mox 6
ut fugitiuorum pugnam iniit, sex milia eorum inter-
fecit, nongentos uero cepit. inde priusquam ipsum
Spartacum ad caput Silari fluminis castra metantem
bello adgrederetur, Gallos auxiliatores eius Germanos-
que superauit, e quibus XXX milia hominum cum ipsis
ducibus occidit. nouissime ipsum Spartacum disposita 7
acie congressum maximasque cum eo fugitiuorum co-
pias perculit. nam sexaginta milia eorum caesa, sex
milia capta referuntur, tria milia ciuium Romanorum
recepta sunt. ceteri, qui ex hoc bello lapsi oberrabant, 8
per conplures duces frequenti indagine attriti sunt.

At ego iterum ac saepius repeto: num quidnam 9
et hic conparatione aliqua egent tempora? quis rogo
audire non horreat non dicam bella talia, sed uel
nomina tanta bellorum, externa, seruilia, socialia, ci-
uilia, fugitiuorum? quae ne sic saltem sese, ut com- 10

moti maris fluctus quamuis molibus magnis sequuntur,
sed undique diuersis causis uocabulis formis malisque
11 excitata coaceruataque concurrunt. ut e proximo repe-
tam et infame illud seruile praeteream, Iugurthinum
bellum nondum adhuc ab Africo perdetonuerat, iam
12 Cimbricum a circio fulminabat. de Cimbricis illis nubi-
bus adhuc foedi uastique torrentes effusi sanguinis
agebantur, iam socialis belli |nebulas in magna con- p. 3
tinuo malorum nubila coituras misera exhalabat Italia.
13 adhuc uero post infinitam crebramque Italici belli
tempestatem discurri tuto per Italiam minime poterat,
ita omnes absque illis periculosissimis inimicarum ur-
bium uoraginibus dissoluta ac lubrica pace titubabant;
14 iam sibi Marianum atque Cinnanum Roma parturiebat
excidium, aliudque e diuerso oriens atque aquilo, hoc
est Mithridaticum, minabatur, quod quidem Mithridati-
cum a superioribus coeptum porro in ulteriora porri-
15 gitur. de Mariana face rogus Syllanae cladis accensus
est, de isto rogo funestissimo Syllani et ciuilis belli
per plurimas terrarum partes ardentes sudes sparsi
sunt multaque incendia ex uno fomite diffuderunt.
16 nam Lepidus et Scipio in Italia, Brutus in Gallia,
Domitius Cinnae gener in Africa, Carbo in Cossura
et Sicilia, Perpenna in Liguria et post cum Sertorio
in Hispania, omniumque atrocissimus Sertorius in
eadem Hispania haec tunc ciuilia, uel quo alio dicenda
sunt nomine, bella excitantes, de uno multa, de magno
17 magna fecerunt; absque illis tribus uastissimis bellis,
quae tunc externa uocabantur, hoc est Pamphylico
Macedonico atque Delmatico, dissimulato etiam magno
illo Mithridatico longe omnium [diuturno] infe-
18 stissimo ac formidulosissimo; deinde, adhuc Hispa-
niensi Sertoriano nondum finito immo adhuc ipso ui-
uente Sertorio, hoc fugitiuorum et, ut uerius dicam,
gladiatoricium bellum inhorruit, iam non spectandum
19 paucis sed ubique metuendum. quod quia fugitiuorum
bellum dicitur, nemini uile habeatur ex nomine: saepe

in eo singuli et aliquando simul cum agminibus frustra
iunctis ambo consules uicti sunt plurimique nobiles
trucidati; ipsi autem fugitiui plus quam centum milia
fuere, qui caesi sunt. ex quo admonemus, ut ipsa se 20
consoletur Italia de uexatione externorum praesentium
per recordationem praeteritorum ex se atque in se
p. 363 et ipsam se inconpa|rabiliter crudelius dilacerantum
suorum.

Quamobrem huic nunc quinto uolumini iam finem 21
fecerim, ut bella ciuilia externis ubique permixta, uel quae dicta sunt uel etiam quae sequuntur, quia sic sibi serie temporum et malis sequacibus cohaeserunt, libri saltem termino separentur.

PAVLI OROSII p. 36

HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS

LIBER SEXTVS.

1 Omnes homines cuiuslibet uel sectae uel uitae uel
patriae ita semper ad prospectum prudentiae naturali
bono eriguntur, ut oblectamento corporis rationale men-
tis etsi non actu praeferant, iudicio tamen praeferen-
dum sciant. quae mens, ratione duce inlustrata, in
medio uirtutum, quibus genuino fauore, quamuis uitiis
inclinetur, adsurgit, scientiam Dei quasi arcem pro-
2 spicit. Deum enim quilibet hominum contemnere ad
tempus potest, nescire in totum non potest. unde
quidam dum in multis Deum credunt, multos deos in-
discreto |timore finxerunt. sed hinc iam uel maxime p. 3
cum auctoritate ueritatis operante tum ipsa etiam ra-
3 tione discutiente discessum est. quippe cum et phi-
losophi eorum, ut de nostris sanctis sileam, dum in-
tento mentis studio quaerunt scrutanturque omnia,
unum Deum auctorem omnium reppererunt, ad quem
unum omnia referrentur; unde etiam nunc pagani, quos
iam declarata ueritas de contumacia magis quam de
ignorantia conuincit, cum a nobis discutiuntur, non
se plures deos sequi sed sub uno deo magno plures
4 ministros uenerari fatentur. restat igitur de intelle-
gentia ueri Dei per multas intellegendi suspiciones
confusa dissensio, quia de uno deo omnium paene una
opinio est. hucusque humana scrutatio, etsi cum la-
bore, potuit. at ubi ratiocinatio deficit, fides subuenit.
5 nisi enim crediderimus, non intellegemus: ab ipso

audias ipsique Deo credas, quod uerum uelis scire de
Deo. itaque idem unus et uerus Deus, in quem omnis,
ut diximus, etsi ex diuersis opinionibus secta concur-
p. 366 rit, mutans regna et |disponens tempora, peccata quo-
que puniens, quae infirma sunt mundi elegit, ut con-
fundat fortia, Romanumque imperium adsumpto pau-
perrimi status pastore fundauit. hoc per reges et 6
consules diu prouectum postquam Asiae Africae atque
Europae potitum est, ad unum imperatorem eundem-
que fortissimum et clementissimum cuncta sui ordi-
natione congessit. sub hoc imperatore, quem omnes 7
fere gentes amore et timore permixto iuste honora-
rent, Deus uerus, qui superstitione sollicita ab igno-
rantibus colebatur, magnum illum intellegentiae suae
fontem aperuit promptiusque per hominem docturus
homines filium suum misit operantem uirtutes, quae
praecellerent hominem, coarguentemque daemonas, quos
aliqui deos putauissent, ut qui ipsi tamquam homini
non credidissent, operibus tamquam Dei crederent;
deinde ut in magno silentio ac pace latissima inoffense 8
et celeriter noui nominis gloria et adnuntiatae salutis
uelox fama percurreret uel etiam ut discipulis eius
per diuersas gentes euntibus ultroque per cunctos sa-
lutis dona offerentibus obeundi ac disserendi quippe
p. 367 Romanis ciuibus inter ciues Romanos esset tuta |li-
bertas. quod ideo commemorandum putaui, quia hic 9
sextus libellus usque ad Caesarem Augustum, de quo
haec dicuntur, extenditur. quodsi aliqui hanc luci- 10
dissimam rationem inritam putant, suisque dis potius
adsignant, quos primum prudentia elegerint deinde
praecipuo cultu inuitarint, ut sibi per eos amplissi-
mum hoc pulcherrimumque imperium conderetur —
sic enim iactitant, quia ipsi optimo genere sacrorum 11
emeruerint praecipuum deorum fauorem, quibus adem-
ptis uel praetermissis discesserint omnes

adytis arisque relictis
Di, quibus imperium hoc steterat —

12 unde, quamuis reuerentia sanctitatis tuae multa for-
tissime uerissimeque disseruerit, tamen et mihi locus
13 exigit, ut pauca subiciam. si Romani colendo deos
emeruerunt fauorem deorum et non colendo amise-
runt: ut ipse Romulus, parens Romae, inter tot mala
ab ipso ortu suo ingruentia saluus esset, colendo quis
14 meruit? an Amulius auus, qui exposuit ad necem?
an pater, qui incertus fuit? an Rhea mater stupri
rea? an Albani parentes, ipsa quoque ab initio Ro-
mani nominis germina persequentes? an tota Italia,
quae per quadringentos annos, dum audere potuit,
15 excidio eius inhiauit? non, inquiunt, sed di ipsi, quia
se colendos sciebant, futuros custodiere cultores. ergo
16 praescii sunt. si praescii sunt, cur hoc imperium inter
tot annorum saecula eo potissimum tempore ad sum-
mam potentiae arcem perduxerunt, quo ille nasci inter
homines atque adgnosci ut homo uoluit, post cuius
nomen et ipsi pro nihilo contempti sunt et cum uni-
uerso mundo etiam illi, quos ipsi prouexerant, cucur-
17 rerunt? sed humiliter obrepsit, inquiunt, et latenter
intrauit. latentis et humilis unde tam celebris fama,
tam indubitata fides, tam manifesta potentia? signis
quibusdam et uirtutibus mentes hominum superstitione
sollicitas cepit et tenuit. at haec si homo potuit, di
18 magis posse debuerunt. an quia ille hanc potentiam
a Patre sibi traditam praedicabat, peruentum est ali-
quando ad intellegentiam illius noti et ignoti Dei,
quam adprehendere, ut dixi, nemo nisi per ipsum
potest? nec quisquam potest, nisi qui toto se per-
specto ac despecto conuersus ad sapientiam Dei omnem
quaerendi ratiocinationem transtulerit ad credendi
19 fidem. uerumtamen breuiter discutio: di isti, quos
tantos ferunt, ut Romanam rempublicam et propitii
prouexisse et auersi adflixisse uideantur, eo certe tem-
pore, quod palam constat, quo nasci Christus uoluit
et adnuntiari gentibus coepit deuotissime atque inten-
20 tissime colebantur. ita illi consulentes et sibi et cul-

toribus suis non potuerunt uel reprimere uel repellere
superstitionem eius, propter quam spernendos se cul-
toresque suos destituendos uiderent? quamquam si ab
inuitis, danda uenia nec deserendi fuerunt; si a uolun-
tariis, seruanda praescientia nec prius fuerant adiu-
uandi. hoc factum est, inquiunt; nam excitauimus 21
gentes, accendimus reges, instituimus leges, disposuimus
iudices, praeparauimus poenas suppliciis et crucibus,
orbem totum scrutati sumus, siquo modo Christianum
nomen et cultus uniuerso mundo posset abradi. hoc 22
eatenus factum est, donec fecunda crudelitas eo usque
p. 370a inter tormenta ac per tor|menta proficeret, quamdiu
ipsum regium culmen, per quod solum prohiberi
potuerat, occuparet. et quid postea consecutum est? 23
imperatores, inquiunt, Christiani cessare sacra et claudi
templa iusserunt atque ideo

Excessere omnes adytis arisque relictis
Di, quibus imperium hoc steterat.

o quanta et quam inoffensa lux ueritatis est, si non 24
aduersus eam ultro sese offerentem inbecilli infeliciter
oculi clauderentur! si Christiana fides per multa retro
tempora saeuientibus undique aduersum se gentibus
regibus legibus caedibus crucibus ac mortibus reprimi
nullo modo potuit, immo, ut dixi, inter haec et per
haec creuit, cultus autem idolorum iam quodammodo
ex se deficiens ac sibi erubescens ad unam clemen-
tissimam iussionem sine ullo poenali terrore cessauit:
cui dubium est hoc per istius intellegentiae demon- 25
strationem de creatore suo tandem innotuisse crea-
turae, quod illa eatenus per uarias ratiocinationes
mentis, intentae quamlibet, aliis offuscata quaesierit
ac per hoc statim amori eius, quem etiam ignorans
dilexerat, inhaesisse? nec igitur mirum est, si in 26
magna familia inueniuntur aliqui serui, qui consuetu-
dine lasciuiaque seductorum adsuefacti patientia do-
mini sui ad contemptum ipsius abutantur: unde et
merito Deus uel ingratos uel incredulos uel etiam

27 contumaces uariis correptionibus arguit; quod semper
utique *confitendum* est, tunc tamen praecipue, quando p. 3
adhuc per uniuersum mundum nulla erat ecclesia, quae
interuentu fidelium precum meritas mundi poenas iu-
stumque iudicium Dei exorata ipsius clementia tem-
peraret: unde etiam haec, quae mala hominibus ui-
dentur, qualiacumque sunt, grauiora sine dubio omnia
fuerunt, sicut ipso, quo coepta sunt, ordine proba-
buntur.

28 Bellum Mithridaticum uel, ut uerius dicam, belli
Mithridatici clades multas simul inuoluens prouincias
29 tracta et protenta per quadraginta annos fuit. nam
DCLXI*I*, ut dixi, anno ab urbe condita, quo etiam pri-
mum ciuile bellum coeperat, inardescens, consulatu uero
Ciceronis et Antonii, ut uerbis poetae optimi loquar,

barbarico uix consummata ueneno est.

30 sed in his temporibus triginta gerendi belli inueniun-
tur anni. qualiter autem quadraginta a plerisque dicti
sint non facile discernitur.

2 Igitur Mithridates rex Ponti atque Armeniae post- p. 3
quam Nicomedem Bithyniae regem amicum populi Ro-
mani regno priuare molitus est atque a senatu moni-
tus, si facere temptaret, bellum sibi a populo Romano
inferendum fore, iratus Cappadociam continuo peruasit
atque expulso ab ea Ariobarzane rege cunctam pro-
2 uinciam igni ferroque uastauit. Bithyniam deinde pari
clade corripuit. Paphlagoniam simili exitu adflixit
pulsis ex ea Pyl*ae*mene et Nicomede regibus. post
cum uenisset Ephesum, crudeli praecepit edicto, ut
per totam Asiam quicumque inuenti essent ciues Ro-
3 mani sub una die omnes necarentur. et factum est;
nec explicari aut conprehendi ullo modo uerbis potest,
quae tunc multitudo Romanorum ciuium caesa sit,
quis maeror plurimarum prouinciarum, quis gemitus
occidendorum pariter atque occidentium fuerit, cum
singuli quique aut prodere innocentes hospites et

amicos, aut ipsi periclitari poena hospitum cogerentur.
Archelaus quoque dux Mithridatis cum CXX milibus 4
peditum atque equitum in Achaiam praemissus Athe-
nas cunctamque Graeciam partim ui partim deditione
obtinuit. Sylla, cui post consulatum Mithridaticum 5
p. 371 bellum obuenerat, Archelaum |apud Piraeum, Athenien-
sium portum septemplici muro conmunitum, diu ob-
sedit, ipsam Atheniensium urbem ui cepit. postea iusto
proelio cum Archelao conflixit: centum decem milia
de exercitu Archelai interfecta, uix decem milia super-
fuisse referuntur. conperta clade Mithridates lectis- 6
sima septuaginta milia militum Archelao in subsidium
misit ex Asia. secundo proelio quinquaginta milia
ex his interfecta sunt ibique Diogenes Archelai filius
trucidatus est. tertio bello omnes copiae, quas Arche- 7
laus habebat, extinctae sunt. nam uiginti milia mili-
tum eius in paludem pulsa cum Syllae fidem inplora-
rent, insatiabili uictoris ira interfecta sunt totidemque
alia in flumen coacta ac necata, reliqui miserorum
passim trucidati sunt. porro autem Mithridates in 8
Asia nobilissimarum urbium principes occidere bona-
que eorum publicare animo intenderat. cumque iam
p. 372 |mille sescentos ita interfecisset, Ephesii exemplum
uerentes excluso praesidio eius portas obiecerunt; si-
militer Smyrnaei Sardi Colophonii Trallianique fece-
runt. perturbatus Mithridates per Archelaum ducem 9
suum cum Sylla de pace pepigit. interea Fimbria
Marianorum scelerum satelles, homo omnium auda-
cissimus, Flaccum consulem, cui legatus ierat, apud
Nicomediam occidit; ac mox arrepto exercitu Mithri- 10
datis filium ex Asia ad Miletopolin fugat, stationem
regis inuadit ipsumque Pergamo pellit fugientemque
insecutus apud Pitanam obsedit, et profecto cepisset,
si L. Lucullus ciuilibus discordiis curam reipublicae
praetulisset eumque mari coartare obiecta classe uoluis-
set. inde Fimbria Iliensibus iratus, a quibus pro Sylla- 11
nae partis studio obiectu portarum repulsus uidebatur,

ipsam urbem Ilium, antiquam illam Romae parentem,
funditus caede incendioque deleuit. sed eam Sylla
continuo reformauit. idem Fimbria apud Thyatiram
cum ab exercitu Syllae obsideretur, desperatione adactus
12 in templo Aesculapii manu sua interfectus est. |Fan- p. 3
nius et Magius de exercitu Fimbriae profugi Mithri-
dati sese adiunxerunt: quorum hortatu Mithridates
cum Sertorio per legatos in Hispaniam missos foedus
pepigit. Sertorius ad eum M. Marium firmandi foe-
deris causa misit: quem rex apud se retentum breui
ducem fecit in locum Archelai, qui se ad Syllam cum
13 uxore liberisque contulerat. Marius et Eumachus duces
a Mithridate aduersus Lucullum missi, magno exercitu
breui congregato cum P. Rutilio apud Chalcedonam
congressi sunt eumque cum plurima exercitus ipsius
14 parte ceciderunt. Lucullus Mithridatem Cyzicenos ob-
sidentem fossa cinxit eumque quod faciebat pati con-
pulit atque ad ipsos Cyzicenos, ut bono animo es-
sent, nuntium misit unum ex militibus nandi peritum:
qui duobus utribus suspensus mediam ipse regulam
tenens plantisque subremigans septem milia passuum
15 transmeauit. Mithridates inopia laborans partem co-
piarum instructam armis domum abire praecepit: quam
Lucullus excipiens uniuersam disperdidit, nam amplius
quam quindecim milia hominum tunc interfecisse nar-
16 ratur. tunc etiam Fannius, qui se Mithridati iunxerat,
et Metrophanes regius praetor a Mamerco uicti, cum
duobus milibus e|quitum in Moesiam profugerunt at- p.
que inde in Maeoniam digressi in colles camposque
17 Inarimos inciderunt. ubi non solum montes usti uel
saxa quasi quadam fuligine obfuscata cernuntur, ue-
rum etiam campi ambusto solo squalidi per quinqua-
ginta milia passuum sine ullo ignis uel fornacis in-
dicio et pendulo in profundum cinere putres iacent;
tribus etiam locis torridae uoragines ostenduntur, quas
18 Graeci physas uocant. in quibus diu oberrantes inopi-
natis tandem periculis exempti sunt et clam in regis

castra uenerunt. Deiotarus rex Gallograeciae praefectos regis bello trucidauit.

Interea Mithridates apud Cyzicum eadem mora, 19
qua obsidebat, obsessus in magnam penuriam pestilentiamque exercitum suum coartauit. nam plus quam trecenta milia hominum fame et morbo in eadem ob-
p. 375 sidione amisisse fertur; ipse cum paucis arrepta naui
clam fugit e castris. Lucullus, incruento milite specta- 20
tor cladis alienae, nouum genus uictoriae adeptus est; mox Marium adortus uicit fugauitque: in quo proelio plus quam undecim milia Marianorum militum inter-
fecta referuntur. Lucullus postea cum eodem Mario 21
nauali proelio congressus triginta et duas naues regias et conplures onerarias aut demersit aut cepit. multi ibi ex his quos Sulla proscripserat, interempti sunt.
Marius postera die de spelunca, ubi latebat, extractus 22
meritas hostilis animi poenas luit. eodem uero Lu- 23
cullus impetu Apamiam uastauit et sub monte Olympo Prusam munitissimam ciuitatem captam expugnatam-
que diripuit. Mithridates aduersus Byzantium instructa 24
classe nauigans tempestate correptus octoginta rostratas naues perdidit; ipse cum quassa iam naui mergeretur, in myoparonem Seleuci piratae ipso pirata iuuante transiluit. inde Sinopem ac post Amisum cum magna difficultate peruenit.

p. 376 Eodem anno apud Romam Catilina incesti accu- 3
satus, quod cum Fabia uirgine Vestali commisisse arguebatur, Catuli gratia fultus euasit.

Lucullus Sinopem expugnaturus obsederat; hanc 2
Seleucus archipirata et Cleochares spado, qui praesidii causa praeerant, expilatam atque incensam reliquerunt.
Lucullus miserorum hostium intestina clade permotus ce- 3
leri occursu inmissum restinxit incendium. ita misera ciuitas uersa uice hostium sociorumque unde defendenda
disperdita et unde disperdenda seruata est. at uero M. 4
Lucullus, qui Curioni in Macedonia successerat, totam Bessorum gentem bello adpetitam in deditionem recepit.

5 Eodem tempore Metellus Siciliae praetor cum foe-
dissima illa C. Verris praetura Siciliam adflictam in-
uenisset, maxime Pyrganione archipirata nefariis prae-
dis et caedibus dilacerante, qui pulsa classe Romana
Syracusanum portum obtinuerat — quem mox nauali
terrestrique proelio comminutum Sicilia decedere con- p. 37
6 pulit. praeterea Lucullus transgressus Euphraten et
Tigrim, apud Tigranocertam urbem cum Mithridate
et Tigrane congressus paruissima suorum manu ma-
gnum hostium numerum occidit; nam triginta milia
7 hominum in eo bello caesa referuntur. Tigranes uix
centum quinquaginta equitibus comitatus aufugit dia-
demate et tiara ne agnosceretur abiectis. tunc ad
Lucullum totius paene orientis supplices uenere legati;
imminente hieme per Armeniam in Mesopotamiam re-
gressus Nisibin urbem illis tunc locis inclitam expu-
gnauit et cepit.

4 Isdem diebus piratae per omnia sparsi maria et
iam non tantum intercipientes nauium commeatus sed
etiam insulas prouinciasque uastantes, inpunitate sce-
leris et auiditate praedae uulgo sese adsociantibus in
inmensum augebantur: quos Cn. Pompeius post mul- p. 37
tam quidem uastationem, quam terra marique diu ege-
rant, mira tamen celeritate conpressit.

2 Eodem tempore Cretam insulam per biennium Me-
tellus euertit diuturnoque bello domitam in potestatem
redegit legesque Minois Romanis legibus permutauit.

3 Pompeius postea, successor Luculli, in minore Ar-
menia iuxta montem Dastracum castra regis obsidione
conclusit. rex cum omnibus copiis eruptione per
noctem facta, insuper etiam persequentem bello re-
pellere statuit. Pompeius fugientes persequi intendit. ita-
4 que bellum nocte commissum est. luna tunc orta a
tergo Romanis erat. regii longitudinem umbrarum pro-
ximitatem hostium rati cuncta in inritum tela fuderunt. p. 37
Romani ueluti inermes postea adgressi sine labore
5 uicerunt. namque de exercitu regio XL milia caesa

uel capta sunt, Romani uulnerati mille, uix autem
quadraginta interfecti. rex inter tumultus belli fuga 6
lapsus, adiutus etiam beneficio sublustris noctis euasit,
relictusque ab omnibus amicis philosophis scriptoribus
rerum uel carminum ac medicis solus per deuia equum
manu trahens atque ad omnes nocturnos strepitus tre-
pidans, in quoddam castellum deuertit atque inde in
Armeniam perrexit. Pompeius regem insecuturus inter 7
duo flumina, quae ab uno monte diuersis specubus
exoriuntur, hoc est Euphraten et Araxen, urbem Nico-
polim senibus, lixis et aegris uolentibus condidit. oranti 8
Tigrani ueniam dedit; exercitum Horodis Albanorum
p. 380 regis praefectosque eius ter proelio uicit; po|stea epi-
stulas Horodis et munera *pro pace* cum Albanis in-
stauranda libenter accepit; Artacem regem Hiberiae
bello fudit totamque Hiberiam in deditionem accepit.
inde, cum Armeniam Colchos Cappadociam et Syriam 9
ordinatis rebus conposuisset, promouens de Ponto in
Parthiam ad Ecbatanam urbem caput Parthici regni
quinquagensimo die uenit.

In Bosforo Mithridate Cerealia sacra celebrante 5
terrae motus adeo grauis repente exortus est, ut magna
clades ex eo urbium atque agrorum secuta narretur.
eodem tempore Castor Mithridatis praefectus, qui Pha- 2
nagorio praeerat, interfectis amicis regiis arcem occu-
pauit et quattuor Mithridatis filios ad praesidia Ro-
mana transmisit. Mithridates accensus ira in scelera 3
p. 381 exar|sit. nam conplures tunc amicos suos et Exipo-
dram filium suum interfecit, cum antea iam alio Macha-
rem parricidio trucidasset; Pharnaces alter filius eius 4
exemplo fratrum territus exercitum ad persequendum
sese missum sibi conciliauit et mox aduersus patrem
duxit. Mithridates diu ex altissimo muro filium frustra 5
precatus ubi inexorabilem uidit, moriturus exclamasse
fertur: Quoniam Pharnaces, inquit, mori iubet,
uos, si estis, di patrii, precor, ut quandocum-
que et ipse hanc uocem a liberis suis audiat.

statimque descendens ad uxores, pelices ac filias suas
6 uenenum omnibus dedit. quod cum ipse nouissimus
hausisset nec tamen propter remedia, quibus uitalia
sua aduersus noxios sucos saepe obstruxerat, ueneno
confici posset frustraque spatiaretur, siquo tandem
modo infusa pestis per uenas uegetatione corporis
acta discurreret, Gallum quendam militem iam fra-
cto muro discurrentem inuitauit eique iugulum prae-
7 buit. hunc exitum uitae Mithrida|tes habuit nobisque p. 382
sententiae suae fortissimum argumentum reliquit homo
omnium, ut ferunt, superstitiosissimus, annos natus
septuaginta et duo, habens secum semper philosophos
omniumque artium peritissimos.

8 Si estis, inquit, di patrii. ita ille diu colendo
ac diu quaerendo persenserat hos non esse certos
deos, qui esse putabantur. rex multae experientiae
atque aeuo grauis uerum Deum, ad cuius notitiam non
nisi auditu per fidem uenitur, non intellegebat. hos
autem falsos esse rationis ipsius luce peruiderat, aliud
9 consuetudini aliud menti suae tribuens. si estis, in-
quit, di, hoc est dicere: ego sentiens esse super ho-
minem potentiorem ipso homine potestatem, precandi
necessitate motus commendo diligentiam et excuso
ignorantiam meam; inuoco qui est, dum conuenio qui
10 non est. quapropter cum dolore et timore conside-
randum est: qua poena quoue iudicio digni erunt,
qui contra interdictum iam propalatae et publicae ue-
ritatis eos sectantur et colunt deos, de quibus etiam
illi iam tunc dubitare poterant, qui adhuc praeter
11 eosdem scire nil poterant. uerumtamen breuiter con-
sulo: qualia tunc toto orienti tempora uidebantur,
cum per quadraginta annos miserae nationes alternis
tantorum ducum uastationibus tere|bantur; cum quae- p. 383
que ciuitas tantis concursibus media ineuitabiliter peri-
clitabatur, inde accensura alterum unde alterum tem-
perasset, hoc mox habitura supplicii quod remedii ad
12 tempus habuisset; cum trepidae diuersarum prouin-

ciarum legationes inter succedentes Romanorum duces
et truculentiorem notitia Mithridaten, alternis ad utrum-
que, prout quemque sors belli attollebat, et incertis
satisfactionibus transferebantur augendo pericula quae
sanabant? nam quid continuo Pompeius et quidem 13
Pompeius homo Romanorum moderatissimus per plu-
rimas partes orientis finito Mithridatico bello egerit,
paucis proferam.

Anno ab urbe condita DCLXXXVIIII M. Tullio Cice- 6
rone et C. Antonio consulibus Pompeius occisi Mithri-
p. 384 datis nuntio |accepto Syriam Coelen et Phoenicen bello
adgressus, Ituraeos primum Arabasque perdomuit ur-
bemque eorum, quam Petram nominant, cepit; hinc 2
ad Iudaeos, quibus Aristobulus expulso fratre Hyrcano
primus ex sacerdote rex praeerat, atque ad Hierosoly-
mam urbem eorum Gabinium cum exercitu mittit. ipse
continuo subsecutus et a patribus urbe susceptus sed
a plebe muro templi repulsus expugnationem eius in-
tendit. id non solum natura loci, uerum etiam ingenti 3
p. 385 muro fossaque maxima munitum, cum alias a|liis le-
giones dies noctesque succedere sine requie cogeret,
uix tertio mense expugnauit. tredecim milia ibi Iu-
daeorum caesa narrantur, cetera multitudo in fidem
uenit. Pompeius muros ciuitatis euerti aequarique solo 4
imperauit et, cum aliquantos principes Iudaeorum se-
curi percussisset, Hyrcanum sacerdotio restituit, Ari-
stobulum captiuum Romam duxit. hoc bellum orientis
cum uiginti et duobus regibus sese gessisse ipse Pom-
peius pro contione narrauit.

Interea coniuratio Catilinae aduersus patriam per 5
eosdem dies in urbe habita et prodita, in Etruria uero
ciuili bello extincta est; Romae conscii coniurationis
occisi sunt. sed hanc historiam agente Cicerone et 6
describente Sallustio satis omnibus notam nunc a nobis
breuiter fuisse perstrictam sat est. motus etiam in 7
Paelignis ortus a Marcellis patre et filio per L. Vet-
tium proditus patefacta Catilinae coniuratione quasi

succisa radice compressus est, et de utroque per Bibulum in Paelignis, per Ciceronem in Bruttiis uindicatum est.

7 Anno ab urbe condita DCXCIII C. Caesare et L. Bibulo consulibus lege Vatinia Caesari tres prouinciae cum legioni|bus septem in quinquennium datae Gallia p. 386 Transalpina et Cisalpina et Illyricus; Galliam Comatam postea senatus adiecit.

2 Hanc historiam Suetonius Tranquillus plenissime explicuit, cuius nos conpetentes portiunculas decerpsimus.

3 Heluetiorum animos, fortissimae Gallorum omnium gentis ea uel maxime causa quod perpetuo paene cum Germanis bello altercabantur a quibus Rheno tantum flumine dirimuntur, Orgetorix quidam princeps gentis
4 spe totas inuadendi Gallias in arma accenderat. quo ceteri optimates correpto et ad mortem coacto cohibere tamen semel animatas in praedam plebes nequiuerunt. qui coniuratione facta ac die dicta, exustis uicis ac domibus suis, ne quod desiderium ex spe
5 reuertendi foret, profecti sunt. quos cum apud Rhodanum flumen obuios Caesar habuisset, magno difficilique bello |bis uicit uictosque ad deditionem coegit. p. 387 horum fuit, cum primum progressa est, omnis multitudo Heluetiorum Tulingorum |Latobogiorum Raura- p. 388 corum et Boiorum utriusque sexus ad centum quinquaginta et septem milia hominum. ex his quadraginta et septem milia in bello ceciderunt, cetera in terras proprias remissa sunt.

6 Postea Caesar contra Ariouistum regem |excitan- p. 389 tem inuehentemque secum incredibiles Germanorum copias, quibus nuper uniuersos Galliarum populos se subegisse iactabat, apud Sequanos uicit, cum diu exercitus Caesaris Germanorum multitudine et uirtute per-
7 territus pugnam detrectasset. statim Ariouistus in Germaniam, arrepta nauicula Rhenum transuectus, effugit, uxores eius duae totidemque filiae captae sunt.

fuerunt autem in exercitu Ariouisti Arudes Marcomanes
Triboci Vangiones Nemetes Eduses et Suebi. pugna 8
maxime grauis ex phalange Germanorum fuit, quam
coacto in unum agmine scutisque supra capita con-
textis ad inrumpendam Romanorum aciem tuti undique
praestruxerant. sed postquam aliqui Romanorum mili- 9
tum agilitate audaciaque insignes supra obductam
saliere testudinem scutisque singillatim uelut squamis
reuulsis desuper nudos deprehensorum detectorumque
humeros perfoderunt, territi hostes nouo mortis peri-
culo terribilem dissoluere conpagem. exinde in fugam 10
uersi per quinquaginta milia passuum insatiabiliter caesi
sunt neque conici numerus potuit Germanorum uel
quantus pugnae adfuerit uel quantus fuerit occisorum.

Post haec Belgarum gens, quae tertia pars Gallia- 11
p. 390 rum est, aduersus Cae|sarem exarsit: quorum distri- 12
butim copia haec fuit. Bellouagui, qui ceteris numero
et uirtute praestare uiderentur, habuere lectissima
sexaginta milia armatorum; Suessones ex duodecim
oppidis quinquaginta milia; Neruii, quorum adeo in- 13
domita feritas praedicabatur, ut numquam in id tem-
poris mercatores ad se admiserint uina ceteraque uenalia
deferre, quibus inducta iucunditas torporem uirtutis
adferret, habuerunt similiter quinquaginta milia; Atre- 14
bates etiam et Ambiani decem milia, Morini uiginti
quinque milia, Menapii nouem milia, Caleti decem
milia, Vel*i*ocasses et Veromandi aeque decem milia,
Atuatuci decem et octo milia; Condurses Eborones
p. 391 Caerosi Caemani, qui uno |nomine Germani uocantur,
quadraginta milia. ita fuisse referuntur CCLXXII milia 15
armatorum lectissima. his repente silua erumpentibus 16
exercitus Caesaris perturbatus atque in fugam actus,
plurimis suorum amissis, tandem hortatu ducis restitit
uictoresque adgressus usque ad internecionem paene
deleuit.

Igitur Caesar magnis in Gallia rebus gestis cum 8
in Italiam proficisci decreuisset, Galbam cum legione

2 duodecima ad Veragros Sedunosque misit. qui cum
hiemandi causa in uico Veragrorum, cui nomen erat
Octodurus, consedisset mediamque oppidi partem, quae
torrente distinguebatur, accolis concessisset, quadam
die eosdem discessisse per noctem ac proximo inse-
3 disse colli |uidet. quippe illi paucitatem uix mediae p. 39
legionis despectui habentes ultroneam sibi praedam
nullo cessuram negotio arbitrabantur finitimosque suos
4 in hanc caedis ac praedae societatem uocauerant. igitur
Galba tam praesentibus periculis circumsaepto ac tre-
pido atque inter uarias consultationes certi consilii
incerto, repente Galli descensu montis effusi castra
inperfecta circumdant, raros per uallum propugnatores
5 saxis telisque onerant. cumque iam castra inrumpe-
rentur, Pacuuii primipilaris et Voluseni tribuni con-
silio cuncti Romani portis eruperunt incautosque subito
adgressi hostes primum perturbauerunt, deinde in
fugam uersos miserabili strage fuderunt. nam am-
plius triginta milia barbarorum tunc caesa referuntur.

6 Igitur Caesar cum iam pacatas uniuersas Galliarum
gentes putaret, ad nouum et maximum bellum retractus
7 est. namque dum P. Crassus adulescens cum legione
septima Oceano tenus apud Andicauos hiemat, Veneti
ceterique confines repente in arma coniurant, legatos
Romanorum uinciunt eosque ita demum se reddituros,
8 si obsides suos recipiant, Romanis indicant. socios
sibi ad id bellum Osismos Lexouios Namnetes Ambi-
uaritos Morinos Diablintes et Menapios adsciscunt;
9 auxilia quoque a |Britannia arcessunt. Caesar per p. 3
Crassum de rebellione dediticiarum gentium certior
factus, quamuis intellegeret quanta ineundi belli diffi-
cultas esset, tamen rem tanti negotii non neglegen-
dam ratus, ne ceteris exemplo eiusmodi audendi licentia
10 laxaretur, itaque terrestri proelio persequi hostes fru-
stra adgressus — quippe cum hostes per interfusa ex
Oceano aestuaria atque inaccessos recessus tutis ter-
rarum sinibus munirentur — naues longas aedificari

in Ligeri fluuio iubet: per quem in Oceanum deductae 11
mox ut hostibus uisae sunt, continuo ducentae uiginti
naues eorum paratae atque omni genere armorum in-
structissimae progressae portu ex aduerso constiterunt.
Bruto circumspicienti imparem longe nauium esse con- 12
flictum, quia barbarorum naues solido robore intextae
cauernisque praeualidis obduratae saxorum modo ad-
actos rostratarum ictus retundebant, hoc primum au- 13
xilio fuit quod falces acutissimas non pertinaciter contis
praefixas funibus autem subnexas parauerat, quibus
cum opus esset adprehensos eminus rudentes subductis
hastilibus per funem falcem retrahendo succiderent.
his celeriter expeditis disrumpi hostilium antemnarum 14
armamenta praecepit: ita antemnis ruentibus conplures
ilico naues uelut captas immobiles reddidit. alii hoc 15
periculo territi, suspensis uelis qua uentus intenderet
fugere conati, cessante mox uento destituti ludibrio
fuere Romanis; itaque incensis omnibus nauibus inter- 16
p. 394 fectisque his qui pugnauerant |Gallis, reliqui sese omnes
dediderunt. sed Caesar maxime ob iniuriam legato- 17
rum et ut genti ad omnia consilia mobili terribilis
exempli notam inureret, cunctis principibus per tor-
menta interfectis reliquos sub corona uendidit. isdem 18
diebus Titurius Sabinus Aulercos Eburouices Lixouios-
que, qui primates suos, cur auctores belli resuscitandi
esse nollent, interfecerant, eruptione facta incredibili
caede deleuit. Publius uero Crassus cum in Aquita- 19
niam peruenisset, bello exceptus est. namque So*n*-
tiates magno equitatu pedestribusque copiis praeualidis
Romanos adorti diu grauiter turbauerunt; post uicti 20
atque in oppidum So*n*tiatum coacti obsessique, cum
se expugnari uiderent, armis traditis in deditionem
recepti sunt. Aquitani clade permoti undique exer- 21
citum contrahunt; de citeriore quoque Hispania auxilia
accersunt; duces bello maxime eos praeficiunt, qui
cum Sertorio militauerant. ii omnes dum obsidionem 22
Crasso parant, in castris suis Crasso obruente deleti

sunt. nam ex Aquitanis et Cantabris, quorum quin-
quaginta milia tunc in auxilium uenerant, triginta et
23 octo milia caesa referuntur. Caesar Germanos, qui
Rhenum cum immensis copiis transmiserant, simul et
totas Gallias subicere sibi parabant, bello adortus p. 395
usque ad internecionem cecidit. quorum fuisse nume-
rum ad quadringenta quadraginta milia ferunt.
9 Tunc Caesar in Germaniam facto ponte transgre-
ditur, Sugambros et Vbios obsidione liberat; Suebos
maximam et ferocissimam gentem, quorum esse cen-
tum pagos et populos multi prodidere, totamque Ger-
maniam aduentu suo terret; mox in Galliam rescisso
2 ponte concedit. inde ad Morinos uenit, unde in Bri-
tanniam proximus et breuissimus transitus est. nauibus
circiter onerariis atque actuariis octoginta praeparatis
in Britanniam transuehitur. ubi acerba primum pugna
fatigatus, deinde aduersa tempestate correptus pluri-
mam classis partem et non paruum numerum mili-
3 tum, equitum uero paene omnem disperdidit. regressus
in Galliam legiones in hiberna dimisit ac sescentas
4 naues utriusque commodi fieri imperauit. quibus ite-
rum in Britanniam primo uere transuectus dum ipse
in hostem cum exercitu pergit, naues in anchoris p. 396
stantes tempestate correptae uel conlisae inter se uel
harenis inlisae ac dissolutae sunt: ex quibus quadra-
ginta perierunt, ceterae cum magna difficultate repa-
5 ratae sunt. Caesaris equitatus primo congressu a Bri-
tannis uictus ibique Labienus tribunus occisus est.
secundo proelio cum magno suorum discrimine uictos
6 Britannos in fugam uertit. inde ad flumen Tamesim
profectus, quem uno tantum loco uadis transmeabilem
ferunt. in huius ulteriore ripa Cassouellauno duce
immensa hostium multitudo consederat ripamque flu-
minis ac paene totum sub aqua uadum acutissimis
7 sudibus praestruxerat. quod ubi a Romanis deprehen-
sum ac uitatum est, barbari legionum impetum non
ferentes siluis sese abdidere, unde crebris eruptionibus

Romanos grauiter ac saepe lacerabant. interea Trino- 8
*b*antum firmissima ciuitas cum *M*and*u**b*ragio duce datis
quadraginta obsidibus Caesari sese dedidit. quod exem- 9
plum secutae urbes aliae conplures in foedus Romano-
rum uenerunt isdemque demonstrantibus Caesar oppi-
dum Cassouellauni inter duas paludes situm, obtentu
insuper siluarum munitum omnibusque rebus confer-
tissimum tandem graui pugna cepit.

p. 397 |Exim Caesar a Britannis reuersus in Galliam post- 10
quam legiones in hiberna misit, repentinis bellorum
tumultibus undique circumuentus et conflictatus est.
namque Ambiorix cum Eburo*ni*bus et Atuatucis con-
spirans, animatus Treuerorum consilio Cottam et Sa-
binum legatos apud Eburonas cum tota funditus legione
insidiis circumuentos interfecit. Ambiorix hac uictoria 2
elatus Atuatucos et Neruios plurimosque alios raptim
ad arma contrahit atque ad Ciceronem legatum, qui
similiter tunc legioni in hibernis praeerat, contendit.
p. 398 multitudo hostium ex hoc colligi potuit, quia |cum 3
in obsidione castrorum uallum circumdandum esse a
captiuis Romanis docerentur et instrumenta ruralia non
haberent, gladiis concidendo terram et sagulis expor-
tando uix tribus horis uallum pedum decem et fossam
pedum quindecim per milia passuum quindecim in
circuitu perfecerunt. praeterea centum uiginti turres
mirae altitudinis extruxerunt. et cum iam septem 4
dies noctesque succidui hostium cunei pugnarent ac
uentus subito plurimus exortus esset, testas feruentes
intorsere fundis flammataque focis tela ac mox con-
cepto igne rutilantia intro castra iecerunt. quo facto 5
per culmea culmina raptim uentus insistens, sparsum
animauit incendium. sed ne sic quidem Romani, cum
undique obruerentur, uulneribus laboribus uigiliis ieiu-
niis incendiisue cesserunt. tandem Caesari nuntiatum 6
est unam deletam esse legionem, alteram iam paene
confectam. aduentante cum duabus legionibus Cae- 7
sare, deserunt hostes obsidionem atque in eum cuncti

raptis copiis ruunt. Caesar paruissimis se castris con-
sulto condidit equitibusque praemissis, ut fugam fin-
gerent, imperauit, ut ad transitum uallis, quae media
erat sibique periculosa uidebatur, hostes contemptu
8 sui inuitaret. quibus aduentantibus insuper obstrui
portas praecepit. quo uiso Galli, quasi iam uicissent,
ad obducendum extrinsecus uallum conuersi sunt. Cae- p. 399
sar totis repente portis paratum effudit exercitum uer-
9 sosque in fugam Gallos uastissima caede confecit. nam
sexaginta milia tunc fuisse referuntur, e quibus pauci
10 per paludes inuias euaserunt. Indutiomarus Treuero-
rum princeps, magnas armatorum copias habens, post-
quam de consensu totius Galliae certior redditus est,
Labieni castra legionemque cui is praeerat, quod facile
factu arbitrabatur, delere statuit ac deinde Eburonibus
Neruiisque coniunctus ad opprimendum Caesarem per-
11 gere. Labienus quibus potest artibus simulat timorem
atque ita Indutiomarum neglegentiorem cum insultan-
tibus copiis pro uallo oberrantem repentina eruptione
12 prostrauit. hac uictoria Labieni reliqui Gallorum co-
natus repressi sunt et Caesar paulo quietior reliqua
13 parte hiemis fuit. sed intellegens sibi maiora belli
superesse negotia, maxime quia plurima parte exer-
citus amissa aliisque grauiter sauciis ne ad sustinen-
dum quidem sibi idoneus, non dicam ad conprimen-
dum Gallorum impetum uideretur, a Cn. Pompeio pro-
consule conscribi legiones sibique mitti in auxilium
petit: itaque ante exactam hiemem tres ad eum legiones
14 in castra uenerunt. igitur Caesar, priusquam in unum
hostium copiae coirent, ineunte uere adgredi trepidos
et opprimere sparsos in suis finibus parat. primum
itaque Neruiorum fines diripit, praedam uero, quae
15 copiosissima erat, exercitui permittit. deinde Mena-
pios, qui sibi propter inmensas paludes atque inpedi-
tissimas siluas munitissimi uidebantur, tribus agmini-
bus inuadit nimiaque caede uulgo agitata residuos p. 400
16 supplices in deditionem recepit. Labienus sequenti

proelio omnes Treuerorum copias interfecit arte in
bellum prouocatas, priusquam Germanis aduentantibus
iungerentur, et continuo ipsam ciuitatem capit. Caesar 17
ulcisci mortem Sabini et Cottae legatorum uolens,
Ambiorigem et Eburones deletae legionis auctores
postquam in Arduennam siluam refugisse conperit
— quae silua totius Galliae maxima est atque a ripis 18
Rheni finibusque Treuerorum ad Neruios usque per-
tingit et in longitudine plus quam quinquaginta mili-
bus passuum patet — permetiens rem suis maximi 19
periculi fore, si per obstructas spatiosasque siluas
ignoti diuiderentur hostemque locis notissimum quae-
rerent, omnem Galliam per nuntios inuitat, ut quique
secundum placitum suum reconditas in Arduenna silua
praedas quaerant diripiantque. quo facto Gallis utrim- 20
que morientibus maximas Romanorum iniurias sine
cuiusquam Romani discrimine uindicauit. ita hoc tu- 21
tissimo uincendi genere securus in Italiam rediit.

p. 401 |Igitur Caesare in Italiam reuerso Gallia rursus 11
in arma coniurat multique simul populi coeunt. dux
his Vercingetorix fuit, cuius consilio statim omnes
Galli ciuitates suas ultro incenderunt: prima a suis
incensa Biturigo. inde ad Caesarem, qui magnis iti- 2
neribus per Narbonensem prouinciam clam ad exer-
citum recucurrerat, impetum faciunt. Caesar tunc oppi- 3
dum nomine Caenapum obsidione concluserat: quod
diu oppugnatum, tandem post multas Romanorum
clades pluuio die, cum hostilium machinarum agmenta
neruique elanguerant, adplicitis turribus captum atque
deletum est. quadraginta milia ibi hominum fuisse 4
referuntur: ex quibus uix octoginta per fugam lapsi ad
proxima Gallorum castra uenerunt. praeterea Aruerni 5
ceterique confines, sollicitatis etiam ad se Aeduis,
multis aduersum Caesarem proeliis bellauerunt. qui 6
cum se pugnando fatigati in quoddam castellum rece-
pissent, milites praedae inhiantes ad expugnationem
oppidi animum intendunt, frustra Caesare de loci ini-

|quitate causante. itaque ibi Caesar erumpentibus p. 402
desuper hostibus pressus, multa exercitus sui parte
7 perdita, uictus aufugit. dum haec ad Alesiam gerun-
tur, Vercingetorix, quem omnes consensu pari regem
praeoptauerant, suadet, uti ex tota Gallia omnes, qui
arma |ferre possint, huic bello praesto sint. hoc enim p. 403
esse unum bellum, quo aut perpetua libertas aut ae-
8 terna seruitus aut mors omnium |consequatur. itaque p. 404
absque eo numero, quem infinitum ante contraxerat,
equitum circiter octo milia, peditum ducenta et quin-
9 quaginta milia contracta sunt. dehinc duo colles sibi
inuicem obuersos Romani Gallique ceperunt. unde
multis saepe eruptionibus et uariis prouentibus proe-
liantes, tandem Romani praecipua Germanorum equi-
tum, quos sibi iamdudum amicos nunc in auxilium
10 acciuerant, uirtute uicerunt. Vercingetorix alia die
congregatis omnibus, qui fuga euaserant, dixit se
auctorem bona fide defendendae libertatis atque in-
rumpendi foederis fuisse et nunc, siue Romanis sese
ad mortem omnes offerant siue se solum pro omnibus
11 dedant, paratum animo fore. itaque Galli uoluntatem,
quam pudore aliquamdiu texerant; quasi ex consilio
regis adsumerent, ilico sibi ueniam precantes, eum
12 solum uelut auctorem magni sceleris dediderunt. Bello-
uagui omnibus Gallorum gentibus ipsorum opinione
fortiores habebantur. hi Correo duce bellum instau-
rant sibique in |hanc suscepti belli societatem Am- p. 405
bianos Aulercos Saletos Veliocasses Atrebatasque con-
iungunt et locum quendam cinctum atque impeditum
undique paludibus capiunt, commissoque proelio ma-
gnam Remorum manum, quae auxilio Romanis erat,
13 trucidant. deinde cum opportunum ipsi locum insidiis
prouisum occupauissent atque hoc conperto Romani
ad insidiarum locum instructi ordinatique uenissent,
commisso proelio Romani Gallos fugientes isdem loco-
rum munitionibus, quibus clausi fuerant, incluserunt
14 cunctosque ad internecionem ceciderunt. ibi Correus

uel fugam uel deditionem detractans Romanos, ut uiuus
caperetur, instantes occidendo, ut occideretur, coegit.
p. 406 igitur cum pacatam esse uniuersam Galliam Cae|sar 15
neque ausuram fore ad aliquos adspirare motus arbi-
traretur, legiones in hiberna dimisit, ipse tamen Am-
biorigis fines, qui tot bella excitauerat, horrenda ho-
minum strage uastauit. at uero C. Caninius legatus 16
bellum apud Pictonas inuenit: ubi magna hostium
multitudo impeditam itinere legionem circumdedit at-
que ad extremum discrimen adduxit. porro autem 17
Fabius legatus acceptis Caninii litteris in Pictonas
proficiscitur ibique a captiuis de opportunitate loco-
rum certior factus inopinantes hostes opprimit magnis-
que stragibus factis plurimas praedas agit. deinde 18
cum Caninio signum aduentus sui dedisset, Caninius
totis castris subito exsiluit seseque iniecit hosti. ita
Fabio ex alia parte et Caninio ex altera insistente,
maximo et diuturno bello innumerae Gallorum copiae
trucidatae sunt. inde Fabius in Carnutes profectus 19
est; sciebat enim Domnacum ducem antiquissimum
rebellionis totius incentorem ab hoc bello elapsum,
si Aremoricis gentibus adiunctus esset, maximos ite-
rum in Gallia tumultus esse moturum. sed eas adhuc
ipsa nouitate trepidantes mira uirtute et celeritate
p. 407 perdomuit. |interea Draptes unaque Lycterius cum 20
adesse Caninium et legiones in finibus suis uiderent,
undique collectis copiis oppidum Vxellodunum occu-
pant. hoc oppidum in editissima montis arce pen- 21
debat, duabus partibus per abrupta latera non paruo
flumine cingebatur, medio deinde descensu largissimo
fonte securum plurimaque introrsum copia frumenti
tutum inritos procul discursus hostium despiciebat.
Caninius, quod solum Romana prouisione potuit, am- 22
bos duces cum parte copiarum plurima in campum
euocatos maximo proelio superauit. nam uno e duci-
bus interfecto alter cum paucissimis fugit, nullus in
oppidum rediit. sed ad id oppugnandum Caesare opus

23 fuit. itaque certior per nuntios factus Caesar accurrit
circumspectisque omnibus uidet, si expugnare ui mo-
liatur, ludo et spectaculo hostium delendum esse exer-
citum suum; unum solum esse praesidii, si quoquo p. 40
24 modo hostes aqua arceantur. sed et hoc quoque nisi
Caesar non potuisset; siquidem fons, quo ad potum
utebantur, medio deuexi montis latere fundebatur.
Caesar ad proximum fontis admoueri uineas turrim-
que exstrui iubet. fit magnus ilico concursus ex op-
pido. quibus sine periculo proeliantibus Romani quam-
uis pertinaciter obsisterent crebriusque succederent,
25 conplures tamen trucidantur. igitur exstruitur agger
et turris pedum sexaginta, cuius uertex aequare ad
fontis locum possit, ut uel ex aequo tela conici queant
uel praecipitata desuper saxorum uolumina non timeri.
26 oppidani autem, ubi exanimari siti non solum pecora
sua uerum etiam infirmiores hominum aetates uident,
cupas pice sebo et scindulis repletas ac deinde inmisso
igne in prona praecipitant easque ipsi toto oppido
27 effusi subsequuntur. ardentibus machinis cum graue
proelium suis Caesar ac periculosum uideret, cohortes
in circuitum oppidi ire uelociter per occultum imperat
atque undique subito uastum clamorem attollere. quo
facto consternati oppidani dum recurrere ad munien-
dum oppidum uolunt, ab oppugnatione turris uel demo-
28 litione aggeris recesserunt. illi tamen, qui ad inciden- p. 40
das fontis uenas sub obtentu aggeris tuti cuniculos
perfodiebant, repertos in abstruso aquarum meatus
per multa diuidendo tenuari in semet ipsis consumique
fecerunt. oppidani fonte siccato ultima desperatione
29 correpti deditionem sui faciunt. Caesar autem omnibus,
qui arma tulerant, manus sustulit et uitam reliquit, quo
30 testatior esset etiam posteris poena improborum. mul-
tum enim ad cohercendam audaciam ualet propositum
punitionis exemplum, cum ipsa miseri praesens forma
uiuentis et ad recordationem admonet conscios et ad
sciscitationem cogit ignaros.

Exhaustis atque edomitis Gallis securus Caesar 12
cum legionibus in Italiam rediit, nullos post se Gallo-
rum motus pertimescens, certo se sciens minime ali-
quos, qui uel moueri audeant uel si moueantur timendi
sint, reliquisse. constitui nunc ante oculos uelim ex- 2
sanguem defectamque Galliam, post illas ardentissimas
p. 410 |febres internosque aestus uitalium meliora torrentes
ut sese habeat, quanta macie quantoque pallore sit,
quam demissa ac resoluta iaceat, quam ipsos quoque
necessarii officii motus, ne eundem incursum malorum
reuocent, pertimescat. inruit enim in eam repentino 3
impetu Romanus exercitus ueluti fortissimo corpori
fortior lues, quae tanto grauius accenditur, quanto
inpatientius toleratur. sitiebat misera, cum instante 4
gladio profiteri sponsionem seruitutis aeternae auulsis
insuper obsidibus cogeretur; sitiebat, ut dixi, notam
illam omnibusque suauissimam uelut aquae gelidae
dulcedinem libertatis, quantoque eam magis subtrahi
intellegebat, tanto auidius desiderabat. hinc illa tam 5
frequens contra uetita praesumptio: inuadebatur pro
defendenda libertate inportuna libertas praereptam*m*que
insatiabiliter potiundi licentiam, quod male conceptam
perniciem restinguere uidebatur, augebat. hinc Ro- 6
manus ante pugnam insidiator argutior, hinc in pugna
hostis infestior, hinc post pugnam uictor immitior,
hinc omnia ad domandam inpatientiam crudescentia,
hinc iam nec remediis credebatur. itaque si interro- 7
p. 411 gare pos|sem hanc de qua loquimur nationem, quid
tunc, cum haec ipsa sustinebat, de illis temporibus
iudicarit, responderet ut arbitror dicens: 'sic me illa
tunc febris exsanguem reddidit ac frigidam fecit, ut
etiam haec, quae omnes paene perstrinxit, feruefacere
uel commouere nequiuerit, atque ita me Romani in-
clinauerunt, ut nec ad Gothos surgam'. sed ne ipsa 8
quidem Roma clades, quas intulit, euitauit. exercitae
diu auctaeque sunt per totos mundi cardines potentiae
ducum uiresque legionum, quae in sese concurrentes

eius damno uincerent, cuius periculo uincerentur. nam
uictorem Caesarem de Gallia reuersum ciuilia bella
comitata sunt aliaque grauissima mala, interfecti apud
Parthos Crassi et trucidati exercitus, praecesserunt.
13 Anno ab urbe condita DCXCVII Crassus in con- p. 41
sulatu collega Pompei prouinciam sortitus in Parthos,
homo inexplebilis cupiditatis, audita in Hierosolymis
templi opulentia, quam Pompeius intactam reliquerat,
in Palaestinam deuertit, Hierosolymam adit, templum
2 peruadit, opes diripit. inde per Mesopotamiam tendens
in Parthiam, quacumque iter habuit sociis ciuitatibus
auxilia indixit, pretia exegit moxque ut Euphraten
transiit, ilico Vagesen, legatum ab Horode rege Par-
thorum ad se missum, obuium habuit, a quo uehementer
increpitus est, cur contra foedus Luculli et Pompei
auaritia inductus Euphraten transierit. quamobrem
sine mora futurum, ut pro auro Parthico Serico ferro
3 oneraretur. itaque cum prope Carras uentum esset,
Parthi subito ingruentes cum Surena et Silacea prae- p. 41
fectis sagittis oppressere Romanos. cecidere ibi plu-
rimi senatores, aliquot etiam consulares et praetorii
uiri; Crassus quoque filius Crassi, lectissimus iuuenis,
in acie occisus est. praeterea quattuor cohortes cum
Vargunteio legato mediis deprehensae campis et inter-
4 fectae sunt. Surenas rapto equitatu Crassum persequi
intendit eumque circumuentum ac frustra conloquium
eius petentem interfecit, quamuis uiuum auferre ma-
luisset. pauci noctis beneficio liberati Carras con-
5 fugerunt. cognita clade Romanorum multae orientis
prouinciae a societate uel fidę populi Romani defecis-
sent, ni Cassius collectis ex fuga militibus paucis
intumescentem Syriam egregia animi uirtute ac mode-
ratione pressisset; qui et Antiochum copiasque eius
ingentes proelio uicit et interfecit, Parthos quoque
ab Horode in Syriam missos iamque ingressos An-
tiochiam bello expulit ducemque eorum Osagen in-
terfecit.

Igitur Romani status agitur semper alterna mu- 14
tatio et uelut forma Oceani maris, quae omni die dispar
nunc succiduis per VII dies attollitur incrementis
p 414 nunc insequentibus totidem die|bus naturali damno
et defectu interiore subducitur. ut enim de proximis 2
ordiar, Cimbris Tigurinisque uincentibus cum apud
Rhodanum flumen Romanus exercitus periit, artissimas
Roma sensit angustias; refusa continuo clade Cim-
brorum, magnis elata prouectibus priorum oblita de-
fectuum est. hanc deinde recentissimae prosperitatis 3
iactantiam Italicum bellum et dilaceratio Syllana ca-
stigat. rursus post hanc domesticam intestinamque
perniciem, qua usque ad medullas paene euiscerata et
exesa est, paribus propemodum spatiis temporum non
solum reparata, uerum etiam extenta est, cum Lucullus
Asiam, Pompeius Hispaniam, Caesar Galliam perdomuit
Romanumque imperium usque ad extremos propemo-
dum terrae terminos propagatum est. hanc nunc am- 4
plissimam dilatationem uastissima ruina consequitur.
apud Parthos enim consul Romanus occiditur exer-
citusque deletur, atrocissimum illud Pompei atque Cae-
saris bellum ciuile conseritur et inter haec Roma ipsa
repentino correpta incendio concrematur.

Anno siquidem ab urbe condita DCC incertum unde 5
concretus plurimam urbis partem ignis inuasit, neque
umquam antea tanto incendio correptam ac uastatam
ciuitatem ferunt. nam quattuordecim uicos cum uico
Iugario consumptos fuisse memoriae proditum est. hinc
iam bellum ciuile committitur, quod magnis iamdudum
dissensionibus ac molitionibus parabatur.

p. 415 |Nam rediens Caesar uictor ex Gallia decerni sibi 15
absenti alterum consulatum poposcit. contradictum
est a Marcello consule adnitente Pompeio, deinde de-
cretum est a senatu, ut in urbem Caesar non nisi
dimisso exercitu ueniret, et ex Marcelli consulis aucto-
ritate ad legiones, quae apud Luceriam erant, Pom-
peius cum imperio missus est. Caesar Rauennam sese 2

contulit. M. Antonius et P. Cassius tribuni plebis pro
Caesare intercedentes, interdicente Lentulo consule
curia foroque prohibiti, ad Caesarem profecti sunt
3 Curione simul Caelioque comitantibus. Caesar Rubi-
cone flumine transmeato, mox ut Ariminum uenit,
quinque cohortes, quas tunc solas habebat, cum quibus,
ut ait Liuius, orbem terrarum adortus est, quid facto
opus esset, edocuit. deplorans iniurias suas, causam
belli ciuilis, pro restituendis in patriam tribunis, esse
4 testatus est. inde per Antonium septem cohortes, quae
apud Sulmonem morabantur, a Lucretio recepit, tres
legiones, quae cum Domitio apud Corfinium moraban-
tur, ad suas partes traduxit. Pompeius atque omnis
senatus, crescentibus Caesaris uiribus trepidi, tamquam
Italia pulsi in Graeciam transuecti, Dyrrachium gerendi
5 belli sedem delegerunt. Caesar Romam uenit nega-
tamque sibi ex aerario pecuniam fractis foribus in-
uasit protulitque ex eo auri pondo quattuor milia cen-
tum triginta et quinque, argenti pondo prope nongenta
6 milia. inde digressus Ariminum ad legiones, mox p. 41
Alpes transuectus Massiliam uenit, ad quam oppugnan-
dam, cur receptus non esset, Trebonium cum tribus
legionibus relinquens, ad Hispanias contendit, quas
L. Afranius et M. Petreius et M. Varro Pompeiani
duces cum legionibus obtinebant. ibi multis proeliis
Petreium Afraniumque superatos conposita pactione
7 dimisit. in ulteriore uero Hispania duas legiones a
M. Varrone suscepit. similiter et duces eius, hoc est
Curio Catonem Sicilia expulit, Valerius Cottam Sar-
dinia, Tuberonem Africa Varus eiecit. Caesar Massi-
liam rediens, obsidione domitam uita tantum et liber-
tate concessa ceteris rebus abrasit.

8 At uero Dolabella partium Caesaris in Illyrico
per Octauium et Libonem uictus copiisque exutus ad
Antonium fugit. Basilus et Sallustius *cum* singul*is*
legion*ibus*, quibus praeerant, similiter et Antonius,
Hortensius quoque ab infimo mari cum classe con-

currens, omnesque pariter aduersus Octauium et Li-
p. 417 bonem pro|fecti et uicti sunt. Antonius cum se Octauio 9
cum quindecim cohortibus dedisset, omnes ad Pom-
peium a Libone deducti sunt. Curio ex Sicilia in
Africam cum exercitu transgressus est: quem Iuba
rex continuo exceptum cum omnibus copiis trucidauit.
Octauius Salonas oppugnare conatus, omnes paene
copias quas duxit amisit. Caelius desciuit a Caesare 10
ac se Miloni exuli iunxit; cumque ambo seruorum
manu Capuam oppugnare molirentur, occisi sunt. Bibu-
lus apud Corcyram pudore uictus, quod custodiae eius,
quam pelago et oppido praetendebat, hostis inluserat,
inedia sese uigiliisque confecit. Appius Claudius Cen- 11
sorinus, qui iussu Pompei Graeciam tuebatur, iam
abolitam Pythici oraculi fidem uoluit experiri: quippe
ab eo adacta uates descendere in specum respondisse
fertur de bello consulenti: N i h i l a d t e h o c, R o m a n e,
b e l l u m p e r t i n e t, E u b o e a e c o e l a o b t i n e b i s. coela
autem uocant Euboicum sinum. ita Appius perplexa
incertus sorte discessit.

Admonet nos aliquid ab obtrectatoribus nostris 12
consultor iste consulere. queruntur utique fide Chri-
stianorum sibi sacra interdicta caerimoniasque sub-
latas et ob hoc ideo maxime, quod extis uaticiniisque
p. 418 cessantibus futu|rae clades, quia sciri nequeunt, non
uitantur. cur ergo longe ante imperium Caesaris nati- 13
uitatemque Christi, sicut ipsorum auctores adtestantur,
abolita fuerat Pythici oraculi fides? abolita autem
ideo, quia contempta. porro autem quare contempta,
nisi quia uel falsa uel uana uel dubia? unde pru-
denter poeta praemonuit:

Inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae.

Et ne forte parui id pendant, quod contemptu aboli- 14
tum atque antiquatum fuit, hoc est aut numen aut
sedem: Apollo ille Pythius erat, quem ferunt magno
illo Pythone serpente interfecto, totius uaticinationis

auctore et principe, heredem et sedis et diuinationis
et nominis exstitisse ibique eum reddere elegisse re-
sponsa, ubi orta cum auctore ipsa diuinatio uidebatur,
5 praeterea quem per alias quoque terrarum partes spu-
mantibus buccis rabidoque discursu omnis furiatorum
ructat insania, ad quem plurimi terrarum reges quasi
ad uiuam uocem consulti numinis cucurrerunt, cui
saepissime ipsi quoque Romani opulentissima dona
6 miserunt. at si Apollo iste Pythius paulatim discer-
nente experientia contemptus relictus atque abolitus
est, quid uiuum de mortua pecude, quid uerum de
amente muliercula sperari potest? quid postremo,

|Inflauit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras, p. 41

expositis opimae pecudis intestinis, non finget esuriens,
si, ut ipsi fatentur, uel obscura uel falsa dicendo ipse
7 Apollo seducit? quamobrem aequo animo ferant, etsi
imitari interim nolunt, nos id ueritatis iudicio etiam
prohibere, quod potuerunt maiores eorum uel expe-
riendo contemnere.

8 Interea apud Dyrrachium multi orientis reges ad
Pompeium cum auxiliis conuenerunt. quo cum Caesar
uenisset, Pompeium obsidione frustra cinxit, ipse ter-
ram quindecim m. p. fossa praestruens, cum illi maria
9 paterent. Pompeius castellum quoddam propinquum
mari, quod Marcellinus tuebatur, euertit praesidiaque
Caesaris, quae ibidem morabantur, occidit. Caesar
Torquatum legionemque unam, ut expugnaret, ad-
0 gressus est. hoc periculo sociorum Pompeius cognito
omnes eo copias contraxit: in quem se ilico Caesar
omissa obsidione conuertit. Torquatus autem e ue-
1 stigio prorumpens auersum insecutus est. ita Caesaris
milites ancipiti periculo territi ipso Caesare frustra
obsistente fugerunt. Pompeius uero Caesaris quoque
testimonio uictor persequentem reuocauit exercitum.
quattuor milia militum Caesaris, centuriones uiginti
et duo, equites Romani conplures |in eo proelio caesi p. 42

sunt. Caesar inde citato agmine per Epirum in Thes- 22
saliam perrexit; Pompeius cum maximis copiis secutus
bellumque commissum est. itaque instruitur utrimque 23
acies. Pompeius octoginta et octo cohortes triplici
ordine locauit: fuerunt autem peditum quadraginta
milia, equites in sinistro cornu sescenti, in dextro
quingenti, praeterea reges multi, senatores equitesque
Romani plurimi, absque leuium armaturarum magna
copia. Caesar similiter octoginta cohortes triplici or- 24
dine disposuit, cui fuerunt minus quam triginta milia
peditum, equites mille. uidere ibi et gemere erat con- 25
tractas Romanorum uires in campis Pharsalicis ad
occisionem mutuam constitisse, quas si concordia re-
xisset, nulli populi, nulli reges ferre potuissent. prima 26
congressione equitatus Pompei pulsus sinistra latera
nudauit. deinde cum diu utrimque dubia sorte caede-
rentur atque ex alia parte Pompeius inter hortandum
diceret parce ciuibus nec tamen faceret, ex alia
uero Caesar hoc faceret, quod urgeret dicens miles,
faciem feri, tandem uniuersus Pompei fugit exer-
citus, castraque direpta sunt. caesa sunt in eo proelio 27
Pompeianorum quindecim milia, centuriones triginta
et tres. hic exitus pugnae ad Palaeopharsalum fuit.
Pompeius fugiens in ostio Penei amnis onerariam
nauem nanctus in Asiam transiit. inde per Cyprum 28
in Aegyptum uenit ibique mox ut litus attigit, iussu
Ptolemaei adulescentis in gratiam Caesaris uictoris
occisus est. Pompei uxor filiique fugerunt; cetera
Pompeiana classis direpta est omnibus qui in ea erant
421 crudelissime trucidatis, |ibique et Pompeius Bithynicus
occisus est. Lentulus uero uir consularis apud Pelu-
sium interfectus est. Caesar conpositis apud Thessa- 29
liam rebus Alexandriam uenit perlatoque ad se ac
uiso Pompei capite anuloque fleuit; cumque se in
regiam recepisset, eludebatur a tutoribus, quominus
pecuniam acciperet, templa sua astu spoliantibus, ut
et regios thesauros uacuos esse ostenderent et in in-

30 uidiam Caesaris populum concitarent. praeterea Achil-
las dux regius, imbutus semel Pompei sanguine, Cae-
saris quoque necem meditabatur. nam iussus exercitum
dimittere, cui praeerat, uiginti milium armatorum, non
31 modo spreuit imperium, uerum et aciem direxit. in
ipso proelio regia classis forte subducta iubetur in-
cendi. ea flamma cum partem quoque urbis inuasisset,
quadringenta milia librorum proximis forte aedibus
condita exussit, singulare profecto monumentum studii
curaeque maiorum, qui tot tantaque inlustrium inge-
32 niorum opera congesserant. unde quamlibet hodieque
in templis extent, quae et nos uidimus, armaria libro-
rum, quibus direptis exinanita ea a nostris hominibus
nostris temporibus memorent — quod quidem uerum
est —, tamen honestius creditur alios libros fuisse
quaesitos, qui pristinas studiorum curas aemularen|tur, p. 422
quam aliam ullam tunc fuisse bibliothecam, quae extra
quadringenta milia librorum fuisse ac per hoc euasisse
33 credatur. Caesar postea insulam, ubi Pharos est, cepit.
eo Achillas cum Gabinianis militibus uenit. ingens
pugna commissa est: magna ibi Caesarianorum mili-
tum multitudo cecidit, omnes etiam interfectores Pom-
34 pei interfecti sunt. Caesar ui insistentium hostium
pressus scapham escendit: qua mox pondere subsequen-
tium grauata ac mersa, per ducentos passus ad nauem
una manu eleuata, qua chartas tenebat, nando per-
uenit, mox nauali certamine pulsatus, magna felicitate
16 classem regiam aut depressit aut cepit. |Alexandrinis p. 423
petentibus regem reddidit monitum, ut magis amici-
tiam Romanam quam arma experiri studeret; qui ta-
men ilico ut liber fuit bellum intulit, sed continuo
cum toto exercitu suo et ipse deletus est. nam ui-
ginti milia hominum in eo bello caesa referuntur,
duodecim milia cum septuaginta longis nauibus dedita,
2 quingenti ex uictoribus cecidisse dicuntur. rex ipse
adulescens scapha exceptus ut fugeret, multis insilien-
tibus mersus necatusque est; corpus eius ad litus

deuolutum indicio loricae aureae cognitum fuit: qua
Caesar Alexandriam praemissa Alexandrinos omnes ad
deditionem desperatione conpulit regnumque Aegypti
Cleopatrae dedit. inde Syriam peruagatus Pharnacem 3
in Ponto uicit. postea uero quam Romam uenit, dicta-
tor et consul creatus in Africam transiit et apud
Thapsum cum Iuba et Scipione pugnauit maximamque
ibi hominum multitudinem interfecit. castra utriusque
direpta sunt, sexaginta elephanti capti. Cato sese 4
apud Vticam occidit; Iuba percussori iugulum pretio
p. 424 dato prae|buit, Petreius eodem se gladio perfodit;
Scipio in naui, qua ad Hispaniam fugere contendens uento
coactus in Africam redierat, semet ipse iugulauit. in 5
eadem naui etiam T. Torquatus occisus est. Caesar
Pompei Magni nepotes filiamque Pompeiam simulque
cum his Faustum Syllam et Afranium et Petreium
filium iussit occidi. inde quattuor triumphis urbem 6
ingressus, disposito recuperatae reipublicae statu con-
tinuo in Hispanias contra Pompeios Pompei filios pro-
fectus, septimo decimo quam egressus ab urbe fuerat
die Saguntum peruenit statimque aduersus Pompeios
duos et Labienum atque Attium Varum multa bella
et uaria sorte gessit. ultimum bellum apud Mundam 7
flumen gestum est, ubi tantis uiribus dimicatum tan-
taque caedes acta, ut Caesar quoque, ueteranis etiam
suis cedere non erubescentibus, cum caedi cogique
aciem suam cerneret, praeuenire morte futurum uicti
dedecus cogitarit, cum subito uersus in fugam Pom-
peiorum cessit exercitus. equidem eo die hoc bel- 8
lum actum est, quo Pompeius pater ab urbe bel-
lum gesturus aufugerat, quattuorque annis hoc bel-
p. 425 lum ciuile |indesinenter toto orbe tonuit. T. La-
bienus et Attius Varus in acie caesi sunt. Gnaeus
Pompeius cum centesimo equite aufugit. frater eius 9
Sextus Pompeius, contracta celeriter non parua Lu-
sitanorum manu, cum Caesonio congressus et ui-
ctus fugiensque interfectus est. Munda ciuitas cum

immensa hominum caede Caesare oppugnante uix
capta est.
17 Caesar Romam rediit. ubi dum reipublicae statum
contra exempla maiorum clementer instaurat, auctori-
bus Bruto et Cas|sio, conscio etiam plurimo senatu, p. 42
in curia uiginti et tribus uulneribus confossus in-
2 teriit. in qua coniuratione fuisse amplius sexaginta
conscios ferunt. duo Bruti et C. Cassius aliique socii
strictis pugionibus in Capitolium secesserunt. diu deli-
beratum est, utrum Capitolium cum auctoribus caedis
3 oporteret incendi. corpus eius raptum populus dolore
instimulatus in foro fragmentis tribunalium ac sub-
selliorum cremauit.
4 Percensuit latitudinem regni sui Roma cladibus
suis atque in suam conuersa caedem singulas quasque
gentes ibidem, ubi domuit, uindicauit. Asiae Europae
atque Africae, non dico tribus mundi partibus sed
totis trium partium an|gulis edidit gladiatores suos p. 43
feriatisque inimicis spectaculum miserae ultionis in-
5 gessit. nec tamen sufficit ipsas quoque cum auctoribus
causas fuisse consumptas; recidiua semina in eodem
agro germinant, magna continuo metentibus malorum
incrementa cum magno sudore factura: uictor ciuilis
belli a ciuibus Caesar occiditur, in caedem unius tra-
6 huntur agmina consciorum. certum enim erat, quia
Caesar indigne peremptus plures habere posset ulto-
res; plurimaque nobilitas una simul catena sceleris
copulatur, ne forte tanta malorum materia non belli
magnitudine suppleatur sed uindictae breuitate tenue-
7 tur. Medeam illam fabulae ferunt dentes quondam oc-
cisi seuisse serpentis, e quibus quasi conpetens semini
seges armati homines terra emerserint seseque mox
8 inuicem pugnando prostrauerint. equidem hoc poeta-
rum commenta finxerunt; nostra autem Roma Caesare
occiso quanta de cineribus eius agmina armata par-
turiit! quanta bella in testimonium miserae fecundi-
tatis non legenda pueris sed spectanda populis ex-

p. 428 citauit! et tamen horum |omnium malorum initium 9
superbia est: inde exarserunt bella ciuilia, inde ite-
rum pullularunt. non ergo iniusta caedes est eorum,
qui eam iniuste consectantur, si ambitionis aemulatio
per ipsos atque in ipsis et agitur et punitur, donec
qui detrectauere collegium, discant ferre dominatum,
summaque imperii totius ad unum redacta longe aliud
omnes homines uiuendi genus subeant, ut omnes hu-
militer placere studeant, non insolenter offendere. sed 10
ad tam salubrem humilitatis doctrinam magistro opus
est. itaque opportune conpositis rebus Augusti Cae-
saris natus est Dominus Christus, qui cum in forma
Dei esset, formam serui humiliter adsumpsit, ut tunc
demum aptior fieret humilitatis institutio, quando iam
per totum mundum poena superbiae omnibus esset
exemplo.

Anno ab urbe condita DCCX interfecto Iulio Cae- 18
sare Octauianus, qui testamento Iuli Caesaris auunculi
p. 429 et hereditatem |et nomen adsumpserat idemque, qui
postea rerum potitus Augustus est dictus, simul ut
Romam adulescens admodum uenit, indolem suam
bellis ciuilibus uouit. nam, ut breuiter coaceruatio- 2
nem malorum explicem, bella ciuilia quinque gessit:
Mutinense Philippense Perusinum Siculum Actiacum.
e quibus duo, hoc est primum ac nouissimum, aduer-
sus M. Antonium, secundum aduersus Brutum et Cas-
p. 430 sium, tertium aduersus L. Antonium, quar|tum aduersus
Sex. Pompeium, Cn. Pompei filium, confecit. Antonius 3
a senatu hostis pronuntiatus D. Brutum apud Muti-
nam obsidione concluserat. consules Hirtius et Pansa
et cum his Caesar ad liberandum Brutum expugnan-
dumque Antonium missi. Pansa primo ueniens ex- 4
ceptus insidiis, inter suorum clades ipse quoque pilo
grauiter uulneratus ab eodem uulnere interpositis die-
bus est mortuus. Hirtius auxilium collegae ferens
magnas Antonii copias uasta strage deleuit. Caesar
eatenus castra custodiit. secunda aduersus Antonium 5

pugna magnae utrimque strages actae sunt. namque
tunc ibi Hirtius consul occisus est, uictus fugit An-
tonius, Caesar uictoria potitus est, cui D. Brutus de
coniuratione occisi Iuli Caesaris confessus |preces paeni- p. 4
6 tentiae fudit. Dolabella Trebonium, unum ex inter-
fectoribus Caesaris, Zmyrnae interfecit. Dolabellam
senatus hostem pronuntiauit. consulum occisorum uter-
7 que exercitus Caesari paruit. postea D. Brutus in Gallia
a Sequanis captus et occisus est. Basilus autem,
aeque unus de percussoribus, manu seruorum suorum
8 necatus est. Lepido satisagente Caesar Antonium re-
cepit in gratiam atque ob fidem reconciliatae gratiae
9 filiam eius matrimonio sortitus est. inde cum ad ur-
bem accessissent ac rumor de futura proscriptione
ortus esset, C. Thoranius uir praetorius nihil tale
metuens incursu militum domi suae interfectus est
10 aliique conplures trucidati sunt. itaque, ne latius atque
effrenatius incircumscripta caedes ageretur, centum tri-
ginta et duum senatorum nomina in tabula proposita
sunt, primum Lepidi praecepto et nomine, deinde An-
11 tonii, tertio Caesaris. ibi Antonius Tullium Ciceronem
inimicum suum, ibi L. Caesarem auunculum suum et
— quod exaggerando sceleri accessit — uiua matre
proscripserat; ibi Lepidus L. Paulum fratrem suum in
12 eundem proscriptorum gregem coniecerat. adiecti sunt
postea |ad numerum proscriptorum triginta equites p. 4
Romani. multae diu et uariae caedes actae, domus
13 proscriptorum direptis omnibus dirutae sunt. at Dola-
bella in Syria multa cum Cassio bella gessit, a quo
uictus ipse se interfecit. Brutus et Cassius magnis
exercitibus conparatis apud Athenas conuenerunt to-
tamque Graeciam depopulati sunt. Rhodios Cassius
terra marique oppugnatos ad deditionem coegit, qui-
14 bus praeter uitam nihil reliquit. igitur Caesar et An-
tonius eosdem in Macedoniam magnis bellorum ap-
paratibus persecuti, ad mortem conpulerunt; quamuis
manifestissime illa tunc pugna non uirtute partis An-

toni, sed Caesaris felicitate confecta sit. Caesar enim 15
tunc aeger, cum se in castris capiendae quietis causa
tenere statuisset, hortatu et precibus medici sui, qui
per somnium admonitum sese fatebatur, ut ea die
castris Caesarem salutis ipsius causa educeret, in cam-
pum aegre inter copias egressus est ac mox castra
eius ab hostibus capta sunt. sed rursus Caesariani
milites Cassi castra ceperunt. quare ad desperationem 16
adacti Brutus et Cassius immaturam sibi mortem ante
belli terminum consciuerunt. nam inuitatis percusso-
ribus Cassius caput, Brutus latus praebuit. at Romae 17
Fuluia, uxor Antoni, socrus Caesaris, dominatum ut
mulier agitabat, incertum in hac mutatione consularis
regiique fastigii utrum deficientis potentiae ultima an
incipientis prima numeranda, certe etiam in eos in-
solens, per quos ut insolesceret agebatur. nam et 18
Caesarem reuersum apud Brundisium contumeliis facti-
onibus insidiisque petiit. a quo propulsata ad Anto-
p. 433 nium |concessit in Graeciam. Sex. Pompeius postquam 19
se in proscriptorum numerum relatum conperit, con-
uersus in latrocinia omnem oram Italiae caedibus ra-
pinisque uastauit. Sicilia praerepta commeatibusque
inpeditis Romam fame adfecit. mox cum eo pacem 20
triumuiri, ut non dicam tyranni, id est Lepidus Caesar
Antoniusque fecerunt. sed continuo cum contra pa-
ctum Pompeius fugitiuos allegeret, ut hostis habitus
est. Mena libertus Pompei cum sexaginta nauium 21
classe ad Caesarem defecit eidemque classi ipse iussu
Caesaris praefuit. idemque continuo cum Statilio Tauro
aduersus Menecraten Pompeianum ducem nauale bel-
lum gessit. deinde ipse Caesar aduersus eosdem Pom- 22
peianos cruentissimum bellum nauale confecit; sed
continuo uictricem classem paene uniuersam apud Scy-
laceum naufragio amisit. Ventidius Persas et Parthos 23
in Syriam inrumpentes tribus bellis maximis fudit
regemque eorum Pacorum in acie interfecit, ea scilicet
die, qua Crassus a Parthis fuerat occisus. Antonius,

uix uno castello expugnato, pacem cum Antiocho fecit,
24 ut ipse tantam rem consummasse uideretur. Ventidium
Syriae praefecit iussitque ut Antigono bellum inferret,
qui Iudaeos tum forte debellauerat captisque Hiero-
solymis templum spoliauerat regnumque Herodi dede-
25 rat: quem continuo uictum in deditionem recepit. Mena
libertus cum sex nauibus ad Pompeium rediit, a quo
clementer receptus Caesaris classem incendit, quamuis
nuper Caesar alteram secundo naufragio perdidisset.
idemque Mena postea ab Agrippa nauali proelio cir-
cumuentus cum sex triremibus ad Caesarem transiit.
sed hunc Caesar tertio transfugam, indulta tantum
26 uita, segnem reliquit. deinde Agrippa inter Mylas p. 43
et Liparas aduersus Democham et Pompeium nauale
proelium gessit ac uicit ibique tunc naues triginta aut
demersit aut cepit reliquis laceratis. Pompeius Messa-
27 nam confugit. Caesar interea Tauromenium traiecerat:
quem repentino impetu Pompeius adflixit: unde multis
demersis nauibus suis ac magna multitudine suorum
militum perdita, in Italiam Caesar aufugit; nec inter-
28 ueniente mora in Siciliam rediit; ibique Lepidum ex
Africa aduentantem obuium habuit, summas sibi par-
29 tes terrore minis ac superbia uindicantem. post dies
paucos Agrippa iussu Caesaris a litore cum acie in-
structa prospectantis atrocissimo nauali proelio ad-
uersus Pompeium conflixit et uicit. nam centum sexa-
ginta et tres naues aut demersit aut cepit. Pompeius
30 cum decem et septem nauibus uix elapsus euasit. Le-
pidus magna uiginti legionum insolentia tumens cum
Messanam militibus permissam diripuisset, ipsum Cae-
sarem ad se uenientem semel atque iterum spreuit ac
31 potius telis adpeti iussit. quae ille collecta in laeuum
bracchium lacerna repellendo uitauit; mox inmisso equo
ad suos reuersus, instructo exercitu aduersus Lepidum
ueniens, plurimas legiones Lepidi paucis interfectis
32 transire in suam partem conpulit. Lepidus tandem
intellegens, quo uanitas sua tenderet, deposito palu-

p. 435 damento assumptaque ueste pulla, supplex |Caesari
factus uitam et bona impetrauit, perpetuo quidem
amendatus exilio. Taurus, Caesaris praefectus, totam
paene Siciliam ferro pertemptatam conterritamque in
fidem recepit. quadraginta et quattuor legiones sub 33
unius tunc imperio Caesaris erant; milites, multitu-
dine ferociores, quosdam pro accipiendis agris tumul-
tus excitauerunt; sed Caesar, animo ingens, uiginti
milia militum exauctorauit, triginta milia seruorum
dominis restituit, sex milia, quorum domini non ex-
stabant, in crucem egit. ouans urbem ingressus ut 34
in perpetuum tribuniciae potestatis esset, a senatu de-
cretum est. his diebus trans Tiberim e taberna me-
ritoria fons olei terra exundauit ac per totum diem
largissimo riuo fluxit.

p. 436 |Antonius uero postquam Araxim transmisit, omni- 19
bus undique malis circumuentus, uix tandem An-
tiochiam cum paucis rediit. nam cum multitudine equi-
tum et sagittarum ab omnibus proeliis, quae plura
temptauit, uictus semper effugerit tum praeterea in-
certis et ignotis regionis locis impeditus grauissima
fame ad nefandos cibos coactus est; plurimi militum
sese hostibus dediderunt. inde in Graeciam transiit 2
iussitque Pompeium, qui uictus a Caesare exercitum
bellumque reparabat, cum paucis ad se uenire. Pom-
peius fugiens a Titio et Furnio Antonianis ducibus
saepe terrestri naualique bello uictus et captus ac post
paululum interfectus est. Caesar Illyricum Pannoniam 3
partemque Italiae bellis subegit ac domuit; Antonius
Artabanen Armeniae regem proditione et dolo cepit:
quem argentea catena uinctum ad confessionem thesau-
rorum regiorum coegit, expugnatoque oppido, in quo
conditos esse prodiderat, magnam uim auri argentique
abstulit. qua elatus pecunia denuntiari bellum Cae- 4
sari atque Octauiae, sorori Caesaris, uxori suae, repu-
p. 437 dium indici iussit et Cleopa|tram sibi ex Alexandria
occurrere imperauit. ipse Actium ubi classem con- 5

stituerat profectus, cum prope tertiam partem remigum
fame absumptam offendisset, nihil motus remi, inquit,
modo salui sint; nam remiges non deerunt,
6 quoad Graecia homines habuerit. Caesar ducen-
tis triginta rostratis nauibus a Brundisio in Epirum
profectus est. Agrippa uero praemissus a Caesare,
multas onerarias naues frumento atque armis graues
ab Aegypto Syria Asiaque ad subsidium Antonio ue-
nientes cepit peragratoque Peloponnensium sinu Mo-
thonam urbem ualidissimo Antoniano praesidio muni-
7 tam expugnauit. inde Corcyram cepit; fugientes nauali
proelio persecutus profligauit multisque rebus cruen-
tissime gestis ad Caesarem uenit. Antonius defectu
et fame militum suorum permotus bellum maturare
instituit ac repente instructis copiis ad Caesaris castra
8 processit et uictus est. tertio post pugnam die An-
tonius castra ad Actium transtulit, nauali proelio de-
cernere paratus. ducentae triginta rostratae fuere Cae-
saris naues et triginta sine rostris, triremes uelocitate
Liburnicis pares et octo legiones classi superpositae,
9 absque cohortibus quinque praetoriis. classis Antonii
centum septuaginta nauium fuit, quantum numero ce-
dens tantum magnitudine praecellens, nam decem pe-
10 dum altitudine a mari aberant. famosum et magnum
hoc bellum apud Actium fuit. ab hora quinta usque
in horam septimam incerta uincendi spe grauissimae
utrimque caedes actae; reliquum diei cum subsequente
11 nocte in uictoriam Caesaris declinauit. prior regina
Cleopatra cum LX uelocissimis nauibus fugit; Anto-
nius quoque |detracto insigni praetoriae nauis fugien-
tem secutus uxorem est. inlucescente iam die uicto-
12 riam Caesar consummauit. ex uictis duodecim milia
cecidisse referuntur, sex milia uulnerata sunt, e qui-
13 bus mille inter curandum defecerunt. Antonius et
Cleopatra communes liberos cum parte regiae gazae
ad Rubrum mare praemittendos cen|suerunt; ipsi prae-
sidiis circa duo Aegypti cornua, Pelusium Parethoni-

umque, dispositis classem et copias instaurando bello
parauerunt. Caesar sexto imperator appellatus et quar- 14
tum ipse cum M. Licinio Crasso consul Brundisium
uenit; ibi orbis terrarum praesidia diuisis legionibus
conposuit; inde in Syriam profectus, mox Pelusium
adiit, ubi ab Antonianis praesidiis ultro susceptus est.
interea Cornelius Gallus praemissus a Caesare quat- 15
tuor legiones, quas Antonius apud Cyrenas praesidii
loco constituerat, suscepit in fidem atque inde Pare-
thonium, primam Aegypti a Libyae parte ciuitatem,
uicto cepit Antonio ipsumque continuo apud Pharum
uicit. Antonius equestre aduersus Caesarem bellum 16
iniit; in eo quoque miserabiliter uictus aufugit. kalen-
dis Sextilibus prima luce Antonius cum ad instruen-
dam classem in portum descenderet, subito uniuersae
naues ad Caesarem transierunt; cumque unico prae-
sidio spoliatus esset, trepidus se cum paucis recepit
in regiam. deinde inminente Caesare turbataque ciui- 17
tate idem Antonius sese ferro transuerberauit ac se-
mianimis ad Cleopatram in monumentum, in quod se
illa mori certa condiderat, perlatus est. Cleopatra 18
postquam se ad triumphum seruari intellexit, uolun-
tariam mortem petens, serpentis, ut putatur, morsu
in sinistro tacta bracchio exanimis inuenta est, frustra
Caesare etiam Psyllos admouente, qui uenena serpen-
tum e uulneribus hominum haustu reuocare atque
exsugere solent. Caesar Alexandria, urbe omnium longe 19
opulentissima et maxima, uictor potitus est. nam et
Roma in tantum opibus eius aucta est, ut propter
abundantiam pecuniarum duplicia quam usque ad
id fuerant possessionum aliarumque rerum uenalium
pretia statuerentur. occisi sunt iussu Caesaris maior 20
p. 440 Antonii filius et P. Cani|dius, infestissimus quidem
semper Caesari sed et Antonio infidus, et Cassius
Palmensis, ultima uiolati patris Caesaris uictima, et
Q. Ouinius ob eam maxime notam, quod obscenissime
lanificio textrinoque reginae senator populi Romani

1 praeesse non erubuerat. dehinc Caesar pedestribus copiis
in Syriam uenit, deinde in Asiam ad hiberna concessit
ac post per Graeciam Brundisium peruectus est.

20 Anno ab urbe condita DCCXXV ipso imperatore
Caesare Augusto quinquies et L. Apuleio consulibus
Caesar uictor ab oriente rediens, VIII idus Ianuarias
urbem triplici triumpho ingressus est ac tunc primum
ipse Iani portas sopitis finitisque omnibus bellis ci- p. 44
2 uilibus clausit. hoc die primum Augustus consalutatus
est; quod nomen, cunctis antea [inuiolatum] et usque
ad nunc ceteris inausum dominis, tantum orbis licite
usurpatum apicem declarat imperii, atque ex eodem p. 44
die summa rerum ac potestatum penes unum esse
coepit et mansit, quod Graeci monarchiam uocant.

3 Porro autem hunc esse eundem diem, hoc est VIII
idus Ianuarias, quo nos Epiphania, hoc est apparitionem
siue manifestationem Dominici sacramenti, obseruamus,
nemo credentium siue etiam fidei contradicen-
4 tium nescit. de quo nostrae istius fidelissimae ob-
seruationis sacramento uberius nunc dicere nec ratio
nec locus flagitat, ut et quaerentibus reseruasse et
neglegentibus non ingessisse uideamur. hoc autem
fideliter commemorasse ideo par fuit, ut per omnia
uenturi Christi gratia praeparatum Caesaris imperium
conprobetur.

5 Nam cum primum, C. Caesare auunculo suo interfecto, ex Apollonia rediens urbem ingrederetur, hora circiter tertia repente liquido ac puro sereno circulus ad speciem caelestis arcus orbem solis ambiit, quasi eum unum ac potissimum in hoc mundo solumque clarissimum in orbe monstraret, cuius tempore uenturus esset, qui ipsum solem solus mundumque totum et fecisset et regeret.

6 Deinde cum secundo, in Sicilia receptis a Pompeio et Lepido legionibus, XXX milia seruorum dominis restituisset et quadraginta et quattuor legiones solus imperio suo ad tutamen orbis terrarum distribuisset

ouansque urbem ingressus omnia superiora populi Ro-
mani debita donanda, litterarum etiam monumentis
abolitis, censuisset: in diebus ipsis fons olei largissi-
mus, sicut superius expressi, de taberna meritoria per
443 totum diem fluxit. |quo signo quid euidentius quam
6 in diebus Caesaris toto orbe regnantis futura Christi
natiuitas declarata est? Christus enim lingua gentis
eius, in qua et ex qua natus est, unctus interpretatur.
itaque cum eo tempore, quo Caesari perpetua tribu- 7
nicia potestas decreta est, Romae fons olei per totum
diem fluxit: sub principatu Caesaris Romanoque im-
perio per totum diem, hoc est per omne Romani tem-
pus imperii, Christum et ex eo Christianos, id est
unctum atque ex eo unctos, de meritoria taberna, hoc
est de hospita largaque Ecclesia, affluenter atque in-
cessabiliter processuros restituendosque per Caesarem
omnes seruos, qui tamen cognoscerent dominum suum,
ceterosque, qui sine domino inuenirentur, morti suppli-
cioque dedendos, remittendaque sub Caesare debita pecca-
torum in ea urbe, in qua spontaneum fluxisset oleum,
euidentissima his, qui prophetarum uoces non audie-
bant, signa in caelo et in terra prodigia prodiderunt.
Tertio autem, cum urbem triumphans quintum 8
consul ingressus est, eo scilicet die, quem supra nomi-
nauimus, cum et Ianum post ducentos annos primum
ipse clausit et clarissimum illud Augusti nomen ad-
sumpsit, quid fidelius ac uerius credi aut cognosci
potest, concurrentibus ad tantam manifestationem pace
nomine die, quam hunc occulto quidem gestorum or-
dine ad obsequium praeparationis eius praedestinatum
fuisse, qui eo die, quo ille manifestandus mundo post
paululum erat, et pacis signum praetulit et potestatis
nomen adsumpsit?
Quid autem in quarto reditu, cum finito Can- 9
tabrico bello pacatisque omnibus gentibus Caesar
urbem repetiit, ad contestationem fidei, quam expro-
mimus, actum sit, ipso melius ordine proferetur.

21 Anno ab urbe condita DCCXXVI imperatore Augusto p. 444
Caesare sexies et bis M. Agrippa consulibus Caesar
parum in Hispania per ducentos annos actum intelle-
gens, si Cantabros atque Astures, duas fortissimas
Hispaniae gentes, suis uti legibus sineret, aperuit Iani
portas atque in Hispanias ipse cum exercitu profectus
2 est. Cantabri et Astures Gallaeciae prouinciae portio
sunt, qua extentum Pyrenaei iugum haud procul se-
3 cundo Oceano sub septentrione deducitur. hi non
solum propriam libertatem tueri parati uerum etiam
finitimorum praeripere ausi, Vaccaeos et Turmogos et
Autrigonas adsiduis eruptionibus populabantur. igitur
Caesar apud Segisamam castra posuit, tribus agmini-
4 bus totam paene amplexus Cantabriam. diu fatigato
frustra atque in periculum saepe deducto exercitu,
tandem ab Aquitanico sinu per Oceanum incautis ho-
stibus admoueri classem atque exponi copias iubet.
5 tunc demum Cantabri sub moenibus Atticae maximo
congressi bello et uicti in Vinnium montem natura p. 445
tutissimum confugerunt, ubi obsidionis fame ad ex-
tremum paene consumpti sunt. Racilium deinde op-
pidum magna ui ac diu repugnans, postremo captum
6 ac dirutum est. praeterea ulteriores Gallaeciae partes,
quae montibus siluisque consitae Oceano terminantur,
Antistius et Firmius legati magnis grauibusque bellis
7 perdomuerunt. nam et Medullium montem Minio flu-
mini inminentem, in quo se magna multitudo homi-
num tuebatur, per quindecim milia passuum fossa
8 circumsaeptum obsidione cinxerunt. itaque ubi se gens
hominum trux natura et ferox neque tolerandae ob-
sidioni sufficientem neque suscipiendo bello parem in-
tellegit, ad uoluntariam mortem seruitutis timore con-
currit. nam se paene omnes certatim igne ferro ac
9 ueneno necauerunt. Astures uero positis castris apud
Asturam flumen Romanos, nisi proditi praeuentique
essent, magnis consiliis uiribusque oppressissent. tres
legatos cum legionibus suis in tria castra diuisos tribus

aeque agminibus obruere repente moliti, suorum pro-
ditione detecti sunt. hos postea Carisius bello ex- 10
ceptos non parua etiam Romanorum clade superauit.
pars eorum proelio elapsa Lancham confugit. cumque
milites circumdatam urbem incendio adoriri pararent,
dux Carisius et a suis cessationem impetrauit incendii
et a barbaris uoluntatem deditionis exegit. studiose
enim nitebatur integram atque incolumem ciuitatem
uictoriae suae testem relinquere. Cantabricae uictoriae 11
hunc honorem Caesar detulit, ut tunc quoque belli
portas claustro cohiberi iuberet. ita tunc secundo
per Caesarem, quarto post urbem conditam clausus
est Ianus.

Post hoc Claudius Drusus, priuignus Caesaris, Gal- 12
liam Raetiamque sortitus maximas fortissimasque gentes
p. 446 Germaniae armis subegit. nam tunc, ueluti ad con- 13
stitutum pacis diem festinarent, ita omnes ad experien-
tiam belli decisionemue foederis undatim gentes com-
mouebantur aut suscepturae condiciones pacis, si uin-
cerentur, aut usurae quieta libertate, si uincerent.
Norici Illyrii Pannonii Dalmatae Moesi Thraces et 14
Daci Sarmatae plurimique et maximi Germaniae populi
per diuersos duces uel superati uel repressi uel etiam
obiectu maximorum fluminum, Rheni Danuuiique, se-
clusi sunt. Drusus in Germania primum Vsipetes, 15
deinde Tencteros et Chattos perdomuit. Marcomannos
paene ad internecionem cecidit. postea fortissimas 16
nationes et quibus natura uires, consuetudo experien-
tiam uirium dabat, Cheruscos Suebos et Sygambros
pariter uno bello sed etiam suis aspero superauit.
quorum ex eo considerari uirtus ac feritas potest, quod 17
mulieres quoque eorum, siquando praeuentu Romano-
rum inter plaustra sua concludebantur, deficientibus
telis uel qualibet re, qua uelut telo uti furor possit,
paruos filios conlisos humi in hostium ora iaciebant,
in singulis filiorum necibus bis parricidae.

Tunc etiam in Africa Musolanos et Gaetulos latius 18

uagantes Cossus dux Caesaris artatis finibus cohercuit
atque a Romanis limitibus abstinere metu conpulit.
19 Interea Caesarem apud Tarraconem citerioris Hi-
spaniae urbem legati Indorum et Scytharum toto orbe
transmisso tandem ibi inuenerunt, ultra quod iam
quaerere non possent, refuderuntque in Caesarem
20 Alexandri Magni gloriam: quem sicut Hispanorum
Gallorumque legatio in medio oriente apud Babylo-
nam contemplatione pacis adiit, ita hunc apud Hispa-
niam in occidentis ultimo supplex cum gentilicio mu-
21 nere eous Indus et Scytha boreus orauit. Cantabrico
bello per quinque annos acto totaque Hispania in
aeternam pacem cum quadam respiratione lassitudinis
reclinata ac reposita, Caesar Romam rediit.
22 Quibus etiam diebus multa per se multaque per p. 44'
duces et legatos bella gessit. nam inter ceteros et
Piso aduersum Vindelicos missus est; quibus subactis
23 uictor ad Caesarem Lugdunum uenit. Pannonios nouo
motu intumescentes Tiberius priuignus Caesaris cruen-
24 tissima caede deleuit. idemque continuo Germanos
bello arripuit, e quibus quadraginta milia captiuorum
25 uictor abduxit. quod reuera bellum maximum et for-
midulosissimum quindecim legionibus per triennium
gestum est, nec fere ullum maius bellum, sicut Sueto-
nius adtestatur, post Punicum fuit.
26 Sub eodem uero tempore Quintilius Varus cum
tribus legionibus a Germanis rebellantibus, mira su-
perbia atque auaritia in subiectos agens, funditus dele-
27 tus est. quam reipublicae cladem Caesar Augustus
adeo grauiter tulit, ut saepe per uim doloris caput
parieti conlidens clamaret Quintili Vare, redde
legiones.
28 Bosforanos uero Agrippa superauit et signis Ro-
manis, quae illi quondam sub Mithridate sustulerant,
bello recuperatis uictos ad deditionem coegit.
29 Parthi, quasi toto terrarum orbe uel domito uel
pacato omnium oculis signarentur atque in se solos

omnis uigor Romani imperii uertendus esset, quippe
quos pristina ulciscendae Crassianae caedis conscientia
mordebat, ultro signa, quae Crasso interfecto abs-
tulerant, ad Caesarem remiserunt regiisque obsidi-
bus traditis firmum foedus fideli supplicatione meru-
erunt.
148 |Itaque anno ab urbe condita DCCLII Caesar Au- 22
gustus ab oriente in occidentem, a septentrione in
meridiem ac per totum Oceani circulum cunctis gen-
tibus una pace conpositis, Iani portas tertio ipse tunc
clausit. quas ex eo per duodecim fere annos quietis- 2
simo semper obseratas otio ipsa etiam robigo signauit,
nec prius umquam nisi sub extrema senectute Augusti
pulsatae Atheniensium seditione et Dacorum commo-
tione patuerunt. clausis igitur Iani portis rempubli- 3
cam, quam bello quaesiuerat, pace enutrire atque am-
plificare studens leges plurimas statuit, per quas
humanum genus libera reuerentia disciplinae morem
gereret. domini appellationem ut homo declinauit. 4
nam cum eodem spectante ludos pronuntiatum esset
in mimo *O dominum aequum et bonum* uniuer-
sique, quasi de ipso dictum esset, exultantes adpro-
bauissent, et statim quidem manu uultuque indecoras
adulationes repressit et insequenti die grauissimo cor-
ripuit edicto dominumque se posthac appellari ne a
liberis quidem aut nepotibus suis uel serio uel ioco
passus est.

Igitur eo tempore, id est eo anno quo firmissimam 5
uerissimamque pacem ordinatione Dei Caesar conpo-
suit, natus est Christus, cuius aduentui pax ista famu-
lata est, in cuius ortu audientibus hominibus exultantes
149 angeli |cecinerunt *Gloria in excelsis Deo, et in
terra pax hominibus bonae uoluntatis.* eodem-
que tempore hic, ad quem rerum omnium summa con-
cesserat, dominum se hominum appellari non passus
est, immo non ausus, quo uerus dominus totius generis
humani inter homines natus est. eodem quoque anno 6

tunc primum idem Caesar, quem his tantis mysteriis
praedestinauerat Deus, censum agi singularum ubique
prouinciarum et censeri omnes homines iussit, quando
Deus homo uideri et esse dignatus est. tunc igitur
natus est Christus, Romano censui statim adscriptus ut
7 natus est. haec est prima illa clarissimaque professio,
quae Caesarem omnium principem Romanosque rerum
dominos singillatim cunctorum hominum edita adscripti-
one signauit, in qua se et ipse, qui cunctos homines
fecit, inueniri hominem adscribique inter homines
uoluit: quod penitus numquam ab orbe condito atque ab
exordio generis humani in hunc modum ne Babylonio
quidem uel Macedonico, ut non dicam minori cuiquam
8 regno concessum fuit. nec dubium, quin omnium cogni-
tioni fidei inspectionique pateat, quia Dominus noster
Iesus Christus hanc urbem nutu suo auctam defensam-
que in hunc rerum apicem prouexerit, cuius potissime
uoluit esse cum uenit, dicendus utique ciuis Romanus
census professione Romani.

9 Quamobrem quia ad id temporis peruentum est, quo
et Dominus Christus hunc mundum primum aduentu
suo inlustrauit regnumque Caesari tranquillissimum de-
dit, hunc quoque sextum libellum hoc fine concluserim:
10 ut germinantia tempora Christiana magisque inter
reprimentum manus crescentia et quae adhuc in pro-
uectu posita horum ipsorum, quibus haec respondere
cogimur, insectatione mordentur, septimo libello, si
tamen adiuuante Domino suffecero, conprehendam,
11 ut, quoniam ab initio et peccare homines et puniri
propter peccata non tacui, nunc quoque, quae perse-
cutiones Christianorum actae sint et quae ultiones
secutae sint, absque eo quod omnes ad peccandum
generaliter proni sunt atque ideo singillatim corripiun-
tur, expediam.

p. 450

PAVLI OROSII
HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS
LIBER SEPTIMVS.

Sufficientia ut arbitror documenta collecta sunt,
quibus absque ullo arcano, quod paucorum fidelium
est, probari de medio queat, unum illum et uerum
Deum, quem Christiana fides praedicat, et condidisse
mundum creaturamque eius, cum uoluit, et disposuisse
p. 451 per mul|ta, cum per multa ignoraretur, et confirmasse
ad unum, cum per unicum declaratus est, simulque
potentiam patientiamque eius multimodis argumentis
eluxisse. in quo quidem angustas deiectasque mentes 2
offendi paulisper intellego, quod tantae potentiae pa-
tientia tanta miscetur. si enim potens erat, inquiunt,
creare mundum, componere pacem mundi, insinuare
mundo cultum ac notitiam sui, quid opus fuit tanta
uel, ut ipsi sentiunt, tam perniciosa patientia, ut in
ultimo erroribus cladibus laboribusque hominum fieret,
quod a principio uirtute eius, quem praedicas, Dei
sic potius coepisse potuisset? quibus quidem ueraciter 3
respondere possem, ad hoc ab initio creatum et in-
stitutum humanum genus, ut sub religione cum pace
sine labore uiuens fructu oboedientiae aeternitatem
promereretur, sed abusum bonitate creatoris libertatem
indulgentis in contumaciam uertisse licentiam atque
ex contemptu in obliuionem defluxisse, iustamque nunc 4
esse patientiam Dei et iustam in utramque partem,
ut nec contemptus disperdat in totum cui misereri
uelit et affici laboribus dum uelit sinat contemptus

potens; deinde subsequens esse, iuste semper adhibere
quamuis ignoranti gubernationem, cui aliquando pie
restituturus sit paenitenti antiquae gratiae facultatem.
5 sed haec quoniam, etsi uerissime fortissimeque dicun-
tur, fidelem tamen atque oboedientem requirunt, mihi p. 452
autem, uidero an aliquando credituris, certe nunc cum 6
incredulis actio est, promptius ea proferam, quae ipsi
6 etsi probare noluerint, inprobare non possint. itaque,
quantum ad conscientiam humanarum mentium per-
tinet, utrique sub reuerentia religionis et confessione
cultuque supernae potentiae uiuimus, distante dum-
taxat fide; quia nostrum est, fateri ex uno et per
unum Deum constare omnia, illorum, tam multos deos
7 putare quam multa sunt. si potentiae Dei, inquiunt,
quem praedicatis, fuit, ut Romanum imperium tam
amplum ac tam sublime fieret, cur igitur patientia
eiusdem obfuit, ut ante non fieret? quibus sub eodem
uerbo respondebitur: si potentiae deorum, quos prae-
dicatis, fuit, *ut* Romanum imperium tam amplum ac
tam sublime fieret, cur igitur patientia eorundem ob-
8 fuit, ut ante non fieret? an ipsi dii nondum erant?
an adhuc Roma ipsa non erat? an illi non colebantur?
an haec necdum idonea imperio uidebatur? si nondum
erant dii, cessat intentio; *in* quid enim iam ibi eorum
discutio moram, ubi ne ipsam quidem inuenio natu-
ram? si autem erant dii, aut potentia eorum, ut ipsi
iudicant, aut patientia in culpa est: uel patientia, si
9 fuit, uel potentia, si defuit. aut, si magis suadibile
uidetur fuisse tunc quidem deos, qui prouehere potuis-
sent, sed nondum exstitisse Romanos, qui prouehi iure
possent, nos auctorem rerum potentiam, non artificem
scientiam quaerimus. de diis quippe, ut putant, magnis,
non de fabris uilissimis quaestio est, quibus nisi ma-
10 teria accedat, ars cessat. si enim praescisse illis ac
uoluisse praesto semper fuit, immo etiam subiacente p. 45
praescientia, quia apud omnipotentiam de operibus 36
dumtaxat suis hoc est praescire quod uelle: quodcum-

que illud praesciebatur, cui uoluntas adstipularetur,
non exspectari oportuit sed creari; maxime cum et
Iouem illum suum aceruos formicarum in populos ho-
minum ludo uertere solitum ferant. porro autem de 11
cura caerimoniarum nec recensendum arbitror, quoniam
inter sacra continua incessabilibus cladibus nullus finis
ac nulla requies fuit, nisi cum saluator mundi Christus
inluxit: cuius aduentui praedestinatam fuisse imperii
Romani pacem, etsi iam sufficienter ostendisse me ar-
bitror, tamen paucis adhuc supplere conabor.

Principio secundi libelli cum tempora Romanae 2
conditionis stili tenore perstringerem, multa conueni-
enter inter Babylonam urbem Assyriorum tunc prin-
cipem gentium et Romam aeque nunc gentibus domi-
nantem conpacta conscripsi: fuisse illud primum, hoc 2
ultimum imperium; illud paulatim cedens, at istud
sensim conualescens; defluxisse illi sub uno tempore
nouissimum regem, cum isti primum fuisse; illam
deinde tunc inuadente Cyro captam uelut in mortem
concidisse, cum istam fiducialiter adsurgentem post
p. 454 expulsos reges liberis uti coepisse consiliis; praecipue 3
cum, uindicante libertatem suam Roma, tunc quoque
Iudaeorum populus, qui apud Babylonam sub regibus
seruiebat, in sanctam Hierusalem recepta libertate
redierit templumque Domini, sicut a prophetis prae-
dictum fuerat, reformarit. praeterea intercessisse dixe- 4
ram inter Babylonium regnum, quod ab oriente fuerat,
et Romanum, quod ab occidente consurgens hereditati
orientis enutriebatur, Macedonicum Africanumque re-
gnum, hoc est quasi a meridie ac septentrione breui-
bus uicibus partes tutoris curatorisque tenuisse. orientis 5
et occidentis regnum Babylonium et Romanum iure
uocitari, neminem umquam dubitasse scio; Macedoni-
cum regnum sub septentrione cum ipsa caeli plaga
tum Alexandri Magni arae positae usque ad nunc sub
Riphaeis montibus docent; Carthaginem uero uniuersae 6
praecelluisse Africae et non solum in Siciliam Sar-

diniam ceterasque adiacentes insulas sed etiam in Hi-
spaniam regni terminos tetendisse, historiarum simul
7 monumenta urbiumque declarant. dictum est etiam,
uastatae per Medos Babyloniae et inruptae per Gothos
Romae pares admodum annorum numeros cucurrisse.

8 Nunc autem his illud adicio, quo magis clareat
unum esse arbitrum saeculorum regnorum locorumque
9 omnium Deum. regnum Carthaginiense a conditione
usque ad euersionem eius, paulo amplius quam
septingen|tis annis stetit, aeque regnum Macedoni- p. 455
cum a Carano usque ad Persen paulo minus quam
septingentis; utrumque tamen septenarius ille numerus,
10 quo iudicantur omnia, terminauit. Roma ipsa etiam,
quamuis ad aduentum Domini Iesu Christi perfecto
proueheretur imperio, tamen paululum et ipsa in
11 occursu numeri huius offendit. nam septingentesimo
conditionis suae anno quattuordecim uicos eius incer-
tum unde consurgens flamma consumpsit, nec umquam,
ut ait Liuius, maiore incendio uastata est; adeo, ut
post aliquot annos Caesar Augustus ad reparationem
eorum, quae tunc exusta erant, magnam uim pecuniae
12 ex aerario publico largitus sit. poteram quoque osten-
dere eundem duplicatum numerum mansisse Babyloniae,
quae post mille quadringentos et quod excurrit annos
ultime a Cyro rege capta est, nisi praesentium con-
13 templatione reuocarer. illud sane libenter adicio, quia
primi illius regum omnium Nini — quamuis et pater
eius Belus obscure primus regnasse referatur — illius
ergo Nini anno, postquam regnare coeperat, quadra-
gensimo tertio natus est sanctus ille Abraham, cui
dictae sunt repromissiones, ex cuius semine promissus
14 est Christus; deinde nunc primi istius imperatorum
omnium Augusti Caesaris — quamuis et pater eius
Caesar metator imperii potius quam im|perator exsti- p. 456
terit — istius ergo Caesaris, posteaquam imperare
coepit, emenso propemodum anno quadragensimo se-
cundo natus est Christus, qui Abrahae sub Nino primo

rege fuerat repromissus. natus est autem VIII kalendas 15
Ianuarias, cum primum incrementa omnia anni uenien-
tis incipiunt. ita factum est, ut, cum Abraham qua-
dragensimo tertio anno natus sit, sub fine quadragen-
simi secundi natiuitas Christi conueniret, ut iam non
ipse in parte tertii anni sed in ipso potius tertius
annus oreretur. qui annus quantis, quam nouis quam- 16
que inusitatis bonis abundauerit, satis etiam me *non*
proferente compertum haberi arbitror: toto terrarum
orbe una pax omnium non cessatione sed abolitione
bellorum, clausae Iani gemini portae extirpatis bello-
rum radicibus non repressis census ille primus et ma-
ximus, cum in hoc unum Caesaris nomen uniuersa
magnarum gentium creatura iurauit simulque per com-
munionem census unius societatis effecta est.

p. 457 Igitur anno ab urbe condita DCCLII natus est 3
Christus salutarem mundo adferens fidem, uere petra
medio rerum posita, ubi comminueretur qui offenderet,
qui crederet saluaretur; uere ignis ardens, quem qui
sequitur inluminatur, qui temptat exuritur; ipse est 2
Christus, Christianorum caput, saluator bonorum, ma-
lorum punitor, iudex omnium, qui formam subsecuturis
uerbo et opere statuens, quo magis doceret patientes
in persecutionibus, quas pro uita aeterna exciperent,
esse oportere, mox ut uirginis partu editus mundo
apparuit, de passionibus suis coepit. namque eum
rex Iudaeae Herodes simul ut natum conperit, necare
decreuit plurimosque tunc paruulos, dum unum in-
sectatur, occidit. hinc malignis inprobe incurrentibus 3
digna punitio est; hinc, in quantum tranquille agitur
mundus, credentium gratia, in quantum perniciose in-
quietatur, blasphemantium poena est, securis per omnia
fidelibus Christianis, quibus aut aeternae uitae requies
in tuto aut etiam huius in lucro est. quod promptius
cum per ordinem referam, ipsis rebus ostendam. post- 4
quam redemptor mundi, Dominus Iesus Christus, uenit
in terras et Caesaris censu ciuis Romanus adscriptus

est, dum per duodecim, ut dixi, annos clausae belli
portae beatissima pacis tranquillitate cohibentur, Ga-
ium nepotem suum Caesar Augustus ad ordinandas
5 Aegypti Syriaeque prouincias misit. qui praeteriens
ab Aegypto fines Palaestinae, apud Hierosolymam in p. 458
templo Dei tunc sancto et celebri adorare contempsit, 6
sicut Suetonius Tranquillus refert. quod Augustus ubi
per eum conperit, prauo usus iudicio prudenter fecisse
6 laudauit. itaque anno imperii Caesaris quadragesimo
octauo adeo dira Romanos fames consecuta est, ut
Caesar lanistarum familias omnesque peregrinos, ser-
uorum quoque maximas copias, exceptis medicis et
praeceptoribus, trudi urbe praeceperit. ita peccante
principe in sanctum Dei et correpto per famem po-
pulo quantitatem offensionis qualitas ultionis ostendit.
7 deinde, ut uerbis Corneli Taciti loquar, sene Augusto
Ianus patefactus, dum apud extremos terra-
rum terminos nouae gentes saepe ex usu et
aliquando cum damno quaeruntur, usque ad
Vespasiani durauit imperium. hucusque Corne-
8 lius. ceterum et tunc capta euersaque urbe Hierosoly-
morum, sicut prophetae praenuntiauerunt, extinctisque
Iudaeis Titus, qui ad uindicandum Domini Iesu Christi
sanguinem iudicio Dei fuerat ordinatus, uictor trium-
9 phans cum Vespasiano patre Ianum clausit. igitur
etsi sub extremis Caesaris temporibus apertus est Ianus,
tamen per multa ex eo tempora, quamuis in procinctu
10 esset exercitus, nulla bella sonuerunt. unde etiam
Dominus ipse Iesus Christus in Euangeliis, cum tem-
poribus illis in summa tranquillitate uniuersus mun-
dus ageret cunctasque gentes pax una uelaret et a
discipulis suis interrogatus esset de conclusione tem-
11 porum subsequentium, inter cetera sic ait: audituri
autem estis proelia et opiniones proeliorum.
uidete ne turbemini; oportet enim haec fieri, p. 45
sed nondum est finis. consurget enim gens in 36
gentem et regnum in regnum et erunt pesti-

lentiae et fames et terrae motus per loca. haec
autem omnia initia sunt dolorum. tunc tra-
dent uos in tribulationem et occident uos, et
eritis odio omnibus gentibus propter nomen
meum. hoc autem diuina prouidentia docens et cre- 12
dentes praemonendo firmauit et incredulos praedicendo
confudit.

Anno ab urbe condita DCCLXVII post mortem 4
Augusti Caesaris Tiberius Caesar imperium adeptus
est mansitque in eo annis uiginti et tribus. hic per 2
semet ipsum nulla bella gessit, sed ne per legatos
quidem aliqua grauia, nisi quod tantum aliquantis in
locis praecogniti cito gentium tumores conprimebantur.
sane quarto imperii eius anno Germanicus Drusi filius 3
Caligulae pater de Germanis, ad quos ab Augusto
sene missus fuerat, triumphauit. ipse autem Tiberius 4
plurima imperii sui parte cum magna et graui mo-
destia reipublicae praefuit, adeo ut quibusdam prae-
sidibus augenda prouinciis tributa suadentibus scripse-
rit boni pastoris esse tondere pecus, non de-
glubere. at postquam passus est Dominus Christus 5
atque a mortuis resurrexit et discipulos suos ad prae-
dicandum dimisit, Pilatus, praeses Palaestinae prouin-
60 |ciae, ad Tiberium imperatorem atque ad senatum
rettulit de passione et resurrectione Christi consequen-
tibusque uirtutibus, quae uel per ipsum palam factae
fuerant uel per discipulos ipsius in nomine eius fie-
bant, et de eo, quod certatim crescente plurimorum
fide deus crederetur. Tiberius cum suffragio magni 6
fauoris rettulit ad senatum, ut Christus deus haberetur.
senatus indignatione motus, cur non sibi prius secun-
dum morem delatum esset, ut de suscipiendo cultu
prius ipse decerneret, consecrationem Christi recusauit
edictoque constituit, exterminandos esse urbe Christi-
anos; praecipue cum et Seianus praefectus Tiberii
suscipiendae religioni obstinatissime contradiceret. Ti- 7
berius tamen edicto accusatoribus Christianorum mor-

tem comminatus est. itaque paulatim immutata est p. [illegible] illa Tiberii Caesaris laudatissima modestia in poenam contradictoris senatus; nam regi, quaecumque uoluntate faciebat, uoluptas erat, atque ex mansuetissimo 8 principe saeuissima bestia exarsit. nam plurimos senatorum proscripsit et ad mortem coegit; uiginti sibi patricios uiros consilii causa legerat: horum uix duos incolumes reliquit, ceteros diuersis causis necauit; Seianum praefectum suum res nouas molientem inter- 9 fecit; filios suos Drusum et Germanicum, quorum Drusus naturalis, Germanicus adoptiuus erat, manifestis ueneni signis perdidit; filios Germanici filii sui 10 interfecit. referre singillatim facta eius horret pudetque; tanta libidinis et crudelitatis rabie efferbuit, ut, qui spreuerant Christo rege saluari, rege Caesare puni- 11 rentur. huius tamen imperii anno duodecimo noua et incredibilis clades apud Fidenatium urbem accidit: amphitheatri cauea populo gladiatorium munus spectante conlapsa est et plus quam uiginti milia hominum 12 occidit. dignum sane posteris tantae correptionis p. 21 exemplum, tunc ad spectandas hominum mortes auidos homines conuenisse, quando pro salute hominum pro- 13 uidenda Deus homo esse uoluisset. deinde anno eiusdem septimo decimo cum Dominus Iesus Christus uoluntarie quidem se tradidit passioni, sed impie a Iudaeis apprehensus et patibulo suffixus est, maximo terrae motu per orbem facto saxa in montibus scissa, maximarumque urbium plurimae partes plus solita con- 14 cussione ceciderunt. eadem quoque die ad horam diei sextam sol in totum obscuratus tetraque nox subito obducta terris est et, sicut dictum est,

> Impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.

15 usque adeo autem neque lunam lumini solis neque nubes obstitisse manifestum est, ut quartam decimam ea die lunam, tota caeli regione interiecta, longissime a conspectu solis afuisse et stellas tunc diurnis horis

uel potius in illa horrenda nocte toto caelo fulsisse
referatur. quod non solum sanctorum Euangeliorum
fides, sed etiam aliquanti Graecorum libri adtestantur.
iam hinc post passionem Domini, quem Iudaei quantum 16
in ipsis fuit persecuti sunt, continuae clades Iudaeorum,
p. 463 donec exinaniti dispersique deficiant, inces|sabiliter stre-
punt. Tiberius siquidem iuuentutem eorum per speciem 17
sacramenti in prouincias grauioris caeli relegauit, reli-
quos gentis eiusdem uel similia sectantes urbe sub-
mouit sub poena perpetuae seruitutis, nisi obtemperas-
sent. sane Asiae ciuitates illo terrae motu dirutas 18
tributo dimisso propria etiam liber*ali*tate donauit. hic
ambiguis signis ueneni obiit.

Anno ab urbe condita DCCXC tertius ab Augusto 5
Gaius Caligula regnare coepit mansitque in imperio
annis non plenis quattuor, homo omnium ante se
flagitiosissimus et qui uere dignus Romanis blasphe-
mantibus et Iudaeis persecutoribus punitor adhibitus
uideretur. hic, ut breuiter magnitudinem crudelitatis 2
eius expromam, exclamasse fertur: utinam populus
p. 464 Roma|nus unam ceruicem haberet. saepe etiam
de condicione temporum suorum conquestus est, quod
nullis calamitatibus publicis insignirentur.

O beata germina temporis Christiani, quantum 3
praeualuistis in rebus humanis, ut etiam crudelitas
hominis magis potuerit clades desiderare quam in-
uenire! ecce de tranquillitate generali feritas ieiuna
conqueritur;

furor impius intus
Saeua sedens super arma et centum uinctus aenis
Post tergum nodis fremit horridus ore cruento.

serui rebelles et fugitiui gladiatores perterruere Ro- 4
mam, euertere Italiam, Siciliam deleuerunt, iam paene
uniuerso humano generi toto orbe metuendi; in diebus
autem salutis, hoc est temporibus Christianis, con-
uellere quietem non potest uel Caesar infestus. hic 5
siquidem magno et incredibili apparatu profectus quae-

rere hostem uiribus otiosis, Germaniam Galliamque
percurrens, in ora Oceani circa prospectum Britanniae
restitit. cumque ibi Minocynobelinum Britannorum
regis filium, qui a patre pulsus cum paucis oberrabat,
in deditionem recepisset, deficiente belli materia Ro-
6 mam rediit. isdem autem diebus Iudaei, qui iam tunc
ob passionem Christi meritis ubique cladibus exagita-
bantur, apud Alexandriam seditione excitata, profligati
caede atque urbe propulsi, expromendarum querella-
rum causa Philonem quendam, uirum sane in primis
7 eruditum, legatum ad Caesarem miserant. sed Cali-
gula cum omnibus hominibus tum praecipue Iudaeis
infestissimus, spreta legatione Philonis omnes Iudae-
orum sacras sedes atque in primis antiquum illud in
Hierosolymis sacra|rium profanari sacrificiis gentilium p. 4
ac repleri statuis simulacrisque imperauit seque ibi
8 ut deum coli praecepit. Pilatus autem praeses, qui
sententiam damnationis in Christum dixerat, postquam
plurimas seditiones in Hierosolymis excepit ac fecit,
tantis inrogante Gaio angoribus coartatus est, ut sua
se transuerberans manu malorum conpendium mortis
9 celeritate quaesierit. Gaius Caligula libidinibus suis
etiam illud sceleris adiecit, ut sorores suas primum
stupro pollueret, deinde exilio damnaret. qui post
omnes simul exules iussit occidi. ipse autem a suis
10 protectoribus occisus est. duo libelli in se|cretis eius p. 4
reperti sunt, quorum alteri pugio, alteri gladius
pro signo nominis adscriptum erat: ambo lectissimo-
rum uirorum utriusque ordinis, senatorii et equestris,
nomina et notas continebant morti destinatorum. in-
uenta est et arca ingens uariorum uenenorum, quibus
mox Claudio Caesare iubente demersis infecta maria
traduntur non sine magno piscium exitio, quos eneca-
tos per proxima litora passim aestus eiecit.

11 Magnum reuera indicium miserentis Dei propter
suffragium gratiae in populum continuo ex parte cre-
diturum et propter irae temperamentum in populum

tunc infideliter obstinatum, ut quanta multitudo ho-
minum praeparatam mortem euaserit, ex multitudine
interfectorum piscium disceretur omnibusque notesceret,
quid tanta ueneni moles arte aucta agere in misera
ciuitate potuisset, quae neglegenter effusa etiam maria
corrupit.

Anno ab urbe condita DCCXCV Tiberius Claudius 6
ab Augusto quartus regnum adeptus est mansitque
in eo annis quattuordecim. exordio regni eius Petrus, 2
p. 467 apostolus Domini |Iesu Christi, Romam uenit et salu-
tarem cunctis credentibus fidem fideli uerbo docuit
potentissimisque uirtutibus approbauit; atque exim
Christiani Romae esse coeperunt. sensit hoc conlatum 3
fidei suae Roma beneficium. nam cum interfecto Cali-
gula multa de abrogando imperio ac republica in
antiquum ordinem restituenda euerrendaque penitus
Caesarum uniuersa familia senatus et consules de-
creuissent, Claudius mox ut confirmauit imperium, 4
magna atque adhuc Romae incognita usus clementia, ne
in tantam nobilium multitudinem ultio, si esset coepta,
saeuiret, biduum illud, quo de reipublicae statu in-
feliciter consultatum actumque fuerat, memoriae exemit
omniumque factorum dictorumue in eo ueniam et ob-
liuionem in perpetuum sanxit. ita illam praeclaram 5
et famosam Atheniensium amnestiam, quam quidem
Romae inducere Iulio Caesare interfecto senatus Cice-
rone suadente temptauerat, sed Antonio et Octauiano
propter ultionem extincti Caesaris inrumpentibus in
inritum cesserat: hanc Claudius, quamuis multo trucu-
lentiore causa in caedem conspiratorum stimularetur,
ultronea clementia nullo expetente firmauit. accidit 6
etiam eodem tempore praesentis gratiae Dei grande
miraculum: siquidem Furius Camillus Scribonianus,
Dalmatiae legatus, bellum ciuile molitus legiones mul-
tas fortissimasque ad sacramenti mutationem pellexerat.
p. 468 itaque die dato, ut in u|num undique ad nouum im- 7
peratorem conueniretur, neque aquilae ornari neque

conuelli quoquo modo signa moueriue potuerunt. exercitus tanta et tam inusitata miraculi fide motus et conuersus in paenitentiam Scribonianum quinta statim die destitutum interfecit seseque sacramento prioris
8 militiae continuit. tristius ac perniciosius urbi Romae nihil umquam fuisse quam bella ciuilia satis notum est. itaque propter aduentum apostoli Petri et tenera Christianorum germina uixdum adhuc pauca ad sanctae fidei professionem erumpentia hanc exorientem tyrannidem et consurgens istud ciuile bellum neget quisquam diuinitus esse conpressum. qui praeteritis temporibus de conpressione bellorum ciuilium simile probarit exemplum.

9 Claudius quarto imperii sui anno, cupiens utilem reipublicae ostentare *se* principem, bellum ubique et uictoriam undecumque quaesiuit. itaque expeditionem in Britanniam mouit, quae excitata in tumultum propter non redhibitos transfugas uidebatur: transuectus in insulam est, quam neque ante Iulium Caesarem
10 neque post eum quisquam adire ausus fuerat, ibique — ut uerbis Suetoni Tranquilli loquar — 'sine ullo proelio ac sanguine intra paucissimos dies plurimam insulae partem in deditionem recepit'. Orcadas etiam insulas ultra Britanniam in Oceano positas Romano adiecit imperio ac sexto quam profectus erat mense Romam rediit.

11 Conferatur nunc, si cuiquam placet, sub una insula tempus et tempus, bellum et |bellum, Caesar et p. 4
Caesar — nam de fine nil confero, quoniam hoc felicissima uictoria, illud acerbissima clades fuit — et sic demum Roma cognoscat, per eius latentem prouidentiam in agendis rebus antea se partem felicitatis habuisse, cuius agnitione suscepta plenissima felicitate perfruitur, in quantum non tamen blasphemiarum offendiculis deprauatur.

12 Eodem anno imperii eius fames grauissima per Syriam facta est, quam etiam prophetae praenunti-

auerant; sed Christianorum necessitatibus apud Hierosolymam conuectis ab Aegypto frumentis Helena Adiabenorum regina conuersa ad fidem Christi largissime ministrauit.

Anno imperii eius quinto inter Theram et Thera- 13
siam insula de profundo emicuit triginta stadiorum spatio extenta.

Anno eius septimo sub procuratore Iudaeae Cu- 14
mano in Hierosolymis tanta seditio in diebus azymorum exorta est, ut in portarum exitu populo coartato triginta milia Iudaeorum caede prostrata et conpressione suffocata referantur.

Anno eiusdem nono expulsos per Claudium urbe 15
Iudaeos Iosephus refert. sed me magis Suetonius mouet, qui ait hoc modo: Claudius Iudaeos inpulsore Christo adsidue tumultuantes Roma ex-
pulit; quod, utrum contra Christum tumultuantes 16
Iudaeos coherceri et conprimi iusserit, an etiam Christianos simul uelut cognatae religionis homines uoluerit expelli, nequaquam discernitur.

Verumtamen sequenti anno tanta fames Romae 17
p. 470 fuit, ut medio foro imperator correptus a populo |conuiciis et fragminibus panis turpissime infestatus, aegre per pseudothyrum in Palatium refugiens furorem excitatae plebis euaserit.

Paruo autem intercedente tempore triginta et quin- 18
que senatores et trecentos simul equites Romanos minimis causis interfecit; ipse autem manifestis ueneni signis est mortuus.

Anno ab urbe condita DCCCVIII Nero Caesar ab 7
Augusto quintus principatum adeptus est mansitque in eo annis non plenis quattuordecim. Gai Caligulae
p. 471 auunculi sui erga omnia |uitia ac scelera sectator immo transgressor, petulantiam libidinem luxuriam auaritiam crudelitatem nullo non scelere exercuit; siquidem petulantia percitus omnia paene Italiae ac Graeciae theatra perlustrans, adsumpto etiam uarii

uestitus dedecore cerycas citharistas tragoedos et au-
rigas saepe sibi superasse uisus est. libidinibus porro
tantis exagitatus est, ut ne a matre quidem uel sorore
ullaue consanguinitatis reuerentia abstinuisse referatur,
uirum in uxorem duxerit, ipse a uiro ut uxor acceptus
3 sit. luxuriae uero tam effrenatae fuit, ut retibus aureis
piscaretur, quae purpureis funibus extrahebantur, fri-
gidis et calidis lauaret unguentis. qui etiam num-
quam minus mille carrucis confecisse iter traditur.
4 denique urbis Romae incendium uoluptatis suae specta-
culum fecit; per sex dies septemque noctes ardens
5 ciuitas regios pauit aspectus; horrea quadro structa
lapide magnaeque illae ueterum insulae, quas discur-
rens adire flamma non poterat, magnis machinis quon-
dam ad externa bella praeparatis labefactatae atque
inflammatae sunt, ad monumentorum bustorumque de-
6 uersoria infelici plebe conpulsa. quod ipse ex altis-
sima illa Maecenatiana turre prospectans laetusque
flammae ut aiebat pulchritudine tragico habitu Ilia-
7 dam decantabat. auaritiae autem tam praeruptae ex-
stitit, ut post hoc incendium urbis, quam se Augustus
ex latericia marmoream reddidisse iactauerat, nemi-
nem ad reliquias rerum suarum adire permiserit; cun-
cta, quae flammae quoquo modo superfuerant, ipse
8 abstulit; cen|ties centena milia sestertium annua ad p. 4
expensas a senatu conferri sibi imperauit; plurimos
senatorum nulla exstante causa bonis priuauit; nego-
tiatorum omnium sub una die, tormentis quoque ad-
9 hibitis, omnem penitus censum abstersit. crudelitatis
autem rabie ita efferatus est, ut plurimam senatus
partem interfecerit, equestrem ordinem paene desti-
tuerit. sed ne parricidiis quidem abstinuit, matrem
fratrem sororem uxorem ceterosque omnes cognatos
10 et propinquos sine haesitatione prostrauit. auxit hanc
molem facinorum eius temeritas impietatis in Deum.
nam primus Romae |Christianos suppliciis et mortibus p. 4
affecit ac per omnes prouincias pari persecutione ex-

cruciari imperauit ipsumque nomen exstirpare conatus
beatissimos Christi apostolos Petrum cruce, Paulum
gladio occidit. mox aceruatim miseram ciuitatem 11
obortae undique oppressere clades. nam subsequente
autumno tanta urbi pestilentia incubuit, ut triginta
milia funerum in rationem Libitinae uenirent. Britan-
nica deinde clades e uestigio accidit, qua duo prae-
cipua oppida magna ciuium sociorumque clade et caede
direpta sunt. praeterea in oriente magnis Armeniae 12
prouinciis amissis Romanae legiones sub iugum Par-
thicum missae, aegreque Syria retenta est. in Asia
tres urbes, hoc est Laodicia Hierapolis Colossae, terrae
motu conciderunt. at uero Nero postquam Galbam 13
in Hispania imperatorem creatum ab exercitu cogno-
uit, totus animo ac spe concidit. cumque incredibilia
perturbandae, immo subruendae reipublicae mala mo-
liretur, hostis a senatu pronuntiatus et ignominiosis-
sime fugiens, ad quartum ab urbe lapidem sese ipse
interfecit, atque in eo omnis Caesarum familia con-
sumpta est.

474 Anno ab urbe condita DCCCXXIIII Galba apud Hi- 8
spanias usurpauit imperium. qui mox, ut Neronis
mortem conperit, Romam uenit; cumque omnes aua-
ritia saeuitia segnitiaque offenderet, Pisonem sibi
nobilem industriumque adulescentem in filium atque
in regnum adoptauit: cum quo septimo mense imperii
sui ab Othone iugulatus est.

Luit Roma caedibus principum excitatisque ciuili- 2
bus bellis recentes Christianae religionis iniurias, et
signa illa legionum, quae sub aduentu in urbem Petri
apostoli diuinitus cohercita conuelli nullo modo ad
excitandum ciuile bellum ualuerant, quod per Scribo-
nianum parabatur, Petro in urbe interfecto et Christi-
anis poenarum diuersitate laniatis toto se orbe solue-
runt. de Hispania siquidem ilico Galba surrexerat; 3
quo mox oppresso Otho Romae, Vitellius in Germania,
Vespasianus in Syria imperia simul atque arma rapue-

4 runt. probent sane etiam inuiti potentiam simul et
clementiam Dei, qui Christianis temporibus offendun-
tur: quanta celeritate tantorum incendia bellorum et
excitata sunt et repressa, cum et antea minimis causis
magnae ac diuturnae clades agitarentur et nunc ma-
ximi undique concrepantes magnorum malorum fra-
5 gores minimo negotio sopirentur. iam enim erat Ro-
mae quamuis persecutione uexata Ecclesia, quae iudici
omnium Christo etiam |pro inimicis et persecutoribus p. 475
6 supplicaret. igitur Otho cum, Galba et Pisone Romae
interfectis, inter tumultus caedesque inuasisset im-
perium ac mox creatum imperatorem in Gallia per
Germanicas legiones Vitellium conperisset, bellum ci-
uile molitus tribus primum leuibus proeliis, hoc est
uno apud Alpes, alio circa Placentiam, tertio circa
locum, quem Castores uocant, contra Vitellianos duces
congressus uictor exstitisset, quarto apud Bedriacum
proelio cum animaduertisset suos uinci, mense tertio
7 quam imperare coeperat sese interfecit. Vitellius uictor
Romam uenit: ubi cum multa crudeliter ac nequiter
ageret, incredibili etiam uoracitatis appetitu humanam
uitam probris adgra|uaret, postquam de Vespasiano p. 47
comperit, primum deponere molitus imperium, post a
quibusdam animatus Sabinum Vespasiani fratrem, nihil
tum mali suspicantem, cum ceteris Flauianis in Capi-
tolium compulit succensoque templo et mixta simul
flamma ruinaque omnes in unum pariter interitum ac
8 tumulum dedit. post deficiente in Vespasiani nomen
exercitu suo destitutus adpropinquantibusque iam ho-
stibus trepidus cum se in quandam proximam Palatio
cellulam contrusisset, turpissime inde protractus cum
per uiam Sacram nudus duceretur, passim fimum in
os eius coniectantibus in forum deductus, octauo quam
regnum praesumpserat |mense apud Gemonias scalas p. 47
minutissimorum ictuum crebris conpunctionibus excar-
nificatus atque inde unco tractus et in Ti|berim mer- p. 47
9 sus etiam communi caruit sepultura. multis autem

et nefariis modis per complures dies a Vespasiani militibus aduersum senatum populumque Romanum indiscreta caede saeuitum est.

Anno ab urbe condita DCCCXXV, breui illa quidem 9
sed turbida tyrannorum tempestate discussa, tranquilla
sub Vespasiano duce serenitas rediit. namque, ut paulo 2
altius repetam, Iudaei post passionem Christi destituti
in totum gratia Dei cum omnibus undique malis circumuenirentur, quibusdam in Carmelo monte seducti
sortibus, quae portenderent exortos a Iudaea duces
rerum potituros fore, praedictumque ad se trahentes
in rebellionem exarserunt extinctisque Romanis praesidiis legatum quoque Syriae suppetias ferentem rapta
p. 479 aquila et caesis copiis fugauerunt. ad hos Vespasianus 3
a Nerone missus Titum filium suum maiorem inter
legatos habuit; nam multas et ualidas legiones secum
in Syriam traiecit. itaque cum Iudaeos multis eorum
oppidis captis in urbem Hierosolymorum praecipue ob
diem festum congregatos obsidione clausisset, cognita
Neronis morte hortatu plurimorum regum et ducum
— maxime Iosephi Iudaeorum ducis sententia, qui
captus cum in uincla coiceretur, constantissime dixerat,
sicut Suetonius refert, continuo se ab eodem sed imperatore soluendum — imperium adeptus est, relictoque in castris ad procurationem obsidionis Hierosolymorum filio Tito, per Alexandriam profectus est
Romam; sed cognita interfectione Vitelli paulisper
Alexandriae substitit. Titus uero magna ac diuturna 4
obsidione Iudaeos premens, machinis cunctisque bellicis molibus non sine multo suorum sanguine tandem
muros ciuitatis inrupit. sed ad expugnandam interiorem
templi munitionem, quam reclusa multitudo sacerdotum ac principum tuebatur, maiore ui et mora opus
fuit. quod tamen postquam in potestatem redactum 5
opere atque antiquitate suspexit, diu deliberauit utrum
tamquam incitamentum hostium incenderet an in testimonium uictoriae reseruaret. sed Ecclesia Dei iam

per totum orbem uberrime germinante, hoc tamquam
effetum ac uacuum nullique usui bono commodum ar-
6 bitrio Dei auferendum |fuit. itaque Titus, imperator p. 48
ab exercitu pronuntiatus, templum in Hierosolymis
incendit ac diruit, quod a die conditionis primae usque
ad diem euersionis ultimae manserat annis mille cen-
tum et duobus. muros urbis uniuersos solo adaequauit.
7 sexcenta milia Iudaeorum eo bello interfecta Cornelius
et Suetonius referunt; Iosephus uero Iudaeus, qui ei
tunc bello praefuit et apud Vespasianum propter prae-
dictum imperium ueniam gratiamque meruerat, scribit
undecies centena milia gladio et fame perisse, reliquias
uero Iudaeorum diuersis actas condicionibus toto orbe
dispersas: quarum numerus ad nonaginta milia homi-
8 num fuisse narratur. Vespasianus et Titus impera-
tores magnificum agentes de Iudaeis triumphum urbem
ingressi sunt. pulchrum et ignotum antea cunctis
mortalibus inter trecentos uiginti triumphos, qui |a p. 48
conditione urbis usque in id tempus acti erant, hoc
spectaculum fuit, patrem et filium uno triumphali
curru uectos gloriosissimam ab his, qui Patrem et
9 Filium offenderant, uictoriam reportasse. qui continuo
omnibus bellis ac tumultibus domi forisque conpressis
pacem totius orbis pronuntiauerunt et Ianum gemi-
num obseratis cohiberi claustris sexto demum ipsi
post urbem |conditam censuerunt. iure enim idem p. 48
honos ultioni passionis Domini inpensus est, qui etiam
10 natiuitati fuerat adtributus. tunc deinde sine ullis
bellorum tumultibus in inmensum respublica Romana
prouehitur: siquidem Achaia Lycia Rhodus Byzantium
Samus Thracia Cilicia Commagene tunc primum
redactae in prouincias Romanis iudicibus legibusque
paruerunt.

11 Nono autem imperii eius anno tres ciuitates Cypri
terrae motu corruerunt et Romae magna pestilentia fuit.
12 Vespasianus autem in uilla propria circa Sabinos nono
anno principatus sui profluuio uentris est mortuus.

Anno ab urbe condita DCCCXXVIII Titus, segregatis 13
a numero principum Othone et Vitellio ab Augusto
octauus, biennio post Vespasianum regnauit. cuius
tanta tranquillitas in imperio fuit, ut nullius omnino
sanguinem in republica administranda fudisse refe-
ratur. et tamen tunc Romae orto repente incendio 14
plurimae aedes publicae concrematae sunt. abruptum
tunc etiam Bebii montis uerticem magna profudisse
incendia ferunt torrentibusque flammarum uicina re-
gionis cum urbibus hominibusque delesse. Titus cum 15
ingenti omnium luctu in eadem uilla, qua pater eius,
morbo absumptus est.

p. 483 Anno ab urbe condita DCCCXXX Domitianus Titi 10
frater, ab Augusto nonus, fratri successit in regnum.
qui per annos XV ad hoc paulatim per omnes scele-
rum gradus creuit, ut confirmatissimam toto orbe
Christi Ecclesiam datis ubique crudelissimae persecu-
tionis edictis conuellere auderet. is in tantam super- 2
biam prolapsus fuit, ut dominum sese ac deum uocari
scribi colique iusserit. nobilissimos e senatu inuidiae
simul ac praedae causa alios palam interfecit, alios
in exilium trusit ibique trucidari imperauit. libidinis
intemperantia quidquid cogitari potest, fecit. plurimas
urbis aedes destructis populi Romani rebus extruxit.
bellum aduersum Germanos et Dacos per legatos gessit 3
pari reipublicae pernicie, cum et in urbe ipse sena-
tum populumque laniaret et foris male circumactum
exercitum adsidua hostes caede conficerent. nam quanta 4
fuerint Diurpanei Dacorum regis cum Fusco duce
proelia quantaeque Romanorum clades, longo textu
euoluerem, nisi Cornelius Tacitus, qui hanc historiam
diligentissime contexuit, de reticendo interfectorum
numero et Sallustium Crispum et alios auctores quam-
plurimos sanxisse et se ipsum idem potissimum ele-
gisse dixisset. Domitianus tamen prauissima elatus
iactantia, sub nomine superatorum hostium de ex-
p. 484 tinctis legionibus triumphauit. idemque efferatus su- 5

perbia, qua se deum coli uellet, persecutionem in Chri-
stianos agi secundus a Nerone imperauit. quo tem-
pore etiam beatissimus Iohannes apostolus in Patmum
6 insulam relegatus fuit. inter Iudaeos quoque acer-
bitate tormentorum et cruentissimae quaestionis ex-
quiri genus Dauid atque interfici praeceptum est, dum
prophetis sanctis et inuidetur et creditur, quasi adhuc
futurus esset ex semine Dauid, qui regnum possit
7 adipisci. continuo tamen Domitianus crudeliter in Pa-
latio a suis interfectus est: cuius cadauer populari
sandapila per uespillones exportatum atque ignomi-
niosissime sepultum est.

11 Anno ab urbe condita DCCCXLVI — quamuis Eutro-
pius quinquagesimum hunc esse annum scripserit —
Nerua admodum senex a Petronio praefecto praetorio
et Parthenio spadone, interfectore Domitiani, impe-
rator decimus ab Augusto creatus Traianum in regnum
adoptauit, per quem reuera |adflictae reipublicae di- p. 485
2 uina prouisione consuluit. hic primo edicto suo cun-
ctos exules reuocauit — unde et Iohannes apostolus
hac generali indulgentia liberatus Ephesum rediit —
emensoque anno imperii sui Nerua confectus morbo
diem obiit.

12 |Anno ab urbe condita DCCCXLVII Traianus, genere p. 486
Hispanus, undecimus ab Augusto reipublicae guber-
nacula Nerua tradente suscepit ac per annos decem
2 et nouem tenuit. apud Agrippinam Galliae urbem
insignia sumpsit imperii; mox Germaniam trans Rhe-
num in pristinum statum reduxit; trans Danuuium
multas gentes subegit; regiones autem trans Euphraten
et Tigrin sitas prouincias fecit; Seleuciam et Ctesi-
3 phontem et Babylonem occupauit. in persequendis
sane Christianis errore deceptus tertius a Nerone, cum
passim repertos cogi ad sacrificandum idolis |ac de- p. 487
trectantes interfici praecepisset plurimique interfice-
rentur, Plinii Secundi, qui inter ceteros iudices per-
secutor datus fuerat, relatu admonitus, eos homines

praeter confessionem Christi honestaque conuenticula
nihil contrarium Romanis legibus facere, fiducia sane
innocentis confessionis nemini mortem grauem ac for-
midulosam uideri, rescriptis ilico lenioribus temperauit
edictum. uerumtamen continuo Romae aurea domus, 4
a Nerone totis priuatis publicisque rebus inpensis con-
dita, repentino conflagrauit incendio, ut intellegeretur
missa etiam ab alio persecutio in ipsius potissime
monumentis, a quo primum exorta esset, atque in
ipso auctore puniri. terrae motu quattuor urbes Asiae 5
subuersae, El*a*ea Myrina Pitane Cyme, et Graeciae
ciuitates duae, Opuntiorum et Oritorum; tres Galatiae
ciuitates eodem terrae motu dirutae; Pantheum Romae
fulmine concrematum; terrae motus in Antiochia paene
totam subruit ciuitatem. incredibili deinde motu sub uno 6
tempore Iudaei quasi rabie efferati per diuersas ter-
rarum partes exarserunt. nam et per totam Libyam
aduersus incolas atrocissima bella gesserunt: quae adeo
p. 488 tunc interfectis cultoribus de|solata est, ut, nisi postea
Hadrianus imperator collectas illuc aliunde colonias
deduxisset, uacua penitus terra abraso habitatore man-
sisset. Aegyptum uero totam et Cyrenen et Thebaidam 7
cruentis seditionibus turbauerunt. in Alexandria autem
commisso proelio uicti et adtriti sunt. in Mesopota-
mia quoque rebellantibus iussu imperatoris bellum in-
latum est. itaque multa milia eorum uasta caede
deleta sunt. sane Salaminam urbem Cypri interfectis 8
omnibus accolis deleuerunt. Traianus, ut quidam fe-
runt, apud Seleuciam Isauriae urbem profluuio uentris
extinctus est.

Anno ab urbe condita DCCCLXVII Hadrianus, con- 13
sobrinae Traiani filius, duodecimus ab Augusto prin-
cipatum adeptus, uno et uiginti annis imperauit. hic 2
per Quadratum discipulum apostolorum et Aristidem
Atheniensem, uirum fide sapientiaque plenum, et per
Serenum Granium legatum libris de Christiana reli-
gione conpositis instructus atque eruditus, praecepit

per epistulam ad Minucium Fundanum proconsule
Asiae datam, |ut nemini liceret Christianos sine ob- p. 489
3 iectu criminis aut probatione damnare; idemque con-
tinuo pater patriae in senatu ultra morem maiorum
appellatur et uxor eius Augusta. Hadrianus rempu-
blicam iustissimis legibus ordinauit; bellum contra
4 Sauromatas ges|sit et uicit. Iudaeos sane, perturbatione p. 49
scelerum suorum exagitatos et Palaestinam prouinciam
quondam suam depopulantes, ultima caede perdomuit,
ultusque est Christianos, quos illi Cocheba duce, cur
sibi aduersum Romanos non adsentarentur, excrucia-
5 bant; praecepitque, ne cui Iudaeo introeundi Hieroso-
lymam esset licentia, Christianis tantum ciuitate per-
missa: quam ipse in optimum statum murorum ex-
structione reparauit et Aeliam uocari de praenomine
suo praecepit.

14 Anno ab urbe condita DCCCLXXXVIII Antoninus
cognomento Pius tertius decimus ab Augusto impera-
tor crea|tus cum liberis suis Aurelio et Lucio uiginti p. 4
et non plenis tribus annis rempublicam gubernauit
adeo tranquille et sancte, ut merito Pius et pater
2 patriae nominatus sit. huius tamen temporibus Valen-
tinus haeresiarches et Cerdo magister Marcionis Ro-
mam uenerunt. uerum Iustinus philosophus librum
pro Christiana religione compositum Antonino tra-
didit benignumque eum erga Christianos homines fecit.
Antoninus ad duodecimum ab urbe lapidem morbo
correptus interiit.

15 |Anno ab urbe condita DCCCCXI Marcus Antoninus p. 4
Verus quartus decimus ab Augusto regnum cum Aurelio
Commodo fratre suscepit mansitque in eo annis decem
et nouem. hi primi rempublicam aequo iure tutati
2 sunt. bellum deinde contra Parthos admirabili uirtute
et felicitate gesserunt. Annius Antoninus Verus ad
id bellum profectus est. Vologesus enim, rex Partho-
rum, graui eruptione Armeniam Cappadociam Syriam-
3 que uastabat. sed Antoninus, per strenuissimos duces

magnis rebus gestis, Seleuciam Assyriae urbem super
Hydaspen fluuium sitam cum quadringentis milibus
hominum cepit et cum fratre de uictoria Parthica
triumphauit; ac non multo post, dum cum fratre in
uehiculo sedet, casu morbi, quem apoplexian Graeci
uocant, suffocatus interiit.
Eo defuncto Marcus Antoninus solus reipublicae 4
praefuit. sed in diebus Parthici belli persecutiones
Christianorum quarta iam post Neronem uice in Asia
et in Gallia graues praecepto eius exstiterunt multique
sanctorum martyrio coronati sunt. secuta est lues 5
p. 493 pluri|mis infusa prouinciis, totamque Italiam pestilen-
tia tanta uastauit, ut passim uillae, agri atque oppida
sine cultore atque habitatore deserta in ruinas siluas-
que concesserint. exercitum uero Romanum cunctasque 6
legiones per longinqua late hiberna dispositas ita con-
sumptas ferunt, ut Marcomannicum bellum, quod con-
tinuo exortum est, non nisi nouo dilectu militum,
p. 494 quem triennio iugiter |apud Carnuntium Marcus An-
toninus habuit, gestum fuisse referatur. hoc quidem 7
bellum prouidentia Dei administratum esse cum plu-
rimis argumentis tum praecipue epistula grauissimi
ac modestissimi imperatoris apertissime declaratum est.
nam cum insurrexissent gentes inmanitate barbarae, 8
multitudine innumerabiles, hoc est Marcomanni Quadi
Vandali Sarmatae Suebi atque omnis paene Germania,
et in Quadorum usque fines progressus exercitus cir-
cumuentusque ab hostibus propter aquarum penuriam
praesentius sitis quam hostis periculum sustineret: ad 9
inuocationem nominis Christi, quam subito magna
fidei constantia quidam milites effusi in preces palam
fecerunt, tanta uis pluuiae effusa est, ut Romanos
quidem largissime ac sine iniuria refecerit, barbaros
autem crebris fulminum ictibus perterritos, praesertim
cum plurimi eorum occiderentur, in fugam coegerit.
quorum terga Romani usque ad internecionem cae- 10
dentes gloriosissimam uictoriam et omnibus paene

antiquorum titulis praeferendam rudi paruoque mili-
tum numero sed potentissimo Christi auxilio repor-
11 tarunt. exstare |etiam nunc apud plerosque dicuntur p.
litterae imperatoris Antonini, ubi inuocatione nominis
Christi per milites Christianos et sitim illam depulsam
12 et conlatam fatetur fuisse uictoriam. idemque Anto-
ninus Commodum filium suum adsumpsit in regnum;
praeteriti etiam temporis per omnes prouincias tributa
donauit omniaque simul fiscalium negotiorum ca-
lumniosa monumenta congesta in foro iussit incendi
seuerioresque leges nouis constitutionibus temperauit.
postremo in Pannonia constitutus repentino morbo
diem obiit.

16 Anno ab urbe condita DCCCCXXX Lucius Antoninus
Commodus quintus decimus ab Augusto patri successit
2 in regnum |mansitque in eo annis XIII. aduersus Ger- p.
manos bellum feliciter gessit. ceterum per omnia lu-
xuriae et obscenitatis dedecore deprauatus, gladiatoriis
quoque armis saepissime in ludo depugnauit et in
amphitheatro feris sese frequenter obiecit; interfecit
etiam quamplurimos senatores, maxime quos animad-
3 uertit nobilitate industriaque excellere. flagitia regis
poena urbis insequitur. nam fulmine Capitolium ictum,
ex quo facta inflammatio bybliothecam illam, maio-
rum cura studioque compositam, aedesque alias iuxta
sitas rapaci turbine concremauit. deinde aliud incen-
dium postea Romae exortum aedem Vestae et Pala-
4 tium plurimamque urbis partem solo coaequauit. Com-
modus cunctis incommodus in domo Vestiliani stran-
gulatus interisse fertur, hostis generis humani etiam
uiuus iu|dicatus. p.

5 Post hunc a senatu creatus est senex Heluius Per-
tinax sextus decimus ab Augusto. qui sexto mense
quam regnare coeperat Iuliani iuris periti scelere in
6 Palatio occisus est. Iulianus interfecto Per|tinace in- p.
uasit imperium sed mox a Seuero apud pontem Muluium
bello ciuili uictus et interfectus est mense septimo

postquam coeperat imperare. ita inter Pertinacem et
Iulianum unus annus absumptus est.

Anno ab urbe condita DCCCCXLIIII Seuerus, genere 17
Afer Tripolitanus ab oppido Lepti, qui se ex nomine
imperatoris, quem occisum ultus fuerat, Pertinacem
appellari uoluit, septimus decimus ab Augusto desti-
p. 499 tutum adeptus im|perium XVIII annis tenuit. hic na- 2
tura saeuus, multis semper bellis lacessitus, fortissime
quidem rempublicam sed laboriosissime rexit. Pescen-
nium Nigrum, qui in Aegypto et Syria ad tyrannidem
p. 500 adspi|rauerat, apud Cyzicum uicit et interfecit. Iudaeos 3
p. 501 et Samaritas re|bellare conantes ferro cohercuit. Par-
thos Arabas Adiabenosque superauit. quinta post Nero- 4
nem persecutione Christianos excruciauit, plurimique
sanctorum per diuersas prouincias martyrio coronati
sunt. hanc profanam in Christianos et Ecclesiam Dei 5
praesumptionem Seueri caelestis ultio e uestigio acta
subsequitur. nam continuo rapitur uel potius retra-
hitur in Galliam Seuerus e Syria ad tertium ciuile
bellum; unum iam enim Romae aduersus Iulianum, 6
aliud in Syria contra Pescennium gesserat, tertium
p. 502 Clodius Albi|nus, Iuliani in occidendo Pertinace socius,
qui se in Gallia Caesarem fecerat, suscitabat; cuius
bello multum utrimque Romani sanguinis fusum est.
Albinus tamen apud Lugdunum oppressus et interfectus
est. Seuerus uictor in Britannias defectu paene omnium 7
sociorum trahitur. ubi magnis grauibusque proeliis
saepe gestis receptam partem insulae a ceteris indo-
mitis gentibus uallo distinguendam putauit. itaque
magnam fossam firmissimumque uallum, crebris in-
super turribus communitum, per centum triginta et
duo milia passuum a mari ad mare duxit. ibique 8
p. 503 apud Eboracum oppi|dum morbo obiit. reliquit duos
filios, Bassianum et Getam: quorum Geta hostis pu-
blicus iudicatus interiit, Bassianus Antonini cognomine
adsumpto regno potitus est.

p. 504 |Anno ab urbe condita DCCCCLXII Aurelius An- 18

toninus Bassianus idemque Caracalla octauus decimus
ab Augusto principatum adeptus est mansitque in eo
2 annis non plenis septem. uixit patre asperior, omnibus
autem hominibus libidine intemperantior, qui etiam
nouercam suam Iuliam uxorem duxerit. |hic contra p. 505
Parthos bellum moliens, inter Edessam et Carras ab
hostibus circumuentus occisus est.
3 Post hunc nonus decimus ab Augusto Ophi|lus p. 506
Macrinus, qui praefectus praetorio erat, cum filio
Diadumeno inuasit imperium sed emenso anno continuo
apud Archelaidem militari tumultu occisus est.
4 Anno ab urbe condita DCCCCLXX Marcus Aurelius
Antoninus uicensimus ab Augusto imperium adeptus
5 tenuit annis quattuor. hic sacerdos Heliogabali templi
nullam sui nisi stuprorum flagitiorum totiusque
obscenitatis infamem satis memoriam reliquit. tumultu
autem mili|tari exorto, Romae cum matre interfectus est. p. 507
6 Anno ab urbe condita DCCCCLXXIIII Aurelius Alexan-
der uicensimus primus ab Augusto senatus ac militum
uoluntate imperator creatus tredecim annis digno aequi-
7 tatis praeconio fuit; cuius mater Ma|mea Christiana p. 508
Origenem presbyterum audire curauit: nam statim ex-
peditione in Persas facta Xerxen regem eorum maximo
8 bello uictor oppressit. Vlpiano usus adsessore sum-
mam sui moderationem reipublicae exhibuit; sed mili-
tari tumultu apud Mogontiacum interfectus est.
19 |Anno ab urbe condita DCCCCLXXXVII Maximinus p. 509
uicensimus secundus ab Augusto nulla senatus uolun-
tate imperator ab exercitu, postquam bellum in Germa-
nia prospere gesserat, creatus persecutionem in Christi-
2 anos sextus a Nerone exercuit. sed continuo, hoc est
tertio quam regnabat anno, a Pupieno Aquileiae in-
terfectus et persecutionis et uitae finem fecit. qui
maxime propter Christianam Alexandri, cui successerat,
et Mameae matris eius familiam persecutionem in
sacerdotes et clericos, id est doctores, uel praecipue
propter Origenem presbyterum miserat.

Anno ab urbe condita DCCCCLXLI Gordianus uicen- 3
simus tertius ab Augusto imperator creatus est man-
sitque in eo annis sex. nam Pupienus, interfector
p. 510 Maximini, et frater eius Balbinus, |qui usurpauerant
imperium, in Palatio mox interfecti sunt. Gordianus 4
admodum puer in orientem ad bellum Parthicum pro-
p. 511 fectu|rus, sicut Eutropius scribit, Iani portas aperuit:
quas utrum post Vespasianum et Titum aliquis clau-
serit, neminem scripsisse memini, cum tamen eas ab
ipso Vespasiano post annum apertas Cornelius Tacitus
prodat. igitur Gordianus ingentibus proeliis aduersum 5
Parthos prospere gestis suorum fraude haud longe a
Circesso super Euphraten interfectus est.

p. 512 |Anno ab urbe condita DCCCCLXLVII Philippus ui- 20
censimus quartus ab Augusto imperator creatus Phi-
lippum filium suum consortem regni fecit mansitque
p. 513 in eo annis septem. hic pri|mus imperatorum omnium 2
p. 514 Christianus fuit ac post tertium impe|rii eius annum
millesimus a conditione Romae annus impletus est.
ita magnificis ludis augustissimus omnium praeterito-
rum hic natalis annus a Christiano imperatore cele-
bratus est. nec dubium est, quin Philippus huius 3
tantae deuotionis gratiam et honorem ad Christum
et Ecclesiam reportarit, quando uel ascensum fuisse
in Capitolium immolatasque ex more hostias nullus
p. 515 auctor ostendit. |ambo tamen quamuis diuersis locis 4
tumultu militari et Decii fraude interfecti sunt.

Anno ab urbe condita millesimo quarto Decius, 21
ciuilis belli incentor et repressor, occisis Philippis
uicensimus quintus ab Augusto inuasit imperium tenuit-
que annis tribus. idem continuo, in quo se etiam ob 2
hoc Philippum interfecisse docuit, ad persequendos inter-
ficiendosque Christianos septimus post Neronem feralia
dispersit edicta plurimosque sanctorum ad coronas
Christi de suis crucibus misit. idemque filium suum 3
p. 516 Caesarem legit: cum quo simul continuo |in medio
barbarorum sinu interfectus est.

4 Anno ab urbe condita millesimo septimo Gallus
Hostilianus uicensimus sextus ab Augusto regnum
adeptus uix duobus annis cum Volusiano filio obtinuit.
5 exeritur ultio uiolati nominis Christiani et usquequo ad
profligandas ecclesias edicta Decii cucurrerunt, eatenus
incredibilium morborum pestis extenditur: nulla fere
prouincia Romana, nulla ciuitas, nulla domus fuit,
quae non illa generali pestilentia correpta atque ua-
6 cuata sit. hac sola pernicie insignes Gallus et Volu-
sianus dum contra Aemilianum nouis rebus studentem
bellum ciuile moliuntur, occisi sunt. Aemilianus tamen
tertio mense inuasae tyrannidis extinctus est.
22 Anno ab urbe condita millesimo decimo duo im-
peratores uicensimo septimo post Augustum loco creati
sunt: Valerianus in Raetia ab exercitu Augustus ap-
pellatus, Romae autem a senatu Gallienus Caesar
creatus; mansitque Gallienus in regno infeliciter annis
xv, re|spirante paulisper ab illa supra solitum iugi p. 517
et graui pestilentia genere humano. prouocat poenam
suam obliuiosa malitia. impietas enim flagella qui-
dem excruciata sentit, sed a quo flagellatur, obdurata
2 non sentit. ut de superioribus taceam, facta a Decio
Christianorum persecutione totum Romanum imperium
pestilentia magna uexauit. mentita est iniquitas sibi,
prauo in perniciem suam circumuenta iudicio, pestilen-
tiam communis casus esse accidentemque ex morbis
3 mortem naturae finem esse non poenam. rursus igitur
atque in breui iram Dei sceleratis actionibus prouocat
exceptura plagam, cuius aliquandiu meminisse cogatur.
Valerianus siquidem mox ut arripuit imperium octauus
a Nerone, adigi per tormenta Christianos ad idolola-
triam abnegantesque interfici iussit, fuso per omnem
4 Romani regni latitudinem sanctorum sanguine. Vale-
rianus ilico, nefarii auctor edicti, a Sapore Persarum
rege captus, imperator populi Romani ignominiosissima
apud Persas seruitute consenuit, hoc infamis officii
continua, donec uixit, damnatione sortitus, ut ipse

adclinis humi regem semper, ascensurum in equum,
non manu sua sed dorso attolleret. et Gallienus qui- 5
dem tam claro Dei iudicio territus tamque misero
collegae permotus exemplo pacem ecclesiis trepida
518 satisfactione restituit. sed non conpensat iniuriae ul-
tionisque mensuram unius impii quamuis perpetua et
super modum abominanda captiuitas contra tot milia
excruciata sanctorum, iustorumque sanguis ad Deum
clamans in eadem sese terra, ubi fusus est, uindicari
rogat. non enim de solo constitutore praecepti iusto 6
supplicium iudicio flagitabatur sed etiam exsecutores
delatores accusatores spectatores ac iudices, postremo
omnes qui iniustissimae crudelitati uel tacita uolun-
tate adsentabantur — quia Deus secretorum cognitor
est — quorum maxima per omnes prouincias pars
hominum uersabatur, eadem ultionis plaga corripi
iustum erat. soluuntur repente undique permissu Dei
ad hoc circumpositae relictaeque gentes laxatisque
habenis in omnes Romanorum fines inuehuntur. Ger- 7
mani Alpibus Raetia totaque Italia penetrata Rauen-
nam usque perueniunt; Alamanni Gallias peruagantes
etiam in Italiam transeunt; Graecia Macedonia Pontus
Asia Gothorum inundatione deletur; nam Dacia trans
Danuuium in perpetuum aufertur; Quadi et Sarmatae
Pannonias depopulantur; Germani ulteriores abrasa
potiuntur Hispania; Parthi Mesopotamiam auferunt
Syriamque conradunt. exstant adhuc per diuersas pro- 8
uincias in magnarum urbium ruinis paruae et pauperes
sedes, signa miseriarum et nominum indicia seruantes,
ex quibus nos quoque in Hispania Tarraconem nostram
519 ad consolationem miseriae recentis ostendimus. et ne 9
quid forte Romani corporis ab hac dilaceratione ces-
saret, conspirant intrinsecus tyranni, consurgunt bella
ciuilia, funditur ubique plurimus sanguis Romanorum
Romanis barbarisque saeuientibus; sed cito ira Dei
in misericordiam uertitur et coeptae ultionis maior
forma quam poena in mensuram plenitudinis reputatur.

10 igitur primus Genuus, qui purpuram imperii sumpserat,
apud Myrsam occiditur. Postumus in Gallia inuasit
tyrannidem, multo quidem reipublicae commodo, nam
per decem annos ingenti uirtute ac moderatione usus
et dominantes hostes expulit et perditas prouincias in
pristinam faciem reformauit; seditione tamen militum
11 interfectus est. Aemilianus apud Mogontiacum cum
res nouas moliretur oppressus est. post mortem Po-
stumi Marius ibidem inuasit imperium sed continuo
interfectus est. deinde Victorinus a Gallis ultro creatus
12 et post paululum occisus est. huic successit Tetricus,
qui tunc Aquitanicae praesidatus administrabat offi-
cium. multas seditiones militum pertulit. at uero in
oriente per Odenatum quendam collecta agresti manu
uicti repulsique Persae, defensa Syria, recepta Mesopo-
tamia est, et usque ad Ctesiphontem rusticani Syriae
13 cum Odenato suo uincendo uenerunt. Gallienus autem
cum rempublicam deseruisset ac Mediolani libidinibus
inseruiret, occisus est.

23 Anno ab urbe condita MXXV Claudius uicesimus p.
octauus uoluntate senatus sumpsit imperium statimque 21
Gothos iam per annos quindecim Illyricum Mace- p.
doniamque uastantes bello adortus incredibili strage
deleuit. cui a senatu clipeus aureus in curia et in
Capitolio statua aeque aurea decreta est; sed continuo
apud Sirmium, priusquam biennium in imperio ex-
pleret, morbo correptus interiit.

2 Claudio mortuo Quintillus frater eius ab exercitu
imperator electus, uir quidem unicae moderationis et
solus fratri praeferendus, septimo decimo die imperii
interfectus est.

3 Anno ab urbe condita MXXVII Aurelianus uicesimus p.
nonus imperium adeptus quinque annis ac sex men-
sibus tenuit, uir industria militari excellentissimus.
4 expeditione in Danuuium suscepta Gothos magnis
proeliis profligauit dicionemque Romanam antiquis ter-
minis statuit. inde in orientem conuersus Zenobiam,

quae occiso Odenato marito suo Syriam receptam sibi
uindicabat, magis proelii terrore quam proelio in pote-
statem redegit. Tetricum, in Gallia minime sufficien- 5
tem sustinere seditiones militum suorum scribentem-
que etiam:

Eripe me his, inuicte, malis

ac per hoc proditorem exercitus sui, sine labore su-
perauit. sic orientis et aquilonis receptor magna
gloria triumphauit. urbem Romam muris firmioribus
cinxit. nouissime cum persecutionem aduersus Christi- 6
anos agi nonus a Nerone decerneret, fulmen ante eum
magno pauore circumstantium ruit ac non multo post
in itinere occisus est.

p. 523 |Anno ab urbe condita MXXXII Tacitus tricesimus 24
adeptus imperium sexto mense occisus in Ponto est.
post quem Florianus parem regni sortem ferens, tertio
demum mense apud Tarsum interfectus est.

Anno ab urbe condita MXXXIII Probus tricesimus 2
primus regnum sortitus obtinuit annis sex et mensibus
quattuor. Gallias iam dudum a barbaris occupatas
per multa et grauia proelia deletis tandem hostibus
ad perfectum liberauit. bella deinde ciuilia equidem 3
plurimo sanguine duo gessit: unum in oriente, quo
Saturninum tyrannide subnixum oppressit et cepit,
aliud, quo Proculum et Bonosum apud Agrippinam
magnis proeliis superatos interfecit. ipse autem apud
Sirmium in turre ferrata militari tumultu interfectus est.

Anno ab urbe condita MXXXVIIII Carus Narbonensis 4
tricesimus secundus suscepit imperium ac biennio tenuit.
qui cum filios suos Carinum et Numerianum consortes
regni effecisset, bello Parthico postquam duas nobilis-
p. 524 simas Parthorum urbes Cochem et Ctesiphon|tem cepit,
super Tigridem in castris fulmine ictus interiit. Nu-
merianus, qui cum patre fuerat, rediens fraude Apri
soceri sui interfectus est.

p. 525 |Anno ab urbe condita MXLI Diocletianus tricesi- 25
mus tertius ab exercitu imperator electus annis uiginti

fuit; statimque ut potestatis copiam habuit, Aprum
interfectorem Numeriani manu sua interfecit. Carinum
deinde, quem Carus Caesarem in Dalmatia reliquerat,
flagitiose uiuentem difficillimo bello et maximo labore
2 superauit. dehinc cum in Gallia Amandus et Aelianus
collecta rusticanorum manu, quos Bacaudas uocabant,
perniciosos tumultus excitauissent, Maximianum cogno-
mento Herculium Caesarem fecit misitque in Gallias:
qui facile agrestium hominum imperitam et confusam
3 manum militari uirtute conposuit. deinde |Carausius p. 526
quidam, genere quidem infimus sed consilio et manu
promptus, cum ad obseruanda Oceani litora, quae tunc
Franci et Saxones infestabant, positus plus in per-
niciem quam in prouectum reipublicae ageret, ereptam
praedonibus praedam nulla ex parte restituendo do-
minis sed sibi soli uindicando accendens suspicionem,
quia ipsos quoque hostes ad incursandos fines artifici
neglegentia permitteret, quamobrem a Maximiano iussus
4 occidi purpuram sumpsit ac Britannias occupauit. igi-
tur per omnes Romani imperii fines subitarum tur-
bationum fragores concrepuerunt, Carausio in Britan-
niis rebellante, Achilleo in Aegypto, cum et Africam
Quinquegentiani infestarent, Narseus etiam rex Per-
5 sarum orientem bello premeret. hoc periculo Diocle-
tianus permotus Maximianum Herculium ex Caesare
fecit Augustum, Constantium uero et Maximianum
Galerium Caesares legit. Constantius Herculii Maxi-
miani priuignam Theodoram accepit uxorem, ex qua
6 sex filios fratres Constantini sustulit. Carausius, Bri-
tannia sibi per septem annos fortissime uindicata ac
retenta, tandem fraude Allecti socii sui interfectus est.
Allectus postea ereptam Carausio insulam per trien-
nium tenuit: quem Asclepiodotus praefectus praetorio
oppressit Britanniamque post decem annos recepit.
7 Constantius uero Caesar in Gallia primo proelio ab
Alamannis profligato exercitu suo, uix ipse subreptus
est; secundo autem secuta est satis secunda uictoria:

p. 527 |nam paucis horis sexaginta milia Alamannorum caesa
referuntur. at Maximianus Augustus Quinquegentianos 8
in Africa domuit. porro autem Diocletianus Achilleum
obsessum per octo menses apud Alexandriam cepit et
interfecit. sed inmoderata uictoria usus Alexandriam
direptioni dedit, Aegyptum totam proscriptionibus cae-
dibusque foedauit. praeterea Galerius Maximianus cum 9
duobus iam proeliis aduersus Narseum conflixisset,
tertio inter Gallinicum et Carras congressus et uictus,
amissis copiis ad Diocletianum refugit: a quo arro-
gantissime exceptus, ita ut per aliquot milia passuum
purpuratus ante uehiculum eius cucurrisse referatur,
uerumtamen hac contumelia quasi cote ad uirtutem 10
usus est, per quam detrita regii fastus robigine aciem
mentis expediit. itaque mox per Illyricum et Moesiam
p. 528 undique copias contraxit raptimque in hostem |reuer-
sus, Narseum magnis consiliis uiribusque superauit.
extinctis Persarum copiis ipsoque Narseo in fugam 11
acto, castra eius inuasit, uxores sorores liberosque
cepit, immensam uim gazae Persicae diripuit, captiuos
quamplurimos Persarum nobilium abduxit. reuersus
in Mesopotamiam a Diocletiano plurimo honore sus-
ceptus est. postea per eosdem duces strenue aduersus 12
Carpos Basternasque pugnatum est. Sarmatas deinde
uicerunt: quorum copiosissimam captiuam multitudi-
nem per Romanorum finium dispersere praesidia.

Interea Diocletianus in oriente, Maximianus Her- 13
culius in occidente uastari ecclesias, adfligi interficique
Christianos decimo post Neronem loco praeceperunt:
quae persecutio omnibus fere ante actis diuturnior atque
immanior fuit, nam per decem annos incendiis ecclesi-
arum, proscriptionibus innocentum, caedibus martyrum
incessabiliter acta est. sequitur terrae motus in Syria, 14
ex quo apud Tyrum et Sidonem passim labentibus tectis
multa hominum milia prostrata sunt. secundo perse-
cutionis anno Diocletianus ab inuito exegit Maximiano,
ut simul purpuram imperiumque deponerent ac iuni-

oribus in rempublicam substitutis ipsi in priuato otio
consenescerent. itaque sub una die Diocletianus apud
Nicomediam, Maxi|mianus apud Mediolanium potesta- p. 5
tem imperii simul cultumque deposuerunt.
15 Galerius et Constantius Augusti primi Romanum
imperium in duas partes diuiserunt: Galerius Maxi-
mianus Illyricum Asiam et orientem, Constantius Ita-
liam Africam et Gallias obtinuit; sed Constantius uir
tranquillissimus, Gallia tantum [Hispaniaque] conten-
16 tus, Galerio ceteris partibus cessit. Galerius duos Cae-
sares legit: Maximinum, quem in oriente constituit,
et Seuerum, cui permisit Italiam, ipse in Illyrico con-
stitutus. Constantius uero Augustus summae man-
suetudinis et ciuilitatis in Britannia mortem obiit.
qui Constantinum filium ex concubina Helena creatum
imperatorem Galliarum reliquit.

26 |Anno ab urbe condita MLXI Constantinus tricen- p.
simus quartus gubernacula imperii a Constantio patre
suscepit, quae uno et triginta annis felicissime tenuit.
2 Occuritur mihi subito et tripudiis quibusdam in-
sultatur: Eia, inquiunt, tandem in foueas nostras, diu
expectate, uenisti. hic te decursurum opperiebamur,
hic delapsum opprimimus, hic confusum tenemus.
sustinuimus te hactenus, artificiose quodammodo et
callide fortuitas temporum mutationes Christianorum
3 ultionibus coaptantem. et interdum quidem uerisimi-
lium specie permoti, utpote homines ignari diuinorum
secretorum, timore palluimus, sed nunc euacuauit Maxi-
mianus noster omnem scaenam fabulae tuae nostraeque
religionis antiquitatem columna inexpugnabilis fulsit.
4 per annos decem euersae sunt ecclesiae uestrae, ut
etiam tu fateris; dilacerati cruciatibus, exinaniti mor-
tibus toto orbe Christiani. tenemus euidens testimo-
nium tuum, nullam superiorem persecutionem adeo
5 uel grauem uel diuturnam fuisse. et tamen ecce inter
tranquil|lissima temporum bona ipsorum quoque im- p.
peratorum, qui ista fecerunt, inusitata felicitas: nulla

domi fames, nulla pestilentia, nullum foris bellum
nisi uoluntarium, quo exerceri uires non periclitari
queant; res praeterea humano generi hucusque incogni- 6
ta: multorum simul regum patiens consortium et magna
concordia potestasque communis, alias numquam, nunc
in commune prospiciens. deinde etiam, quod absque 7
ulla hactenus mortalium notitia est, imperatores illi
maximi quippe et persecutores, honore deposito et
adsumpta quiete, priuati, quod beatissimum homines
et summum bonum uitae bonae iudicant, et hoc tunc
uelut praemii loco auctores persecutionis adepti sunt,
quando accensa persecutio medio sui tempore toto
orbe saeuiebat. an etiam hanc beatitudinem illis tem- 8
poribus poenaliter accidisse adseris et nos hinc quoque
terrere moliris?

Quibus humiliter responderim, me plurima cura 9
pietatis accinctum commonere de ueris, non terrere
de falsis. decem persecutiones a Nerone usque ad
Maximianum Ecclesia Christi passa est: nouem, ut
ego dixi, ultiones, ut ipsi non negant, calamitates e
uestigiis consecutae sunt. nec in uerbo premo, utrum
debitae ultiones an fortuitae permutationes fuisse uide-
antur, quae tamen meo suoque testimonio clades fuerunt.
in decima haesitatum putant miseri et caeci, non ui- 10
dentes tanto eam ipsis fuisse grauiorem quanto minus
intellecta est. impius enim flagellatur et non sentit.
[et] quod cum expositum fuerit, inuiti licet propter
ipsam rerum fidem fatebuntur, quia ex illa Maximianae
p. 532 persecutionis maxima punitione |ista sunt uulnera, qui-
bus etiam nunc isti dolent et in tantum dolent, ut
etiam clament nosque ad reclamandum lacessant: solli-
citos fieri, qualiter conticescant.

In primo libello expositum a nobis est, Pompeium 27
Trogum et Cornelium Tacitum commemorasse non
plene quidem, nostrum uero Moysen, etiam ipsorum
testimonio fidelem, fideliter sufficienterque dixisse,
Aegyptios et regem eorum, cum populum Dei seruire

intentum et paratum Deo suo, impediendae deuotionis
instinctu ad lutum paleasque reuocarent, decem acer-
2 bissimis plagis fuisse uexatos. deinde uiolentia ma-
lorum edomitos non solum coegisse festinantem sed
etiam propriis suis argenteis et aureis uasis accumula-
uisse. post, oblitos plagae suae et cupidos praedae
indebitae, inuidos etiam religionis alienae, dum inno-
centes auide persequuntur, mari Rubro ultime receptos
omnes funditus interisse. quod ego nunc refero ac
renuntio, etsi forte fide non acceptatum, exitu tamen
probandum, quia haec in figura nostri facta sunt.
3 uterque |populus unius Dei est, una populi utriusque p.
causa. subdita fuit Israhelitarum synagoga Aegyptiis,
subdita est Christianorum ecclesia Romanis. persecuti
sunt Aegyptii, persecuti sunt et Romani. decem ibi
contradictiones aduersus Moysen, decem hic edicta
aduersus Christum; diuersae ibi plagae Aegyptiorum,
4 diuersae hic calamitates Romanorum. nam, ut etiam
ipsas inter se plagas, in quantum tamen figura formae
conparari potest, conferam, ibi prima correptio habuit
sanguinem uulgo uel manasse de puteis uel in flu-
minibus cucurrisse: hic prima sub Nerone exegit plaga,
ut ubique morientium sanguis esset uel morbis in
5 urbe corruptus uel bellis in orbe profusus. ibi sequens
plaga prodidit perstrepentes persultantesque in pene-
tralibus ranas inediae propemodum causam habita-
toribus atque exilii fuisse: hic sequens sub Domitiano
poena similiter ostendit satellitum militumque eius
improbis effrenatisque discursibus cruentissimi iussa
principis exsequentum ad inopiam paene omnes ciues
6 Romanos adactos exilioque dispersos. ibi tertia uexatio
habuit sciniphes, musculas scilicet paruissimas ac sae-
uissimas, quae mediis saepe aestibus per loca squalida
coadunatim uibrando densatae tinnulo uolatu adlabi
solent capillisque hominum ac pecudum saetis cum
urente morsu interseri: hic itidem tertia sub Traiano
plaga Iudaeos excitauit, qui cum antea ubique dispersi

ita iam quasi non essent quiescerent, repentino omnes
calore permoti, in ipsos, inter quos erant, toto orbe
saeuierunt, absque magnis multarum urbium ruinis,
quas crebri terrae motus isdem temporibus subruerunt.
ibi in quarta plaga muscae caninae fuerunt, reuera 7
p. 534 alumnae putredinis uermiumque matres: |hic itidem
quarta sub Marco Antonino plaga, lues plurimis infusa
prouinciis Italiam quoque cum urbe Roma uniuersam
exercitumque Romanum, per longinquos limites et
diuersa hiberna dispersum, in mortem dissolutum putre-
dini simul ac uermibus dedit. ibi quinta correptio 8
pecorum ac iumentorum repentino interitu expleta est:
hic similiter quinta ultione sub Seuero persecutore
creberrimis ciuilibus bellis propria uiscera et adiumenta
reipublicae, hoc est plebes prouinciarum et legiones
militum, comminutae sunt. ibi sexta uexatio intulit 9
uesicas efferuescentes ulceraque manantia: hic aeque
sexta punitio, quae post Maximini persecutionem fuit,
qui specialiter episcopos et clericos omissa turba po-
pulari, hoc est ecclesiarum primates, trucidari impera-
uerat, intumescens crebro ira atque inuidia non per
uulgi caedem sed per uulnera mortesque principum
ac potentium exhalata est. ibi septima plaga nume- 10
ratur coacto aere grando profusa, quae hominibus
iumentis satisque exitio fuit: hic similiter septima sub
Gallo et Volusiano, qui persecutori Decio mox inter-
fecto successerant, plaga extitit corrupto aere pestis
infusa, quae per omnia Romani regni ab oriente in
occidentem spatia cum omne propemodum genus ho-
minum et pecudum neci dedit tum etiam

p. 535 |Corrupitque lacus, infecit pabula tabo.

ibi octauam Aegypti contritionem fecere excitatae un- 11
dique lucustae, tenentes terentes tegentesque omnia:
hic octauam aeque in subuersionem Romani orbis ex-
citatae undique intulere gentes, quae caedibus atque
incendiis cunctas prouincias deleuerunt. ibi nona tur- 12

batio diuturnas crassas ac paene tractabiles tenebras
habuit, plus omnino periculi comminata quam fecit:
hic itidem nona correptio fuit, cum Aureliano perse-
cutionem decernenti diris turbinibus terribile ac triste
fulmen sub ipsis pedibus ruit ostendens, quid, cum
ultio talis exigeret, tantus possit ultor, nisi et clemens
esset et patiens; quamquam intra sex abhinc menses
tres succidui imperatores, hoc est Aurelianus Tacitus et
13 Florianus, diuersis causis interfecti sunt. ibi postremo
decima plaga, quae et nouissima omnium fuit, inter-
fectio filiorum, quos primos quique genuerant: hic
nihilo minus decima id est nouissima poena est omnium
perditio idolorum, quae primitus facta in primis
amabant.

14 Ibi rex potentiam Dei sensit probauit et timuit
ac per hoc populum Dei liberum abire permisit: hic
rex potentiam Dei sensit probauit et credidit ac per
hoc populum Dei liberum esse permisit. ibi num-
quam postea populus Dei ad seruitutem retractus: hic
numquam postea populus Dei ad ido*lo*latriam coactus
est. ibi Aegyptiorum uasa pretiosa Hebraeis tradita
sunt: hic in ecclesias |Christianorum praecipua paga- p. 536
15 norum templa cesserunt. sane illud, ut dixi, denun-
tiandum puto, quia, sicut Aegyptiis post has decem
plagas dimissos Hebraeos persequi molientibus inruit
per superductum mare aeterna perditio, ita et nos
quidem libere peregrinantes superuentura quandoque
persecutio gentilium manet, donec mare Rubrum, hoc
est ignem iudicii, ipso domino nostro Iesu Christo
16 duce et iudice transeamus. hi uero, in quos Aegypti-
orum forma transfunditur, permissa ad tempus pote-
state saeuientes grauissimis quidem permissu Dei
Christianos cruciatibus persequentur; uerumtamen idem
omnes inimici Christi cum rege suo Antichristo ac-
cepti stagno ignis aeterni, quod magna impediente
caligine dum non uidetur intratur, perpetuam perditi-
onem immortalibus arsuri suppliciis sortientur.

Igitur mortuo, ut dixi, Constantio in Britanniis 28
Constantinus imperator creatus, primus imperatorum
537 Christianus excepto Philippo, qui Christianus annis
admodum paucissimis ad hoc tantum constitutus fuisse
mihi uisus est, ut millesimus Romae annus Christo
potius quam idolis dicaretur. a Constantino autem 2
omnes semper Christiani imperatores usque in hodier-
num diem creati sunt excepto Iuliano, quem impia,
ut aiunt, machinantem exitiabilis uita deseruit. haec 3
est lenta illa paganorum poena sed certa; hinc sani
insaniunt, hinc non uulnerati conpunguntur, hinc riden-
tes gemunt, hinc uiuentes deficiunt, hinc secreto ex-
cruciantur, quos nemo persequitur, hinc iam paucissimi
remanserunt, qui numquam aliquo persequente puniti
sunt. uerumtamen qualis tunc persecutores illos, de 4
quorum impunitate non solum gloriari sed etiam in-
sultare conantur, finis mansit, expediam.

Constantino in Galliis strenuissime rempublicam 5
procurante praetoriani milites Romae Maxentium filium
Herculii, qui priuatus in Lucania morabatur, Augustum
nuncupauerunt. Maximianus Herculius, iam ex Augusto 6
priuatus et adhuc publicus persecutor, occasione filii
sollicitatus, qui imperium abiecerat, arripuit tyranni-
dem. Galerius Augustus Seuerum Caesarem aduersus 7
Maxentium Romam cum exercitu misit. Seuerus cum 8
urbem obsideret, militum suorum scelere desertus et
proditus atque ex eo fugiens Rauennae interfectus est.
Herculius Maximianus, persecutor et ex Augusto ty- 9
rannus, confirmatum iam in imperio filium ueste ac
potestate regia spoliare conatus, conuiciis autem ac
538 tumultibus militum palam conterritus in Galliam pro-
fectus est, ut Constantino genero aeque dolis iunctus
auferret imperium. sed per filiam deprehensus et pro- 10
ditus, deinde in fugam uersus Massiliae oppressus et
interfectus est. porro Galerius occiso Seuero Licinium 11
imperatorem creauit. cumque persecutionem a Dio- 12
cletiano et Maximiano missam ipse atrocioribus edictis

adcumulauisset ac postquam per annos decem omni
genere hominum exhausit prouincias, putrefacto in-
trorsum pectore et uitalibus dissolutis, cum ultra hor-
rorem humanae miseriae etiam uermes eructaret neque
medici ultra iam foetorem ferentes crebro iussu eius
13 occiderentur: a quodam medico constantiam ex despe-
ratione sumente increpitus, iram Dei esse poenam
suam atque ideo a medicis non posse curari, edictis
late missis Christianos de exiliis reuocauit. ipse autem
14 cruciatus non sustinens uim uitae suae adtulit. ita
respublica tunc sub nouis quattuor principibus fuit
Constantino et Maxentio, filiis Augustorum, Licinio
15 autem et Maximino, hominibus nouis. Constantinus
pacem ecclesiis post decem annos quam a persecuto-
16 ribus uexabantur indulsit. deinde inter Constantinum
et Maxentium bellum ciuile exortum est. Maxentius,
saepe multis proeliis fatigatus, ultime ad pontem Mul-
17 uium uictus et interfectus est. Maximinus, persecutionis
Christianorum incentor exsecutorque infestissimus, apud
Tharsum, dum ciuile bellum contra Licinium disponit,
18 interiit. Licinius, repentina rabie suscitatus, omnes
Christianos e palatio suo iussit expelli. mox bellum
19 inter ipsum Licinium et Constantinum efferbuit. sed
Constantinus Licinium, sororis suae uirum, in Pannonia
primum uicit, deinde apud Cibalas oppressit uniuer-
saque Graecia potitus Licinium crebris bellis terra
marique adsurgentem et repressum tandem ad |dedi- p. 51
20 tionem coegit; sed Herculii Maximiani soceri sui motus
exemplo, ne iterum depositam purpuram in perniciem
21 reipublicae sumeret, priuatum iussit occidi; quamuis
omnibus iam ministris nefariae persecutionis extinctis
hunc quoque in quantum exerere potuit persecutorem
22 digna punitio flagitaret. Constantini filii, Crispus et
Constantinus et Licinius adulescens, Licini Augusti
filius, Constantini autem ex sorore nepos, Caesares
sunt creati.

23 His diebus Arrius, Alexandrinae urbis presbyter,

a ueritate fidei catholicae deuians, exitiabile plurimis
dogma constituit. qui simul ut primum Alexandriae 24
uel notus uel notatus inter confusos uulgo sectatores
insectatoresque factus est, ab Alexandro, eiusdem tunc
urbis episcopo, pulsus ecclesia est. cumque homines, 25
quos in errorem seduxerat, etiam in seditionem excitaret, apud Nicaeam urbem Bithyniae conuentus trecentorum decem et octo episcoporum factus est, per quos Arrianum dogma exitiabile et miserum esse euidentissime deprehensum, palam proditum ac reprobatum est. sed inter haec latent causae, cur uindicem 26
gladium et destinatam in impios punitionem Constantinus imperator etiam in proprios egit affectus. nam
Crispum filium suum et Licinium sororis filium inter-
540 fecit. praeterea multas gentes diuersis proeliis subegit.
urbem nominis sui Romanorum regum uel primus uel 27
solus instituit. quae sola expers idolorum ad hoc breuissimo tempore condita a Christiano imperatore prouecta est, ut sola Romae, tot saeculis miseriisque prouectae, forma et potentia merito possit aequari.
tum deinde primus Constantinus iusto ordine et pio 28
uicem uertit: edicto siquidem statuit citra ullam ho-
minum caedem paganorum templa claudi. mox Gotho- 29
rum fortissimas et copiosissimas gentes in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione, deleuit.
541 Calocaerum quendam in Cypro adspirantem nouis 30
rebus oppressit. tricennalibus suis Dalmatium Cae-
sarem legit. cumque bellum in Persas moliretur, in 31
uilla publica iuxta Nicomediam, dispositam bene rempublicam filiis tradens, diem obiit.

Anno ab urbe condita MXCII Constantius tricen- 29
simus quintus cum Constantino et Constante fratribus suis adeptus imperium uiginti et quattuor annis tenuit. fuit inter successores Constantini et Dalmatius Caesar fratris filius, sed continuo militari factione deceptus
est. interea maligna semper aduersus Deum uerum 2
diaboli insectatio, quae ab initio mundi usque ad nunc

a sincero fidei religionisque tramite offusis errorum
nebulis lubrica hominum corda perturbat, postquam
Christianis imperatoribus summam regiae potestatis
in meliora uertentibus Ecclesiam Christi zelo idolola-
triae persequi destitit, aliud machinamentum, quo per
eosdem Christianos imperatores Christi Ecclesiam
3 uexaret, inuenit. fit igitur Arrio, noui erroris auctori,
ceterisque discipulis ipsius ad familiaritatem Con-
stantii imperatoris promptus aditus et facilis uia.
suadetur Constantio, ut quosdam in Deo gradus credat,
et qui per ianuam ab errore idololatriae fuerat egressus,
rursum in sinum eius, dum in Deo deos quaerit, tam-
4 quam per pseudothyrum inducitur. peruerso igitur
zelo potestas armatur inlusa et sub nomine pietatis
uis persecutionis agitatur. de noua nominis electione
contenditur, ut Arrianorum potius ecclesiae quam ca-
5 tholicorum sint. sequitur terrae motus horribilis, qui
plurimas orientis urbes solo strauit. Constantinus dum
Constantem fratrem bello insectatur, incauta petulantia
periculis sese offerens, ā ducibus eius occisus est.
6 Constans aduersus Persas et Saporem, qui Mesopota-
miam uastauerat, nouem proeliis parum prospere de-
certauit. nouissime seditione atque intemperantia mi-
litum nocte adoriri pugnam coactus, patratam paene
7 uictoriam insuper uictus amisit. post cum se intole-
randis uitiis dedisset ac poena prouincialium fauorem
militum compararet, Magnentii dolis in oppido, cui
Helena nomen est, in proximo Hispaniae interfectus
8 est. Magnentius enim apud Augustodunum arripuit
imperium, quod continuo per Galliam Africam Italiam-
9 que porrexit. in Illyrico autem Vetranionem, aetate
grandaeuum, imperatorem sibi milites creauerunt, uirum
natura simplicem cunctisque iucundum, sed qui ne
prima quidem umquam litterarum elementa didicisset.
10 itaque cum primas litteras litterarumque syllabas im-
perator senex interdum inuitus meditaretur, a Con-
stantio, qui tunc in Magnentium ultione fratris ac-

census bellum parabat, deponere iussus imperium,
p. 544 abiciens cum litteris purpuras con|tentusque priuatis
feriis, palatium simul scholamque dimisit. Nepotianus 11
deinde Romae, Constantini sororis filius, gladiatorum
manu fretus inuasit imperium: qui deinde cum in-
probus ac per hoc inuisus cunctis esset, a Magnen-
tianis ducibus oppressus est. sequitur bellum illud 12
horribile inter Constantium Magnentiumque apud Mur-
sam urbem gestum, in quo multa Romanorum uirium
profligatio etiam in posterum nocuit. Magnentius 13
tamen uictus aufugit ac non multo post apud Lugdu-
num propria se manu interfecit. Decentius quoque
frater eiusdem, quem Caesarem Galliis praefecerat,
apud Senonas laqueo uitam finiuit. continuo Con- 14
stantius Gallum, patrui filium, Caesarem legit: quem
rursus crudeliter ac tyrannice agentem paulo post quam
crearat occidit. Siluanum quoque, per Gallias rebus
nouis inhiantem, mature circumueniendum opprimen-
dumque curauit. igitur Siluano interfecto Iulianum 15
patruelem suum, Galli fratrem, Caesarem creatum
misit ad Gallias; itaque Iulianus Caesar euersas op-
pressasque ab hoste Gallias strenuissime in integrum
restituit, Alamannorum paruis copiis magnam multi-
tudinem fudit, Rheno Germanos reuinxit. his elatus 16
successibus fastigium usurpauit Augusti et mox Italiam
Illyricumque peruadens Constantium Parthicis proeliis
occupatum regni parte priuauit. Constantius Iuliani 17
scelere comperto dimissa expeditione Parthorum dum
ad ciuile bellum reuertitur, in itinere inter Ciliciam
Cappadociamque defunctus est. ita ille qui discissa 18
pace et unitate fidei catholicae Christianos aduersum
Christianos armans ciuili, ut ita dicam, bello Ecclesiae
membra dilacerauerat, totum inquieti tempus imperii
molestissimumque spatium uitae suae bellis ciuilibus
etiam per propinquos et consanguineos excitatis exer-
cuit exegit expendit.

p. 545* |Anno ab urbe condita MCXVI Iulianus dudum 30

Caesar, post autem tricesimus sextus ab Augusto rerum
potitus anno uno et mensibus octo imperii summam
2 solus obtinuit. Christianam religionem arte potius
quam potestate insectatus, ut negaretur fides Christi
et idolorum cultus susciperetur, honoribus magis pro-
3 uocare quam tormentis cogere studuit. aperto tamen
praecepit edicto, ne quis Christianus docendorum libe-
ralium studiorum professor esset. sed tamen, sicut a
maioribus nostris compertum habemus, omnes ubique
propemodum praecepti condiciones amplexati officium
4 quam fidem deserere maluerunt. Iulianus autem bellum
aduersum Parthos parans cum Romanas uires con-
tractas undique ad destinatam secum traheret per-
ditionem, Christianorum sanguinem dis suis uouit,
palam persecuturus ecclesias, si uictoriam potuisset
5 adipisci. nam et amphitheatrum Hierosolymis extrui
iussit, in quo reuersus a Parthis episcopos monachos
omnesque eius loci sanctos bestiis etiam arte saeui-
6 oribus obiceret spectaretque laniandos. itaque post-
quam a Ctesiphonte castra mouit, dolo cuiusdam trans-
fugae in deserta perductus, cum ui sitis et ardore
solis atque insuper labore harenarum confectus periret
exercitus, imperator tanto rerum periculo anxius dum
per uasta deserti incautius euagatur, ab obuio quodam
hostium equite conto ictus interiit. sic misericors
Deus impia consilia impii morte dissoluit.
31 Anno ab urbe condita MCXVII Iouianus tricesimus
septimus imperator in summo rerum discrimine ab
exercitu creatus cum et locorum iniquitate captus et
hostibus circumsaeptus nullam euadendi facultatem
nancisceretur, foedus cum Sapore Persarum rege, etsi
parum ut putant dignum, satis tamen necessarium
2 pepigit: quippe, ut tutum et incolumem Romanum
exercitum non solum ab incursu hostium uerum etiam
a locorum periculo liberaret, Nisibi oppidum et partem
3 superioris Mesopotamiae Persis concessit. inde dum
ad Illyricum rediens per Galatiam iter agit, cum in

cubiculum quoddam nouum sese cubitum recepisset,
calore prunarum et nidore parietum nuper calce in-
litorum adgrauatus et suffocatus, octauo demum mense
quam imperare coeperat uitam finiuit.

548 |Anno ab urbe condita MCXVIII Valentinianus tri- 32
cesimus octauus apud Nic*ae*am consensu militum im-
perator creatus est mansitque in eo annis undecim.
qui cum Christianus integra fide sacramentum militiae 2
gereret sub Iuliano Augusto tribunus scutariorum,
iussus ab imperatore sacrilego aut immolare idolis
aut militia excedere, fideliter sciens et grauiora Dei
esse iudicia et meliora promissa, sponte discessit.
ita parua interiecta mora Iuliano interfecto ac mox 3
Iouiano mortuo qui pro nomine Christi amiserat tri-
bunatum, retribuente Christo in locum persecutoris
sui accepit imperium: qui postea fratrem suum Valen- 4
tem participem fecit imperii, Procopium tyrannum
pluresque postea satellites eius occidit. terrae motus 5
per totum orbem factus ita turbatum quoque pelagus
excussit, ut per uicinas terrarum campestrium partes
refuso mari plurimae insularum urbes concussae et
subrutae perisse referantur. Valens ab Eudoxio epi- 6
scopo, Arriani dogmatis assertore, et baptizatus et
549 persuasus, in saeuissimam haeresim declinauit; |sed
malignam insectationem diu texit nec uoluntati pote-
statem admiscuit, quoad uiuentis fratris auctoritate
conpressus est. contemplabatur enim de eo, quan- 7
tam uim in ulciscenda fide imperator posset exerere,
qui tantam constantiam pro retinenda quondam miles
habuisset.

Horum anno imperii tertio Gratianus Valentiniani 8
filius imperator est factus. eodem anno apud Atre-
batas uera lana de nubibus pluuiae mixta defluxit.

Praeterea Athanaricus rex Gothorum Christianos 9
in gente sua crudelissime persecutus, plurimos barba-
rorum ob fidem interfectos ad coronam martyrii subli-
mauit, quorum tamen plurimi in Romanum solum non

trepidi, uelut ad hostes, sed certi, quia ad fratres, pro
Christi confessione fugerunt.

10 Valentinianus Saxones, gentem in oceani litoribus
et paludibus inuiis sitam, uirtute atque agilitate terribilem, periculosam Romanis finibus eruptionem magna
mole meditantes in ipsis Francorum finibus oppressit.
11 Burgundionum quoque nouorum hostium nouum nomen,
qui plus quam octoginta milia, ut ferunt, armatorum
12 ripae Rheni fluminis insederunt. hos quondam subacta
interiore Germania a Druso et Tiberio, adoptiuis filiis
Caesaris, per castra dispositos in magnam coaluisse
gentem atque ita etiam nomen ex opere praesumpsisse,
quia crebra per limi|tem habitacula constituta **burgos**
uulgo uocant, eorumque esse praeualidam et perniciosam manum Galliae hodieque testes sunt, in quibus
13 praesumpta possessione consistunt; quamuis prouidentia
Dei Christiani omnes modo facti catholica fide nostrisque
clericis, quibus oboedirent, receptis blande mansuete
innocenterque uiuant, non quasi cum subiectis Gallis
sed uere cum fratribus Christianis.

14 Anno autem undecimo imperii sui Valentinianus,
cum Sarmatae sese per Pannonias diffudissent easque
uastarent, bellum in eos parans apud Brigitionem
oppidum subita effusione sanguinis, quod Graece apoplexis uocatur, suffocatus et mortuus est.

15 Post quem Gratianus filius occidentis imperium
tenuit, Valente patruo in orientis partibus constituto;
Valentinianum etiam, fratrem suum paruum admodum,
socium creauit imperii.

33 Anno ab urbe condita MCXXVIII Valens tricesimus
nonus imperium quattuor annis Valentiniano mortuo
tenuit, cui soli, cum impie ageret, potuisset erubescere.
ilico uelut effrenata |libertatis audacia legem dedit,
ut monachi, hoc est Christiani qui ad unum fidei opus
dimissa saecularium rerum multimoda actione se redigunt, ad militiam cogerentur. uastas illas tunc Aegypti
2 solitudines harenasque diffusas, quas propter sitim ac

sterilitatem periculosissimamque serpentum abundan-
tiam conuersatio humana non nosset, magna habitan-
tium monachorum multitudo compleuerat. huc tribuni 3
et milites missi, qui sanctos ac ueros milites Dei alio
nomine persecutionis abstraherent. interfecta sunt ibi
agmina multa sanctorum. quae autem per diuersas 4
ubique prouincias his similibusque iussis aduersus ec-
clesias catholicas et rectae fidei populos gesta sint,
satis significatum ipsa reticendi electione sufficiat.

Interea in Africae partibus Firmus sese excitatis 5
Maurorum gentibus regem constituens Africam Maure-
taniamque uastauit; Caesaream urbem nobilissimam
Mauretaniae dolo captam, deinde caedibus incendiisque
conpletam barbaris in praedam dedit. igitur comes 6
Theodosius, Theodosii qui post imperio praefuit pater,
a Valentiniano missus effusas Maurorum gentes multis
proeliis fregit, ipsum Firmum afflictum et oppressum
coegit ad mortem. post cum experientissima proui- 7
dentia totam cum Mauretania Africam meliorem pri-
552 stinis reddidisset, instimulante et obrepen|te inuidia
21 iussus interfici, apud Carthaginem baptizari in remissi-
onem peccatorum praeoptauit ac postquam sacramen-
tum Christi quod quaesierat adsecutus est, post glo-
riosam saeculi uitam etiam de uitae aeternitate securus
percussori iugulum ultro praebuit.

Gratianus interea imperator admodum iuuenis cum 8
inaestimabilem multitudinem hostium Romanis infusam
finibus cerneret, fretus Christi potentia, longe inpari
militum numero sese in hostem dedit et continuo
apud Argentariam, oppidum Galliarum, formidulosissi-
mum bellum incredibili felicitate confecit. nam plus
quam triginta milia Alamannorum minimo Romano-
rum detrimento in eo proelio interfecta narrantur.

Tertio decimo autem anno imperii Valentis, hoc 9
est paruo tempore postea quam Valens per totum
orientem ecclesiarum lacerationes sanctorumque caedes
egerat, radix illa miseriarum nostrarum copiosissimas

10 simul frutices germinauit. siquidem gens Hunorum,
diu inaccessis seclusa montibus, repentina rabie per-
cita exarsit in Gothos eosque passim conturbatos ab
antiquis sedibus expulit. Gothi transito Danuuio fu-
gientes, a Valente sine ulla foederis pactione suscepti
ne arma quidem, quo tutius barbaris crederetur, tra-
11 didere Romanis. deinde propter intolerabilem auari- p. 558
tiam Maximi ducis fame et iniuriis adacti in arma
surgentes, uicto Valentis exercitu per Thraciam sese,
miscentes simul omnia caedibus incendiis rapinisque,
12 fuderunt. Valens egressus de Antiochia cum ultima
infelicis belli sorte traheretur, sera peccati maximi
paenitentia stimulatus episcopos ceterosque sanctos
reuocari de exiliis imperauit.
13 Itaque quinto decimo imperii sui anno lacrimabile
illud bellum in Thracia cum Gothis iam tunc exerci-
tatione uirium rerumque abundantia instructissimis
gessit. ubi primo statim impetu Gothorum pertur-
batae Romanorum equitum turmae nuda peditum dese-
14 ruere praesidia. mox legiones peditum undique equitatu
hostium cinctae ac primum nubibus sagittarum obrutae,
deinde, cum amentes metu sparsim per deuia coge-
rentur, funditus caesae gladiis insequentum contisque
15 perierunt. ipse imperator cum sagitta saucius uersus-
que in fugam aegre in cuiusdam uillulae casam depor-
tatus lateret, ab insequentibus hostibus deprehensus,
subiecto igne consumptus est et, quo magis testi-
monium punitionis eius et diuinae indignationis terri-
bili posteris esset exemplo, etiam communi caruit
sepultura.
16 Consoletur se, sed in hoc solo, peruicacia miseri-
aque gentilium, quia temporibus et regibus Christianis
tantae simul congestae clades pressam reipublicae
onerauere ceruicem: euersae prouinciae, deletus exer-
citus, imperator incensus. magnum reuera hoc est ad
nostrum dolorem magisque miserum quo magis nouum.
17 sed quid hoc ad consolationem proficit paganorum,

p. 554 qui palam peruident et in his quoque per|secutorem
ecclesiarum fuisse punitum? unus Deus unam fidem
tradidit, unam ecclesiam toto orbe diffudit: hanc aspicit,
hanc diligit, hanc defendit; quolibet se quisquis nomine
tegat, si huic non sociatur, alienus, si hanc inpugnat,
inimicus est. consolentur se gentiles, in quantum 18
uolunt, Iudaeorum haereticorumque suppliciis, tantum
et unum Deum esse et eundem personarum accepto-
rem non esse uel ex hac potissimum Valentis extincti
probatione fateantur. Gothi antea per legatos sup- 19
plices poposcerunt, ut illis episcopi, a quibus regulam
Christianae fidei discerent, mitterentur. Valens im-
perator exitiabili prauitate doctores Arriani dogmatis
misit. Gothi primae fidei rudimento quod accepere
tenuerunt. itaque iusto iudicio Dei ipsi eum uiuum
incenderunt, qui propter eum etiam mortui uitio erroris
arsuri sunt.

Anno ab urbe condita MCXXXII Gratianus quadra- 34
gesimus ab Augusto post mortem Valentis sex annis
imperium tenuit, quamuis iamdudum antea cum patruo
p. 555 Valente et cum Valentiniano |fratre regnaret. qui cum 2
adflictum ac paene conlapsum reipublicae statum ui-
deret, eadem prouisione, qua quondam legerat Nerua
Hispanum uirum Traianum, per quem respublica
reparata est, legit et ipse Theodosium aeque Hi-
spanum uirum et restituendae reipublicae necessitate
apud Sirmium purpura induit orientisque et Thra-
ciae simul praefecit imperio, in hoc perfectiore iudi- 3
cio, quia, cum in omnibus humanae uitae uirtutibus iste
par fuerit, in fidei sacramento religionisque cultu sine
ulla comparatione praecessit; siquidem ille persecutor,
hic propagator Ecclesiae. ita illi ne unus quidem pro- 4
prius filius, quo successore gauderet, indultus est; huius
autem orienti simul atque occidenti per succiduas
usque ad nunc generationes gloriosa propago domi-
natur. itaque Theodosius adflictam rempublicam ira 5
Dei reparandam credidit misericordia Dei; omnem

fiduciam sui ad opem Christi conferens maximas illas
Scythicas gentes formidatasque cunctis maioribus,
Alexandro quoque illi Magno, sicut Pompeius Cor-
neliusque testati sunt, euitatas, nunc autem extincto
Romano exercitu Romanis equis armisque instructissi-
mas, hoc est Alanos Hunos et Gothos, incunctanter
6 adgressus magnis multisque |proeliis uicit. urbem Con- p. 554
stantinopolim uictor intrauit et ne paruam ipsam Ro-
mani exercitus manum adsidue bellando detereret, foedus
7 cum Athanarico Gothorum rege percussit. Athanaricus
autem continuo ut Constantinopolim uenit, diem obiit.
uniuersae Gothorum gentes rege defuncto aspicientes
uirtutem benignitatemque Theodosii Romano sese im-
8 perio dediderunt. in isdem etiam diebus Persae, qui
Iuliano interfecto aliisque imperatoribus saepe uictis,
nunc etiam Valente in fugam acto recentissimae uicto-
riae satietatem cruda insultatione ructabant, ultro Con-
stantinopolim ad Theodosium misere legatos pacemque
supplices poposcerunt; ictumque tunc foedus est, quo
uniuersus oriens usque ad nunc tranquillissime fruitur.
9 interea cum Theodosius in oriente subactis barbaro-
rum gentibus Thracias tandem ab hoste liberas red-
didisset et Arcadium filium suum consortem fecisset
imperii, Maximus, uir quidem strenuus et probus atque
Augusto dignus nisi contra sacramenti fidem per ty-
rannidem emersisset, in Britannia inuitus propemodum
ab exercitu imperator creatus in Galliam transiit:
10 ubi Gratianum Augustum subita incursione perterritum
atque in Italiam transire meditantem dolis circum-
uentum interfecit fratremque eius Valentinianum Au-
gustum Italia expulit. Valentinianus in orientem re-
fugiens a Theodosio paterna pietate susceptus, mox
etiam imperio restitutus est.

35 |Anno ab urbe condita MCXXXVIII Theodosius qua- p. 555
dragesimus primus interfecto per Maximum Gratiano
imperium Romani orbis obtinuit mansitque in eo annis
undecim, cum iam in orientis partibus sex annis

Gratiano uiuente regnasset. itaque iustis necessari- 2
isque causis ad bellum ciuile permotus, cum e duobus
Augustis fratribus et ultionem unius interfecti sanguis
exigeret et restitutionem miseria alterius exulantis
oraret, posuit in Deo spem suam seseque aduersus
Maximum tyrannum sola fide maior — nam longe
minor uniuersa apparatus bellici conparatione — pro-
ripuit. Aquileiae tunc Maximus uictoriae suae spectator 3
insederat. Andragathius comes eius summam belli ad-
ministrabat: qui cum largissimis militum copiis ipsam-
que magnarum copiarum fortitudinem praecellente con-
silio omnes incredibiliter Alpium ac fluminum aditus
communisset, ineffabili iudicio Dei, dum nauali ex-
peditione incautum hostem praeuenire et obruere parat,
sponte eadem quae obstruxerat claustra deseruit. ita 4
Theodosius nemine sentiente, ut non dicam repugnante,
uacuas transmisit Alpes atque Aquileiam inprouisus
p. 558 adueniens hostem illum magnum, Maximum, trucem
et ab inmanissimis quoque Germanorum gentibus tri-
buta ac stipendia solo terrore nominis exigentem,
sine dolo et sine controuersia clausit cepit occidit.
Valentinianus recepto Italiae potitus imperio est. 5
Andragathius comes cognita Maximi nece praecipitem
sese e naui in undas dedit ac suffocatus est. Theodosius
incruentam uictoriam Deo procurante suscepit.

Ecce regibus et temporibus Christianis qualiter 6
bella ciuilia, cum uitari nequeunt, transiguntur. ad
uictoriam peruentum est, inrupta est ciuitas, correptus
tyrannus. et hoc parum est. ecce parte alia uictus
hostilis exercitus atque ipso tyranno truculentior comes
tyranni ad mortem coactus, tantae dissolutae elusaeque
insidiae, tanti apparatus exinaniti sunt: et tamen nullus 7
dolos struxit, nullus aciem disposuit, postremo nullus,
si dici licet, gladium de uagina extulit. formidulo-
sissimum bellum sine sanguine usque ad uictoriam
et in uictoria duorum morte confectum est. et, ne 8
hoc quis casu factum putet, quo magis potentia

Dei, qua et dispensantur et iudicantur uniuersa, propa-
lato sui testimonio declarata obstrepentium mentes
uel ad confusionem uel ad fidem cogat, dico rem et
9 ignotam omnibus et omnibus notam: post hoc bellum,
quo Maximus interfectus est, multa utique, sicut omnes
recognoscimus, Theodosium filiumque eius Honorium
usque ad nunc et externa bella et ciuilia consecuta
sunt, et tamen omnia paene usque in hodiernum diem
et quidem cum fructu simplicis sanctaeque uictoriae
uel nullo uel minimo sanguine quieuerunt.

10 Igitur Valentinianus iunior regno restitutus ex-
tincto Maximo eiusque filio Victore, quem imperato-
rem Gallis Maximus |reliquerat, ipse in Galliam trans- p. 559
iit: ubi cum tranquilla republica in pace ageret, apud
Viennam dolo Arbogastis comitis sui, ut ferunt, stran-
gulatus atque, ut uoluntariam sibi consciuisse mortem
11 putaretur, laqueo suspensus est. mortuo Valentiniano
Augusto Arbogastes Eugenium tyrannum mox creare
ausus est legitque hominem, cui titulum imperatoris
inponeret; ipse acturus imperium uir barbarus, animo
consilio manu audacia potentiaque nimius, contraxit
undique innumeras inuictasque copias, uel Romanorum
praesidiis uel auxiliis barbarorum alibi potestate alibi
12 cognatione subnixus. historiam notam etiam oculis
plurimorum, quam melius qui spectauere nouerunt,
dilatari uerbis non opus est. potentia Dei non fiducia
hominis uictorem semper extitisse Theodosium, Arbo-
gastes iste praecipuum in utroque documentum est,
qui et tunc, cum Theodosio paruit, tantis instructum
praesidiis Maximum ipse minimus cepit et nunc, cum
aduersus eundem Theodosium collectis Gallorum Fran-
corumque uiribus exundauit, nixus etiam praecipuo
culto idolorum, magna tamen facilitate succubuit.
13 Eugenius atque Arbogastes instructas acies campis
expedierant, arta Alpium latera atque ineuitabiles
transitus praemissis callide insidiis occuparant, etiamsi
numero ac uiribus inpares forent, sola tamen belli

dispositione uictores. at uero Theodosius in summis 14
Alpibus constitutus expers cibi ac somni, sciens quod
destitutus suis, nesciens quod clausus alienis, Domi-
num Christum solus solum, qui posset omnia, corpore
p. 560 humi fusus, mente caelo fixus orabat. |dehinc post- 15
quam insomnem noctem precum continuatione transegit
et testes propemodum quas in pretium praesidii cae-
lestis adpenderat lacrimarum lacunas reliquit, fiducia-
liter arma corripuit solus, sciens se esse non solum.
signo crucis signum proelio dedit ac se in bellum,
etiamsi nemo sequeretur, uictor futurus, inmisit. prima 16
salutis uia extitit Arbitio, hostilium partium comes:
qui cum ignarum imperatorem circumpositis excepisset
insidiis, conuersus ad reuerentiam praesentis Augusti,
non solum periculo liberauit uerum etiam instruxit
auxilio. at ubi ad contigua miscendae pugnae spatia 17
peruentum est, continuo magnus ille et ineffabilis
turbo uentorum in ora hostium ruit. ferebantur per
aera spicula missa nostrorum atque ultra mensuram
humani iactus per magnum inane portata nusquam
propemodum cadere, priusquam inpingerent, sinebantur.
porro autem turbo continuus ora pectoraque hostium 18
p. 561 nunc inlisis grauiter scutis euerbe|rabat, nunc inpressis
pertinaciter obstructa claudebat, nunc auulsis uiolenter
destituta nudabat, nunc oppositis iugiter in terga tru-
debat; tela etiam, quae ipsi uehementer intorserant,
excepta uenti impetu supinato ac retrorsum coacta
ipsos infeliciter configebant. prospexit sibi humanae 19
conscientiae pauor, nam continuo sese parua suorum
manu fusa uictori Theodosio hostilis prostrauit exer-
citus; Eugenius captus atque interfectus est; Arbogastes
sua se manu perculit. ita et hic duorum sanguine
bellum ciuile restinctum est, absque illis decem milibus
Gothorum, quos praemissos a Theodosio Arbogastes
delesse funditus fertur: quos utique perdidisse lucrum
et uinci uincere fuit. non insulto obtrectatoribus nostris. 20
unum aliquod ab initio urbis conditae bellum proferant

tam pia necessitate susceptum, tam diuina felicitate
confectum, tam clementi benignitate sopitum, ubi nec
pugna grauem caedem nec uictoria cruentam exegerit
ultionem, et fortasse concedam, ut non haec fidei
21 Christiani ducis concessa uideantur; quamuis ego hoc
testimonio non laborem, quando unus ex ipsis, poeta
quidem eximius sed paganus peruicacissimus, huius-
modi uersibus et Deo et homini testimonium tulit,
quibus ait: Claudianus

O nimium dilecte Deo! tibi militat aether,
Et coniurati ueniunt ad classica uenti.

22 |Ita caelitus iudicatum est inter partem etiam sine p. 562
praesidio hominum de solo Deo humiliter sperantem
et partem adrogantissime de uiribus suis et de idolis
praesumentem.

23 Theodosius autem conposita tranquillataque repu-
blica apud Mediolanium constitutus diem obiit.

36 |Anno ab urbe condita MCXLVIIII Arcadius Augustus, p. 563
cuius nunc filius Theodosius orientem regit, et Honorius
Augustus frater eius, cui nunc respublica innititur,
quadragensimo secundo loco commune imperium di-
uisis tantum sedibus tenere coeperunt; uixitque Ar-
cadius post patris excessum annis duodecim imperiique
summam Theodosio filio paruo admodum moriens tra-
2 didit. interea Gildo comes, qui in initio regni eorum
Africae praeerat, simul ut defunctum |Theodosium p. 564
comperit, siue (ut quidam ferunt) quadam permotus
inuidia Africam orientalis imperii partibus iungere
3 molitus est, siue (ut alia tradit opinio) minimam in
paruulis spem fore arbitratus — praesertim cum absque
his non facile antea quisquam pusillus in imperio
relictus ad maturitatem uirilis aetatis euaserit istique
propemodum soli inueniantur, quos ob egregiam patris
ac suam fidem et diuisos et destitutos Christi tutela
prouexerit — Africam excerptam a societate reipublicae
sibi usurpare ausus est, gentili magis licentia contentus
4 quam ambitu regiae affectationis inflatus. huic Mascezel

frater fuit, qui nouarum rerum molitiones in fratre
perhorrescens, relictis apud Africanam militiam duo-
bus filiis adulescentibus in Italiam rediit. Gildo, et
absentiam fratris et praesentiam filiorum eius suspe-
ctam habens, adulescentes dolo circumuentos interfecit.
ad hunc iam ut hostem bello insequendum Mascezel 5
frater missus est, quem idoneum procurandae reipu-
blicae fore propriae orbitatis recens dolor pollicebatur.
igitur Mascezel, iam inde a Theodosio sciens, quan-
tum in rebus desperatissimis oratio hominis per fidem
Christi a clementia Dei impetraret, Caprariam insulam
adiit, unde secum sanctos seruos Dei aliquot permotos
precibus suis sumpsit: cum his orationibus ieiuniis
psalmis dies noctesque continuans sine bello uictoriam
565 meruit ac sine caede uindictam. Ar|dalio fluminis 6
nomen est, quod fluit inter Theuesten et Ammederam
ciuitates; ubi cum parua manu, hoc est cum quinque
milibus (ut aiunt) militum, contra septuaginta milia
hostium castra metatus, cum interiecta mora excedere
loco oppositasque praeiacentis uallis angustias trans-
gredi uellet, incurrente nocte beatum Ambrosium epi- 7
scopum Mediolani paulo ante defunctum per somnium
sibi uidere uisus est significantem manu et inpacto
ad humum ter baculo dicentem: hic, hic, hic. quod
ille prudenti coniectura intellexit merito adnuntiantis
fidem uictoriae, uerbo locum, numero diem significare.
substitit ac tertio demum die post noctem orationibus 8
hymnisque peruigilem ab ipsis caelestium sacramen-
torum mysteriis in hostem circumfusum processit;
et cum ad eos, qui primi occurrerant, pia pacis uerba 9
iactaret, signiferum quendam insolenter obsistentem
et iamiamque pugnam excitantem gladio percussit in
bracchio eumque manu debilem ipso uulnere coegit
pronum inclinare uexillum. quo uiso reliquae cohortes 10
deditionem iam fieri priorum existimantes certatim
sese ad Mascezelem signis tradidere conuersis. barbari,
quorum magnam multitudinem Gildo ad bellum de-

duxerat, defectu militum destituti in diuersa fugerunt.
11 Gildo et ipse fugam molitus arrepta naui ut in altum
prouectus ac deinde reuocatus in Africam est, post
12 aliquot dies strangulatus interiit. periclitaremur sub
tantorum miraculorum relatu quasi praesumpta men-
tiendi inpudentia, nisi adhuc uocem nostram con-
scientia eorum, qui interfuere, praecurreret. nullae
aguntur insidiae, nulla corruptio; septuaginta milia
hostium uincuntur paene sine pugna; fugit uictus ad
tempus, ne plus audeat uictor iratus; transportatur
in diuersum locum, ut nesciat frater occidi, quo uin-
13 dicatur occiso. sane idem Mascezel elatus rerum se-
cundarum insolentia, posthabito sanctorum consortio,
cum quibus antea Deo militans uicerat, etiam eccle-
siam temerare ausus est atque ex ea quosdam non
dubitauit extrahere. secuta est poena sacrilegum. nam
isdem superstitibus atque insultantibus, quos ab ec-
clesia ad poenam protraxerat, post aliquantum tempus
solus ipse punitus est probauitque in se uno, ad utrum-
que semper diuinum uigilare iudicium, quando et, cum
sperauit, adiutus et, cum contempsit, occisus est.
37 Interea cum a Theodosio imperatore seniore sin-
gulis potissimis infantum cura et disciplina utriusque
palatii commissa esset, hoc est Rufino orientalis aulae,
Stiliconi occidentalis imperii, quid uterque egerit, quidue
agere conatus sit, exitus utriusque docuit, cum alius
sibi, alius filio suo affectans regale fastigium, ut rebus
repente turbatis necessitas reipublicae scelus ambitus
2 tegeret, barbaras gentes ille inmisit, hic fouit. taceo
de Alarico rege cum Gothis suis saepe uicto, saepe
concluso semperque dimisso. taceo de infelicibus illis
apud Pollentiam gestis, cum barbaro et pagano duci,
hoc est Sauli, belli summa commissa est, cuius in-
probitate reuerentissimi dies et sanctum pascha uiola-
tum est cedentique hosti propter religionem, ut pugnaret,
extortum est: cum quidem, ostendente in breui iudicio
Dei et quid fauor eius possit et quid ultio exigeret,

pugnantes uicimus, uictores uicti sumus. taceo de 3
ipsorum inter se barbarorum crebris dilacerationibus,
cum se inuicem Gothorum cunei duo, deinde Alani
atque Huni uariis caedibus populabantur. Radagaisus, 4
568 omnium antiquorum praesentiumque |hostium longe
immanissimus, repentino impetu totam inundauit Italiam. nam fuisse in populo eius plus quam ducenta
milia Gothorum ferunt. hic supra hanc incredibilem 5
multitudinem indomitamque uirtutem paganus et Scytha
erat, qui, ut mos est barbaris huiusmodi gentibus,
omnem Romani generis sanguinem dis suis propinare
deuouerat. hoc igitur Romanis arcibus imminente fit 6
omnium paganorum in urbe concursus, hostem esse
cum utique copia uirium tum maxime praesidio deorum
potentem, urbem autem ideo destitutam et mature
perituram, quia deos et sacra perdiderit. magnis que- 7
rellis ubique agitur et continuo de repetendis sacris
celebrandisque tractatur, feruent tota urbe blasphemiae, uulgo nomen Christi tamquam lues aliqua praesentium temporum probris ingrauatur. itaque ineffabili 8
iudicio Dei factum est, uti, quoniam in permixto populo piis gratia, poena impiis debebatur oportebatque
permitti hostes, qui insuadibilem in plurimis et contradicentem ciuitatem seuerioribus solito flagris coarguerent, non tamen eos, qui indiscrete cunctos intemperata caede delerent — duo tunc Gothorum populi
cum duobus potentissimis regibus suis per Romanas
prouincias bacchabantur: quorum unus Christianus 9
569 propiorque Romano et, ut res |docuit, timore Dei mitis
in caede, alius paganus barbarus et uere Scytha, qui
non tantum gloriam aut praedam quantum inexsaturabili crudelitate ipsam caedem amaret in caede, et
hic iam sinu receptus Italiae Romam e proximo trementem terrore quassabat. itaque si huic ultionis 10
potestas permitteretur, quem Romani ob hoc praecipue
timendum arbitrabantur, quia fauorem deorum sacrificiorum obsequiis inuitaret, et immoderatior caedes

sine fructu emendationis arsisset et error nouissimus
peior priore creuisset; quandoquidem in pagani et
idololatrae manus incidisse, non solum paganis residuis
de instaurando cultu idolorum esset indubitata per-
suasio sed etiam Christianis periculosa confusio, cum
et hi terrerentur praeiudicio et illi confirmarentur
11 exemplo. quamobrem iustus dispensator humani gene-
ris Deus perire paganum hostem uoluit et Christianum
praeualere permisit, ut pagani blasphemantesque Ro-
mani et illo confunderentur perdito et hoc punirentur
immisso; maxime cum imperatoris Honorii admiranda
in rege continentia et sanctissima fides non parum
12 diuinae misericordiae mereretur. conceduntur quidem
aduersus immanissimum illum hostem Radagaisum
aliorum hostium cum copiis suis inclinati ad auxilium
animi. adsunt Vldin et Sarus, Hunorum et Gothorum
duces, praesidio Romanorum; sed non sinit Deus rem
potentiae suae uirtutem hominum ac maxime hostium
13 uideri. conterritum diuinitus Radagaisum in Faesu-
lanos montes cogit eiusque — secundum eos qui par-
cissime referunt — ducenta milia hominum inopum
consilii et cibi in arido et aspero montis iugo, ur-
guente undique timore concludit agminaque, qui-
bus dudum angusta uidebatur Italia, latendi spe in
14 unum ac paruum uerticem trudit. quid multis morer?
non disposita in bellum acies fuit, non furor timorque
incerta pugnae praetulit, non caedes acta, non sanguis
effusus est, non postremo — quod felicitatis loco depu-
tari solet — damna pugnae euentu compensata uictoriae:
edentibus bibentibus ludentibusque nostris tanti illi
tamque immanes hostes esurientes sitientes languen-
15 tesque confecti sunt. parum hoc est, nisi captum et
subiugatum sciant, quem timuere Romani, illumque
idololatram suum, cuius sacrificia se magis pertime-
scere quam arma fingebant, sine proelio uictum ac
uinctum sub iugo catenisque despiciant. igitur rex
Radagaisus solus spem fugae sumens clam suos deseruit

atque in nostros incidit: a quibus captus et paulisper
retentus ac deinde interfectus est. tanta uero multi- 16
tudo captiuorum Gothorum fuisse fertur, ut uilissi-
morum pecudum modo singulis aureis passim greges
hominum uenderentur. sed nihil superesse Deus de
eodem populo sinit. nam ilico cunctis qui emebantur
morientibus quod improbi emptores eorum non im-
penderunt turpiter pretiis, expenderunt misericorditer
sepulturis. igitur ingrata Roma, quae sicut nunc sensit 17
non ad remittendam sed ad reprimendam idololatriae
praesumptionem iudicis Dei obliquam misericordiam,
ita continuo propter uiuorum mortuorumque sancto-
rum piam recordationem Dei iram passura non ple-
p. 571 nam, si forte confusa paeniteat et per experientiam
fidem discat, ab incursu Alarici regis et hostis sed
Christiani aliquantulo ad tempus spatio differtur.

Interea comes Stilico, Vandalorum inbellis auarae 38
perfidae et dolosae gentis genere editus, parui pen-
dens quod sub imperatore imperabat, Eucherium filium
suum, sicut a plerisque traditur, iam inde Christianorum
persecutionem a puero priuatoque meditantem, in impe-
rium quoquo modo substituere nitebatur. quamobrem 2
Alaricum cunctamque Gothorum gentem, pro pace
optima et quibuscumque sedibus suppliciter ac sim-
pliciter orantem, occulto foedere fouens, publice autem
et belli et pacis copia negata, ad terendam terren-
damque rempublicam reseruauit. praeterea gentes alias 3
copiis uiribusque intolerabiles, quibus nunc Galliarum
Hispaniarumque prouinciae premuntur, hoc est Alano-
rum Sueborum Vandalorum ipsoque simul motu inpul-
sorum Burgundionum, ultro in arma sollicitans, deterso
p. 572 semel Romani nominis metu suscitauit. eas interim 4
ripas Rheni quatere et pulsare Gallias uoluit, sperans
miser sub hac necessitatis circumstantia, quia et extor-
quere imperium genero posset in filium et barbarae
gentes tam facile comprimi quam commoueri ualerent.
itaque ubi imperatori Honorio exercituique Romano 5

haec tantorum scelerum scaena patefacta est, com-
moto iustissime exercitu occisus est Stilico, qui ut
unum puerum purpura indueret, totius generis humani
6 sanguinem dedidit; occisus Eucherius, qui ad concili-
andum sibi fauorem paganorum restitutione templo-
rum et euersione ecclesiarum inbuturum se regni
primordia minabatur, paucique cum isdem satellites
tantarum molitionum puniti sunt. ita minimo negotio
paucorumque poena ecclesiae Christi cum imperatore
religioso et liberatae sunt et uindicatae.
7 Itaque post haec tanta augmenta blasphemiarum
nullamque paenitentiam ultima illa diuque suspensa
39 urbem poena consequitur. |adest Alaricus, trepidam p. 54
Romam obsidet turbat inrumpit, dato tamen prae-
cepto prius, ut si qui in sancta loca praecipueque
in sanctorum apostolorum Petri et Pauli basilicas
confugissent, hos inprimis inuiolatos securosque esse
sinerent, tum deinde in quantum possent praedae
2 inhiantes a sanguine temperarent. accidit quoque,
quo magis illa urbis inruptio indignatione Dei acta
quam hostis fortitudine probaretur, ut beatus Inno-
centius, Romanae urbis episcopus, tamquam iustus
Loth subtractus a Sodomis occulta prouidentia Dei
apud Rauennam tunc positus, peccatoris populi non
3 uideret excidium. discurrentibus per urbem barbaris
forte unus Gothorum idemque potens et Christianus
sacram Deo uirginem iam aetate prouectam, in qua-
dam ecclesiastica domo reperit, cumque ab ea aurum
4 argentumque honeste exposceret, illa fideli constantia
esse apud se plurimum et mox proferendum spopondit
ac protulit, cumque expositis opibus attonitum bar-
barum magnitudine pondere |pulchritudine, ignota etiam p. 55
uasorum qualitate intellegeret, uirgo Christi ad bar-
5 barum ait: haec Petri apostoli sacra ministeria
sunt. praesume, si audes; de facto tu uideris.
ego quia defendere nequeo, tenere non audeo.
6 barbarus uero ad reuerentiam religionis timore Dei

et fide uirginis motus ad Alaricum haec per nuntium
rettulit: qui continuo reportari ad apostoli basilicam
uniuersa ut erant uasa imperauit, uirginem etiam 7
simulque omnes qui se adiungerent Christianos eodem
cum defensione deduci. ea domus a sanctis sedibus
longe ut ferunt et medio interiectu urbis aberat.
itaque magno spectaculo omnium disposita per sin- 8
gulos singula et super capita elata palam aurea atque
argentea uasa portantur; exertis undique ad defen-
sionem gladiis pia pompa munitur; hymnum Deo Ro- 9
manis barbarisque concinentibus publice canitur; per-
sonat late in excidio urbis salutis tuba omnesque
etiam in abditis latentes inuitat ac pulsat; concurrunt 10
undique ad uasa Petri uasa Christi, plurimi etiam
pagani Christianis professione etsi non fide admiscen-
tur et per hoc tamen ad tempus, quo magis confun-
dantur, euadunt; quanto copiosius adgregantur Romani
confugientes, tanto auidius circumfunduntur barbari
defensores. o sacra et ineffabilis diuini iudicii dis- 11
cretio! o sanctum istud et salutare flumen, quod parua
exortum domo, dum beato alueo in sanctorum sedes
tendit, oberrantes periclitantesque animas in salutis
sinum pia rapacitate peruexit! o praeclara illa Christi- 12
anae militiae tuba, quae generaliter cunctos dulcis-
simo ad uitam modulamine inuitans, quos ad salutem
575 inoboedientes non suscitauit, |inexcusabiles reliquit ad
mortem. mysterium hoc, quod in transferendis uasis, 13
dicendis hymnis, ducendis populis fuit, tamquam magnum
cribrum fuisse arbitror, per quod ex congregatione
populi Romani tamquam ex magna massa frumenti
per omnia ex uniuerso ambitu ciuitatis latebrarum
foramina effluxere grana uiua siue occasione siue
ueritate commota; omnia tamen de praesenti salute 14
credentia ex horreo dominicae praeparationis accepta
sunt, reliqua uero uelut stercora et uelut paleae, ipsa
uel incredulitate uel inoboedientia praeiudicat*a*, ad
exterminium atque incendium remanserunt. quis haec

perpendere plenis miraculis, quis praedicare dignis laudibus queat?

15 Tertia die barbari quam ingressi urbem fuerant sponte discedunt, facto quidem aliquantarum aedium incendio sed ne tanto quidem quantum septingente-
16 simo conditionis eius anno casus effecerat. nam si exhibitam Neronis imperatoris sui spectaculis inflammationem recenseam, procul dubio nulla conparatione aequiperabitur secundum id, quod excitauerat lasciuia
17 principis, hoc, quod nunc intulit ira uictoris. neque uero Gallorum meminisse in huiusmodi conlatione debeo, qui continuo paene anni spatio incensae euer-
18 saeque urbis adtritos cineres possederunt. et ne quisquam forte dubitaret ad correptionem superbae lasciuae et blasphemae ciuitatis hostibus fuisse permissum, eodem tempore clarissima urbis loca fulminibus diruta sunt, quae inflammari ab hostibus nequiuerunt.

40 Anno itaque ab urbe condita MCLXIIII inruptio p. 57[illegible]
urbis per Alaricum facta est: cuius rei quamuis recens memoria sit, tamen si quis ipsius populi Romani et multitudinem uideat et uocem audiat, nihil factum, sicut etiam ipsi fatentur, arbitrabitur, nisi aliquantis adhuc existentibus ex incendio ruinis forte doceatur.
2 in ea inruptione Placidia, Theodosii principis filia, Arcadii et Honorii imperatorum soror, ab Athaulfo, Alarici propinquo, capta atque in uxorem adsumpta, quasi eam diuino iudicio uelut speciale pignus obsidem Roma tradiderit, ita iuncta potentissimo barbari regis coniugio multo reipublicae commodo fuit.

3 Interea ante biennium Romanae inruptionis excitatae per Stiliconem gentes Alanorum, ut dixi, Sueborum Vandalorum multaeque cum his aliae Francos proterunt, Rhenum transeunt, Gallias inuadunt directoque impetu Pyrenaeum usque perueniunt: cuius obice ad tempus repulsae, per circumiacentes prouincias refunduntur.

4 His per Gallias bacchantibus apud Britannias Gra-

tianus, municeps eiusdem insulae, tyrannus creatur et
occiditur. huius loco Constantinus ex infima militia
propter solam spem nominis sine merito uirtutis eli-
577 gitur: qui continuo, ut inuasit imperium, in Gallias
transiit. ibi saepe a barbaris incertis foederibus in-
lusus, detrimento magis reipublicae fuit. misit in Hi- 5
spanias iudices: quos cum prouinciae oboedienter acce-
pissent, duo fratres iuuenes nobiles et locupletes Didymus
et Verinianus non assumere aduersus tyrannum quidem
tyrannidem sed imperatori iusto aduersus tyrannum
et barbaros tueri sese patriamque suam moliti sunt.
quod ipso gestae rei ordine patuit. nam tyrannidem 6
nemo nisi celeriter maturatam secrete inuadit et pu-
blice armat, cuius summa est assumpto diademate ac
purpura uideri antequam sciri; hi uero plurimo tem-
pore seruulos tantum suos ex propriis praediis colli-
gentes ac uernaculis alentes sumptibus nec dissimulato
proposito absque cuiusquam inquietudine ad Pyrenaei
claustra tendebant. aduersus hos Constantinus Con- 7
stantem filium suum, — pro dolor! — ex monacho
Caesarem factum, cum barbaris quibusdam, qui quon-
dam in foedus recepti atque in militiam allecti Ho-
noriaci uocabantur, in Hispanias misit. hinc apud
Hispanias prima mali labes. nam interfectis illis fra- 8
tribus, qui tutari priuato praesidio Pyrenaei Alpes
578 moliebantur, his barbaris quasi in pretium uictoriae
primum praedandi in Palentinis campis licentia data,
dehinc supra dicti montis claustrorumque eius cura
permissa est remota rusticanorum fideli et utili custodia.
igitur Honoriaci inbuti praeda et inlecti abundantia, 9
quo magis scelus inpunitum foret atque ipsi sceleri
plus liceret, prodita Pyrenaei custodia claustrisque
patefactis cunctas gentes, quae per Gallias uagaban-
tur, Hispaniarum prouinciis inmittunt isdemque ipsi
adiunguntur: ubi actis aliquamdiu magnis cruentis- 10
que discursibus, post graues rerum atque hominum
uastationes, de quibus ipsos quoque modo paenitet,

habita sorte et distributa usque ad nunc possessione
consistunt.

41 Multa nunc mihi de huiuscemodi rebus loquendi
facultas foret, si non secundum omnes homines apud
unius cuiusque mentem conscientia secreta loqueretur.
2 inruptae sunt Hispaniae, caedes uastationesque passae
sunt: nihil quidem nouum, hoc enim nunc |per bien- p. 5
nium illud, quo hostilis gladius saeuiit, sustinuere a
barbaris, quod per ducentos quondam annos passae
fuerant a Romanis, quod etiam sub Gallieno impera-
tore per annos propemodum duodecim Germanis euer-
3 tentibus exceperunt. uerumtamen quis non se, qui
sui suorumque actuum uel etiam cogitationum con-
scius iudicia Dei metuit, iuste omnia passum uel etiam
parua sustinuisse fateatur? aut qui se non intellegit
Deumque non metuit, quomodo non iuste ista et qui-
4 dem parua sustinuit? quae cum ita sint, illud tamen
clementia Dei eadem pietate, qua dudum praedixerat,
procurauit, ut secundum euangelium suum, quo in-
cessabiliter commonebat: *cum uos persecuti fue-
rint in una ciuitate, fugite in aliam*, quisque
egredi atque abire uellet, ipsis barbaris mercennariis
5 ministris ac defensoribus uteretur. hoc tunc ipsi ultro
offerebant; et qui auferre omnia interfectis omnibus
poterant, particulam stipendii ob mercedem seruitii sui
et transuecti oneris flagitabant. et hoc quidem a
6 plurimis factum est. qui autem non crediderunt euan-
gelio Dei quasi contumaces, uel si etiam non audierunt
dupliciter contumaces, non dederunt locum irae, iuste
a superueniente ira conprehensi et oppressi sunt.
7 quamquam et post hoc quoque continuo barbari ex-
secrati gladios suos ad aratra conuersi sunt residuos-
que Romanos ut socios modo et amicos fouent, ut
inueniantur iam inter eos quidam Romani, qui malint
inter barbaros pauperem libertatem, quam inter Ro-
8 manos tributariam sollicitudinem sustinere. quam|quam p.
si ob hoc solum barbari Romanis finibus inmissi forent,

quod uulgo per orientem et occidentem ecclesiae Christi
Hunis Suebis Vandalis et Burgundionibus diuersisque
innumeris credentium populis replentur, laudanda et
adtollenda misericordia Dei uideretur, quandoquidem,
etsi cum labefactione nostri, tantae gentes agnitionem
ueritatis acciperent, quam inuenire utique nisi hac
occasione non possent. quid enim damni est Christiano 9
ad uitam aeternam inhianti, huic saeculo quolibet tem-
pore et quoquo pacto abstrahi? quid autem lucri est
pagano in medio Christianorum aduersus fidem ob-
durato, si paulo diutius diem protrahat, quandoque
morituro, cui desperata conuersio est?

Et quia ineffabilia sunt iudicia Dei, quae nec scire 10
omnia nec explicare quae scimus possumus, breuiter
expresserim, correptionem iudicis Dei, quoquo pacto
accidat, iuste sustinere qui sciunt, iuste sustinere qui
nesciunt.

581 |Anno ab urbe condita MCLXV Honorius imperator, 42
uidens tot oppositis tyrannis nihil aduersus barbaros
agi posse, ipsos prius tyrannos deleri iubet. Constantio
comiti huius belli summa commissa est. sensit tunc 2
demum respublica et quam utilitatem in Romano tan-
dem duce receperit et quam eatenus perniciem per
longa tempora barbaris comitibus subiecta tolerarit.
igitur Constantius comes in Galliam cum exercitu pro- 3
fectus, Constantinum imperatorem apud Arelatem ciui-
tatem clausit cepit occidit.

Iam hinc, ut de catalogo tyrannorum quam bre- 4
uissime loquar, Constantem Constantini filium Geron-
tius comes suus, uir nequam magis quam probus,
apud Viennam interfecit atque in eius locum Maximum
quendam substituit. ipse uero Gerontius a suis mili-
tibus occisus est. Maximus exutus purpura destitu- 5
tusque a militibus Gallicanis, qui in Africam traiecti,
deinde in Italiam reuocati sunt, nunc inter barbaros
in Hispania egens exulat. Iouinus postea uir Galliarum 6
nobilissimus in tyrannidem mox ut adsurrexit et cecidit.

Sebastianus frater eiusdem hoc solum, ut tyrannus
moreretur, elegit: nam continuo ut creatus occisus
7 est. quid de infelicissimo Attalo loquar, cui occidi
inter tyrannos honor et mori lucrum fuit? in hoc
Alaricus imperatore facto infecto refecto ac defecto,
citius his omnibus actis paene quam dictis, mimum
8 risit et ludum spectauit imperii; nec mirum si iure
hac pompa miser lusus est, cuius ille umbratilis consul
Tertullus ausus est in curia dicere: loquar uobis,
patres conscripti, consul et pontifex, quorum
alterum teneo, alterum spero, sperans ab eo qui
spem non habebat et maledictus utique, quia spem
9 suam posuerat in homine. Attalus itaque tamquam
inane imperii simulacrum cum Gothis usque ad Hispanias
portatus est, unde discedens naui incerta moliens
in mari captus et ad Constantium comitem deductus,
deinde imperatori Honorio exhibitus truncata manu
0 uitae relictus est. Heraclianus interea Africae comes
missus, cum idem Attalus umbram gestaret imperii,
Africam strenue aduersum iudices ab eo missos tutatus,
1 consulatum adsecutus est; quo elatus supercilio Sabinum
domesticum suum, uirum ingenio callidum industriaque
sollertem et sapientem nominandum si animi
uires tranquillis studiis adcommodauisset, generum
2 allegit; cum quo quorundam periculorum suspiciones
dum patitur fecit atque, aliquamdiu Africana annona
extra ordinem detenta, ipse tandem cum inmensa,
certe temporibus nostris satis incredibili classe nauium
3 Romam contendit. nam habuisse tunc tria milia
septingentas naues dicitur, quem numerum ne apud
Xerxen quidem praeclarum illum Persarum regem et
Alexandrum Magnum uel quemquam alium regum
4 fuisse historiae ferunt. is simul ut cum agmine militum
ad urbem pergens litore egressus est, occursu
comitis Marini territus et in fugam uersus, arrepta
naui solus Carthaginem rediit atque ibi continuo militari
manu interfectus est. Sabinus gener eius Con-

stantinopolim fugit, unde post aliquantum temporis
retractus exilioque damnatus est.

Hunc omnem catalogum, ut dixi, uel manifestorum 15
tyrannorum uel inoboedientium ducum optima Hono-
rius imperator religione et felicitate meruit, magna
Constantius comes industria et celeritate confecit:
merito sane, quia in his diebus praecipiente Honorio 16
et adiuuante Constantio pax et unitas per uniuersam
Africam Ecclesiae catholicae reddita est et corpus
Christi, quod nos sumus, redintegrata discissione sana-
tum est, imposita exsecutione sacri praecepti Marcellino
tribuno, uiro inprimis prudenti et industrio omnium-
que bonorum studiorum appetentissimo. quem Mari- 17
nus comes apud Carthaginem — incertum zelo stimu-
latus an auro corruptus — occidit: qui continuo
reuocatus ex Africa factusque priuatus uel ad poenam
uel ad paenitentiam conscientiae suae dimissus est.

584 |Anno ab urbe condita MCLXVIII Constantius comes 43
apud Arelatem Galliae urbem consistens, magna rerum
gerendarum industria Gothos a Narbona expulit atque
abire in Hispaniam coegit interdicto praecipue atque
intercluso omni commeatu nauium et peregrinorum
usu commerciorum. Gothorum tunc populis Athaulfus 2
rex praeerat: qui post inruptionem urbis ac mortem
Alarici Placidia, ut dixi, captiua sorore imperatoris
in uxorem adsumpta Alarico in regnum successerat.
is, ut saepe auditum atque ultimo exitu eius probatum 3
est, satis studiose sectator pacis militare fideliter Ho-
norio imperatori ac pro defendenda Romana republica
inpendere uires Gothorum praeoptauit. nam ego quo- 4
que ipse uirum quendam Narbonensem inlustris sub
Theodosio militiae, etiam religiosum prudentemque et
grauem, apud Bethleem oppidum Palaestinae beatissimo
Hieronymo presbytero referentem audiui, se familia-
rissimum Athaulfo apud Narbonam fuisse ac de eo
585 saepe sub testificatione |didicisse, quod ille, cum esset
animo uiribus ingenioque nimius, referre solitus esset:

5 se inprimis ardenter inhiasse, ut oblitterato Romano
nomine Romanum omne solum Gothorum imperium
et faceret et uocaret essetque, ut uulgariter loquar,
Gothia quod Romania fuisset *et* fieret nunc Athaulfus
6 quod quondam Caesar Augustus, at ubi multa expe-
rientia probauisset neque Gothos ullo modo parere
legibus posse propter effrenatam barbariem neque rei-
publicae interdici leges oportere, sine quibus respublica
non est respublica, elegisse saltim, ut gloriam sibi
de restituendo in integrum augendoque Romano nomine
Gothorum uiribus quaereret haberetur que apud posteros
Romanae restitutionis auctor, postquam esse non po-
7 tuerat immutator. ob hoc abstinere a bello, ob hoc
inhiare paci nitebatur, praecipue Placidiae uxoris suae,
feminae sane ingenio acerrimae et religione satis probae,
ad omnia bonarum ordinationum opera persuasu et con-
8 silio temperatus. cumque eidem paci petendae atque
offerendae studiosissime insisteret, apud Barcinonam
Hispaniae urbem dolo suorum, ut fertur, occisus est.
9 Post hunc Segericus rex a Gothis creatus cum
itidem iudicio Dei ad pacem pronus esset, nihilominus
a suis interfectus est.
10 Deinde Vallia successit in regnum ad hoc electus
a Gothis, ut pacem infringeret, ad hoc ordinatus a
11 Deo, ut pacem confirmaret. hic igitur — territus
maxime iudicio Dei, quia cum magna superiore ab-
hinc anno Gothorum manus instructa armis nauigi-
isque transire in Africam moliretur, in duodecim milibus
passuum Gaditani freti |tempestate correpta, miserabili p. 586
12 exitu perierat, memor etiam illius acceptae sub Alarico
cladis, cum in Siciliam Gothi transire conati, in con-
spectu suorum miserabiliter arrepti et demersi sunt —
pacem optimam cum Honorio imperatore, datis lectissi-
mis obsidibus pepigit; Placidiam imperatoris sororem
honorifice apud se honesteque habitam fratri reddidit;
13 Romanae securitati periculum suum obtulit, ut aduersus
ceteras gentes, quae per Hispanias consedissent, sibi

pugnaret et Romanis uinceret.. quamuis et ceteri Ala- 14
norum Vandalorum Sueborumque reges eodem nobiscum
placito depecti forent mandantes imperatori Honorio:
tu cum omnibus pacem habe omniumque ob-
sides accipe; nos nobis confligimus, nobis per-
imus, tibi uincimus, immortali uero quaestu
reipublicae tuae, si utrique pereamus. quis haec 15
crederet, nisi res doceret? itaque nunc cottidie apud
Hispanias geri bella gentium et agi strages ex al-
terutro barbarorum crebris certisque nuntiis discimus,
praecipue Valliam Gothorum regem insistere patrandae
paci ferunt. ex quo utcumque concesserim, ut licenter 16
Christiana tempora reprehendantur, si quid a condi-
587 tione mundi usque ad nunc simili factum felicitate
doceatur. manifestauimus, ut arbitror, atque ostendi- 17
mus non magis uerbo paene quam digito innumera
bella sopita, plurimos extinctos tyrannos, conpressas
coangustatas addictas exinanitasque immanissimas gen-
tes minimo sanguine, nullo certamine ac paene sine
caede. superest ut obtrectatores nostros molitionum 18
suarum paeniteat ueritatique erubescant Deumque ue-
rum et solum, qui potest omnia, credant timeant dili-
gant et sequantur, cuius omnia, et quae mala putant,
bona esse didicerunt.

Explicui adiuuante Christo secundum praeceptum 19
tuum, beatissime pater Augustine, ab initio mundi usque
in praesentem diem, hoc est per annos quinque milia
sescentos decem et octo, cupiditates et punitiones homi-
num peccatorum, conflictationes saeculi et iudicia Dei
quam breuissime et quam simplicissime potui, Christi-
anis tamen temporibus propter praesentem magis Christi
gratiam ab illa incredulitatis confusione discretis. ita 20
iam ego certo et solo, quem concupiscere debui, oboedi-
entiae meae fructu fruor; de qualitate autem opusculo-
rum tu uideris qui praecepisti, tibi adiudicanda si edas,
per te iudicata si deleas.

PAVLI OROSII HISTORIARVM CAPITVLA.

EX CODICE SANCTI GALLI

N. DCXXI SAECVLI VIIII.

CAPITVLA LIBRI I.

I. De miseria hominum ab initio per peccatum Adae. [1 § 4]

II. De supputatione annorum mundi usque ad natiuitatem Christi. [1 § 5]

III. De humano genere a primo homine usque ad natiuitatem Christi occulte quidem sed mirabiliter dispensato. [1 § 7]

IIII. De toto mundo in tres partes diuiso. [2 § 1]

V. De Asia. [2 § 2]

VI. De Europa. [2 § 4]

VII. De finibus Africae. [2 § 8]

VIII. De regionum terminis, ipsarum quoque partium regionibus et de regione India et de gentibus XLIIII. [2 § 12]

VIIII. De flumine Indo et de gentibus xxx duabus. [2 § 13]

X. De flumine Tigri et de gentibus XXVIII. [2 § 20]

XI. De iis, quae insunt a flumine Euphrate usque ad mare nostrum. [2 § 23]

XII. De Syria et Cappadocia. [2 § 25]

XIII. De Asia minore. [2 § 26]

XIIII. De Aegypto inferiore et Nilo fluuio et Aegypto superiore et de gentibus XXIIII. [2 § 27]

XV. De orientali parte Asiae usque septentrionalem et de gentibus XL tribus Caspioque mari uel ubi amomum et laser nascatur. [2 § 35]

XVI. Item de Europa gentibusque ac fluminibus eius. [2 § 51 nunc]

XVII. De Moesia, Thracia, Macedonia plagisque et situ earum. [2 § 54]

XVIII. De Dalmatia. [2 § 59]

XVIIII. De Pannonia, Norico uel Raetia. [2 § 60]

XX. De situ Italiae. [2 § 61]

XXI. Quo limite fluminum et prouinciarum Gallia Belgica claudatur. [2 § 63]

XXII. De Gallia Lugdunensi. [2 § 64]

XXIII. Gallia Narbonensis. [2 § 66]

XXIIII. De prouincia Aquitanica. [2 § 67]

XXV. De Hispania et angulis eius nec non ulteriore Hispania. [2 § 69]

XXVI. De insula Britannia, ubi et de Morinis et Thyle insula reperies. [2 § 76]

XXVII. De Hibernia insula et Menania, quae a Scottorum gentibus habitantur. [2 § 80]

XXVIII. Quod Africa in mensuris spatiorum non sit pars tertia orbis itemque eius descriptio per prouincias et gentes. [2 § 83]

XXVIIII. De Cypro insula. [2 § 95 nunc]

XXX. De Creta insula. [2 § 97]

XXXI. De Cycladibus insulis. [2 § 98]

XXXII. Sicilia insula et tria ipsius promuntoria. [2 § 99]

XXXIII. De Sardinia insula. [2 § 101]

XXXIIII. De Corsica insula. [2 § 103]

XXXV. Quod insulae Baleares duae sint et de Tarracone et Barcinone ciuitatibus. [2 § 104]

XXXVI. De diluuio et localibus gentium insularumque miseriis et qualiter quibusque exortae sint. [3 § 1]

XXXVII. De Nino et gentibus ab eo superatis. [4 § 1]

XXXVIII. Qualiter Semiramis uxor Nini bellis et libidinibus bacchata est. [4 § 4]

XXXVIIII. De Sodoma et reliquis urbibus. [5 § 1]

XL. Sententia de discernendo inter Romam et Gomorram. [6 § 1]

XLI. Qualiter insula Rhodus antea uocabatur. [7 § 1]

XLII. De diluuiis Achaiae. [7 § 3]

XLIII. De Ioseph et ubertate uel fame Aegyptia. [8 § 1]

XLIIII. De illuuie aquarum in Thessalia et qua occasione Deucalion fertur genus hominum reparasse. [9 § 1]

XLV. Ratio Pompeii et Cornelii de plagis Aegyptiorum et Moyse. [10 § 1]

XLVI. De x plagis et demersione Aegyptiorum. [10 § 7]

XLVII. De nimio solis ardore et fabula Phaethontis. [10 § 19]

XLVIII. De quinquaginta parricidiis Danai et Busiride, Procne et Philomela filioque a matre occiso, a patre comesto, et unde Persae uocentur. [11 § 1]

XLVIIII. De regno Assyriorum. [12 § 1]

L. De Tantalo et Ganymede reliquisque nefariis. [12 § 3 nec]

LI. Qualiter Minotaurus hominibus saginatur, bellumque Lapitharum et Thessalorum et de Centauris. [13 § 1]

CAPITVLA LIBRI II.

X. Potestas consulum decemuiris traditur et filia a patre pio parricida prosternitur. [13 § 1]

XI. Crebri terrae motus in Italia et siccitas immensa. [13 § 8]

XII. De Siciliae tyrannis, qui hominum carnibus uescebantur. [14 § 1]

XIII. Discordia Siciliae et conflictus. [14 § 4]

XIIII. Pugna Atheniensium et Gylippi auxiliatorumque utrimque conflictus. [14 § 12]

XV. Otio discordiae nascuntur. Athenienses paene consumuntur. Darius moritur. ab Atheniensibus discordiae antiquae obliuioni traduntur. [16 § 1]

XVI. Filii Darii de regno certantes inuicem concurrunt. [18 § 1]

XVII. De terrae motu in Sicilia et Aetnae montis ignibus. [18 § 6]

XVIII. Galli Romam depopulantur et incendunt, primo Clusinum, quae Tuscia dicitur, obsidentes. [19 § 1]

CAPITVLA LIBRI III.

I. Praefatio libri tertii. [praef. § 1]

II. Artaxerxes pacem Graeciae indicit. Lacedaemonii toto orienti bella mouent et de Iphicratis ducis adolescentia. [1 § 1]

III. Senes centum quindecim milia sustinent hostium. Epaminondas dux scutum osculans moritur. [1 § 25]

IIII. Commemoratio gentium altrinsecus commotarum. [2 § 9]

V. Duae ciuitates Achaiae terrae absorbtae sunt. urbs Constantinopolis de flamma caelesti orationibus liberatur. Romani inimicos deuincunt. [3 § 1]

VI. Grandis apud Romanos pestilentia, et in medio urbis terra aperta est. [4 § 1]

VII. Proelium Gallorum contra Romanos. hic de Coruino, cuius Prudentius meminit inuenies. [6 § 1]

VIII. Nox ad plurimam diei partem tenditur. saxea grando descendit. Alexander nascitur. [7 § 1]

VIIII. Artaxerxes Iudaeos ad Caspium mare delegauit, qui aliquando inde erupturi creduntur. [7 § 6]

X. Bellum Romanorum cum Latinis. Manlius filium suum Torquatum occidit. [9 § 1]

XI. Minucia uiua obruitur. matronae uenena sua bibere compelluntur. [9 § 5]

XII. Alexander Epirotarum rex a Samnitibus occiditur. [11 § 1]

XIII. Historia Philippi patris Alexandri Magni. [12 § 1]

XIIII. De Byzantio. [13 § 1]

XV. Bellum Philippi cum Atheniensibus. [13 § 9]

XVI. Philippus ad nuptias inter duos Alexandros filium et generum dum contendit perimitur. [14 § 3]

XVII. Quod nequitia Philippi sufficeret, si Alexander ei filius in regnum non successisset [*sic*]. [14 § 8]

XVIII. Romani a Samnitibus uicti turpiter sabiugantur. [15 § 2]

XVIIII. De oratore Demosthene et pugna Alexandri cum Dario rege; ambo reges uulnerantur. Alexander sudans in amnem descendit et morti proximus efficitur; Iouis templum adiit, ut responso fallaciter composito ignominiam patris et infamiam matris adulterae aboleret. urbs Alexandria in Aegypto constituitur. postea Persae omnimodis [*sic*] deuincuntur. [16 § 1]

XX. Darius aureis compedibus uincitur; qui ab Alexandro in sepulchris maiorum sepeliri praecipitur. bella hinc inde tractantur. [17 § 5]

XXI. Regina Amazonum suscipiendae subolis gratia ad Alexandrum uenit. [18 § 5]

XXII. Quod non minor Alexandri crudelitas in suos quam in hostes rabies fuerit et Callisthenem philosophum, quod se pro deo non adoraret, occiderit. [18 § 8]

XXIII. Regina Cleofilis concubitu regnum redemit. Alexander saxum mirae magnitudinis expugnauit; Herculis acta superare cupit; Porum singulari certamine deuicit; urbis murum ascendens solus introrsus desiluit ac sub mamma uulneratur; fixo genu eatenus pugnauit quousque et exercitus eius murum irrumperet et eum, a quo uulneratus est, ipse trucidaret. [19 § 1]

XXIIII. Alexandro per somnium herba monstratur, per quam uulneratis subuenitur. circuacta [*sic*] meta Oceani Babylonem reuertitur ibique potato ueneno defungitur. [19 § 11]

XXV. Querela historiographi et comparatio inter tempora Alexandri et ea, quando Gothi uel Sueui Romam optinuerunt. [20 § 5]

XXVI. Decius consul occiditur. Romani cum Samnitibus decertantes nunc uincunt nunc uincuntur. senex pater pro filio se in proelia iecit. Samniticum bellum uictoria Romana finiuit. [21 § 1]

XXVII. Militum Romanorum XIII milia a Gallis occiduntur. [22 § 12]

XXVIII. De ducibus, qui post Alexandrum surrexerunt XIIII annis orbem dilacerantes, et quod epistula Alexandri origo fuerit bellorum. Ptolemaeus et Cassander bellum instruunt. Antigonus cum Demetrio uincitur. Cassander Apolloniam rediens in Aueniatas incidit, qui propter ranas et mures patriam reliquerunt. duo reges senectute confecti de regno confligunt. commemoratio sacramentorum per nomen Dei uel in euangeliis peractorum. [23 § 1]

CAPITVLA LIBRI IIII.

I. Comparatio de pulicibus febribusque et frigore eleganter composita. [praef. § 1]

II. Pyrrhus bellum cum Romanis aggreditur. Romani pauore elephantorum diffugiunt. Minucius beluae manum[1]) amputat. dies pugnando finitur. Pyrrhus in templo Iouis figit se uicisse uictumque fuisse. pabulatores Romanorum fulminibus exuruntur. elephantis inter posteriora igni subposito exitium hostibus generatur. grauis pestilentia apud Romanos exoritur. Pyrrhus ab Italia uictus aufugit; postea saxo ictus occubuit. Sextilia uirgo Romae uiua defoditur. [1 § 1]

III. Tarentini contra Romanos Carthaginiensium auxilia poscunt. legio Romanorum in foro uirgis caeditur et securi truncatur. [3 § 1]

IIII. Obscena diraque Romae prodigia fulminibus et feris hiatuque terrae euenerunt. Sempronius contra Picentes cruentissime dimicat. [4 § 1]

V. Sanguis e terra, lac manat de caelo. serui contra dominos insurgunt. [5 § 1]

VI. Ingens apud Romam pestilentia conflagrauit. Caparronia uirgo suspendio interiit. [5 § 6]

VII. Quot annis Carthago ante Romam condita sit et quod Carthaginienses semper discordiis agitarentur; qui pestilentia laborantes homines immolabant, ducem suum et milites exilio deputabant; qui dux ueniam impetrare non ualens patriam obsidione cinxit, filium suum occidit, urbem cepit, plurimos etiam senatorum trucidauit. [6 § 1]

VIII. Exercitus Carthaginis pestilentia periit. imperator seruili cinctus habitu patriam rediuit ibique sibi gladio uitam extorsit. [6 § 10]

VIIII. Hanno simulatis filiae nuptiis senatores extinguere cogitauit; qui proditus uirgis caeditur oculisque effossis ac membris obtruncatis cruci affigitur totaque eius generatio uita priuatur. [6 § 16]

X. Vrbs Tyrus origo Carthaginis. Hamilcar ad explorandum Alexandrum mittitur. Agathocles Siciliae rex Carthaginienses artificiose circumuenit. Hamilcar dux Poenorum in patibulo suspenditur. hic pulchre de inuidia et patientia narratur. [6 § 21]

XI. Romani consules Carthaginienses cum rege suo Hannibale uincunt. intra LX dies CLXXX naues fabricantur. Hanno uincitur. eo anno tria milia seruorum cum IIII milibus naualium in excidium Romae coniurant. [7 § 1]

XII. Calpurnius suo discrimine Romanos liberat. Car-

1) Ekkehartus adscripsit: 'require de manu belue.'

thaginienses fugiunt; VII et XX milia ex eis Romam deducuntur. [8 § 1]

XIII. De Regulo duce et serpente, cuius corium CXX pedum erat; qui dux X et VII milia Carthaginiensium occidit, V milia cepit. denuo congredientes Africani Regulum captum catenis ligant. [8 § 10]

XIIII. Romana classis demergitur. consules Romani CCLX nauibus Africam ingrediuntur. Regulus resectis palpebris iugulatur. Poeni a Lutatio superati tributis subduntur. [9 § 8]

XV. De aquarum uel ignis apud Romanos deuastatione; Metellus deos erepturus semiustulatus aufugit. porta Iani clauditur ratio de stillicidio olei et aqua frigida in febribus adhibetur. [11 § 5]

XVI. Legati Romanorum ab Illyriis interficiuntur. tres personae uiuae infodiuntur. Atilius consul cum tribus milibus occiditur. fluuius sanguinem emanat. tres lunae apparere uidentur. terrae motu Caria et Rhodus insulae adeo concussae, ut colossus rueret, et cetera. [13 § 1]

XVII. Hannibal Saguntum deleuit, legatos Romanorum reiecit, per montana ferro et igni uiam sibi aperuit, Romanum exercitum strauit, biduo inclusus niuibus obriguit. dira Romanis prodigia uidentur: circulus solis imminuitur, parmae in caelo et lunae duae uidentur, sol cum luna luctatur. Hannibal uno oculo excaecatur. terrae motu urbes obruuntur, montes transferuntur, petrae scinduntur; sed hoc bellantes non sentiunt. [14 § 1]

XVIII. Romani cum Hannibale pugnantes paene consumpti sunt. Hannibal tres modios anulorum aureorum Carthaginem mittit. serui ad militiam delegantur. Claudius exercitum Hannibalis primus fudit. quatuor Romani bellis appetuntur. [16 § 1]

XVIIII. Hannibal ad portam Collinam accedit; effusus imber cum grandine pugnaturos diuisit. duo Scipiones in Hispania necantur. Scipio Carthaginem Nouam inuadit fratremque Hannibalis uinctum Romam transmittit. Hanno Afrorum dux capitur, Hasdrubal a Scipione deuincitur. [17 § 1]

XX. Hasdrubal frater Hannibalis cum exercitu occiditur. elephanti scalpro necantur. Hanno dux Poenorum interficitur. Hannibal in Africam reuertitur, cum Scipione loquitur initoque certamine effugatur. Scipio Africanus cognominatur. [18 § 9]

XXI. Secundum bellum Punicum finitur, Macedonicum suscipitur. Romani sub Hannibale uenditi reuertuntur. Macedones superantur. Sempronius cum exercitu Romano prosternitur. Scipio Africanus ad Antiochum mittitur et cum Hannibale familiariter loquitur. Antiochus uicto Hannibale a Romanis pacem precatur. [20 § 1]

XXII. Philippus interfectis populi Romani legatis inter-

uentu filii sui ueniam meretur. quem postea cum fratre suo ueneno occidit. Scipio Africanus morbo interiit. Hannibal se ipsum ueneno necauit. insula Vulcani edita est. fluuius Hister exercitum deuorat Macedonicum. cum Romanum bellum incanduit, Romani prius attriti regem Macedonum capiunt et custodiae deputant; cuius filius fabricam aerariam Romae didicit. [20 § 27]

XXIII. Publius Scipio Hispaniam profectus strages gentium dedit. Scipio Nasica, ne theatrum Romae fieret, obstitit. Sergius Galba Lusitanos per simulationem interfecit. [21 § 1]

XXIIII. Tertium Punicum bellum exoritur. a senatu Carthago delenda censetur. Africani arma tradunt. Hasdrubal Poenorum imperator subselliorum fragmentis a suis occiditur. Romani in Macedonia cum duce suo perimuntur. [22 § 1]

XXV. Carthaginienses in deditionem trahuntur. Hasdrubal rex ultro se optulit. plurimos incendium consumpsit. uxor Hasdrubalis cum duobus filiis se in ignem deiecit. ipsa ciuitas euersione interiit. [23 § 1]

CAPITVLA LIBRI V.

I. Quod aliqui permoueantur Romanas uictorias multarum gentium strage crebrescere. [1 § 1]

II. De temporibus paganorum et Christianorum. [1 § 6]

III. Quid intersit inter praeterita et praesentia bona. [1 § 9]

IIII. De Christiana fide et religione. [2 § 1]

V. De uera patria. [2 § 6 utor]

VI. De euersione Corinthi et quod aes Corinthium et Corinthia uasa dicantur. [3 § 1]

VII. Viriatus Lusitanus Vecilium et Gaium *Plautium* praetores deuicit. [4 § 1]

VIII. Claudius a Viriato superatur. [4 § 3 post]

VIIII. Lusitani cum Romanis confligunt et unus multos effugat. [4 § 5]

X. Claudius uictus et uincens non impetrata triumphi potestate impudenter priuatis sumptibus triumphauit. [4 § 7]

XI. Androgynus in mare mergitur et pestilentia in urbe exoritur. [4 § 8]

XII. Fabius societate inuitatos detruncat. [4 § 12]

XIII. De Pompeii et exercitus clade et Mithridatis imperio. [4 § 13]

XIIII. De turpissimo Mancini consulis foedere; qui nudus et ligatus hostibus exponitur. [4 § 19]

XV. Brutus multa milia aut occidit aut capit. Lepidus pertinaciae poenas luit. — Quanta fuerit timoris amentia miles Romanus hebetatus et quanto terrori fuerint Hispani Romanis. [5 § 12]

XVI. Romae puer quadripes quadrimanus, oculis quatuor et totidem auribus nascitur. [6 § 1]

XVII. In Sicilia mons Aetna ignes eructat. [6 § 2]

XVIII. De seruili bello in Sicilia. [6 § 3]

XVIIII. De situ et euersione Numantiae et de triticei suci potione et ciuili apud Romanos contentione. [7 § 1]

XX. Item de bello seruili per loca diuersa. [9 § 4]

XXI. Crassus consul occiditur; uictor eius a Perpenna consule superatur. hic Ptolemaei incestus et parricidia narrantur. [10 § 1]

XXII. De Scipione Africano qualiter interiit. [10 § 9]

XXIII. In Sicilia mons Aetna globos igneos exundauit, adustae rupes in Lipara dissoluuntur, supernatantes pisces uis caloris excoxerat, homines adustis uitacibus suffocati sunt. [10 § 11]

XXIIII. De flagello, id est de fetore locustarum, quanta milia hominum in Africa perierunt, id est in Numidia LXXX milia hominum et circa oram maritimam plus quam CC milia hominum, apud Vticam ciuitatem XXX milia militum extincta sunt. [11 § 1]

XXV. De restauratione Carthaginis et prodigiis. de seditione Gracchi bellum ciuile gestum est. Baleares insulas Romani oppresserunt. Cn. *Domitius* Allobrogas Gallos uicit. Aetna mons ignem uomuit et longe positas ciuitates exussit, et pro ipsa clade decem annorum uectigal dimissum est. [12 § 1]

XXVI. Vbi Gallorum CLVIII [*immo* CL] milia hominum caesa uel mersa sunt, et cetera. [14 § 1]

XXVII. De Iugurtha et eius rebus dolose gestis et de ipsius ratione contra Romanos, ubi urbem infami satis elogio notauit id est uenalem et mature perituram. Iugurtha societatem cum Boccho Maurorum rege fecit. item de pugna terribili cum Iugurtha ita ut fremitu equitum suscitatus puluis caelum subtexerit, diem ademerit noctemque obduxerit et telorum tantus nimbus ingruerit, ut nulla pars corporis ab ictu tuta esset; pluuia Romanis aduersus Afros pugnantibus subuenit. Iugurtha fraude captus a Boccho catenatusque ante currum actus et in carcere strangulatus est. L. Heluii filia ictu fulminis exanimata est, equus quoque ipse, quo utebatur, exanimis procul iacuit. L. Veturius Aemiliam uirginem Vestalem furtiuo stupro polluit. praeterea duas uirgines Vestales eadem Aemilia ad participationem incesti contubernalibus sui corruptoris exposuit. Caepio proconsul capta urbe Gallorum, cui nomen est Tolosa, C milia p. auri et argenti CX milia e templo Apollinis sustulit et ad Massiliam misit. [15 § 1]

XXVIII. .Vbi M. Aemilius captus interfectus est. duo filii consulis caesi, LXXX milia Romanorum trucidata et XL

cta sunt et de ipso exercitu x tantum homines, n nuntium referrent, remanserunt. hostes binis raeda potiti sunt et cuncta, quae ceperant, pessum t uestes discissae et proiectae sunt, aurum argentum- men abiectum est, loricae uirorum concisae, equi s immersi, homines laqueis ex arboribus suspensi sunt. ius Maximum filium suum adolescentem interfecit. Ma- c milia Gallorum interfecit, lxxx milia cepit, uix tria a fugerunt et mulieres Gallorum pro castitate omnes sese m filiis suis interfecerunt. item de caede Gallorum nimis crudeliter acta. Publicius Malleolus matrem suam interfecit et insutus in culleum parricida in mare proiectus est. [16 § 1]

XXVIIII. De bellis ciuilibus plurimis. [17 § 1]

XXX. De inauditis et diris prodigiis, id est, ubi sub ortu solis globus ignis cum maximo caeli fragore emicuit et dum panes per conuiuia frangerentur, cruor e mediis panibus fluxit, et per septem continuos dies grando lapidum immixtis testarum fragmentis terram uerberauit, et uastissimo hiatu terrae flamma prorupit et usque in caelum extendi uisa est. praeterea uidere plures Romani globum coloris aurei caelo ad terram deuolui maioremque factum a terra in sublime ad orientem solem ferri ac magnitudine sua ipsum solem obtexisse. item infamissima orta prodigia: animalia relictis stabulis pascuisque ad siluas montesque fugerunt et canes uagi luporum ritu oberrauerunt. Marius viii milia Marsorum interfecit. item Marius vi milia Marsorum cecidit. Sylla Aeserniam missus, *ubi* Romani *ciues et* milites artissima obsidione prem*ebantur*, maximo bello et plurima caede hostium urbem sociosque seruauit. Cn. Pompeius Picentes graui proelio fudit; qua uictoria senatus laticlauia et cetera dignitatis insignia recepit. item de uictoriis Romanorum diuersis: ubi xviii milia Marsorum cum Frauco imperatore suo caesa sunt, capta iii milia, quatuor milia profugi iugum montis conscenderant et niuibus riguerunt, alii stirpibus uel saxis reclines alii armis suis innitentes patentibus oculis dentibusque nudatis in modum uiuentium uisebantur. — Vidacilius dux Picentium ueneno se interfecit, laudantibus suis factum, non tamen imitantibus. [18 § 1]

XXXI. De *Postumio Albino L. Syllae* legato lapidibus occiso et de Syllae contestatione, ubi Romanum exercitum permouit, ut xviii milia Samnitium interfecissent. de Pompeio et de egestate inopiaque Romana et reliqua. [18 § 22]

XXXII. De initio Mithridatici belli et de ciuili bello per Marium acto. Sulpicius Marii collega seruo suo prodente prostratus est. Marius fugiens et Minturnas deductus contrususque in carcerem percussorem ad se missum solo uultu exterruit,

deinde in Africam transfugit et filio ex Vtica sollicitato Romam regressus Cinnae coniunctus est. ad profligandam rem publicam in quatuor partes exercitum diuiserunt. deinde Cn. Pompeius cum Sertorio conflixit: sescenteni ex utraque parte milites caesi sunt; in ipso concursu belli frater fratrem occidit et, cum eius cadauer agnouisset, se ipsum super eum peremit. — De bellis ciuilibus per annos XL gestis. Marius coloniam Ostiensem ui ingressus libidinem, auaritiam et crudelitatem exercuit. Pompeius fulmine afflatus interiit et de exercitu eius XI milia mortua, sex milia de parte Octauii consulis siderata sunt. deinde sequuntur uariae dissensiones atque caedes. Sylla primus tabulam proscriptionis proposuit. Gaius Marius consul a Lucretio obsidebatur et, ne in manus incideret inimicorum, cum Telesino consule [*sic*] mutua morte concurrit et cetera. [19 § 1]

XXXIII. Vbi Manlius proconsul Galliae in Hispaniam cum tribus legionibus et mille quingentis equitibus transgressus cum Hi*rtu*leio pugnauit et nudatus copiis in oppidum Ilerdam paene solus refugit. Pompeius contracto apud Pal*a*ntiam exercitu uictus aufugit. ciuitatem Vxamam Pompeius euertit. Calagurrim Africanus caede et incendio deleuit. Claudius Macedonicum bellum sortitus uarias gentes in montibus Rhodopaeis ac Macedoniam depopulatus est. inter cetera autem horrida, quae exercitus suus in captiuos agebat, hoc facinus addidit, hoc est, ut raptis, cum poculo opus esset, humanorum capitum ossibus cruentis capillatisque adhuc sine horrore tamquam ueris poculis utebatur [*sic*], quoniam cruentissimi cordis erat, et reliqua. [23 § 1]

XXXIIII. De caedibus, rapinis, incendiis stuprisque gladiatorum uel fugitiuorum, quos Crassus consul uel proeliis prostrauit seu etiam cepit. de diuersis bellis temporibus paganorum gestis. [24 § 1]

CAPITVLA LIBRI VI.

I. De naturali bono hominum et ratione mentis atque iudicio, quibus genuino fauore scientiam Dei quasi arcem prospiciunt. de aduentu Saluatoris. de diis paganorum. de intelligentia noti et ignoti Dei. [1 § 1]

II. De Mithridate rege Ponti atque Armeniae et de rege Ariobarzane et de prouinciis igne ferroque a Mithridate uastatis et de multimodis caedibus Romanorum ciuium, de Archelao quoque duce Mithridatis et de clade exercitus ipsius, quem Sylla consul usque ad internecionem paene deleuit. Mithridate uero Asiae principes occidere intendente Ephesii praesidio eius excluso portas obiecerunt. de Fimbria et Flacco

et Iliensibus et urbe ipsorum, quam Fimbria deleuit sed Sylla statim reformauit, et reliqua. [1 § 29]

III. Mithridates rex dum obsedit obsessus est. de nuntio Luculli, qui VII milia passuum nando transmeauit, et reliqua. Mithridates obsessus apud Cyzicum in magnam penuriam pestilentiamque exercitum suum coartauit; ibi plus quam XXX milia hominum amisit, ipse arrepta naui clam fugit cum paucis. Lucullus Marium uicit et XXX naues regias et complures onerarias aut demersit aut cepit. Marius hostilis animi poenas luit. item Lucullus Apamiam uastauit. Mithridates Byzantium remigans perdidit naues LXXX, ipse in myoparonem transiliens Sinopen peruenit. apud Romam Catilina incesti accusatus, quod cum uirgine Vestali Fabia commisit, Catuli gratia euasit. item Lucullus restincto incendio Sinopen adquisiuit, et cetera. de Lucullo qualiter cum Mithridate et Tigrane congressus XX milia cecidit, et reliqua. [2 § 14]

IIII. Piratae multa scelera in mari committunt: quos Cn. Pompeius compressit. Pompeius successor Luculli nocte bellum commisit et de exercitu regio XL milia caesa uel capta sunt; Romani uulnerati mille, uix XL interfecti, rex solus equum manu trahens fugit. Castor Mithridatis praefectus, qui Phanagorio praeerat, interfectis amicis regis arcem occupauit et quatuor filios Mithridatis ad Romana praesidia transmisit et Pharnaces filius Mithridatis exercitum aduersus patrem duxit. Mithridates sententiam de diis suis habuit et ad uxores et paelices ac filias suas descendens uenenum omnibus dedit. quod cum ipse omnium nouissimus hausisset nec propter remedia, quibus saepe uitalia sua obstruxerat, a ueneno posset interfici, Gallum quendam militem inuitauit eique iugulum praebuit, annos natus ipse Mithridates LXXII, et reliqua. [4 § 1]

V. Hic consona fides huius historici cum libro de bello Iudaico, quem plerique Iosephi uocant. Pompeius Hierosolymam tertio mense expugnauit et ibi XIII milia Iudaeorum occidit; residui in fidem uenerunt; Hyrcanum sacerdotio restituit et Aristobulum captiuum Romam duxit. [6 § 1]

VI. Gaio Caesari tres prouinciae in quinquennium dantur cum legionibus VII. — De altercatione Heluetiorum cum Germanis et aliarum gentium plurimarum. quos Caesar difficili bello bis uictos ad deditionem coegit, tamen ex his XLVII milia occidit, ceteros in terram propriam remisit. [7 § 1]

VII. De Caesaris uictoria contra Ariouistum regem Germanorum et de testudine scutorum et ubi Belgarum gens, quae tertia pars Galliarum est, contra Gaium Caesarem exarsit, quarum distributim copia haec fuisse refertur: CCLXXII milia armatorum electissima. quae Caesar usque ad internecionem paene deleuit, et reliqua. Crassus adolescens dum apud Andi-

cauos hiemat, Veneti ceterique confines in arma coniurant, legatos Romanorum uinciunt. Caesar per Crassum de rebellione gentium certior factus naues longas in Ligero [*sic*] fluuio aedificari iussit, et reliqua. Aquitani clade permoti undique exercitum contrahunt et Cantabros in auxilium uocant et obsidionem Crasso parant et in castris suis Crasso obruente deleti sunt. nam ex Aquitanis et Cantabris xxxviii milia caesa referuntur. [7 § 6]

VIII. Caesar in Germaniam facto ponte transgreditur et iterum ipse Caesar in Britanniam pergit. Caesar a Britannis superatus est, secundo proelio et ipse uictor eos in fugam uertit et flumen Tamensi [*sic*] in Britannia uno loco tantum uadis transmeabile sudibus acutissimis praestruxit. firmissima ciuitas Trinobantum datis xl obsidibus Caesari sese dedidit; quod exemplum aliae urbes complures secutae in foedus Romanorum uenerunt. Caesar oppidum Cassouellauni graui pugna cepit. [8 § 23]

VIIII. Caesar a Britannis in Galliam reuersus repentinis bellorum tumultibus conflictatus est. Ambiorix Sabinum legatum interfecit. idem ipse cum Cicerone contendit; ubi [uallum] dum instrumenta ruralia non haberent, gladiis concidendo terram uix tribus horis uallum pedum x et fossam pedum xv in circuitu perfecerunt, praeterea cxx turres mirae altitudinis exstruxerunt. Caesar in Gallia multa milia hostium caede confecit. de Arduenna silua, quae totius Galliae maxima est. [10 § 1]

X. De Vercingetorige, cuius consilio omnes Galli ciuitates suas incenderunt; ubi de xl milibus hominum uix lxxx per fugam lapsi ad proxima Gallorum castra uenerunt; ubi Vercingetorix congregatis omnibus, qui per fugam euaserant, dixit se auctorem libertatis defendendae fore, tantum Galli uoluntatem ex consilio regis assumerent, et postea ipsi Galli regem suum ueniam precantes uelut auctorem sceleris solum dediderunt et reliqua. agger ad fontem exstructus et turris pedum lx, cuius uertex locum fontis aequauit; tunc oppidani, uidentes se et pecora sua siti exanimari, cupas pice, sebo et scindulis repletas inmisso igne in prona praecipitant easque ipsi subsequuntur. ad incidendas praedicti fontis uenas cuniculos perfodiebant; tunc oppidani siccato fonte deditionem sui faciunt, sed iis, qui arma tulerant, Caesar manus sustulit. Caesar edomitis Gallis securus cum legionibus in Italiam rediit. [11 § 1]

XI. Crassum, in consulatu collegam Pompeii, inexplebilis cupiditatis esse dic*it* et ubi Horodes rex Parthorum legatum ad eum mittit: a quo increpitus, cur contra foedus Luculli Euphraten transierit et ideo pro auro Parthico Serico ferro

oneraretur, et reliqua. de Romani status mutatione, qui uelut forma Oceani maris, quae omni die dispar per VII dies attollitur incrementis, insequentibus totidem diebus naturali damno et defectu interiore subducitur. Lucullus Asiam, Pompeius Hispaniam, Caesar Galliam perdomuit, Romanumque imperium usque ad extremos propemodum terrae terminos propagatum est. [13 § 1]

XII. Romanae urbis plurimam partem ignis inuasit. Caesar uictor rediens ex Gallia decerni sibi absenti alterum consulatum poposcit et contradictum est a Marcello consule adnitente Pompeio atque ipse Pompeius et omnis senatus Caesaris uiribus crescentibus in Graeciam transuecti sunt. Caesar Romam uenit negatamque sibi ex aerario pecuniam fractis foribus inuasit protulitque ex eo pondo IIII milia CXXXV, argenti pondo prope nongenta milia. inde digressus Ariminum ad legiones, mox Alpis transuectus Massiliam uenit. inde ad Hispanias contendit. de Apolline dicit, quem ferunt poetae magno serpente interfecto, totius uaticinationis auctore, heredem et sedis et diuinationis et nominis extitisse et inter cetera spumantibus buccis rabidoque discursu omnis furiatorum ructat insania. de ciuili bello inter Pompeium et Caesarem. Pompeius LXXX et VIII cohortes triplici ordine locauit; peditum XL milia fuerunt, equites in sinistro cornu sescenti, in dextro quingenti, reges multi, senatores equitesque Romani plurimi absque magna copia armaturarum. Caesar similiter LXXX cohortes triplici ordine disposuit, cui fuerunt minus quam XXX milia peditum, equites mille. hic historiographus laudat concordiam, si teneatur. Pompeius in Aegypto occisus est. perlato ad Caesarem capite et anulo eius fleuit. [14 § 5]

XIII. Achillas dux regius imbutus semel Pompeii sanguine Caesaris necem meditabatur et in ipso proelio regia classis forte subducta incendi iubetur; quae flamma dum [*sic*] partem urbis inuasisset, XL milia librorum proximis aedibus condita exussit. [15 § 30]

XIIII. Caesarianorum militum multitudo magna perimitur et omnes interfectores Pompeii occiduntur. Caesar submersa, quam conscenderat, naui per CC passus una manu eleuata, quae chartas tenebat, ad nauem natando peruenit. post hoc cum rege adolescente proeliatus est — in quo bello *XX* milia hominum caeduntur, $\overline{\text{XII}}$ cum LXX longissimis nauibus delentur, D ex uictoribus perimuntur, rex ipse mersus necatusque est eiusque lorica aurea Alexandriam praemissa est — et Alexandrinos subdidit. [15 § 33]

XV. Postea Caesar Romam uenit dictator consulque creatus in Africam transiit et pugnans cum Iuba et Scipione magnam hominum multitudinem interfecit, castra diripuit, LX elephantos

cepit. Cato, Iuba, Petreius ipsi se suis gladiis iugulauerunt. Caesar Pompeii nepotes iussit occidi; inde urbem ingressus et inde in Hispanias profectus XVII. die Saguntum uenit, et reliqua. [16 § 3 postea]

XVI. Caesar Romam rediens in curia occisus est et corpus eius raptum populi dolentes fragmentis tribunalium ac subselliorum cremabant, et reliqua. [17 § 1]

XVII. Iulio Caesare interfecto Octauianus, qui postea Augustus est dictus, rerum summa potitus bella plurima gessit et Antonium uicit et fugauit. Caesar Antonium recepit in gratiam atque obsidem reconciliationis filiam eius matrimonio sortitus est. pugna non uirtute Antonii sed Caesaris felicitate confecta est, et reliqua. [18 § 1]

XVIII. De Fuluia uxore Antonii, quae Caesarem contumeliis et insidiis petiit; a quo propulsata ad Antonium concessit in Graeciam. Sex. Pompeius oram Italiae uastauit, Sicilia praerepta Romam fame affecit, mox triumuiri cum eo pacem fecerunt, et reliqua. [18 § 17]

XVIIII. De XLIIII legionibus, quae tunc sub imperio Caesaris erant. milites pro accipiendis agris tumultus excitauerunt sed Caesar XX milia exauctorauit militum, $\overline{\overline{XX}}$ seruorum dominis restituit, $\overline{VI}$, quorum domini non extabant, in crucem egit. [18 § 33]

XX. Vbi oleum e terra exundauit et largissimo riuo per totum diem fluxit. Antonius Artabanen regem Armeniae dolo cepit; quem argentea catena uinctum ad confessionem thesaurorum regiorum coegit et magnam uim auri argentique abstulit; qua elatus pecunia et bellum Caesaris contempsit et uxori suae, sorori Caesaris, repudium dedit et Cleopatram sibi ex Alexandria occurrere praecepit. et ubi dixit: remi salui sint; nam remiges non deerunt. de bello famoso, quod apud Actium fuit, et cetera. Antonius Caesare insequente sese ferro transuerberauit; Cleopatra se seruari ad triumphum intelligens in sinistro brachio uoluntarie tacta serpentis morsu interiit, et cetera. [18 § 34 his]

XXI. De Augusto Caesare et de Epiphania, quod nos dicimus apparitionem. [20 § 1]

XXII. Caesar ex Apollonia rediens urbem ingreditur, hora circiter tertia circulus ad speciem caelestis arcus orbem solis ambiit. in diebus ipsis fons olei de taberna meritoria per totum diem fluxit. hic optima comparatio siue explanatio de ipso fonte olei. [20 § 5]

XXIII. De Cantabris atque Asturi*bus*, duabus fortissimis Hispaniae gentibus, quae Gallaeciae prouinciae portio sunt, Romano imperio rebellantibus; quas Caesar uel per se uel per legatos suos aut fame confecit aut caede deleuit uel armis

subegit. Eous Indus et Scytha Boreus legatos ad Caesarem mittunt, quem etiam apud Tarraconensem urbem inueniunt et ut Alexandro Magno gloriam dicunt. Pannonios nouo motu intumescentes Tiberius caede deleuit et Germanos bello arripuit; e quibus XL milia captiuorum abduxit. Caesar Augustus prae dolore amissi exercitus, qui superbia Quintilii est deletus, parieti caput collidens clamabat, et reliqua. [21 § 1]

XXIIII. Caesar ab oriente usque in occidentem, a septentrione in meridiem cunctis gentibus una pace compositis Iani portas tertio clausit. Caesar Augustus leges plurimas statuit atque dominum se appellari uetuit et neque a filiis neque a nepotibus dominum se dici passus est, et reliqua. [22 § 1]

CAPITVLA LIBRI VII.

I. Comparatio responsionis contra paganos; item responsio contra paganos et de Ioue et de fine Babyloniae et exordio Romae, nec non et de Macedonico regno et Africano, uel de natiuitate Abraham et Christi, et quantis bonis abundauerit annus, quo Christus natus est. [1 § 1]

II. Vbi Christus ciuis Romanus asscriptus est et ubi Caesar Augustus nepotem suum Gaium ad ordinandas Aegypti Syriaeque prouincias misit. [3 § 1]

III. De fine Augusti et successione Tiberii et de Germanico Drusi filio. de modestia Tiberii imperatoris. de pastore bono. de relatione Pilati de deitate Christi ad Tiberium, relatio Tiberii imperatoris ad senatum, ut Christus deus haberetur. de Seiano praefecto, et reliqua. — De tempore passionis Christi et de terrae motu, et reliqua. de clade Iudaeorum et de Asiae immunitate. [4 § 1]

IIII. De Gaio Caligula, et reliqua. de profanatione templi et de fine Pilati. de fine Gaii Caligulae et de libellis siue uenenis eius, et reliqua. [5 § 1]

V. De Claudio imperatore, in cuius regni exordio Petrus apostolus Romam ueniens Christum praedicauit. de clementia Claudii et de miraculo in rebellionibus facto, et cetera. de fame sub Claudio, quam prophetae praenuntiauerant. de Helena regina. de insula, quae de profundo emicuit spatio stadiorum xxx extenta. de strage Iudaeorum. de tanta fame Romae, ut imperator correptus a populo conuiciis ac fragminibus panis turpissime infestatus in Palatium fugiens furorem plebis euaserit. [6 § 1]

VI. De successione Neronis et sceleribus eius nimiis et retibus aureis, ubi piscabatur, et de ipsius Neronis expensa, ubi a senatu centies centena milia sestertium annua sibi conferri imperauit. de occisione beatorum apostolorum Petri et Pauli. de ortu Galbae et fine Neronis. [7 § 1]

VII. Galba imperium sibi apud Hispaniam usurpans mox Romam uenit et septimo mense iugulatus est. de Othone et Vitellio atque Vespasiano, qui imperia simul atque arma rapuerunt. de Vitellii crudelitate et quali morte uitam finierit. [8 § 1]

VIII. De duce Vespasiano et de Iudaeis, qui extinctis Romanis praesidiis legatum Syriae suppetias ferentem rapta aquila *et* caesis copiis fugauerunt, et reliqua. de Iosepho Iudaeo et Tito et euersione templi et de numero interfectorum uel per totum orbem dispersorum. Vespasianus et Titus de Iudaeis triumphum agentes urbem ingressi sunt. bellis ac tumultibus compressis sexto Ianus clauditur. deinde res publica in immensum prouehitur: siquidem Achaia, Lycia, Rhodus, Byzantium, Samus, Thracia, Cilicia, Commagene Romanis legibus paruerunt, tres ciuitates Cypri terrae motu corruerunt et magna pestilentia Romae fuit. Vespasianus profluuio uentris est mortuus. [9 § 1]

VIIII. Titus biennio post Vespasianum regnauit. tam tranquillus fuit ut nullius sanguinem in imperio suo fuderit. tunc Romae orto incendio plurimae aedes concrematae sunt. abrupto Bebii [*sic*] montis uertice magna profunduntur incendia torrentibusque flammarum uicina regionis deleta sunt. Titus in eadem uilla, qua pater eius, morbo absumptus est. [9 § 13]

X. De Domitiano fratre Titi. hic enim per totum orbem ecclesiam Christi persequebatur et dominum se uocari ac deum scribi colique iussit. de persecutione secunda, quando beatissimus Iohannes in Pathmos [*sic*] insulam relegatus est, et genere Dauid interfecto. Domitianus a suis in Palatio necatus est. [10 § 1]

XI. De Nerua admodum sene imperatore et Traiano. hic primum edicto suo omnes exules reuocauit; tunc est apostolus Iohannes de exilio Ephesum rediit. deinde Nerua obiit. [11 § 1]

XII. De Traiano, ubi tradente Nerua rei publicae gubernacula suscepit et in persequendis Christianis sententiam dedit. domus aurea a Nerone condita repente conflagrauit. de terrae motu et collapsione IIII ciuitatum Asiae et duarum Graeciae, trium quoque Galatiae. Pantheum Romae concrematum est. de rebellione Iudaeorum. Traianus profluuio uentris extinctus est. [12 § 1]

XIII. Hadrianus, consobrinae Traiani filius, principatum adeptus est. ipse praecepit, ut nemini liceret Christianos sine obiectu criminis aut probatione damnare, et pater patriae nuncupatus uitam finiuit. nam ipse Hierosolymam reparauit et praecepit, ut Christianis liceret ipsam urbem ingredi, non Iudaeis, quam etiam Aeliam pro suo nomine [*sic*] uocari praecepit. [13 § 1]

XIIII. Antoni*n*us cognomento Pius tranquille patriam gubernauit ita ut merito Pius et pater patriae nominatus sit. de

Valentino haeresiarcha et Cerdone et de Iustino Christianae partis legato. Antoninus morbo correptus interiit. [14 § 1]

XV. De Marco Antonino Vero et de Aurelio Commodo, quorum tempore Parthicum bellum admirabili felicitate gestum est, et reliqua. item de Marco Antonino et de persecutione quarta uel de pluuia Romanorum castris illapsa, et reliqua. Antoninus in Pannonia repentino morbo obiit. [15 § 1]

XVI. Lucius Antoninus aduersus Germanos bellum feliciter gessit. Capitolium fulmine concrematum est. Commodus strangulatus uitam finiuit. de imperatoribus Heluio Pertinace et Iuliano. [16 § 1]

XVII. Seuerus genere Afer imperium x et vii annis tenuit rexitque rem publicam fortissime, quintam etiam persecutionem in Christanos exercuit. de expeditione Seueri ad Britanniam. de uallo a Seuero facto et de obitu eius. [17 § 1]

XVIII. Aurelius Antoninus Bassianus principatum adeptus nihil aliud ad sui memoriam reliquit nisi asperitatem et intemperantiam libidinis. hic inter Edessam et Carras occisus est. [18 § 1]

XVIIII. Marcus Aurelius Antoninus annis IIII tenuit imperium. hic militari tumultu Romae interiit. [18 § 4]

XX. Aurelius Alexander senatus uoluntate imperator creatus est. cuius mater Mammea Origenem presbyterum audire curauit. hic in Persas expeditione facta Xerxem oppressit. [18 § 6]

XXI. De Maximino imperatore et persecutione sexta in Christianos. [19 § 1]

XXII. De imperatore Gordiano, qui admodum puer in oriente contra Parthos ingentibus proeliis prospere gestis a suis super Euphraten occisus est. [19 § 3]

XXIII. De Philippo, primo omnium imperatore Christiano. hic filium suum consortem regni fecit, sed ambo fraude Decii necati sunt. [20 § 1]

XXIIII. De imperatore Decio filioque eius. hic persecutione septima dispersit feralia edicta in Christianos. [21 § 1]

XXV. De Gallo et Volusiano et pestilentia generali. de Aemiliano tyranno. [21 § 4]

XXVI. De Valeriano et Gallieno et de poena Valeriani propter Christianorum persecutionem uel propter multarum gentium in Romanorum fines inuasionem. de Tarracona, de Postumo tyranno, de Aemiliano. [22 § 1]

XXVII. De Mario, de Victorino, de Tetrico, de Odenato et fine Gallieni. [22 § 11 post m.]

XXVIII. De Claudio et gestis eius, de strage Gothorum et obitu Claudii. [23 § 1]

XXVIIII. De Aureliani temporibus et gestis eius. [23 § 3]

XXX. De Fausto imperatore. [24 § 1]

XXXI. De Probo successore et de Saturnino Proculo et de Bonoso. [24 § 2]

XXXII. De Caro et filiis eius, de bello Parthico, de fine Cari. [24 § 4]

XXXIII. De Diocletiano et fine Carini et de Maximiano imperatore. de Carausio et factionibus eius, de Narseo et de Maximiano Augusto. item Diocletianus Constantium et Maximianum Galerium Caesares legit. de clade Alamannorum. de decima persecutione in Christianos. de terrae motu in Syria. de Diocletiano et Maximiano, quod purpuram et imperium deposuerunt. de Galerio et Constantio, qui primi imperium in duas partes determinauerunt. de fine Constantii. [25 § 1]

XXXIIII. De Constantini principatu. sermo contra paganos de x persecutionibus a Nerone usque ad Maximianum. commemoratio de x plagis Aegypti, et reliqua. [26 § 1]

XXXV. De imperatore Constantino Christiano et de aliis imperatoribus, qui post ipsum Christiani creati sunt excepto Iuliano. de Maxentio et de resumpta Maximiani tyrannide et de fine eius. de Licinii principatu et de Galerii poena uel de fine eius. Constantinus pacem ecclesiis indulsit. de fine Maxentii. de occisione Maximini et cetera. de Arrii [*sic*] tempore. de Crispi et Licinii nece. de Constantinopoli. de Gothorum internecione. de Dalmatio Caesare et fine Constantini. [28 § 1]

XXXVI. De Constantino et Constantio Constanteque principibus. item de Arrio et Constantio. de terrae motu in partibus orientis. de fine Constantini iunioris. de interfectione Constantis. de Magnentio tyranno. de Veteranione imperatore a militibus facto. de Nepotiano tyranno. de Constantini Magnentique bello. de Iuliano et fine Constantii. [29 § 1]

XXXVII. De Iuliani imperio et persecutione eius. [30 § 1]

XXXVIII. De Iouiano imperatore. [31 § 1]

XXXVIIII. De Valentiniano imperatore et Procopio tyranno et terrae motu per totum orbem facto. [32 § 1]

XL. De Valente Arriani dogmatis assertore. de Gratiano imperatore, cuius temporibus lana de nubibus pluuiae mixta defluxit. de Athanarico rege Gothorum, qui Christianos puniuit. de Valentiniano, qui Saxones oppressit. de gente Burgundionum. de obitu Valentiniani. de Valentiniano iuniore. [32 § 6]

XLI. De persecutione Valentis in monachos. de Firmo Maurorum rege et de comite Theodosio, qui ipsum Firmum occidit. de fine Theodosii. de Gratiano, qui impari numero militum maximam multitudinem hostium Romanorum magna felicitate superauit. de Valentis temporibus, quando gens Hunorum exarsit in Gothos sedibusque expulit antiquis; qui a Valente suscepti sunt sine pactione, deinde fame et iniuriis adacti uicto Valentis exercitu per Thraciam fugerunt.

de bello Valentis cum Gothis et de miserabili fine eius, et reliqua. [33 § 1]

XLII. De electione Theodosii a Gratiano et ad imperium adscito; qui Theodosius bellum gerens cum Gothis et Hunis et Alanis eosque uincens Constantinopolim uictor intrauit, deinde cum Athanarico rege Gothorum foedus percussit, qui statim obiit uniuersaeque gentes Gothorum Theodosii imperio se dediderunt. legati Persarum a Theodosio pacem petunt. de Arcadio et Gratiano et Valentiniano. [34 § 1]

XLIII. De aduentu Theodosii in Aquileiam et de uictoria ipsius contra Maximum et de fine Andragathii comitis, et reliqua. Sequuntur bella externa et ciuilia et finis Valentiniani iunioris. de Arbogaste et Eugenio tyranno. de oratione Theodosii et signo crucis, quo bellum inchoans supra dictos tyrannos deuicit. de fine eorundem tyrannorum, et reliqua. [35 § 1]

XLIIII. De Arcadio Augusto, qui imperium Theodosio filio moriens tradit. de Gildone comite et Mascezile fratre eius. Mascezil Caprariam insulam adiit et propter preces sanctos Dei secum sumpsit. de Ambrosio episcopo, qui in somnis [*sic*] Mascezili apparuit. de uictoria, quam per ieiunia et preces sanctorum consecutus est. de insolentia Mascezilis, qua ecclesiam Dei temerare ausus est et fine eius. ratio de Rufino et Stilichone et Alarico rege et crebris dilacerationibus barbararum gentium. de Radag*a*iso omnium hostium immanissimo Italiam inuadente et Romanum sanguinem diis suis uouente. de concursu paganorum in urbe Roma. de instaurandis culturis idolorum. de duobus potentissimis regibus et duobus Gothorum populis Romam terrore quassantibus, et reliqua. de continentia et fide Honorii, de qua contra immanissimum hostem Radagaisum duo duces Gothorum assunt Romanis in auxilium. deinde Radagaisus diuinitus territus in Faes*u*lanos montes cum suis secessit, et cetera. de fuga Radagaisi et fine eius. de direptione Gothorum. de Stilichone comite Vuandalorum et Eucherio et internecione eorum. de Alarico Romam ingresso. de praecepto, ut, siqui in basilicas apostolorum P. et P. confugerent, securi essent. de absentia Innocentii papae. de sacra Dei uirgine et uasis apostoli Petri, et reliqua. [36 § 1]

XLV. De Placidia Theodosii filia ab Athaulfo capta et in uxorem assumpta. item de Stilichone et de gentibus barbaris. de Gratiano et eius fine. de Constantino et eius profectione in Gallias, et cetera. de Constante ex monacho Caesare facto, et reliqua. [40 § 1 uel § 2]

XLVI. De Honorio imperatore et Constantio comite et eius expeditione in Galliam. de fine Constantini. de Con-

stante Constantini filio. de Gerontio, Maximo, Iouiano, Sebastiano, Attalo tyrannis aliisque quam plurimis. [42 § 1]

XLVII. Item de Constantio comite, qui Gothos a Narbona expulit et in Hispaniam abire coegit. item de Athaulfo et Placidia et moribus eius et de Athaulfi occisione. de Segerico et fine eius. de Valia, qui pacem cum Honorio imperatore datis obsidibus pepigit et Placidiam imperatoris sororem honorifice habitam fratri reddidit Romanaeque securitati periculum suum optulit, ut contra ceteras gentes pugnans Romanis uinceret, et reliqua. [43 § 1]

INDEX NOMINVM.